CONSTANTIN C. GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

Din cele mai vechi timpuri
pînă la moartea regelui Ferdinand

HUMANITAS

ISTORIA ROMÂNILOR

CONSTANTIN C. GIURESCU

ISTORIA ROMÂNILOR

DIN CELE MAI VECHI TIMPURI PÎNĂ LA MOARTEA REGELUI FERDINAND

Cuvînt înainte de
DINU C. GIURESCU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
GIURESCU, CONSTANTIN C.
Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand / Constantin C. Giurescu. – Bucureşti: Humanitas, 2000

320 p.; 22 cm.
Bibliogr.
ISBN 973–28–0309–6

94(498)

ISBN 973-28-0309-6

Cuvînt înainte

Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand *de Constantin C. Giurescu a apărut în Editura Cugetarea —Georgescu Delafras, la începutul lunii aprilie 1943. Era în plin război, după bătăliile de la Cotul Donului, Stalingrad și din Caucaz. Între 15 noiembrie 1942 și 15 martie 1943, pierderile armatei române se ridicaseră, după estimări, la 15 556 morți, 67 183 răniți și 98 692 dispăruți, în total 181 441 (cifrele nu sînt definitive nici astăzi).*

Viitorul devenea tot mai nesigur, confruntarea din răsărit evolua în favoarea Sovietelor, lumea se întreba ce va urma și cînd.

Frontul era departe la acel început de primăvară 1943. Viața în România continua normal, cu îngrădirile inerente războiului. Cenzura funcționa, desigur, mai ales pentru evenimentele militare, de politică externă și internă. Totuși, cînd citești editorialele principalelor ziare — Curentul, *de exemplu (dar nu numai) —, îți dai seama că opinia publică afla din mass-media o sumă de știri nuanțate. Plus emisiunile BBC în limba română, ascultate fără opreliști. Învățămîntul funcționa cu regularitate, trimestru după trimestru, cu vacanțe de Crăciun, Paște și de vară. Viața culturală cunoștea o relativă libertate de exprimare. Scrierea istoriei naționale nu avea, în genere, restricții, cu excepția perioadei '20–'40 și a temelor privind pe minoritari care, de regulă, nu erau abordate.*

Cum vremurile erau în mare cumpănă, interesul opiniei publice pentru istorie era o realitate. Cu cît prezentul și viitorul deveneau mai nesigure, cu atît creștea nevoia unor repere, a unor puncte de reazem care, din trecut, să fie îndemn și credință pentru prezent și pentru ce va urma. În atare împrejurări, Constantin C. Giurescu, profesor la Universitatea din București, a scris volumul de față, retipărit acum din inițiativa și prin grija Editurii Humanitas.

„Nu orișicine — scrie autorul în prefața sa din 1943 — are timp și mijloace să urmărească dezvoltarea poporului său într-o operă întinsă în mai multe volume: sînt însă foarte mulți aceia care ar dori să se poată informa repede și precis *asupra problemelor esențiale ale trecutului românesc, asupra cronologiei lui, asupra monumentelor care ne-au rămas de la strămoși. Pentru această numeroasă categorie de intelectuali am alcătuit lucrarea de față."*

Autorul a intuit atunci exact cerințele cititorilor.

Urmarea: două ediții, în 1943, 1944; a treia, după ocuparea țării de către Armata Roșie. Aceasta din urmă se oprea la finele domniei lui Carol I, întrucît

nu se mai putea scrie despre războiul de întregire din 1916–1918 și nici despre unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România.

Foarte curînd de altfel (toamna 1947) scrierea și cunoașterea istoriei după regulile știute ale meseriei au încetat. Regimul impus la 6 martie 1945 a înlăturat manualele școlare, cursurile universitare și marile sinteze datorate lui Alexandru D. Xenopol, Nicolae Iorga și Constantin C. Giurescu. Regimul a venit cu interpretarea sa „marxist-leninistă" însumată în Istoria RPR. Manual unic pentru școlile medii. *Cel puțin douăsprezece serii de absolvenți ai liceului, cît și profesorii lor, au învățat o istorie rescrisă după criterii politico-ideologice sovietice.*

Cronologic, volumul de față se oprește în 1927, „la moartea regelui Ferdinand cel Leal, întregitorul de țară" De ce nu a mers mai departe în anii '30, eventual pînă în 1941?

„Pentru o sumă dintre evenimentele care au urmat de la 1927 încoace — precizează profesorul Constantin C. Giurescu —, cred că nu există încă perspectiva istorică necesară; le-am lăsat deci pe mai tîrziu.

În 1943, trecuseră doar șaisprezece ani de la moartea regelui Ferdinand I. Cîrmuirea lui Carol II se încheiase dramatic în 1940, după ce țara fusese redusă cu 33,79% din teritoriu și cu 34,02% din populație. Iar războiul din răsărit era în plină desfășurare, cu perspective tot mai nesigure.

Experiența ultimelor decenii arată cît sînt de necesare perspectiva și documentarea temeinică.

După 1945, istoria — mai ales aceea a secolului XX — a fost rescrisă de mai multe ori potrivit directivelor succesive ale regimului comunist: omisiuni numeroase, jumătăți de adevăruri, interpretări forțate, chiar și fapte inventate. Abia acum, în ultimii ani, istoria anilor '30 și '40 (pînă în 1947) se deslușește în adevăratele ei cuprinderi, iar pentru regimul comunist, dintre 1948 și 1989, cercetările se află încă la început de drum.

Cînd a redactat volumul apărut la Cugetarea — Georgescu Delafras, profesorul Constantin C. Giurescu avea solide și cuprinzătoare temeiuri. Publicase între 1935 și 1942 patru volume ale sintezei sale Istoria românilor, *I, II/1, 2, III/1, din preistorie și pînă la 1821. Li se adăugau manualele pentru clasele a IV-a și a VIII-a de liceu (respectiv a VIII-a și a XII-a), și astăzi prezente în memoria elevilor de atunci.*

La 56 de ani de la apariție, volumul păstrează cîteva trăsături definitorii, care au trecut examenul timpului, anume:

1. Informație cuprinzătoare, adusă atunci la zi, din care a fost selectat esențialul.

2. Arhitectonica expunerii: trecutul se proiectează în etapele sale definitorii și cu personalitățile sale de prim rang. Capitolele sînt împărțite în mai multe componente, cu subtitlurile respective.

3. Locul acordat, cu îndreptățire, realităților sociale, economice și culturale.

4. Cuprinderea întregului neam românesc, inclusiv aromânii, indiferent de hotarele politice.

5. Capitole speciale pentru slavi, bulgari și unguri, dat fiind impactul și rolul acestor popoare în istoria românilor.

6. Exprimare directă și clară, ce îndemna la citit. Completarea ei cu extrase din documente care se adresează sugestiv cititorilor.

7 Bibliografia principală pe capitole, grupată pe subdiviziunile textului respectiv; cine dorește adîncirea unei teme are la dispoziție trimiterile bibliografice în ordinea lor cronologică.

8. Șaptesprezece hărți, însoțite de comentarii. „O lucrare de sinteză istorică nici nu se mai poate concepe, de altfel, azi fără materialul cartografic *respectiv. Realizarea grafică a hărților — potrivit cuprinsului fixat de autor — se datoresc lui Pamfil Polonic, unul din cei mai talentați cartografi ai României.*

DINU C. GIURESCU

Prefață

Lucrarea de față este un rezumat al *Istoriei românilor* apărute în Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă. Ea cuprinde rezultatele ultime ale cercetărilor științifice, expuse într-o formă cît mai puțin tehnică, accesibilă deci și nespecialiștilor. Nu orișicine are timp și mijloace să urmărească dezvoltarea poporului său într-o operă întinsă în mai multe volume; sînt însă foarte mulți aceia care ar dori să se poată informa *repede* și *precis* asupra problemelor esențiale ale trecutului românesc, asupra cronologiei lui, asupra monumentelor ce ne-au rămas de la strămoși. Pentru această numeroasă categorie de intelectuali am alcătuit lucrarea de față. Ea cuprinde istoria noastră, începînd cu cele mai vechi timpuri și mergînd pînă la moartea regelui Ferdinand cel Leal, întregitorul de țară. Pentru o sumă dintre evenimentele care au urmat de la 1927 încoace, cred că nu există încă perspectiva istorică necesară; le-am lăsat deci pe mai tîrziu.

Listele cronologice de la urmă cuprind *începutul* și *sfîrșitul* stăpînirii domnilor din Principate, a voievozilor și principilor din Transilvania, precum și *filiația* lor. Aceste liste au încă unele lacune, în special în ce privește Transilvania; noile cercetări și materialul documentar ce se va descoperi vor îngădui completarea lacunelor și o precizare din ce în ce mai mare a datelor existente. Pot însă afirma că listele reprezintă totuși, așa cum se înfățișează, un însemnat progres față de ceea ce aveam pînă acum.

Lucrarea are un număr însemnat de *hărți*. O lucrare de sinteză istorică nici nu se mai poate concepe, de altfel, azi fără *materialul cartografic* respectiv.

Am așezat la începutul fiecărui capitol un moto — luat, de cîte ori s-a putut, din textele contemporane — care să rezume sau să caracterizeze epoca sau personajul respectiv.

Urmărind desfășurarea zbuciumatei dar frumoasei noastre istorii, sînt sigur că cititorii vor avea un sentiment de justificată mîndrie: ei vor vedea că *sîntem unul din cele mai vechi popoare ale Europei și cel mai vechi din sud-estul european.* Strămoșii noștri, dacii sau geții, locuiau acest pămînt cu optsprezece veacuri înainte de Hristos. Istoria nu le cunoaște altă patrie decît aceea în care trăiesc și astăzi urmașii lor. „*Noi sîntem de aici*“, în timp ce toți vecinii noștri au venit mai tîrziu în țările pe care le ocupă acuma. Dar nu-i numai vechimea. *Dacii*

sau geții au fost și un popor de elită al Antichității, pomenit cu laude chiar de la început de către „părintele istoriei", Herodot. *Religia dacă* a fost întotdeauna un prilej de admirație pentru scriitorii lumii greco-romane, vitejia și disprețul de moarte al dacilor, de asemenea. *Sîntem apoi cel mai vechi popor creștin din sud-estul european.* Toți vecinii noștri, dar absolut toți, au fost creștinați mult în urma noastră. Sîntem, în sfîrșit, singurul popor în această parte a Europei care a izbutit să aibă *o viață politică fără întrerupere*, de la întemeierea statului pînă astăzi. Bulgarii, sîrbii, ungurii, chiar și polonii, au discontinuități în viața lor de stat, unele de o jumătate de mileniu, noi însă nu.

Față de aceste fapte și de o sumă altele care se vor vedea mai departe, sentimentul de *mîndrie națională* și de *absolută încredere* în viitorul poporului și statului nostru e cu totul natural. Doresc cititorilor mei ca, pătrunși de acest sentiment, să închine munca, disciplina și credința lor, întăririi și propășirii patriei.

CONSTANTIN C. GIURESCU

Abrevieri bibliografice

An. Acad. Rom. Secț. Ist. s. 2 = Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, seria 2.
Anuar. Com. Mon. Ist. Secț. p. Trans. = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania.
Anuar. Ist. Cluj = Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj.
Anuar. Stud. Clas. = Anuarul Institutului de Studii Clasice. Universitatea „Regele Ferdinand I" din Cluj.
Anuarul Inst. Geol. al României = Anuarul Institutului Geologic al României.
Arch. Olt. = Archivele Olteniei.
Arhiva = Arhiva din Iași.
Balkan-Archiv = Balkan-Archiv. Fortsetzung des Jahresberichtes des Instituts für rumänische Sprache.
Bul. Com. Ist. = Buletinul Comisiei Istorice a României.
Bul. Com. Mon. Ist. Trans. = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.
Bull. Sect. Hist. Acad. Roum. = Bulletin de la Section Historique. Publication trimestrielle. Académie Roumaine.
Bul. Soc. Geogr. = Buletinul Societății Regale Române de Geografie.
Cercet. Ist. = Cercetări Istorice.
Conv. Lit. = Convorbiri Literare.
Dacorom. = Dacoromania.
Denkschrift. Phil.-hist. Cl. = Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien.
Mem. Secț. Ist. Acad. Rom., s. 3.= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, seria 3.
Mem. Secț. Științe Acad. Rom. = Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice.
Rev. Archiv. = Revista Archivelor.
Rev. Balk. = Revue des Balkans.
Rev. d. Ét. S. = Revue des Études Slaves.
Rev. Fund. Reg. = Revista Fundațiilor Regale.
Rev. Geogr. Rom. = Revista Geografică Română.
Rev. Hist. Sud-Est = Revue Historique du Sud-Est Européen.
Rev. Ist. = Revista Istorică.
Rev. Ist. Rom. = Revista Istorică Română.
Rev. Ist. Arh. Fil. = Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie.

Sitzungsberichte Phil.-Hist. Cl. = Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe, Wien.
Ung. Jahrb. = Ungarische Jahrbucher.
Zeitsch. f. rom. Phil. = Zeitschrift für romanische Philologie.

INTRODUCERE

ÎNSEMNĂTATEA ŞI ÎMPĂRŢIREA ISTORIEI ROMÂNILOR

Definiţia istoriei. Întocmai după cum fiecare om se interesează de părinţii şi strămoşii săi, tot aşa şi naţiunile se interesează de trecutul lor. Ele vor să ştie cum a fost acest trecut, cum au trăit înaintaşii, ce fapte de seamă au făcut, ce momente de înălţare şi de durere au avut. Căci ceea ce sîntem astăzi, fiecare în parte, şi cu toţii laolaltă, datorim, într-o măsură însemnată, celor de dinaintea noastră. Sîntem o verigă sau un inel dintr-un lanţ nesfîrşit, inel legat de cel dinainte şi de care se leagă, la rîndu-i, cel următor. Cei morţi ne poruncesc adesecori şi, fără s-o bănuim, ne arată drumul. A cerceta trecutul e nu numai un act de curiozitate, dar şi unul de pietate şi de întărire sufletească.

S-au dat istoriei multe definiţii; ele au variat cu timpul, după cum a variat şi concepţia pe care a avut-o omenirea despre scopul, metoda şi utilitatea studiului trecutului. Şi astăzi încă definiţiile nu sînt identice, ele au o parte comună însă, din ce în ce mai mare. O definiţie scurtă şi cuprinzătoare în acelaşi timp ar fi următoarea: *Istoria e disciplina care cercetează metodic, expune obiectiv şi lămureşte cauzal dezvoltarea întregii omeniri.*

Din pricină că faptele istorice nu se repetă niciodată întocmai, istoria nu poate ajunge la *legi*, aşa cum se întîmplă în ştiinţele fizice, matematice etc. Ea are însă *un scop comun* cu acestea: aflarea *adevărului*, care trebuie să fie preocuparea de căpetenie a istoricului. Fiindcă numai adevărul durează, ca unul ce intră în ordinea naturală şi permanentă a lucrurilor. În istoriografie, adică în scrierea istoriei, eroarea e aproape inevitabilă: din lipsa materialului documentar, din prezentarea imperfectă a celui cunoscut, din greutatea găsirii tuturor izvoarelor şi studiilor şi, mai ales, a tuturor cauzelor, deseori nebănuite, care stau la baza acţiunilor omeneşti. Dar tocmai fiindcă adevărul este atît de greu de aflat în toată întregimea lui, se impune istoricului *cea mai riguroasă nepărtinire.* El trebuie să judece după vechea şi veşnica formulă a lui Tacit, „fără ură şi fără părtinire" (*„sine ira et studio"*).

Împărţirea istoriei universale. Viaţa omenirii se schimbă necontenit: popoare, graiuri, legi, obiceiuri apar şi dispar sau se transformă: după un timp oarecare, înfăţişarea omenirii e alta: răsună alte limbi, se deschid alte căi de negoţ, ideile conducătoare sînt altele. Plecînd de la aceste deosebiri, istoricii au împărţit dezvoltarea omenirii în mai multe părţi, şi anume:

Preistoria, adică perioada foarte îndelungată din care nu avem *nici o urmă scrisă* şi pe care o cunoaştem numai după obiectele, uneltele, armele, podoabele etc. rămase de la locuitorii acelor vremuri. Preistoria nu se termină la aceeaşi dată, ci variază după continente, iar înlăuntrul aceluiaşi continent, după ţări; astfel, în Africa (Egipt), primele ştiri scrise (hieroglifele) apar înaintea celor din Asia (cuneiformele), iar acestea mult înaintea celor din Europa.

Istoria veche sau *istoria antică* ţine de la primele ştiri scrise, acelea ale egiptenilor, şi pînă la căderea imperiului roman de apus (476 după Hristos). În această vreme constatăm, sub raportul politic, formarea unor mari imperii, întinzîndu-se pe suprafeţe imense şi cuprinzînd multe neamuri; astfel, de pildă, imperiul lui Alexandru Macedon merge de la Dunăre pînă la Indus şi de la Marea Caspică pînă la cataractele Nilului, la Syene (Assuan); imperiul roman cuprinde mai toată lumea veche cunoscută, de la Atlantic pînă la Babilon şi din nordul Angliei pînă în sudul Egiptului. Sub raportul religios, e vremea zeilor păgîni, a politeismului; în ultima parte a acestei epoci apare însă *creştinismul*, monoteist, care se răspîndeşte cu repeziciune; sub raportul culturii şi civilizaţiei, preponderenţa o au grecii şi romanii, cei dintîi dînd mai ales valorile spirituale, iar ultimii pe cele materiale.

Istoria medie sau *istoria evului mediu* ţine de la 476 pînă la 1453, cînd Constantinopolul, capitala imperiului bizantin, e cucerit de turci şi cînd apar primele tipărituri. În această perioadă au loc năvălirile; din amestecul năvălitorilor cu populaţia imperiului roman se formează popoare noi. Sub raportul religios, creştinismul, triumfător, se întinde necontenit; sub raportul social, e epoca feudalismului; civilizaţia şi cultura sînt, în general, în scădere.

Istoria modernă ţine de la 1453 pînă la 1789, cînd începe Revoluţia Franceză. În această perioadă se formează *statele unitare naţionale* din apusul Europei; se măreşte considerabil puterea regalităţii, ajungîndu-se la *monarhia absolută* şi descreşte, în schimb, puterea nobililor; are loc o *Renaştere* în cultură, ajutată, între altele, de minunata invenţie a *tiparului*, sortită unui viitor strălucit, şi o *Reformă* în biserică, reformă care e, în parte, o adaptare a ideii creştine, universaliste, la realităţile naţionale. Ştiinţa face progrese, civilizaţia creşte, orizontul geografic e considerabil sporit, prin marile descoperiri (America, 1492, de Cristofor Columb; ocolul pămîntului, 1521, de Magellan).

Istoria contemporană ţine de la 1789 pînă în zilele noastre, avînd două perioade: una, pînă la primul război mondial (1914); cealaltă, de atunci încoace. În acest răstimp, şi anume în prima perioadă, asistăm la triumful ideii naţionale, statele de acest fel generalizîndu-se şi întărindu-se; asistăm, de asemenea, la răspîndirea ideilor democratice, liberale, în perioada întîi, a ideii de autoritate totalitară în perioada a doua. Industria, graţie descoperirilor ştiinţei, ia o dezvoltare uriaşă; comerţul atinge un volum şi un grad de prosperitate nebănuit. Cultura şi civilizaţia, adică suma valorilor spirituale şi materiale, sînt în continuă creştere; interdependenţa între diferitele părţi ale globului devine din ce în ce mai strînsă; o dată cu războiul din 1914–1918, se poate spune că păşim de la faza *continentală* la faza *mondială* sau *planetară* a istoriei omenirii.

Împărţirea istoriei românilor. Istoria poporului nostru e în legătură cu istoria popoarelor de primprejur şi în genere cu istoria europeană şi a omenirii. Faptele noastre au influenţat pe alţii, şi faptele altora ne-au influenţat pe noi: această dependenţă creşte cu cît ne apropiem de perioada contemporană. E normal deci ca marile împărţiri ale istoriei universale să se regăsească şi în istoria românilor; limitele acestor împărţiri însă *nu coincid*, nu sînt aceleaşi, din cauza unor împrejurări proprii locurilor noastre.

Preistoria acestor locuri începe cu primele urme omeneşti găsite aci, din epoca paleolitică, şi ţine pînă la anul 514 înainte de Hristos, an la care se referă *primele ştiri scrise* (Herodot) privind pe strămoşii noştri cei mai îndepărtaţi: e vorba de daci sau geţi, care se opun atunci numeroasei armate a regelui Darius.

Istoria veche ţine de la 514 înainte de Hristos pînă la 527 după Hristos (începutul domniei lui Iustinian), adică ceva mai mult de un mileniu. Am ales această dată şi nu cea obişnuită pînă acum, 271 (de fapt 275: părăsirea Daciei Traiane), deoarece abia în primele decenii ale secolului al VI-lea încep năvălirile slavilor, care vor avea pentru noi aceeaşi importanţă pe care o au pentru neamurile romanice din apusul Europei germanii. Pînă la năvălirea slavilor, populaţia romanică din răsăritul Europei nu e dislocată de către barbari; dimpotrivă, ea continuă să asimileze pe nou-veniţi; năvălirea slavilor schimbă însă această stare de lucruri. Pe de altă parte, creştinarea poporului român, începută, ca un fenomen de mase, în veacul al IV-lea, nu se desăvîrşeşte decît în veacul al V-lea la părăsirea Daciei Traiane, creştinismul nici nu fusese măcar recunoscut ca religie în imperiu; aceasta se face abia prin edictul din Milano (313). Pentru aceste două argumente, socotim data de 527 mai potrivită ca sfîrşit al istoriei vechi în ţinuturile noastre decît aceea de 275; ea e de altminteri şi mai apropiată de data 476 care se admite în genere pentru sfîrşitul istoriei vechi.

Istoria evului mediu ţine iarăşi un mileniu, de la 527 pînă la 1541, cînd, *prin recunoaşterea suzeranităţii turceşti de către ardeleni*, în urma ocupării Budei de către turci şi a transformării Ungariei în paşalîc, ţările noastre ajung într-o dependenţă strînsă, politică şi economică, de Înalta Poartă. De la 1541 înainte, domnii nu mai au *iniţiative politice externe* decît în mod excepţional, tributul creşte necontenit, comerţul e dominat de piaţa turcească: o fază nouă începe în dezvoltarea statelor noastre. La începutul acestui mileniu medieval, au loc năvălirile slavilor; urmează apoi năvălirile celorlalţi barbari. După ultimul val barbar, al tătarilor, se întemeiază statele româneşti care ajung, în scurtă vreme, sub cîrmuirea unor personalităţi excepţionale, la un prestigiu deosebit. La sfîrşitul acestei epoci, se introduce la noi tiparul (1508).

Istoria modernă ţine de la 1541 pînă la 1821, cînd prin mişcarea naţională şi socială a lui Tudor Vladimirescu, începe perioada renaşterii noastre. În acest răstimp are loc o înflorire a *spiritului* românesc, care atinge culmea la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Sub raportul *politic*, în schimb, sîntem în scădere, afară de rari momente, dintre care acela, strălucit, al lui Mihai Viteazul.

Istoria contemporană, de la 1821 înainte, comportă, ca şi perioada respectivă din istoria universală, două faze: una pînă la războiul pentru întregirea neamului (1916–1919), cealaltă, de atunci încoace. Este, în prima fază, epoca *integrării statului național*; începută prin jertfa lui Tudor, ea e terminată, după un secol, prin o altă jertfă, de sute de mii de vieți.

BIBLIOGRAFIE

Definiția istoriei şi împărțirea istoriei universale: Ch. V. Langlois, Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, ed. a II-a, Paris 1899, XVIII + 308 p. in 8°; Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, ed. a V-a şi a VI-a, Leipzig, 1908, X + 842 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Introducere în studiile istorice (Metodologie istorică)*, curs ținut la Facultatea de Litere din Bucureşti, în 1929–1930, Bucureşti, 1930, 432 p. in 8° (litografiat).

Împărțirea istoriei românilor: Const. C. Giurescu, *Curs general de istoria românilor*, ținut la Facultatea de Litere din Bucureşti în 1931–1932, Bucureşti, 1932, 854 p. in 8° (litografiat).

Opere de sinteză privind istoria românilor: D. Onciul, *Din istoria României*, Bucureşti, 1906, 105 p. in 8°; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. I–XIV, Bucureşti (1925–1930), in 8°; R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, VIII + 665 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I–X, Bucureşti, 1936–1939, in 8°; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1942, XVI + 605 p. in 8°; vol. II, ed. a III-a, Bucureşti, 1939, VIII + 801 p. in 8°; vol. III, Bucureşti, 1942, VI + 445 p. in 8°

PĂMÎNTUL ROMÂNESC

„În calea răutăților"

(Grigore Ureche)

Influența mediului geografic. Viața unui popor e strîns legată de pămîntul pe care-l locuiește. *Așezarea* acestui pămînt, *înfățișarea* și *bogăția* lui, înrîuresc firea poporului și-i hotărăsc îndeletnicirile de căpetenie, determină, deci, în parte, istoria lui. Într-adevăr, nu e totuna să fii la loc apărat sau în calea tuturor năvălitorilor, după cum nu e totuna dacă țara pe care o locuiești are o anumită înfățișare și bogăție sau alta. Un pămînt mănos, cu șesuri întinse și bogate, îndeamnă la agricultură și creșterea vitelor, cursurile largi de apă și țărmurile de mare cu golfuri adînci fac din locuitorii așezați în preajma lor pescari și corăbieri destoinici, iar bogățiile minerale, în special fierul și cărbunele, îndreaptă spre viața industrială. Mai ales în vremea veche, influența pămîntului asupra omului a fost mare. Pe măsură ce sporește civilizația, pe măsură ce se înmulțesc mijloacele tehnice cu ajutorul cărora se poate supune sau modifica mediul fizic, însemnătatea acestuia scade. Ea nu va dispărea însă niciodată. De aceea, înainte de a începe povestirea vieții unui popor, trebuie să cunoaștem locurile pe care a trăit el.

Istoria neamului nostru s-a desfășurat pe o suprafață foarte întinsă, care întrecea cu mult țara de astăzi. Strămoșii daci sau geți, în vremea lor de răspîndire maximă, ajunseseră, la miazănoapte, pînă în mijlocul Poloniei, la miazăzi trecuseră de Balcani, la răsărit atinseseră Bugul iar la apus se întinseseră pînă prin părțile Budapestei. În evul mediu, de asemenea, întîlneai păstori și plugari români din Munții Pindului pînă în Galiția și de pe țărmurile Adriaticei pînă în Podolia. Astăzi chiar, poporul nostru locuiește și dincolo de hotarele statului nostru, și anume de-a lungul țărmului drept al Dunării, în valea Timocului, în Macedonia, în cîmpia Tisei și dincolo de Nistru. (Înțeleg hotarele de dinainte de 30 august 1940 — sentința de la Viena —, deoarece hotarele de azi, nedrepte și silnice, sînt provizorii.)

Românii de dincolo de hotare. Astfel, dincolo de Nistru și, în unele locuri, răsfirați chiar pînă spre Nipru și Don, sînt vreo 800 000 de moldoveni. O parte a lor alcătuia, înlăuntrul statului sovietic, *republica moldovenească*, avînd și școli și ziare scrise în limba română, cu litere chirilice însă.

În Ungaria trăiesc, în condiții grele, vreo 70 000 de români, dintre care 20 000 în Maramureș (fost al Cehoslovaciei), iar 50 000 în cîmpia Tisei. Prin sentința

de la Viena, aproape 1 400 000 (un milion patru sute de mii) de români au ajuns din nou sub jugul unguresc. În Banatul fost sîrbesc sînt vreo 80 000.

Tot grea e și situația românilor de la miazăzi de Dunăre. În valea Timocului sînt vreo 400 000 de români, fără școli în limba lor; la fel e și în satele românești de pe lîngă Dunăre, în Bulgaria, unde trăiesc alți 100 000 de frați de ai noștri.

Românii din Macedonia sau *aromânii*, în număr de circa 400 000, sînt răspîndiți în Grecia, Iugoslavia, Albania și mai puțini în Bulgaria. Păstori vestiți, pricepuți la negoț, întreprinzători, economi și avînd sentimentul național dezvoltat, ei reprezintă una din ramurile cele mai înzestrate ale poporului românesc. Pe cînd turcii stăpîneau Macedonia, trăiau cu înlesnire; azi însă sînt foarte strîmtorați și-i amenință deznaționalizarea. E neapărat necesar să-i aducem în țară și să-i colonizăm de-a lungul hotarelor ca și în orașe, mai ales în Moldova și în Ardeal.

Și cele cîteva mii de *rumeri* sau *istroromâni* (români din Istria) sînt de asemenea amenințați cu deznaționalizarea; ei vor dispărea în mijlocul croaților conlocuitori. Acești istroromâni sînt ultimele rămășițe ale unei populații românești care a locuit în cursul Evului Mediu partea de apus a Peninsulei Balcanice și coasta Adriaticei, de la Fiume pînă la Cattaro.

Pămîntul românesc. Pe întinsa suprafață pe care s-a desfășurat istoria noastră, există un ținut de care noi am fost legați *în permanență*, unde noi am locuit *întotdeauna, în mare număr* și unde a stat *temeiul puterii noastre politice*: ținutul mărginit de Tisa, Dunăre, Nistru și Marea Neagră. *Acesta e pămîntul românesc de baștină, moștenire de la strămoși*; aci au stăpînit Burebista și Decebal, aci a fost Dacia Traiană, aci s-au întemeiat Muntenia și Moldova, aci s-a făcut prima unire, sub Mihai Viteazul, și aceea din 1918. De acest pămînt trebuie deci să ne ocupăm; să vedem care e *așezarea* lui pe continentul european, *înfățișarea* și *bogăția* lui.

Așezarea pămîntului românesc este la *marginea de răsărit* a Europei. Continentul nostru nu se termină la Urali, așa cum s-a crezut multă vreme, ci la Nistru și la Vistula, așa cum au dovedit cercetările științifice din ultimul timp. Ce este la răsărit de linia care ar uni aceste două fluvii, linie numită și istmul ponto-baltic, aparține, în toate privințele, mai degrabă Asiei decît Europei. *Nistrul nu desparte numai două țări, ci două continente și mai ales două lumi, două feluri de a simți și a gîndi.*

Această așezare a pămîntului românesc la marginea de răsărit a Europei a avut urmări foarte însemnate asupra istoriei noastre. Am fost tot timpul în calea năvălitorilor asiatici, „în calea răutăților", cum spune atît de expresiv cronicarul moldovean Grigore Ureche. În timp ce alte popoare, la adăpost sau, în orice caz, mai ferite, clădeau catedrale minunate și palate impunătoare, noi ridicam din bîrne sau din pămînt, pe locul celor arse sau dărîmate, alte biserici modeste și alte bordeie. Era zadarnic să construim în stil mare sau pe termen lung: a doua zi putea să vie iarăși prăpădul. Am fost și sîntem un popor de mar-

gine, așezat la o poartă de trecere din Asia spre Europa, de aceea sîntem învățați cu lupta.

Pe de altă parte, pămîntul românesc cuprinde sfîrșitul uneia din cele mai mari căi de comunicație a lumii, Dunărea. Pe acest „drum fără pulbere" au călătorit necontenit oamenii, în sus și în jos; pentru stăpînirea lui s-au purtat lupte îndelungate. Istoria neamului nostru a fost și va fi cu siguranță, și în viitor, înrîurită de faptul că aci, la noi, se află gurile Dunării. Mai cu seamă că, în scurtă vreme, prin canalele Rin–Dunăre și Oder–Dunăre vapoarele vor putea tăia Europa în două, mergînd de la Marea Neagră la Marea Nordului și Marea Baltică.

Înfățișarea pămîntului românesc e de o rară simetrie și unitate, așa cum puține se mai găsesc în lume. De formă aproape rotundă, ca o medalie, în mijlocul lui se ridică podișul Ardealului, nu prea înalt, de vreo 500 de metri, tocmai bun de locuit, pri urmare; el e înconjurat din toate părțile de munții care-i alcătuiesc ca o uriașă cunună. Imaginea („*corona montium*") aparține scriitorilor antichității, care au fost impresionați de această fericită dispoziție. Munții, de o ălțime potrivită (Moldoveanul: 2 550 m, Ceahlăul: 1 908 m, Vlădeasa: 1 847 m), îngăduind așadar traiul omenesc pînă aproape de vîrfuri, se continuă prin dealuri care, în unele părți, ocupă o zonă mai largă, de pildă, în Oltenia, în altele mai strîmtă, ca în răsăritul Munteniei sau în Țara Crișurilor. Dealurile se isprăvesc, la rîndul lor, prin cîmpii întinse, la marginea cărora sînt cele trei cursuri de apă: Dunărea, Tisa și Nistrul. În ele se varsă multele rîuri care străbat radial pămîntul românesc, izvorînd din Ardeal sau din munții care-l înconjoară. *Pămîntul nostru se poate asemăna cu o cetate*: Ardealul și cununa lui de munți închipuie fortăreața propriu-zisă, dealurile de primprejur, întăriturile înaintate, iar Dunărea, Tisa și Nistrul, șanțurile de apă care înconjoară cetatea. Asemănarea e așa de izbitoare, încît învățații străini care s-au ocupat de pămîntul nostru au și întrebuințat pentru Ardeal termenul de *citadelă* sau *bastion*.

Înfățișarea pămîntului românesc, așa de unitară, a avut o urmare foarte însemnată sub raportul etnic; poporul care a locuit acest pămînt a fost de asemenea un popor unitar. Cine locuiește mijlocul pămîntului românesc, podișul Ardealului, acela în chip firesc va locui și ținuturile mai joase dimprejurul podișului. De aceea, la noi nu există deosebiri de dialect, cum se constată în Franța, de pildă, sau în Germania. Un maramureșean se înțelege numaidecît cu un dobrogean, și un orheian cu un bănățean.

Carpații, în privința aceasta, n-au fost o piedică. Mai întîi, nu sînt prea greu de trecut. În multe locuri, se află pasuri sau chiar văi prin care-și fac loc apele de pe un versant pe celălalt. Astfel e valea Jiului, a Oltului, a Buzăului, a Trotușului, a Bistriței. Iar în Munții Apuseni, valea Mureșului, a Someșului. Apoi, ei oferă, în multe locuri, în cuprinsul lor, așa-zisele depresiuni intracarpatice și subcarpatice, cum sînt, de pildă, Loviștea, Vrancea, Cîmpulungul Moldovenesc, adevărate centre de populație deasă care fac legătura între cele două versante ale muntelui.

Se poate spune, pe drept cuvînt, că istoria noastră e strîns legată de Carpaţi. Din timpul dacilor şi pînă astăzi, ei au format axa neamului. Scriitorii cei vechi spun despre daci că se ţin *lipiţi de munţi* („*Daci inhaerent montibus*"). În cursul Evului Mediu, pădurile, văile şi depresiunile Carpaţilor au oferit un minunat loc de adăpost. Întemeierea statelor româneşti e în legătură cu muntele; numele chiar al uneia din ţări e *Muntenia*, iar acela al locuitorilor ei, *munteni*. Multe lupte însemnate, dintre care aceea, hotărîtoare, de la Posada (1330), precum şi luptele pentru întregirea neamului s-au dat în munţi. *Carpaţii au fost elementul polarizator al românilor*.

Trebuie să relevăm însă şi un aspect negativ al lor. Tot Carpaţii sînt una din pricinile pentru care neamul nostru a stat atîta vreme despărţit în trei organizaţii *politice* deosebite: Muntenia, Moldova, Ardealul. Să presupunem că munţii, în loc *să străbată* pămîntul românesc, *i-ar fi dat ocol*, pe la apus sau pe la răsărit, cuprinzînd *înlăuntrul* lor întreg neamul: evident, alta ar fi fost istoria noastră politică. Aşa cum sînt aşezaţi însă, cu *forma* şi *direcţia* pe care o au, ei au contribuit în chip esenţial la despărţirea noastră politică. Un stat s-a format de-a lungul Carpaţilor meridionali: Muntenia; un altul de-a lungul celor orientali: Moldova; în sfîrşit, a treia organizaţie politică s-a închegat înlăuntrul arcului carpatic: Ardealul.

Un rol însemnat a avut şi *pădurea*. O mare parte din trecutul nostru, mai ales în epoca întunecată a năvălirilor barbare, s-a desfăşurat la adăpostul pădurii. Vorba cunoscută: „Codru-i frate cu românul" exprimă, din punct de vedere istoric, o puternică realitate. Muntele, ca loc de adăpost, a fost important mai ales prin pădurile sale. De altfel, aceste păduri se întindeau pe suprafeţe enorme şi în regiunea dealurilor şi a cîmpiei. Vlaşca, al cărei nume, dat de slavi, înseamnă „ţara vlahilor", adică a românilor, era acoperită de codri uriaşi. Şi numele altor judeţe de cîmpie şi de deal arată prezenţa pădurilor întinse: *Teleorman* („pădure nebună" sau „mare", în limba cumană), *Ilfov* („ariniş", în limba slavă), *Dîmboviţa* (de la *dîmb* = „stejar", tot în limba slavă). Codrul *Vlăsiei* înseamnă „codrul românilor": numele are aceeaşi rădăcină ca şi Vlaşca.

Bogăţia. În afară de unitate şi simetrie, o altă caracteristică a pămîntului românesc este bogăţia. Rare sînt locurile, nu numai în Europa, dar pe întreg pămîntul, care să cuprindă atîtea bogăţii. Cea mai mare este, fără îndoială, pămîntul negru, minunat pentru agricultură, dînd recolte îmbelşugate. Fîneţele din luncile rîurilor, de pe dealuri şi de la munte nutresc turme bogate de oi şi vite mari. Bălţile Dunării, Delta, lacurile de lîngă ţărmul mării şi rîurile cele mari pot să dea atîta peşte încît să se hrănească nu numai lumea de la noi, dar să trimitem şi peste hotare. Pe dealuri, acuma în urmă şi la şes în multe locuri, livezile de pomi, mai ales pruni, şi viile se ţin lanţ. Pădurile de fag, brad şi stejar acoperă încă o bună parte a ţării. Iar în adîncul pămîntului e tot aşa de multă bogăţie ca şi în faţa lui. Sarea pardoseşte o mare parte din regiunea deluroasă şi pe alocuri formează munţi întregi. Cărbunele — de tot soiul, de la turbă pînă la antracit — se află şi el în mari cantităţi. Aurul şi argintul se scot de mai bine de două mii de ani din

Munții Apuseni; fierul se găsește și el în unele locuri în Banat și Ardeal. Să adăugăm apoi păcura sau țițeiul, a cărui exploatare *intensă* datează, e adevărat, de curînd, dar care era cunoscut încă din vremea romanilor („păcură" vine din *picula*), izvoarele minerale și termale, precum și gazul metan și ne vom da seama de nesfîrșita bogăție a pămîntului nostru, care cuprinde tot ce e trebuincios vieții omenești.

Urmarea acestui fapt a fost că pămîntul românesc n-a rămas niciodată nelocuit, din cele dintîi timpuri ale preistoriei, adică din *paleolitic*, și pînă astăzi. Un asemenea pămînt, care-ți dă, cu puțină muncă, hrană îmbelșugată și variată, care cuprinde în adîncurile lui *sare* și *aur*, spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pămînt nu se părăsește. De aceea sînt naivi sau de rea-credință aceia care-și închipuie că atunci cînd împăratul Aurelian a retras legiunile și pe funcționari din Dacia Traiană, țăranii daco-romani și-au părăsit și ei ogoarele, casele și tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în sărăcia pietroasă a Moesiei. Aveau acasă tot ce le trebuia: au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpîn: năvălitorului german, slav sau asiatic. Bogăția pămîntului românesc este o chezășie a continuității strămoșilor noștri în Dacia Traiană.

Pămîntul românesc în epoca istorică. Mărturii scrise despre pămîntul pe care-l locuim azi n-avem decît de vreo 2 500 de ani. În acest răstimp, înfățișarea lui nu s-a schimbat în liniile sale generale. În ce privește munții și marile cursuri de apă cum sînt Dunărea, Nistru, Tisa, au rămas tot așa cum erau și în vremea lui Herodot. Părerea care a fost exprimată într-o operă de sinteză asupra istoriei românilor, cum că Dunărea s-ar fi vărsat în mare, altădată, prin valea Carasu (Cernavoda–Medgidia–Constanța) este o greșeală, după cum au dovedit-o cercetările științifice. Trebuie pomenită, în schimb, mărirea Deltei, care crește astăzi, în dreptul vărsării brațului Chiliei, cu vreo 70 de metri pe an. Vîlcovul era odinioară chiar lîngă mare; azi e la o distanță de 13 kilometri.

De asemenea, s-a schimbat înfățișarea coastei dobrogene în regiunea marilor lacuri de la miazăzi de Deltă. Unde sînt azi Razelmul și Sinoe, odinioară băteau valurile mării. Cetatea greco–romană Histria era zidită pe o insulă aproape de țărm. Aluviunile aduse de Dunăre s-au depus însă treptat de-a lungul coastei și, de la o vreme, au închis o parte a mării care s-a transformat apoi în lacurile sau limanurile de azi. S-au schimbat, de asemenea, cursurile unor rîuri mai mici. Așa, bunăoară, Bîrladul se vărsa, pe vremea lui Ștefan cel Mare, de-a dreptul în Dunăre — se cunoaște și azi vechiul său curs și avem și documente care arată acest fapt —, pe cînd acum el se varsă în Siret. Însuși cursul Siretului a fost modificat, în partea sa inferioară (județele Putna și Rîmnic), prin fenomene naturale, dar și prin lucrările poruncite de Ștefan cel Mare. Schimbări de acestea de albii se petrec de altfel și sub ochii noștri. Jiul și Oltul și-au mutat gurile în același sens, cel dintîi cu 12 kilometri, cel de al doilea cu 3 kilometri, spre Vest. Nu va mai trece mult și Putna, în loc să se verse în Siret la miazăzi de satul Călieni, unde e azi confluența ei, se va vărsa la miazănoapte,

cu vreo 5 kilometri mai sus. În acest din urmă punct, distanța dintre cele două rîuri a ajuns numai de vreo 80 de metri și e mereu micșorată, prin dărîmarea malurilor, cînd vin apele mari.

Unele schimbări s-au produs și în ce privește flora și fauna. Sub raportul vegetației, înfățișarea de azi a pămîntului se deosebește de cea existentă acum o mie de ani și chiar de aceea din vremea fanarioților. *Mai ales în ultimul secol, prefacerile au fost mari.*

În primul rînd, pădurile s-au tăiat pe un cap. Acolo unde odinioară erau codrii vestiți, azi e loc de arătură. Știe toată lumea, din auzite, dintr-o vorbă de tristă reputație, de codrul Vlăsiei. El se întindea pe o suprafață considerabilă, între Ploiești și București. Azi au rămas numai petice de pădure, și, ici și colo, în mijlocul cîmpului, cîte un stejar singuratic, martor al vestitului codru de odinioară. Tot așa s-au tăiat uriașele păduri ale Teleormanului; și tot așa pretutindeni, pe tot întinsul pămîntului românesc, pădurile au fost lăzuite spre a face locuri de arătură. Mai ales în partea cîmpului și a podgoriei s-a petrecut această prefacere. Nici muntele însă nu a scăpat cu totul, fiind dezbrăcat — și în multe locuri sălbatic — de minunata lui podoabă.

Tăierea pădurilor a avut însă urmări atît în ce privește clima cît și asupra regimului apelor. Umiditatea a scăzut, uscăciunea aerului a devenit mai pronunțată. Pe de altă parte, rîurile au căpătat un caracter torențial tot mai accentuat. Nemaifiind pădurea care s-o oprească, apa de ploaie se scurge repede pe coastele dealurilor și munților, cărînd totodată și pămîntul vegetal cu ea. Rezultatul: sălbăticirea unei părți însemnate din regiunile străbătute de rîuri, o pagubă imensă pentru agricultură și, în genere, pentru economia țării. *Pădurea, tăiată fără socoteală, se răzbună.*

Fînețele s-au împuținat și ele. Odinioară, suprafețe enorme erau lăsate pentru pășunat și fîneață, unele păzite cu străşnicie chiar, cum erau *braniștile domnești și mănăstirești*. Nenumărate turme de oi, cirezi de vite albe și herghelii își găseau aci hrana. O dată cu întinderea locurilor de arătură — rezultînd și dintr-un proces natural de înmulțire a populației, dar și din dorința de cîștig mai mare —, fînețele s-au împuținat și ele. Pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea, erau multe sate — mai sînt și astăzi — care n-aveau un petic de izlaz măcar. Se încearcă să se remedieze acum, în unele locuri, această stare de lucruri prin cultivarea plantelor furajere, în special a *lucernei* și, din ce în ce mai mult în timpul din urmă, a *ierbii-de-Sudan*, care e pe cale să adauge o notă nouă înfățișării Bărăganului.

Dar dacă pădurile și fînețele s-au împuținat, au crescut în schimb foarte mult locurile de arătură. În afară de ce se cîștiga prin lăzuire și prin spargerea fîneței, regiuni întregi de stepă, ca Bugeacul, Bărăganul și Burnazul au fost prefăcute, în cursul veacului al XIX-lea, în lanuri imense, cu recolte foarte bogate, în anii cu ploaie suficientă.

Tot sub raportul vegetației, trebuie să însemnăm introducerea — acum vreo trei sute de ani — a unei cereale care a prins grozav și care astăzi constituie o notă

caracteristică a peisajului agricol românesc. E vorba de *porumb* sau *păpuşoi*. Din vremea dacilor şi romanilor şi pînă pe la începutul veacului al XVII-lea, strămoşii noştri au cunoscut, pe lîngă pîine, mămăliga de *mei*. De atunci încoace, locul meiului l-a luat porumbul, care astăzi întrece — în ce priveşte suprafaţa cultivată — însuşi grîul.

Vom adăuga un cuvînt şi despre viţa de vie. Preţuită după cuviinţă, şi uneori chiar mai mult, de către înaintaşi, ea ajunsese, în timpul celor două milenii de cînd ştim sigur că se cultivă pe dealurile noastre, la o selecţie naturală. Podgoriile vestite aveau fiecare soiul lor de poamă anume: Cotnarii aveau *grasa*, Nicoreştii *crăcana* sau *băbeasca*, Odobeştii, *galbena*, Drăgăşanii, *crîmpoşia*. Ajunsesem la o specializare a vinurilor şi, ca o consecinţă a acestui fapt, *la un export însemnat*. După filoxeră, replantarea s-a făcut fără socoteală, aşa că astăzi, deşi sporite cantitativ, vinurile româneşti nu mai au vechile caracteristici. Soiurile s-au amestecat. Va trebui, treptat-treptat, să revenim la vechea selecţie, pe regiuni.

În ce priveşte fauna, trebuie să însemnăm *dispariţia unor soiuri de animale sălbatice*, fapt în legătură cu împuţinarea pădurilor şi fîneţelor. Printre animalele dispărute, pomenim în locul întîi *bourul* şi *zimbrul*. Aceste podoabe ale pădurilor Moldovei s-au stins: primul, în veacul al XVI-lea, cel de al doilea de vreo sută cincizeci de ani. Pe vremea lui Dimitrie Cantemir, zimbrul se mai întîlnea încă, în fundul codrilor. Cît au preţuit strămoşii acest vînat domnesc se vede şi din aceea că au pus drept stemă a Moldovei capul de bour, alcătuind şi o întreagă poveste în legătură cu descălecatul lui Dragoş.

Castorul sau *brebul* a dispărut şi el. I-a rămas însă numele legat de unele locuri şi aşezări, ca de pildă satele Brebu din Buzău, Prahova, Dîmboviţa, Caraş-Severin, Maramureş, acesta din urmă amintit pe timpul lui Bogdan Descălecătorul, apoi Valea Brebului, Brebii pomeniţi în Moldova: unul în Vaslui, pe timpul lui Alexandru cel Bun, altul, în Neamţ, pe timpul lui Ştefan cel Mare, satul Brebi, în Sălaj etc. Nici măgarul sălbatic sau *colunul* nu mai există azi în pădurile noastre. Doar cîteva numiri precum Colunul, poiană în judeţul Dolj, Coluni, loc în judeţul Buzău, Colun, sat în Făgăraş, Coloneaţa în Iaşi şi Vaslui şi Coluniţa în Buzău, îi mai păstrează amintirea. Alte soiuri de animale sălbatice, cum sînt *capra neagră* şi *cerbul*, şi un soi de peşte, *lostriţa*, s-au rărit cu totul, şi de nu se vor lua măsuri drastice de cruţare, vor dispărea şi ele.

BIBLIOGRAFIE

Pămîntul românesc: S. Mehedinţi, *Le pays et le peuple roumain. Considérations de géographie physique et de géographie humaine*, ed. a II-a, Bucureşti, 1930, 136 p. in 8° (lucrare fundamentală); Em. de Martonne, *Europe Centrale, Suisse, Autriche, Hongrie, Tchéco-slovaquie, Pologne, Roumanie*, Paris, 1931, pp. 699–810, în colecţia P. Vidal de la Blache et L. Gallois, *Géographie universelle*, t. IV; Vintilă Mihăilescu, *România. Geografie fizică*, Bucureşti, 1936, 279 p. in 8°; S. Mehedinţi, *Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*, Jena şi Leipzig, 1936, 29 p. in 8°; I. Simionescu, *Ţara noastră, Oameni, Locuri, Lucruri*, Bucureşti, 1938, 478 p. in 8°; S. Mehedinţi şi

V. Mihăilescu, *România*, Bucureşti, 1938, 315 p. in 8°; S. Mehedinţi, *Ce este Transilvania?*, Bucureşti, 1940, 87 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.* X, 1940); Const. C. Giurescu, *Populaţia moldovenească de la gura Niprului şi a Bugului în veacurile XVII şi XVIII*, în *Renaşterea*, XX (1941), pp. 596–601; Const. C. Giurescu, *Dobrogea, vechi pămînt românesc*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, pp. 11–19; Const. C. Giurescu, *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Bucureşti, 1941, 26 p. in 8°

Pămîntul românesc în epoca istorică: Dr. Eugen Botezat, *Bourul şi zimbrul*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ştiinţ.*, s. 2, t. XXXVI (1913–1914), pp. 17–40; N. Iorga, *Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1921), pp. 185–191; Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I–III, Bonn şi Leipzig, 1924–1926, III + 298 p. in 8°; S. Mehedinţi, *Dacia Pontică şi Dacia Carpatică*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XLVII (1928), pp. 5–18 (şi extras); N. I. Antonovici, *Probleme hidrografice în bazinul inferior al Siretului*, Bucureşti, 1929, 8 p. in 8° (extras din *Revista Geografică*, I, 2 (1929); Dr. Gh. I. Năstase, *„Peuce". Contribuţii la cunoaşterea geografică-fizică şi omenească a deltei Dunării în antichitate*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LI (1932), pp. 8–47; Constantin C. Giurescu, *În legătură cu „Istoria românilor"*, Bucureşti, 1936, 57 p. in 8°; Iorgu Iordan, *Colunul, Coluni etc.*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide"*, III (1936), pp. 165–166; Niculae I. Antonovici, *Codrii şi numele de Prut şi Argeş, în continuitatea românilor din sud-estul Carpaţilor*, în *Bul. Soc. Geogr.*, LVI (1937), pp. 272–288; P. Coteţ, *Mutarea gurii Oltului*, Bucureşti, f. a., 8 p. in 8° (Extras din *Rev. Geogr. Rom.*, II, 1939).

EPOCA PREISTORICĂ

Împărțirile epocii preistorice. Istoria începe cu prima știre *scrisă*. Tot ce este înainte de aceasta formează domeniul *preistoriei*. Față de epoca istorică, numărînd numai vreo 7 000 de ani, preistoria cuprinde așadar un interval de timp mult mai mare. Cît de mare anume, nu se poate spune exact. Se crede însă că peste o sută de mii de ani. Acest lung interval se împarte în patru epoci, unele din ele avînd, la rîndu-le, mai multe subdiviziuni. Prima epocă și cea mai lungă se numește *paleoliticul* sau epoca pietrei cioplite. E vremea cînd omul începe să facă arme și unelte de piatră cioplită. Partea ultimă a acestei epoci, făcînd trecerea spre epoca următoare, se numește *mezolitic* sau epoca de mijloc a pietrei. Urmează a doua epocă preistorică, anume *neoliticul* sau epoca pietrei lustruite. Ea ține pînă pe la anul 1800 (după alții 1900 sau chiar 2000) înainte de Hristos, cînd începe epoca a treia, sau a *bronzului*, numită așa fiindcă acum omul descoperă meșteșugul de a turna bronzul și de a face arme și unelte din el. În ultima mie de ani a epocii neolitice — 3000–2000 înainte de Hristos — el cunoștea deja întrebuințarea *aramei*, e perioada numită *eneoliticul*. Epoca bronzului are patru perioade sau subdiviziuni și ține pînă la anul 1000 înainte de Hristos. Ultima epocă preistorică este aceea a *fierului*, cînd oamenii descoperă meșteșugul de a topi fierul și de a-l lucra. Această epocă ține pînă la începutul erei creștine și se împarte în două perioade: *Hallstatt* și *La Tène*, numite astfel după localitățile în care s-au făcut descoperirile caracterizînd fiecare din cele două perioade.

Diviziunile de mai sus se referă la continentul european în genere. Pentru Dacia, intervin unele modificări, în ce privește ultimele perioade. Astfel, epoca bronzului începe la noi pe la 1800, durează însă pînă pe la 700 înainte de Hristos. Așadar, ține ceva mai mult ca în alte părți. De asemenea, epoca fierului se socotește pînă pe la anul 50 al erei noastre, cu cîteva decenii înainte de domnia lui Decebal.

Preistoria Daciei. Ce știm noi astăzi despre preistoria Daciei? Mijloacele noastre de informație sînt *urmele* pe care le-a lăsat traiul omenesc aci, adică armele, uneltele, obiectele de podoabă, de cult, funerare etc. Cea mai mare parte a acestor urme zac îngropate în pămînt, acoperite de praful și nisipul care s-au așezat peste ele timp de mii de ani, uneori și de cenușa incendiilor sau de dărîmăturile așezărilor pustiite. Prin săpături arheologice, învățații le dau la iveală, le reconstituie cînd ele s-au păstrat numai în cioburi sau fragmente, le comentează

şi lămuresc viaţa oamenilor de pe aceste locuri. Concluziile sînt, evident, de caracter general; detalii şi precizări, de cele mai multe ori, nu se pot da, fiindcă lipseşte temeiul.

Astfel de săpături arheologice privind preistoria Daciei s-au făcut şi înainte de războiul pentru întregirea neamului; s-au făcut însă mai ales după război, cînd ele au luat un avînt deosebit, în urma impulsului dat de Vasile Pârvan. Sîntem, totuşi, abia la început: numărul staţiunilor săpate este redus faţă de ceea ce rămîne de făcut pe viitor. Va mai trece vreme pînă să se poată ridica *o hartă* nu completă, dar cuprinzînd măcar esenţialul, a aşezărilor preistorice de pe pămîntul românesc.

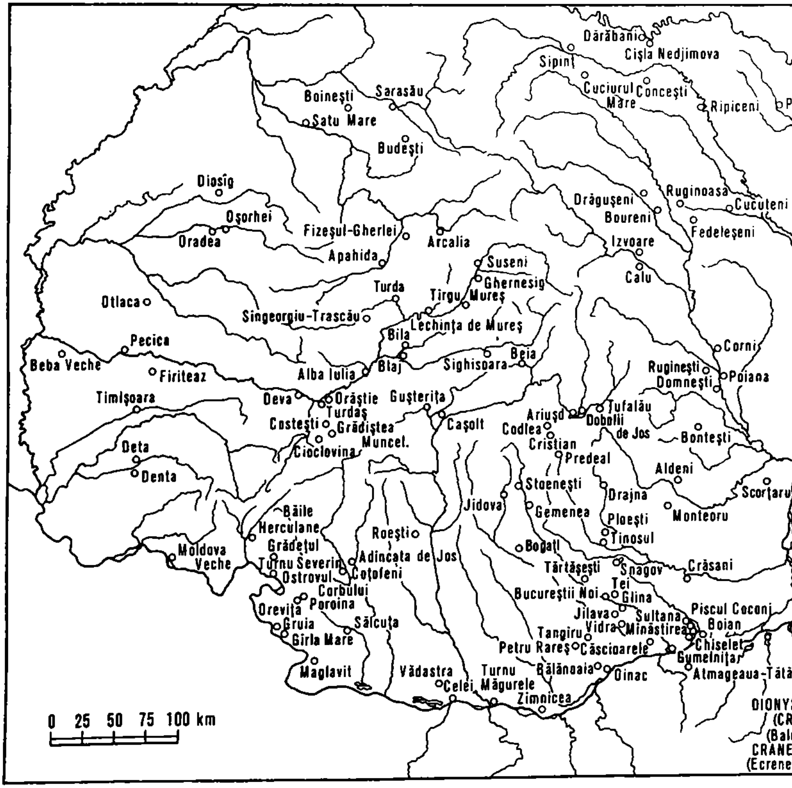
Dintre toate provinciile, cea mai intens cercetată, sub raportul preistoriei, este Transilvania; iar cea mai puţin, Moldova dintre Prut şi Nistru (vezi harta 1)

În urma săpăturilor făcute pînă acum, s-a ajuns la o serie de concluzii. Prima dintre aceste concluzii este că pămîntul românesc a fost locuit încă din paleolitic. S-a crezut la început că n-ar exista urme omeneşti di acea vreme în Dacia. Descoperiri făcute în ultimele decenii în nordul Moldovei, în Ardeal, în Oltenia, în Muntenia şi în Dobrogea au arătat însă contrariul. De altfel, se putea presupune acest lucru din capul locului, date fiind posibilităţile optime de trai pe care le oferă pămîntul nostru.

Pentru neolitic, descoperirile preistorice arată o civilizaţie remarcabilă pe tot întinsul pămîntului românesc. Aspectele mai importante ale acestei civilizaţii poartă numele localităţilor în care s-au făcut descoperirile caracteristice. Se cunosc astfel, în momentul de faţă, opt aspecte sau tipuri ale civilizaţiei neolitice, dintre care mai însemnate sînt: 1) Tipul *Cucuteni* (jud. Iaşi) şi *Ariuşd* (jud. Trei Scaune) sau, cum i se mai spune, „civilizaţia ceramicei pictate“, numită astfel după admirabilele exemplare de ceramică pictată descoperite în localităţile amintite. 2) Tipul *Boian A*, caracterizat adică prin descoperirile făcute în cel mai vechi strat de civilizaţie din localitate, situată în judeţul Ialomiţa. Exemplare admirabile de ceramică din faza Boian A s-au descoperit şi la *Vidra* (jud. Ilfov). Aria acestui tip în ţara noastră este cîmpia munteană. 3) Tipul *Vădastra* (jud. Romanaţi) cu ceramica sa specifică, avînd desene excizate şi vopsite în alb şi roşu. 4) Tipul sau aspectul *Gumelniţa* (jud. Ilfov), unul din cele mai bine cunoscute şi studiate.

Caracteristică pentru civilizaţia neolitică de pe pămîntul nostru este *ceramica pictată* de eneolitic, adică vasele de pămînt ars — de forme şi mărimi variabile — împodobite cu desene colorate, de o deosebită frumuseţe. Vasele mari, înalte de aproape un metru, care s-au găsit la Fedeleteni (jud. Roman), constituie un strălucit specimen al acestei ceramice pictate. Ele sînt împodobite cu desene lineare alcătuind meandre şi spirale. Vasele eneolitice se pot împărţi în două categorii: unele mai vechi, în trei culori, cum sînt acelea de la Ariuşd, de la Ruginoasa (jud. Baia), de la Cucuteni (grupa A), de la Fedeleşeni; altele, mai noi, numai în două culori, de pildă cele de la Cucuteni (grupa B) şi de la Petreni (jud. Soroca). În ultimul timp, s-au descoperit exemplare remarcabile de ceramică pictată cu grafit la Gumelniţa, lîngă Olteniţa, la Vidra, lîngă Bucureşti şi la Cernavodă şi Atmageaua Tătărească, în Dobrogea. Această ceramică grafitată este contemporană cu cea pictată din Moldova.

DACIA PREISTORICĂ

Ceea ce trebuie subliniat este *unitatea* civilizaţiei eneolitice în tot sud-estul european, pe o arie care, cuprinzînd în întregime pămîntul românesc, se întinde din pusta ungară pînă în Ucraina, în regiunea Kievului, şi din Carpaţii Nordici pînă la Marea Egee. Această unitate se vădeşte, pe de o parte, în *ornamentarea geometrică* a ceramicii — motivele esenţiale fiind spirala şi meandrul —, pe de altă parte, în bogăţia şi felul de tratare a *plasticii antropomorfe*, adică a statuetelor sau figurinelor — de lut cele mai multe, uneori şi de os — reprezentînd, după toate probabilităţile, marea divinitate feminină, creatoarea lumii.

Cărui neam aparţin creatorii acestei civilizaţii eneolitice? Un răspuns sigur e greu de dat, în stadiul actual al cercetărilor; nu pare însă lipsită de temei ipoteza care atribuie această civilizaţie tracilor, înţelegîndu-se denumirea de traci în sens larg, adică înglobînd şi ramura nordică — dacii sau geţii — şi pe cea sudică — tracii propriu-zişi. Învăţatul german Carl Schuchardt caracterizează civilizaţia eneolitică a ceramicii pictate drept „superioară“ („*hochstehend*“) şi o atribuie hotărît tracilor, considerînd-o ca o epocă strălucită a neamului acestuia, epocă de care grecii homerici îşi mai aduceau aminte numai din legendă şi cu mirare. Pe de altă parte, învăţatul antropolog francez, Eug. Pittard, afirmă, într-un studiu recent, că „nimic nu ne împiedică să presupunem că locuitorii care au înălţat colibele funerare ale Moldovei în epoca pietrei lustruite sînt aceia care mai tîrziu au primit de la istoricii vechi numele de daci sau geţi“ În sfîrşit, dintre învăţaţii noştri, dl Andrieşescu împărtăşeşte aceeaşi părere. Prin urmare, potrivit acestor trei învăţaţi, creatorii remarcabilei civilizaţii eneolitice de pe pămîntul românesc ar fi chiar strămoşii noştri, dacii. Faţă de această opinie există însă o alta, susţinută şi ea de învăţaţi care cred, dimpotrivă, că locuitorii care au dat naştere remarcabilei civilizaţii eneolitice sînt alţii decît creatorii civilizaţiei bronzului. Potrivit acestei ultime opinii, ar fi avut loc, în regiunile noastre, suprapuneri de popoare, în urma unor lupte catastrofale, nou-veniţii distrugînd civilizaţia predecesorilor. Aşa s-ar fi întîmplat cu oamenii bronzului, care au distrus civilizaţia anterioară, eneolitică; aşa au păţit apoi aceştia, la rîndul lor, din partea oamenilor epocii de fier, care au venit, unii din regiunea Alpilor, coborînd spre sud-est şi sud, alţii din estul asiatic spre Rusia de miazăzi. Dacii ar fi, în concepţia acestor învăţaţi, tocmai populaţia peste care au năvălit oamenii epocii de fier. În orice caz, chiar şi în această ultimă ipoteză, tot se admite că *dacii sau geţii au locuit în ţinuturile noastre de pe la anul 1800 înainte de Hristos*. Pentru împrejurările de mai tîrziu, din epoca istorică, care începe, repetăm, în anul 514 înainte de Hristos, aceasta înseamnă ca şi cum ar fi fost autohtoni. Lor li se datoreşte, în orice caz, remarcabila civilizaţie a bronzului din regiunile noastre sau, cum li se mai spune, din regiunile carpato-danubiene. Lucrarea acestui metal ajunge la forme de o deosebită fineţe. S-au descoperit securi, arme, unelte şi podoabe, foarte bine păstrate, care impresionează prin eleganţa şi desăvîrşirea execuţiei. În ce priveşte ceramica din epoca de bronz, trebuie s-o relevăm pe aceea de tipul *Bucureşti*, găsită mai ales la Lacul Tei şi la Bucureştii Noi.

BIBLIOGRAFIE

Preistorie europeană: *Reallexikon der Vorgeschichte unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, herausgegeben von* Max Ebert, Berlin, 1924–1932, 15 vol. in 8°; Joseph Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, ed. a II-a, Paris, 1924–1927, 4 vol. in 8°; V. Gordon Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, XX + 479 p. in 8°; L. Capitan, *La préhistoire*, édition revue et augmentée par Michel Faguet, Paris, 1932, 223 p. in 8°; Miles Burkitt şi V. Gordon Childe, *A chronological Table of Prehistory*, 22 p. şi un tablou sincronistic (extras din *Antiquity*, i ie 1932); Carl Schuchardt, *Alteuropa, Kulturen, Rassen*, Völker, ed. a III-a, Berlin şi Leipzig, 1935, XI + 355 p. in 8°

Preistoria Daciei. I. Informaţie generală: Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der rö isch-germanischen Kommission, 1933, 170 p. in 8°

II. Paleolitic şi mezolitic: L'Abré H. Breuil, *Stations paléolithiques en Transylvanie*, în *Bulletin de la Société des Sciences de Cluj, Roumanie*, 2, 2–e partie, 1925, pp. 193–217, in 4°; N. N. Moroşan, *Contribuţiuni la cunoaşterea paleoliticului din Moldova de Nord (Malurile Prutului)*, în *Mem. Secţ. Ştiinţ. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1926–1927), pp. 343–350; N. N. Moroşan, *Noi contribuţiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord, ibid.*, t. VI (1929), pp. 1–17; M. Roska, I. *Notă preliminară asupra cercetărilor paleolitice făcute în Ardeal în cursul anului 1928*; II. *Paleoliticul Ardealului. Privire generală*, Bucureşti, 1931, pp. 79–126 (Extras din *Anuarul Inst. Geol. al României*, XIV); M. Roska, *Recherches paléolithiques en Transylvanie en 1927*, în *Dacia*, III–IV, Bucureşti, 1933, pp. 8–23; Marius Moga, *Paleoliticul inferior în Transilvania*, Cluj, 1937, 21 p. in 8° (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans.*, IV (1932–1936); I. Andrieşescu, *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XV (1929), pp. 1–8; D. Berciu, *Repertoriu arheologic de staţiuni şi descoperiri preistorice în România, Paleoliticul şi mesoliticul*, Bucureşti, 1941, 16 p. in 8°

III. Neolitic şi eneolitic: Ioan Andrieşescu, *Contribuţie la Dacia înainte de romani*, Iaşi, 1912, 124 p. in 8°; Gordon V. Childe, *Schipenitz, a late neolithic station with painted pottery in Bukowina*, în *Journal of the Royal anthropological Institute*, LIII (1923), pp. 263–288; Fr. Laszlo, *Les types de vases peints d'Ariuşd (Erösd)*, în *Dacia*, I (1924), pp. 1–27; Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelniţa*, în *Dacia*, II (1925), pp. 29–103; Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Sull'origine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubiane*, în *Ephem. Daco-rom.*, IV (1930), pp. 181–211; Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell'Europa Orientale*, în *Ephem. Dacorom.*, IV (1930), pp. 257–308; C. S. Nicolăescu-Plopşor, *L'art rupestre carpatho-balcanique*, în *L'Anthropologie*, XLI (1931), p. 123 şi urm., Hermann Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1932, VIII + 79 p. in 8°; Hubert Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien, die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin şi Leipzig, 1932, 131 p. in 4°; Ceslav Ambrojevici, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, în *Dacia*, III–IV (1933), pp. 24–45; Vl. Dumitrescu, *La plastique antropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balcano-danubienne de type Gumelniţa*, în *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, 1932–1933, pp. 49–72; V. Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III–IV (1927–1932), pp. 167–225; Vl. Dumitrescu, *L'unité de la civilisation carpatho-balcanique à l'époque énéolithique*, Atena, 1936, 6 p. in 8°; Radu Vulpe, *Civilisation précucutenienne récemment découverte à Izvoare, en Moldavie*, în *Eurasia septentrionalis antiqua*, XI (1937), pp. 134–146; I. Berciu, *Prime consideraţiuni asupra neoliticului din valea Dunării inferioare în legătură cu descoperirile din judeţul Vlaşca*, în *Buletinul Muzeului judeţului Vlaşca „Teohari Antonescu"*, II (1937), pp. 31–105;

Vasile Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, București, 1937, 218 p. in 8°.

IV. Epoca bronzului: I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II (1925), pp. 345–384; R. Vulpe, *Piroboridava. Considerațiuni arheologice și istorice asupra cetății de la Poiana, în Moldova de Jos*, București, 1931, 34 p. in 8°; Radu et Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III–IV (1927–1932), pp. 253–351; Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureștilor. I. Civilizația tip București. Die Bukarester Kultur*, București, 1936, 30 p. in 4°; Vladimir Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, București, 1937, 34 p. in 8°

DACII SAU GEȚII

Tracii și ilirii. Dacii sau geții fac parte din marele grup etnic al *tracilor* și constituie, după părerea noastră, cea mai însemnată ramură a lui, avînd o civilizație, o cultură și o istorie politică pe care n-a egalat-o nici o altă ramură. Se poate spune că dacii sau geții reprezintă *elita* numerosului neam al tracilor. Cu privire la *mulțimea* acestor traci, Herodot ne dă o mărturie de cea mai mare importanță: „Neamul tracic — spune el în cartea a patra — este, după acela al indienilor, cel mai mare dintre toate. Dacă ar avea un singur domnitor și ar fi uniți între dînșii, ar fi de neînvins și, după cum cred eu, cu mult mai puternici decît toate popoarele... Obiceiuri au aceleași toți, afară de geți și de travsi și de cei care locuiesc mai sus de Crestonei."

Într-adevăr, tracii se întindeau pe o suprafață enormă, de la Marea Egee și din vestul Asiei Mici pînă în mlaștinile Pripetului, și de la cadrilaterul Boemiei pînă spre Bug. Iar dacă socotim și pe *cimmerieni* tot ca traci, după cum pare probabil, atunci limita estică a lor trebuie întinsă pînă dincolo de Marea de Azov, suprafața locuită de traci înglobînd, în cazul acesta, și tot țărmul de miazănoapte al Mării Negre.

Ei erau împărțiți însă într-o sumedenie de neamuri sau triburi care se dușmăneau între ele. Din cauza aceasta nici nu se puteau apăra cum trebuie și au fost supuși de diferiți cuceritori.

Printre neamurile mai însemnate ale tracilor trebuie să cităm pe *odrizi*, locuind la sud de Balcani, în regiunea cuprinsă între țărmul Mării Negre și fluviul Hebrus (azi Marica). Ei au ajuns la un moment dat, în secolul al V-lea, sub regele lor Sitalkes, să întemeieze un stat puternic, cu o armată numeroasă, ajutînd chiar pe atenieni în războaiele lor. Un alt neam însemnat tracic au fost *bessii*, care locuiau bazinul superior al fluviului Hebrus, cuprins între munții Balcani și Rodopi și aveau ca centru mai important *Bessapara*. O parte dintre acești bessi au locuit mai tîrziu Dobrogea. Îi întîlnim aci, în satele din jurul cetății Histria și a castrului de la Ulmetum, în unele inscripții din veacul al II-lea. Tot în Dobrogea, în partea de miazăzi a ei, între Callatis (Mangalia) și Odessos (Varna), au locuit și *crobyzii*, un alt neam tracic. *Moesii* erau așezați între Dunăre și munții Balcani, mai ales în jumătatea vestică a acestei regiuni. De la ei și-a luat numele și ținutul care a fost numit, pînă tîrziu, *Moesia*.

Cei mai însemnați însă dintre toate neamurile tracice au fost *dacii* sau *geții*. Împărțiți într-un mare număr de triburi, ei locuiau ținutul cuprins între Tisa,

Dunăre, Marea Neagră și Nistru, trecînd în unele părți și peste aceste hotare. Astfel, la sudul Dunării, ei se întindeau pînă la munții Balcani, mai ales în partea de est, dinspre mare. Spre răsărit, treceau Nistrul, înaintînd pînă spre Bug, iar spre apus, ajunseseră pînă la Dunărea panonică.

Tracii se învecinau cu următoarele popoare: spre răsărit, dincolo de cimerieni adică, *sciții*; aceștia erau de neam iranian, avîndu-și deci originea în podișul Iranului (Persia de altădată); spre miazănoapte, *germanii*, în partea de nord-est, *slavii*; spre apus, *germanii* și *celții*, iar la sud de Dunăre, *ilirii*. Aceștia din urmă prezentau unele asemănări cu tracii, formau totuși, așa cum s-a arătat în ultimul timp, un popor deosebit, vorbind și o limbă deosebită. Ei ocupau jumătatea de apus a Peninsulei Balcanice, de la rîul Margus, afluent al Dunării (azi Morava), spre Adriatică. Erau păstori; cunoșteau însă și agricultura, iar cei de pe lîngă mare se îndeletniceau adesea cu pirateria. Înspre miazăzi, vecii i erau *grecii*.

Nu trebuie să ne închipuim însă o linie de demarcație *precisă* între traci și aceste diferite popoare. Nici astăzi nu există asemenea limite etnice hotărîte, regiunile de graniță prezentînd peste tot interferențe de populație. Cu atît mai mult în vremea aceea. Unele neamuri germanice sau ilirice, de pildă, intrau în masa tracică, după cum, de asemenea, unele neamuri tracice formau adevărate insule sau prelungiri în mijlocul populațiilor vecine.

Sciții. Venind în contact cu atîtea popoare, era firesc ca dacii să sufere unele influențe din partea lor. Prima influență a fost a *sciților*, care au năvălit începînd din veacul al IX-lea înainte de Hristos și s-au așezat în cîteva locuri, mai ales în Dobrogea. De neam scitic se crede că au fost *agatîrșii* din regiunea Tîrnavelor și a Munților Apuseni, de asemenea *sargații* și *paleii*, pe cursul mijlociu și inferior al Siretului, *sacii* pe lîngă Alba-Iulia și *napeii* în Bărăgan.

Toate aceste neamuri au dispărut însă în scurtă vreme în mijlocul populației dacice, care le era mult superioară numericește. Numele localității *Sacidava*, spre sud-est de Apulum, nume a cărui primă parte e scitică, iar cea de a doua specific dacă, constituie un elocvent exemplu de asimilare. *Sacidava* este orașul sacilor iranieni dacizați.

Numai în ținutul dintre Dunăre și Mare, în Dobrogea de azi, se pare că sciții au avut așezări mai durabile, lăsînd urme în toponimie și formînd chiar unele mici stătulețe cu cîte un „rege“ în frunte. Astfel era, în secolul al III-lea, statul din regiunea orașului grec Callatis (Mangalia de azi). Cunoaștem și numele a șase regișori de aceștia, anume Kanites, Sariakes, Tanusa, Aelis, Acrosas și Charaspes; ni s-au păstrat și monede de ale lor, de bronz și de argint. Nici aici însă sciții n-au putut disloca populația getică, ci, dimpotrivă, au sfîrșit prin a se topi în mijlocul ei. La începutul veacului întîi după Hristos, Ovidiu, vorbind de locul exilului său, spune: „Iată-n a geților țară-s. Ei bine, să mor printre dînșii!“ Iar în altă parte: „Coasta aceasta măcar că-ntre geți și-ntre greci e-mpărțită, Însă de geții rebeli pare că ține mai mult!“ Amintirea sciților o păstrează, în țara dintre Dunăre și Mare, doar cîteva numiri topice, ca *(A)sampeus* și *Calabeus*, două

pîrîiaşe, lîngă Histria, apoi *Zaldapa*, aşezare lîngă Durostorum, precum şi numele generic de *Scythia Minor*, pe care începe să-l poarte, tîrziu de tot, în timpul imperiului roman, Dobrogea. Cu mult mai multă dreptate i s-ar fi putut spune, sub raportul etnic, *Dacia Pontică*.

Aşezările greceşti pe ţărmul de apus al Mării Negre. Influenţa lor asupra dacilor. În secolul al VII-lea înainte de Hristos, grecii de pe coastele Asiei Mici şi din Grecia propriu-zisă încep o mare acţiune de emigrare. Fie că nu mai aveau loc la ei acasă, din pricina înmulţirii populaţiei, fie din dorinţa de cîştig mai mare, grupuri întregi de populaţie vin şi se aşază pe ţărmurile Mării Negre, întemeind o serie de oraşe care erau şi cetăţi şi antrepozite în acelaşi timp. Pe coasta de apus a Mării Negre, ele se ţin lanţ. La vărsarea Bugului (pe atunci Hipanis), ionienii ridică oraşul *Olbia*; la gura Nistrului, pe ţărmul dinspre apus al limanului, ei înalţă cetatea *Tyras*. Pe o insulă a mării aproape de ţărm, acolo unde astăzi e malul apusean al lacului Sinoe, se întemeiază, în anul 656 înainte de Hristos, *Histria*.

Mai spre miazăzi, pe locul actualei Constanţa, aceiaşi ionieni fundează *Tomi*. Dorienilor li se datoreşte oraşul *Callatis*, „cel cu ziduri puternice“, întemeiat, pare-se, în secolul al VI-lea înainte de Hristos. Astăzi, pe ruinele Calatidei se înalţă Mangalia. Mai spre miazăzi, dincolo de capul Caliacra, care în greceşte înseamnă „capul sau stînca cea bună“, deoarece golful dindărătul lui oferă un admirabil adăpost corăbiilor, oricît de grozav ar bate crivăţul, în acest loc ferit s-au întemeiat două oraşe greceşti: *Bizone* (actualul port al Cavarnei), care pe urmă a fost distrus, însă, de un cutremur, şi *Crunoi*, numit mai tîrziu *Dionysopolis* (Balcic). Urmau apoi *Cranea* (Ecrene), *Odessos* (Varna), şi alte cîteva oraşe încă, pînă la *Bizanţ*, care este tot o colonie greacă, întemeiată în secolul al VII-lea înainte de Hristos. De la o vreme, coloniştii-negustori greci au pătruns chiar şi înlăuntrul pămîntului getic, şi anume, pe calea aşa de lesnicioasă a Dunării. Urcînd cu corăbiile lor fluviul, ei au întemeiat astfel o staţiune sau un antrepozit la Barboşi, o alta la *Axiopolis* (numele e pur grecesc), lîngă Cernavodă.

În toate aceste colonii, grecii au continuat viaţa în aceleaşi forme de civilizaţie ca şi în metropolele din care plecaseră. Ocupaţia lor esenţială era comerţul cu populaţia din hinterlandul oraşelor respective. Cumpărau de la geţi, de pildă, grîu, miere şi ceară, piei şi blănuri, peşte şi sclavi. Histria, fiind mai aproape de gurile Dunării, unde morunul, nisetrul şi celelalte soiuri de ganoizi se prind în cantităţi aşa de mari, îşi făcuseră o specialitate din negoţul de peşte. În ce priveşte grîul, Herodot ne spune chiar că sciţii plugari îl cultivă, nu pentru hrana lor, ci spre a-l vinde. La Atena, sclavii vînduţi de geţi sau daci — unii din ei aparţinînd chiar acestui neam — erau aşa de numeroşi, încît numele de *daos*, adică *dacul*, ajunsese nume specific. În piesele sale, Menandru numeşte pe sclavi mai întotdeauna Daos sau Geta. În general, aşadar, grecii cumpărau de la autohtoni materii prime, cu alte cuvinte marfă multă cu bani puţini. Vindeau, în schimb, produse fabricate ca, de pildă, obiecte de podoabă, ceramică, untdelemn şi vin

grecesc, ţesături fine, într-un cuvînt produse şi marfă de lux. Ocupau loc puţin, costau însă bani mulţi. Cam ceea ce se întîmplă şi în zilele noastre, cu importul şi exportul României. S-au găsit în plin teritoriu dacic, la Crăsani, la Poiana şi chiar în munţii Făgăraşului, la Stoieneşti, amfore mari greceşti din Thassos, din Rhodos şi din Cnidos, care serviseră probabil la transportul vinului şi al untdelemnului. S-au găsit, de asemenea, cioburi sau fragmente de ceramică fină, resturi din vasele frumoase, cu desenuri negre pe fond roşu, care au făcut vestită această artă greacă pretutindeni.

Cîteodată, coloniile de pe ţărmul Mării Negre, în loc să facă negoţ, trebuiau să facă război. În cele mai multe cazuri, trebuiau să se apere împotriva aceloraşi populaţii din hinterland şi a conducătorilor lor, care voiau să pună mîna pe bogăţiile dinlăuntrul zidurilor. Spre a fi feriţi de asemenea atacuri, oraşele încheiau adesea o înţelegere cu regele dac sau scit care, în schimbul unei anumite sume, le garanta liniştea.

Prin negoţul pe care-l făceau, aceste oraşe greceşti au ajuns la o deosebită bogăţie şi înflorire. Ne-o dovedesc monumentele, inscripţiile şi celelalte urme ale vieţii lor de odinioară. Marea Neagră fusese propice celor dintîi colonişti, de aceea au şi botezat-o *Pontul Euxin*, adică „primitoare de străini"; sciţii îi spuseseră *axshaéna*, ceea ce înseamnă „albastru închis"

Relaţiile acestea economice şi politice dintre grecii aşezărilor maritime şi dunărene şi locuitorii pămîntului nostru, relaţii care au durat sute de ani, credem că n-au putut rămîne fără nici o urmare asupra celor din urmă. În ce priveşte pe sciţi, influenţa grecească e evidentă: ea se manifestă în artă, în podoabele şi vasele de metal pe care le-au făcut aceştia. În jurul coloniilor de pe ţărmul nordic al Mării Negre, Herodot ne spune că sciţii ajunseseră un fel de jumătate greci (*mixhelenes*). Nu se putea deci ca strămoşii noştri să nu fi luat şi ei unele elemente de civilizaţie de la aceşti reprezentanţi ai lumii mediteraneene. Cît de multe anume, se va putea preciza, însă, numai după ce vor face săpături şi cercetări mai amănunţite. Deocamdată, influenţa greacă se vădeşte în imitarea *banilor* macedoneni (*staterii* lui Filip şi *drahmele* lui Alexandru cel Mare), şi a celor din Thassos (*tetradrahmele*), precum şi în *ceramică*.

Celţii. A treia influenţă a fost aceea a celţilor, care au năvălit în ţinuturile noastre după anul 300 înainte de Hristos. Ei au venit *dinspre apus*, pe două drumuri: unul de-a lungul Dunării, celălalt de-a lungul Carpaţilor. Ei cuprind Dacia din două părţi, aşadar, şi se aşază în preajma hotarelor ei, ba unele neamuri, cum sînt *anarţii* şi *britolagii*, pătrund chiar şi în interiorul Daciei. O parte a celţilor îşi urmează drumul mai departe, întemeiază un regat, de scurtă durată, la sud de Balcani, ba unii trec chiar şi în Asia Mică, unde provincia *Galatia* le-a păstrat numele. Alţii se stabilesc însă în ţinutul carpato-dunărean şi întemeiază oraşe care sînt notate de geograful Ptolemeu pe harta sa. În sud-vestul Daciei, dincolo de Dunăre, în ţinutul Drinei, Savei şi Moravei de jos, se aşază *scordiscii*, avînd ca centru mai important oraşul *Singidunum* (Belgradul de azi).

Terminația *-dunum* este caracteristic celtică; ea s-a păstrat în unele nume de orașe franceze precum *Verdun*, *Châteaudun* etc. În nordul Moldovei și în Galiția se așază *teuriscii* și întemeiează orașele *Carrodunum*, *Maetonium*, *Vibantavarium* și *Eractum*. În Bugeac întîlnim pe britolagi (sau britogali), cu centrele mai importante *Aliobrix* și, dincolo de Dunăre, pe malul dobrogean al ei, *Noviodunum* (Isaccea de azi). În interiorul Daciei s-au mai stabilit și *anarții*, între Tisa și Someș și, în cazul cînd caracterul lor celtic este o realitate — ceea ce nu e demonstrat încă —, și *cotensii*, în răsăritul Munteniei, la hotarele cu Moldova.

În migrația lor, celții au dus cu ei și alte neamuri, cum sînt *bastarnii* germanici care se vor așeza în Galiția și în Podolia, la nord de Nistru, dînd mult de lucru apoi dacilor.

Istoria politică a dacilor pînă la Decebal. Istoria veche a dacilor sau geților nu ne e bine cunoscută. Știm însă o faptă deosebită a lor din anul 514 înainte de Hristos. În acel an, *Darius*, regele perșilor, a trecut cu o armată uriașă prin părțile noastre, prin Dobrogea, împotriva sciților de la nordul Mării Negre, care-i tulburau împărăția. Neamurile tracice din drumul armatei lui Darius, înspăimîntate, s-au închinat de îndată, fără luptă. Singuri geții n-au vrut, „hotărîndu-se — cum spune Herodot — la o rezistență îndărătnică" Disproporția de forțe era însă prea mare, așa încît au fost supuși. Mai tîrziu, în anul 335 înainte de Hristos, *Alexandru cel Mare* a făcut o incursiune de douăzeci și patru de ore pe țărmul stîng al Dunării, cucerind un oraș al lor. Geții strînseseră, spre a-i opune, o armată de patru mii de călăreți și zece mii de pedestrași.

Trecerea falangei și a cavaleriei macedonene a avut loc noaptea, cu bărci de ale localnicilor făcute din trunchiuri de copac scobite (monoxile). „Căci era foarte mare belșug de astfel de bărci — ne spune scriitorul antic Arrian —, întrucît riveranii Istrului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu, precum și cînd merg unii la alții în sus pe Dunăre și, nu mai puțin, foarte adesea, pentru prădăciuni" Pe malul getic erau lanuri înalte de grîu. „La ziuă — continuă Arrian —, Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ținuturile nelucrate, culcînd grîul cu sulițele aplecate; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga."

Cel dintîi rege însemnat al geților pe care-l cunoaște istoria este *Dromihetes*; el a trăit cu vreo trei veacuri înainte de Hristos. A trebuit să lupte în mai multe rînduri cu macedonenii, care voiau să-și întindă stăpînirea și în stînga Dunării. Într-unul din războaie, a prins chiar pe regele acestora, Lisimah, cu întreaga lui armată (anul 292 înainte de Hristos).

Un scriitor antic povestește că Dromihetes ar fi tratat foarte bine pe prizonierul Lisimah, în cinstea căruia a dat un ospăț în orașul *Helis*. La acest ospăț, macedonenilor li s-au servit mîncări alese, în vase de argint, pe o masă tot de argint, jos fiind așternut covorul regal, luat ca pradă; geții, în schimb, stăteau la mese de lemn și mîncau, din vase obișnuite, mîncări simple — puține legume și carne. Ar fi întrebat Dromihetes pe Lisimah, în toiul ospățului: ce masă i se pare mai regească,

a macedonenilor sau a geților? A macedonenilor, firește, răspunde Lisimah. Dacă e așa, de ce ți-ai lăsat toate ale tale, atît de strălucite, ca să vii în sărăcia noastră? A recunoscut atunci Lisimah greșeala făcută, a făgăduit că pe viitor va fi prieten și aliat și că nu va uita binele de acuma al lui Dromihetes. Iar acesta a primit cu dragoste făgăduiala macedoneanului, și-a luat îndărăt cetățile pe care i le răpiseră oamenii lui Lisimah și l-a eliberat pe regele Macedoniei cu cinste.

După Dromihetes, a urmat o epocă de scădere și de tulburare. Este epoca năvălirii celților. Puterea acestora a durat vreo două veacuri, în care răstimp se amintește numele regelui get *Remaxos*, în preajma anului 200 înainte de Hristos. Acesta își întindea autoritatea lui și asupra Dobrogei, protejînd cetățile grecești de la mare.

Buerebista. Cel mai însemnat rege al dacilor sau geților a fost însă *Buerebista*, care a trăit în secolul întîi înainte de Hristos: unii istorici dau ca început al cuceririlor sale anul 82; moartea sa urmează curînd după aceea a lui Cezar (anul 44). El a unit toate triburile gete, le-a disciplinat și, în cîțiva ani, învingînd neamurile celtice de la hotare și pe ceilalți dușmani, a întemeiat o mare împărăție, întrecînd cu mult țara noastră de astăzi. Stăpînirea lui se întindea la apus pînă în Boemia, la miazăzi pînă la munții Balcani; țărmul mării era al lui, începînd de la *Apollonia*, la sud de Balcani, pînă la *Olbia*, la vărsarea Bugului. Grecii din orașele de pe acest țărm ascultau de el și îl numeau „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia și stăpînitor al tuturor ținuturilor de dincolo și de dincoace de Dunăre" (inscripția cetățeanului Acornion din Dionysopolis). Armata lui putea să atingă 200 000 de oameni, o cifră enormă pentru vremea aceea. Romanii începuseră să se teamă de puterea lui; Cezar voia să întreprindă chiar o expediție pentru a-l supune; nu ajunse s-o facă însă, deoarece căzu sub pumnalele conspiratorilor. Scurtă vreme după aceea, pieri de o moarte asemănătoare și Buerebista. După el, statul geților decăzu, urmașii împărțindu-și țara ca pe o moșie. Pe vremea lui August, erau *cinci* regate dacice, în locul celui unitar din vremea lui Buerebista. Iar în Dobrogea, cam în aceeași vreme, mai erau alte *trei*. Bineînțeles că și puterea militară a dacilor, în asemenea împrejurări, scăzuse mult. Strabo ne spune că nu mai puteau ridica acuma o armată mai mare de 40 000 de oameni.

Primele lupte cu romanii. Dapyx. Supunerea Daciei Pontice. Dintre urmașii lui Buerebista, în genere stăpînitori slabi, pot fi amintiți *Cotiso* și *Dicomes*, contemporani cu Octavian August, precum și *Comosicus*, pe care scriitorul antic Iordanes îl prezintă ca descendent direct al marelui rege.

Cei trei stăpînitori geți din Dobrogea se numeau *Roles*, *Dapyx* și *Zyraxes*. Cel dintîi, prieten al romanilor, avea partea de miazăzi (regiunea Durostorum–Abrittus–Axiopolis); cel de al doilea domina centrul (regiunea Capidava–Carsium–Ulmetum–Histria); cel de al treilea, nordul Dobrogei.

Roles este atacat, în anul 28 înainte de Hristos, de către vecinul său, regele Dapyx. El cere atunci ajutor prietenilor și aliaților săi romanii. Aceștia trimit

pe generalul Crassus, care se afla în apropiere, deoarece începuse cu un an înainte lupta împotriva bastarnilor şi continua acum operaţiile. Dapyx este asediat în cetatea lui; un trădător însă dă putinţa lui Crassus să intre în cetate; atunci Dapyx şi cu fruntaşii geţi din jurul lui, anticipînd gestul eroic de la Sarmizegetusa, se ucid singuri, spre a nu cădea în mîinile duşmanului. Poporul din cetate, luînd ce avea mai de preţ şi turmele, se refugiază într-o mare peşteră (probabil una din cele care se pot vedea şi astăzi la locul numit *Gura Dobrogei*, între Ulmetum şi Histria). Romanii zidesc atunci intrarea pentru a sili pe cei dinăuntru să se predea sau să piară de foame.

După ce isprăveşte cu Dapyx, Crassus atacă şi pe vecinul acestuia dinspre miazănoapte, pe Zyraxes, deşi nu avusese nimic de suferit din partea lui. Motivul, ne spune Cassius Dio, era dorinţa lui Crassus de a relua steagurile pe care le pierduse într-o bătălie cu bastarnii şi cu geţii, lîngă Histria, un general roman, cu vreo trei decenii mai înainte, steaguri despre care auzise că se aflau acum în puternica cetate getă de pe malul Dunării, *Genucla*. Crassus înconjură această cetate pe uscat şi pe apă şi o luă după un timp relativ scurt, fără însă ca să poată prinde pe Zyraxes, care fugise, luînd cu el tezaurul, peste Dunăre.

Cucerirea „regatelor" dacice din Dobrogea nu însemna însă şi supunerea dacilor, mult mai numeroşi, din cîmpia Dunării, din Ardeal şi din Banat. Aceştia năvăleau mereu peste Dunăre, fie singuri, fie întovărăşind pe alţii. E nevoie de o serie de expediţii din partea romanilor şi de strămutări întregi de populaţie dacă pe ţărmul drept, pentru ca lucrurile să se mai potolească. O astfel de expediţie a fost aceea a lui Tiberius Claudius Nero, viitorul împărat, împotriva dacilor din sud-vest (regatul lui Cotiso), din anii 12–10 înainte de Hristos. O a doua, cu efecte considerabile, a fost expediţia lui Sextus Aelius Cato, consulul, din anul 4 după Hristos, care a învins pe daci şi a izbutit să strămute 50 000 dintre ei peste Dunăre, în Moesia. Şi mai importantă e acţiunea pe care o întreprinde, în anii 52–53 guvernatorul Moesiei: Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. O inscripţie romană ne spune că acesta „a mutat mai mult de 100 000 de transdanuviani, cu femeile, copiii, principii ori regii lor, dincoace de fluviu, spre a plăti tribut; a adus regi pînă atunci necunoscuţi ori duşmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care îl păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor şi roxolanilor pe fiii lor prinşi ori luaţi înapoi de la duşmanii lor, *iar regilor dacilor pe fraţii lor*; de la unii dintre dînşii a luat în schimb ostatici. Astfel a statornicit el pacea provinciei şi a lărgit hotarele ei. Cel dintîi, ca guvernator al Moesiei, a uşurat lipsa de pîine a poporului roman, trimiţînd mari cantităţi de grîu din această provincie."

În curînd, sub *Decebal*, dacii, ţinuţi în frîu de aproape un secol de către romani, îşi vor găsi conducătorul care să readucă vremurile lui Buerebista.

BIBLIOGRAFIE

Tracii şi ilirii: W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I–II, în *Sitzungsberichte Phil.-hist. Cl.*, t. 128, 130, 131, Viena 1893–1894, 303 p. in 8°; Gawril

I. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, 125 p. in 8°; G. G. Mateescu, *Granița de apus a tracilor* (*Contribuțiuni toponomastice și epigrafice*), în *Anuar.*, *Ist. Cluj*, III (1926), pp. 377–492; Gawril I. Kazarow, *Thrace*, în *Cambridge Ancient History*, vol. VIII, Cambridge, 1930, pp. 534–560 şi 781–786.

Dacii sau geţii: I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. III, pp. 1–111; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. III, pp. 113–851 (lucrare fundamentală); R. Vulpe, *Piroboridava. La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie inférieure*, Paris, 1932, 40 p. in 8°.

Sciţii: Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, 720 p. in 4°; M. Sutzu, *Contribuţiunea numismaticei la istoria antică a României transdunărene*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVIII (1915–1916), pp. 523–531; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, XVI + 260 p. în 4°; V. Pârvan, *Consideraţii asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. I, pp. 1–31, Carl Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe*, 1925, nr. XII a, pp. 69–77; C. Moisil, *Introducere în numismatica Dobrogei*, în *1878–1928 Dobrogea*, Bucureşti, 1928, pp. 145–175; Al. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iaşi, 1930, 16 p. in 8°; M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosforus, Bd. I. Kritische Übersicht der schriftlichen und archeologischen Quellen*, Berlin, 1931, XI + 651 p. in 4°; V. Canarache, *Regii sciţi şi regatele lor dintre Istru şi Pontul Euxin. — În lumina monetelor —*, în *Bul. Soc. Numism.*, 1932–1933, pp. 60–83; Mario Attilio Levi, *La spedizione scitica di Dario*, în *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N. S., vol. XI (1933), pp. 58–70; (indicat de C. Daicoviciu); Florica Moisil, *Două monete scite inedite*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, XII (1936), pp. 175–177.

Grecii: V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (D'après la dernières découvertes archéologiques)*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, X (1923), pp. 23–47; G. Glotz, *Histoire Grecque*, t. I. *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, XIX + 635 p. in 8°.

Celţii: V. Pârvan, *La Dacie à l'époque celtique*, în *Compte-Rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Paris, 1926, avril–mai, pp. 86–97; H. Hubert, *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'à l'époque de La Tène*, 2 vol., Paris, 1932, XXVI + 403 şi XVII + 368 p.; Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, I: Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien*, în *Sitzungsberichte. Phil. -hist. Cl.*, t. 214 (1932), pp. 1–206; C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Les Celtes en Olténie*, Guimarães, Portugal, 1933, pp. 308–312, in 4°.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA DACILOR

Înfățișarea lor. Îmbrăcămintea. Îndeletnicirile. Dacii erau blonzi-roșcovani, de statură potrivită; purtau cu toții plete și barbă. Nobilii aveau, ca semn deosebitor, un fel de căciulă sau bonetă de pîslă (de aceea romanii le spuneau *pileati*); ceilalți umblau cu capul gol (*comati*). Se îmbrăcau cu o cămașă care le venea pînă la genunchi, strînsă la mijloc cu o curea; pantalonii erau legați jos, la gleznă. Peste cămașă aveau o manta, prinsă la umăr într-o copcă; iarna purtau cojoace. În picioare purtau opinci. Femeile aveau o cămașă cu mîneci scurte și fustă; o broboadă înnodată la spate, sub coc, le acoperea părul. Îmbrăcămintea era făcută din lînă și cînepă, pe care știau s-o toarcă așa de subțire și de frumos că nu se putea deosebi de in. (Dacii au învățat și pe germani să cultive și să lucreze cînepa: numele german al acestei plante, *Hanf*, vine din dacicul **kanabiz*).

Îndeletnicirea de căpetenie a dacilor sau geților a fost *agricultura*. Strămoșii noștri erau, înainte de toate, un popor de plugari. Cînd Alexandru cel Mare a trecut în stînga Dunării, soldații lui au mers prin holde în care grîul crescuse atît de înalt, încît au trebuit să-l dea la o parte cu sulițele, spre a nu le împiedica înaintarea. Iar Decebal, în timpul luptelor cu romanii, hotărîse ca o parte din nobili să poarte războiul, apărînd cetățile, iar altă parte *să aibă grijă de bunul mers al agriculturii*. Din acest fapt, putem vedea cît preț puneau strămoșii noștri pe cultivarea pămîntului. Prețuiau mult și vinul, de aceea viile erau foarte numeroase. Ba, de la o vreme, ajunseseră atît de numeroase, încît regele Buerebista a trebuit să ia măsuri, hotărînd reducerea suprafețelor plantate, ceea ce s-a și executat. Pe lîngă agricultură și cultivarea viței de vie, dacii sau geții se mai îndeletniceau și cu *creșterea vitelor*.

Rasa *cailor* getici era, pe drept cuvînt, vestită, iar turmele de oi și cirezile de boi și vaci constituiau o bogăție de căpetenie. Strămoșii noștri beau mult *lapte*: faptul a fost remarcat de scriitorii antichității. *Apicultura* era și ca dezvoltată; Herodot povestește, exagerînd, evident, cu mult lucrurile, că spre miazănoapte de Istru sînt atît de multe albine, încît împiedică oamenii să treacă fluviul. Nu-i mai puțin adevărat că trebuie să fi fost multe prisăci prin poienile pădurilor și în mijlocul fînețelor așa de întinse în vremea aceea. Dacii se pricepeau și la exploatarea metalelor — aur, argint, fier — ajungînd să bată și monede care se asemănau cu cele grecești și macedonene. În medicină erau foarte meșteri: învățații greci au rămas uimiți de știința lor, de felul cum vindecau bolile. În special i-a impresionat faptul că dacii puneau în legătură sănă-

tatea trupului cu aceea a sufletului. Platon, celebrul filosof, citează acest principiu de medicină dacic în felul următor: „Zalmoxis... spune că, precum nu trebuie să încercăm a vindeca ochii fără să vindecăm întîi capul, ori capul fără trup, *tot aşa nu se poate să încercăm a vindeca trupul, fără să îngrijim şi de suflet*, şi că tocmai de aceea sînt multe boli la care nu se pricep medicii greci, fiindcă nu cunosc întregul de care ar trebui să se ocupe. Căci dacă acesta merge rău, este cu neputinţă ca partea să meargă bine."

Organizarea socială. Dacii sau geţii erau împărţiţi într-o serie de neamuri sau triburi, avînd fiecare cîte un nume deosebit şi locuind un anumit teritoriu. Geograful Ptolemeu, descriind Dacia, îndată după cucerirea ei de romani, înşiră aceste triburi şi arată totdeodată şi oraşele mai însemnate ale ei. În urma cercetărilor făcute, s-a ajuns la concluzia că, din triburile înşirate de geograful amintit, existau, numai în cuprinsul Daciei Traiane, următoarele douăsprezece sigur dacice: 1. *predavensii*, 2. *biefii*, 3. *albocensii*, 4. *saldensii*, situate cîteşipatru în partea de apus, anume prin Crişana şi Banat. Apoi, 5. *ratacensii* sau *racatensii*, 6. *buridavensii*, 7. *potulatensii* şi 8. *keiagisii*, aşezate în partea centrală a Daciei, începînd din nordul Ardealului, în ţinutul Tîrnavelor, în Oltenia şi Muntenia de vest, pînă la Dunăre. Un punct sigur de reper îl formează localitatea Buridava, aşezată pe Olt, la sud de Rîmnicu-Vîlcea, de unde şi-au luat numele buridavensii. Aceştia par a fi fost una cu *burii*, neamul dacic despre care Cassius Dio povesteşte că ar fi trimis lui Traian, la începutul primului război, un mesaj scris în latineşte pe o ciupercă uriaşă, prin care-l sfătuia să se întoarcă şi să nu strice pacea. Ultimele patru triburi dacice erau: 9. *costobocii*, 10. *caucoensii*, 11. *s(i)ensii* şi 12. *piefigii*, situate în partea de răsărit a Daciei, adică în Moldova şi în Muntenia de est. Costobocii locuiau în partea dinspre miazănoapte, deci în Moldova nordică şi în sudul Galiţiei. Iar dacă ţinutul unde s-au retras goţii lui Atanaric, fugind dinainte hunilor, anume *Caucalandensis locus*, se admite a fi în răsăritul Munteniei, şi anume, luîndu-ne după descoperirile de la Pietroasa şi de la Chiojdul Mic, în părţile Buzăului, atunci *caucoensii*, al căror nume nu poate fi despărţit de acela al locului care a adăpostit pe goţi, au locuit şi ei în aceeaşi regiune. Nu prezentăm această localizare ca o certitudine, ci numai ca o ipoteză probabilă. De altfel şi localizările celorlalte triburi de mai sus, localizări care variază după cercetător, trebuie luate tot aşa, cu titlu de ipoteză; siguranţă prezintă numai aşezarea pe grupe de cîte patru, în vestul, în centrul şi în răsăritul Daciei. Unde anume, însă, în fiecare din aceste mari regiuni, era aşezat fiecare trib, aceasta, cu excepţia buridavensilor, nu se poate arăta în mod sigur, în stadiul de azi al cercetărilor.

În afară de triburile arătate de Ptolemeu, mai erau şi altele pe care le constatăm documentar, cu ajutorul inscripţiilor sau al altor mărturii. Astfel erau *carpii*, în Moldova, de la care vine numele munţilor Carpaţi; *appulii* (cf. numele oraşului Apulum), pe care ni-i atestă un izvor literar anterior lui Ptolemeu; apoi *ansamensii*, pe Someş (Samus), constataţi printr-o inscripţie latină; *succii*, la

gura Oltului, cu localitatea *Sucidava*, și *tyrageții* sau geții de pe lîngă Tyras (Nistru). E probabil că însuși numele generic al dacilor (*Daci*, *Dai*) să fi fost la origine purtat de un trib al lor din partea de nord-vest, în apropiere de germani, unde i-au cunoscut romanii, cu prilejul luptelor date împotriva acestora din urmă. Același fenomen s-a întîmplat și cu grecii, pe care romanii i-au numit de asemenea după numele unui trib epirotic, *graii* (sau *graecii*).

Din mărturia lui Ptolemeu și din știrile pe care ni le dau celelalte izvoare, o concluzie se desprinde precisă: *mărimea numerică* a dacilor, *mulțimea* lor, din moment ce au atîtea triburi. Înainte de cucerirea lui Traian ca și în vremea lui Burebista, a lui Dromihetes și a sciților, dacii au fost un popor foarte numeros. Aceasta e una din cauzele care explică continuitatea lor în ținutul central carpato-danubian și expansiunea lor pe o arie atît de întinsă în jurul acestui ținut.

În ce privește orașele, Ptolemeu indică un număr considerabil. Trebuie să spunem că multe din orașele pe care le vom întîlni în Dacia *Traiană* existau de mai înainte. Astfel erau: Porolissum, Apulum, Potaissa, Germisara, Azizis, Berzovia, Acidava, Napoca, Drobeta, Diema, Sucidava, Amutrium și altele. Romanii n-au făcut, în cele mai multe cazuri, decît să dezvolte centrele existente. Dar în afară de categoria de mai sus, a orașelor care sînt constatate documentar, prin inscripții sau alte mărturii, *și în epoca romană*, Ptolemeu înșiră o serie întreagă de orașe dacice, de a căror soartă ulterioară, sub stăpînirea cea nouă, nu sîntem — cu excepția Piroboridavei — informați. Iată-le în ordinea și cu localizarea pe care le-o dă el: 1. *Dokidava* (Δοκιδάυα) (poate Dacidava), în partea de nord a Crișanei; 2. *Arcobadara* (Αρκοβάδαρα), situat de Ptolemeu spre răsărit de Porolissum, deci prin ținutul Rodnei sau al Bistriței; 3. *Trifulon* (Τρίφουλον); 4. *Patridava* (Πατρίδαυα) și 5. *Carsidava* (Καρσίδαυα), așezate tustrele în ținutul costobocilor, în nordul Moldovei; 6. *Petrodava* (Πετροδαυα), după Ptolemeu, în Moldova centrală, la vest de Siret; 7. *Sangidava* (Ζανγίδαυα), pe valea de sus a Mureșului, cam prin părțile Topliței; 8. *Utidava* (Οὐτίδαυα), în Moldova, spre sud de Petrodava; 9. *Marcodava* (Μαρκόδαυα), prin mijlocul Ardealului, spre nord-est de Apulum; 10. *Ziridava* (Ζιρίδαυα), în extremitatea de vest a Daciei, spre Tisa mijlocie, poate la Cenad, pe Mureș, unde sînt urme romane; 11. *Singidava* (Ζιγγίδαυα), la sud de Munții Apuseni, poate pe Mureș, în regiunea Devei; 12. *Comidava* (Κομίδαυα), în partea sud-estică a Ardealului, cam prin ținutul Trei-Scaune; 13. *Ramidava* (Ραμίδαυα), prin Moldova sud-estică; 14. *Zusidava* (Ζουσίδαυα), prin estul Munteniei; 15. *Zurobara* (Ζουρόβαρα), pus de Ptolemeu în nord-vestul Banatului; 16. *Netindava* (Νετίνδαυα), în estul Munteniei, pe lîngă Ialomița; 17. *Tiason* (Τίασον), în Muntenia centrală, spre vest de Netindava; 18. *Arcina* ('Αρκίννα), prin Oltenia de mijloc sau de nord; 19. *Sornon* (Σόρνον), așezat în sudul Munteniei, prin Vlașca. Spre răsărit de Siret și în apropierea lui, Ptolemeu indică trei localități cu nume specific dac: 19. *Zargidava* (Ζαργίδαυα); 20. *Tamasidava* (Ταμασιδαυα) și 21. *Piroboridava* (Πιροβορίδαυα). Prima e mai spre miazănoapte, prin județele Vaslui sau Roman; cea de a doua ar veni aproape de vărsarea Bistriței; pentru cea de a treia s-a

propus, şi nu fără temei, identificarea cu staţiunea de la Poiana, de pe malul stîng al Siretului, în judeţul Tecuci (vezi harta 1).

Dar, ca şi la triburi, şi aci, la oraşe, aceeaşi observaţie se impune: localizările nu sînt sigure. Longitudinile şi latitudinile indicate de Ptolemeu trebuie luate numai ca o orientare generală, iar nu ca date matematice. Aşa încît, fixarea *precisă, pe teren*, a numeroaselor oraşe dacice, înşirate mai sus, rămîne încă în sarcina viitorului.

Cea mai mare parte însă din populaţia dacică locuia în *sate*, aşezate, ca şi mai tîrziu, pe cursurile de apă şi în locuri mai adăpostite. Casele se făceau, în regiunea de şes, din nuiele lipite cu pămînt. Multe aveau formă de bordeie, adică erau băgate pe jumătate în pămînt, după cum ne arată săpăturile. La munte şi la deal, materialul întrebuinţat era mai ales lemnul, casele se făceau din bîrne încheiate. Acoperişul era tot de lemn. Columna lui Traian ne înfăţişează în mai multe rînduri asemenea case de lemn. De formă pătrată, nu rotundă, ele au *două* camere şi sînt înconjurate fiecare de un gard de scînduri, tăiate ascuţit la vîrf.

Societatea se împărţea în două mari clase: *nobilii*, cărora în limba dacă li se spunea *tarabostes*, adică, pe româneşte: „domnii de neam", şi *oamenii de rînd*.

În fruntea statului era *regele*. El guverna ţara ajutat de un sfat de nobili. În împrejurările grele, cerea şi povaţa *marelui preot*. Succesiunea la tron se făcea — după cît se pare — pe baza principiului *ereditar–electiv*. Inscripţia lui Acornion din Dionysopolis ne spune, într-adevăr, că, înainte de Burebista, a fost rege al dacilor *tatăl* acestuia, aşadar principiul succesiunii. Cassius Dio, pe de altă parte, ne povesteşte că regele Duras, văzînd greutăţile şi primejdiile care ameninţau statul, a dat domnia, de bunăvoie, lui Decebal, aşadar principiul *elecţiunii*. Iar un alt izvor istoric, Dio Chrysostom, ne arată lămurit că dacii *aleg*, atît pe regi cît şi pe preoţi (*reges et sacerdotes*), dintre cei numiţi *tarabostes*, adică dintre nobili. Aceste mărturii credem a dovedi că la daci, întocmai ca şi la români, mai tîrziu, succesiunea la tron s-a făcut pe temeiul îndoit al eredităţii şi al elecţiunii. N-a existat, din nefericire, dreptul de primogenitură. Aceasta a fost şi una din pricinile dezbinărilor şi luptelor interne, care au slăbit statul dac, după cum vor slăbi mai tîrziu şi Principatele române.

Religia dacilor. Vitejia lor. Ceea ce a impresionat în gradul cel mai înalt pe scriitorii lumii vechi a fost *religia* dacilor sau geţilor. Aceştia se socoteau *nemuritori* — aşa le şi spune Herodot: „Geţii care se cred nemuritori" — şi erau convinşi că după ce-şi sfîrşesc viaţa aci pe pămînt, încep alta, veşnică, alături de zeul lor *Zalmoxis* (unele triburi îl numeau şi *Gebeleizis*). Acest zeu şi-l închipuiau sub forma cerului senin, luminos. Tot ce tulbură frumuseţea cerului, aşadar furtuna, norii, grindina, trebuie combătut. De aceea dacii trag cu săgeţile în văzduh, spre nori, ca să-i gonească şi să ajute astfel pe zeu. În ce priveşte cultul, el consta din slujbe, ceremonii şi incantaţii pe care le făceau, de obicei, pe munţii înalţi, preoţii; aceştia erau şi prezicători şi medici în acelaşi timp. Prin felul lor de viaţă, prin moravurile lor austere, prin hrana lor, preoţii con-

stituiau de fapt un adevărat ordin călugăresc. Ei nu se căsătoreau, nu mîncau carne și ici un fel de vietate, ci numai lapte, brînză și miere. Duceau o viață de asceți; poporul îi înconjura de un mare respect și îi numea „preacuvioși" și „călători prin nori" „θεοσεβεῖς τε χαὶ χαπνοβάται" Numele lor propriu era însă altul. Grecii îl traduc, în dreapta Dunării, prin cuvîntul χτὶσται iar în stînga prin πολισταὶ. Ambele cuprind noțiunea de fundator și înseamnă, în românește, „întemeietorii"

În fruntea preoților era marele preot. El cunoștea semnele cerului și făcea preziceri. Își avea locuința, după cum am spus, într-o peșteră de pe muntele *Cogheonul*; aci venea, în împrejurări grele, regele dac spre a-i cere sfatul. Pentru popor, marele preot era aproape un zeu; de aceea și poruncile sale găseau întotdeauna ascultare. Dintre marii preoți, trebuie pomenit în primul rînd *Deceneu*, contemporanul lui Buerebista și colaboratorul acestuia în opera de înălțare a poporului și a statului dac. Un alt mare preot a fost *Comosicus*, care avea în același timp și demnitatea de rege.

În afară însă de slujbe, ceremonii și incantații, mai aveau dacii, în ce privește cultul, un obicei caracteristic care trebuie pomenit. Din cinci în cinci ani, ei trimiteau lui Zalmoxis cîte un sol ca să-i spuie durerile și nevoile lor. Trimiterea se făcea în felul următor: se trăgea la sorți unul dintre daci, i se înșirau toate cîte are să transmită zeului, și apoi era azvîrlit în sus spre a cădea în trei lănci fixate cu vîrfurile în sus. Dacă solul murea străpuns, ei credeau atunci că Zalmoxis le e favorabil și că a primit cererile lor; dacă nu murea însă, atunci ei dădeau vi a pe sol, spunînd că e om rău și trimiteau pe altul în locul lui. Obiceiul acesta exista și la alte popoare, ca celții și scandinavii, însă cu o deosebire fundamentală: pe cînd la aceste popoare se aleg spre a fi jertfiți oameni pătați, criminali, hoți sau prinși de război, la daci alegerea se făcea numai dintre oamenii liberi și fără pată. Iar faptul că solul nu murea străpuns de lănci era socotit ca o mare rușine pentru el.

Nesocotind moartea ca un sfîrșit, ci dimpotrivă, ca începutul vieții celei noi, lîngă Zalmoxis, dacii nu se temeau de ea, luptau deci în război cu un curaj extraordinar, cu o vitejie nebună. Armele lor erau: o sabie încovoiată, caracteristică, sulița și arcul, iar pentru apărare aveau paloșe. Drept steag, purtau înfipt într-o prăjină un fel de balaur, cu trupul de pînză sau piele și cu capul de aramă. Cînd bătea vîntul, trupul balaurului flutura, iar din gură ieșea un sunet prelung și ascuțit. Înainte de-a pleca la război, dacii se duceau să bea apă din Dunăre — un fel de împărtășanie — căci pentru ei bătrînul fluviu era sfînt, cum este pentru indieni Gangele. Cînd lupta era pierdută, nu pregetau să-și ia viața: vezi cazul lui Dapyx și al lui Decebal.

În ce privește fortificațiile, ele erau de două feluri, după natura locului. La șes, apărarea se făcea prin valuri de pămînt, prin palisade de lemn și prin șanțuri. În regiunea muntoasă însă, fortificațiile erau de piatră și aveau proporții impunătoare. Se pot vedea și astăzi ruinele unor asemenea întărituri la Grădiștea Muncelului și la Costești, în județul Hunedoara. Ziduri puternice, din blocuri

mari de piatră, platforme de observare succesive, turnuri de apărare acoperă cîte un munte întreg şi ne arată în mod elocvent nivelul la care ajunsese arta militară a dacilor.

Popor aşezat din timpuri imemoriale pe pămîntul unde-l constată mărturiile istorice, legat de el prin agricultură în toate formele ei, prin creşterea vitelor, prin scoaterea metalelor şi a celorlalte bogăţii miniere, ştiind să-l apere cu eroism şi cu pricepere, întemeind cel mai puternic stat de la nordul Dunării, cu regi care pot sta cu cinste alături de cele mai frumoase figuri politice ale antichităţii, avînd, în sfîrşit, o religie superioară, de un înalt idealism, dacii sau geţii au fost, sub toate raporturile, unul din popoarele însemnate ale lumii vechi.

Rolul dacilor în formarea poporului român. Una din problemele cele mai grele şi mai delicate în acelaşi timp este să stabileşti contribuţia diferitelor elemente etnice la constituirea unui popor, să arăţi ce a dat fiecare din aceste elemente sub raportul rasei, al limbii, al organizării de stat, al civilizaţiei şi culturii. Problemă grea, deoarece de multe ori nu sîntem bine informaţi asupra caracteristicilor înseşi ale elementelor componente; nu cunoaştem îndestul, uneori nu cunoaştem deloc, aspecte esenţiale cum e, de pildă, *limba*. Problemă delicată în acelaşi timp, deoarece însuşirile şi scăderile unui popor nu derivă *numai* din însuşirile şi scăderile elementelor componente: combinaţia acestora din urmă — chimia etnică a lor — poate să dea naştere la aspecte noi, diferite de cele anterioare. Iar legile după care se face această chimie etnică nu ne sînt cunoscute aşa cum cunoaştem, bunăoară, legile chimiei organice sau anorganice. Se adaugă apoi influenţa *evoluţiei* şi *mediului istoric*, precum şi aceea a *personalităţilor dominante*, care pot, prin directivele ce imprimă, să creeze forme noi de viaţă spirituală sau materială.

A preciza, aşadar, care a fost rolul dacilor în formarea poporului român, ce datorăm noi acestor strămoşi, este una din problemele cele mai grele ale istoriei naţionale. Totuşi ea trebuie pusă, şi un răspuns, chiar foarte imperfect, trebuie încercat. Îl vor preciza şi completa cercetătorii viitori, pe baza descoperirilor ce se vor face de aci înainte.

Un lucru, credem noi, este sigur: dacii alcătuiesc *baza etnică* a poporului nostru. Dacă experienţele serologice, de determinare a sîngelui, ar putea da rezultate precise, sîntem încredinţaţi că ele ar arăta o proporţie însemnată de sînge dac, superioară şi celui roman şi celui slav. Această credinţă o întemeiem pe următoarea argumentare: *grosul populaţiei din Dacia Traiană l-au format dacii*. Cu toate pierderile suferite în cele două războaie, cu tot numărul însemnat al coloniştilor de limbă latină, ei au păstrat, totuşi, preponderenţa. Fiindcă dacii erau locuitorii *satelor*, şi oricît de numeroase au fost oraşele din noua provincie, totuşi satele le întreceau cu mult. Cam aşa cum este şi astăzi. *Dacă romanismul a prins rădăcini atît de puternice şi atît de durabile în stînga Dunării, e fiindcă a cîştigat pe aceşti daci, pe băştinaşi.*

În ce priveşte limba, nu ştim cît datorăm dacilor. Fiindcă nu cunoaştem decît foarte puţin din limba lor. Cele cîteva nume de plante medicinale, de persoane, de localităţi şi de rîuri care ni s-au păstrat sînt cu totul insuficiente pentru a putea *preciza* moştenirea dacă în limba română.

Totuşi trebuie să admitem o atare moştenire, pentru un motiv pe care-l indică bunul-simţ: *e cu putinţă oare ca un mare popor, cu o civilizaţie şi o cultură aşa de dezvoltate, cum erau dacii, să se fi asimilat completamente, să fi învăţat limba cuceritorilor, fără a mai păstra nimic din a sa, nici măcar sub raportul lexicului?* Un asemenea fenomen ni se pare imposibil; în orice caz, istoria nu cunoaşte nicăieri un caz de acest fel. Aşadar, este sigur că avem, sub raportul lingvistic, şi o moştenire *dacă*. Ultimele cercetări filologice admit cîteva zeci de cuvinte ca provenind de la aceşti îndepărtaţi strămoşi. Unele privesc trupul omenesc (*buză*, *ceafă*, *grumaz*), altele păstoritul (*strungă*, *ţarc*, *zară*, *mînz*), o a treia categorie sînt nume de plante şi animale (*brad*, *mazăre*, *şopîrlă*, *viezure*), altele, în sfîrşit, se referă la pămînt sau la locuinţă (*baltă*, *mal*, *măgură*, *gard*). Numărul acestor cuvinte va creşte cu siguranţă. Tot dacice sînt şi sufixele, atît de frecvente şi de caracteristic româneşti: *-esc*, *-eşte* (omenesc, crăiesc, bărbăteşte, trupeşte etc.).

Ni s-au păstrat de la daci cîteva nume de ape: în primul rînd *Dunărea*, care derivă, după toate probabilităţile, dintr-un **Dunaris* dacic; apoi, *Argeşul* din **Argessos* (la Herodot, diformat: *Ordessos*); *Bârzava*, al cărei nume se regăseşte în oraşul dac *Berzobiz*. *Someşul*: o inscripţie latină din ţinuturile udate de acest rîu vorbeşte de „Samus"; este sigur că romanii au păstrat vechiul nume, autohton. Acelaşi lucru cu *Oltul*, *Aluta* în izvoarele latine, şi cu *Tisa*, pentru care s-a propus chiar, ca formă originară, „dacicul" ὁ Τισσός. În izvoarele mai tîrzii, apare sub forma *Pathissus* şi *Tisia*. *Mureşul* are foarte probabil o legătură cu vechiul *Maris*, pomenit de Herodot. *Ampoiul* redă un vechi nume autohton, printr-o formă intermediară latină; *Motrul* este sigur dacic, numele lui revine sub forma Ἀμούτριον la Ptolemeu şi *Amutria* în Tabula Peutingeriană. Tot de la daci poate să vie şi *Cerna*, dacă numele ei este identic cu acela al oraşului dac *Tsierna*. *Buzăul* pare a fi iarăşi dacic: un izvor grec, din veacul al IV-lea, ne-a păstrat numele lui sub forma Μουσέος care poate fi foarte bine o transcriere greşită a lui Μπουσέος (μπ în greceşte se pronunţă *b*!).

În ce priveşte numele de localităţi, siguranţă n-avem pînă acum decît pentru *Abrud*. Acesta derivă din *Abruttus*: compară cu *Abrittus* din Dacia Pontică, pomenit în inscripţiile latine. Poate că şi *Tapae*, unde s-au dat cele două lupte dintre Decebal şi romani, să se fi păstrat în numele satului bănăţean de astăzi *Tăpia*, după cum în *Hîrşova* s-ar putea să regăsim pe vechiul *Carsium*; certitudine însă nu este. Încolo, cît despre capitală, Sarmizegetusa, oraşele mari: Apulum, Napoca, Porolissum, Malva, Drobeta, sau măcar celelalte centre urbane, nu s-a păstrat nici un nume. Lipsa de continuitate, sub acest raport, nu trebuie să ne mire; aşezările urbane au fost doar acelea asupra cărora s-au năpustit barbarii în primul rînd: ele au şi dispărut cele dintîi. Dar, dispărînd viaţa municipală

din Dacia, era natural să dispară şi numele oraşelor respective. Cît despre sate, rămîne ca material nou documentar, în genul, de pildă, al celui descoperit în tabulele cerate, să ne dea putinţa unei comparaţii, din care să rezulte concluzii precise.

O parte din credinţele populare, din descîntece, din leacurile băbeşti, trebuie să aibă o străveche origine dacă. Să fie „priveghiul" nostru, în forma arhaică în care apare el încă în unele colţuri retrase ale ţării, ca în Vrancea, formă care arată mai degrabă bucurie decît întristare, cu măşti, cu jocuri, cu glume, o moştenire a acelei vremi? Să amintească el ceea ce ne spune Herodot despre neamul travsilor, că jeleau pe nou-născut şi că se veseleau şi glumeau cînd murea cineva, fericindu-l că a scăpat de relele vieţii? Greu de afirmat categoric. În acest domeniu, ca şi în acela, foarte fin, al însuşirilor sufleteşti, sîntem reduşi la simple ipoteze. De aceea, nici nu vom insista mai mult, lăsînd viitorului sarcina să lămurească lucrurile.

BIBLIOGRAFIE

Civilizaţia şi cultura dacilor: W. Tomaschek, *Les restes de la langue dace*, Louvain, 1883, 20 p. in 8°; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, XXXI + 510 p. in 8°; C. Moisil, *Avut-au dacii monete proprii?*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, pp. 305–331; D. M. Teodorescu, *Cetăţile antice din munţii Hunedoarei*, în *Publ. Com. Mon. Ist. Trans.*, II (1923), pp. 7–24; D. Detschew, *Die dakischen Pflazennamen*, Sofia, 1925, 56 p. in 8°; D. M. Teodorescu, *Cercetări arheologice în munţii Hunedoarei*, în *Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans., Raport pe anul 1924*, Cluj, 1926, p. 40 şi urm., D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Costeşti. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, pp. 265–298; C. Schuchardt, *Die Schulenburg bei Coţofeni und andere dakische Burgen*, în *Schumacher-Festschrift*, Mainz 1930, p. 184 şi urm.; D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Grădiştea Muncelului (judeţul Hunedoara)*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Secţ. p. Trans.*, 1930–1931, pp. 47–68; D. Berciu, *Burii, Buridava, Burebista*, Craiova, 1931, 28 p. in 8°; Albrecht V. Blumenthal, *Die Ringinschrift von Ezerovo*, în *Indogermanische Forschungen*, LI (1933), pp. 113–130; Em. Panaitescu, *Numărul geţilor şi al dacilor. Comentar după Strabo*, Bucureşti, 1934, 16 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Problema numărului geto-dacilor. Consideraţii asupra unei lucrări recente*, Cluj, 1934, 12 p. in 8°; Mihail Macrea, *Monetele din cetatea dacă de la Costeşti*, Cluj, 1936, 19 p. in 8°; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, II. *Limbile balcanice*, Bucureşti, 1938, 132 p. in 8°; Ion Conea, *Identificări geoistorice în Dacia veche*: 1. *Mons Caucasus (sec. II)*, 2. *Cancalandensis locus (sec. IV)*. 3. *(Daci) Caucoensioi (sec. II)*, în *Corectări geografice în istoria românilor*, Bucureşti, 1938, pp. 7–24; Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, Bucureşti, 1940, XIV + 457 p. in 8°; Sever Pop, *Die Toponimie von Siebenbürgen*, în *Siebenbürgen*, Bucureşti, 1942 (sub tipar).

CUCERIREA DACIEI DE CĂTRE ROMANI. TRAIAN ŞI DECEBAL

În timpul lui Traian, „împăratul cel mai bun" („optimus princeps"), imperiul roman are întinderea maximă.

Cucerirea romană în sudul Dunării. În timpul celui de al doilea război punic, în anul 217 înainte de Hristos, legiunile romane trec în Peninsula Balcanică şi încep supunerea ei. Această supunere a durat însă vreme îndelungată, deoarece tracii şi illyrii pe de o parte, macedonenii pe de alta s-au luptat cu îndîrjire spre a-şi păstra independenţa. În cele din urmă, însă, au fost învinşi. Regatul macedonean, după lupta de la Pydna (anul 169 înainte de Hristos), fusese împărţit în patru părţi puse sub privegherea Romei; în anul 146 înainte de Hristos, el este desfiinţat cu totul şi transformat în provincie romană. Oraşele greceşti de pe ţărmul dobrogean şi basarabean al Mării Negre primesc şi ele stăpînirea Romei, deoarece ea le asigura liniştea; ni s-a păstrat astfel tratatul pe care-l încheie oraşul Callatis cu generalul roman Marcus Varro Lucullus la anul 72–71 înainte de Hristos. Micii stăpînitori geţi din Dobrogea sînt supuşi peste cîteva decenii (vezi mai sus, pp. 36–37).

În anul 46 după Hristos, pe vremea împăratului Claudiu, legionarii făceau paza la Dunăre pe toată întinderea ei, de la izvoare pînă la vărsare. Dacii erau, aşadar, acum vecini nemijlociţi cu romanii; pe malul drept se întindea provincia Moesia, care va fi împărţită, sub împăratul Domiţian, în două: *Moesia Superior*, adică de sus, ocupînd Serbia veche şi partea de apus a Bulgariei, pînă aproape de vărsarea rîului Lom (Almus), şi *Moesia Inferior*, care cuprindea restul Bulgariei dintre Dunăre şi Balcani şi Dobrogea întreagă. Dacii vedeau aşezările înfloritoare ale ţărmului drept, pline de bogăţie, şi adeseori le atacau, întorcîndu-se cu pradă. Din cauza acestor atacuri, au avut loc mai multe lupte între daci şi romani în veacul întîi după Hristos (vezi mai sus, p. 37). Cele mai însemnate s-au dat spre sfîrşitul veacului, în timpul lui *Decebal*, cel de al treilea mare rege al dacilor şi ultimul lor rege de altfel.

Decebal — i se spunea şi Diupaneus sau Diurpaneus — şi-a început domnia, se pare, în jurul anului 80. Era un stăpînitor cu mari însuşiri, care a izbutit să refacă unitatea poporului său, reînviind, pentru cîtva timp, vremurile lui Buerebista. Un istoric antic, Cassius Dio, ne spune despre el că „era ager în planurile de război, ca şi în împlinirea lor, ştia să-şi aleagă timpul cînd să năvălească asupra duşmanului, ca şi acela cînd să bată în retragere, era dibaci în a întinde curse, viteaz la luptă, ştiind să se folosească înţelept de biruinţă şi să iasă bine dintr-o înfrîngere".

Conflictul cu romanii, în timpul lui Decebal, începe printr-un atac al dacilor peste Dunăre, la sfîrşitul anului 85, după Hristos. Armata guvernatorului Moesiei, *Oppius Sabinus*, e sfărîmată, el însuşi ucis, iar capul lui, tăiat, e luat ca trofeu. Ştirea acestei înfrîngeri face pe împăratul Domiţian să trimită o nouă armată împotriva lui Decebal. Şi de data aceasta, însă, dacii sînt biruitori: noua armată e distrusă, iar comandantul ei, *Cornelius Fuscus*, general îndrăzneţ, dar neprevăzător, are soarta lui Oppius Sabinus; o sumă de prizonieri, de arme de război şi însuşi steagul armatei cad în mîinile învingătorilor. Urmează o altă expediţie, în anul 89; de data aceasta e trimis un general priceput, *Tettius Iulianus*, care, trecînd peste Dunăre în Banat, izbuteşte să bată pe daci la *Tapae*

Totuşi pacea care se încheie nu e o pace rea pentru Decebal. Acesta e recunoscut oficial de către romani ca rege al dacilor, i se dă o sumă de bani anual şi i se trimit, ca unui aliat, arme şi maşini de război şi meşteri pentru construcţiile militare pe care urma să le ridice. Domiţian celebrează — e adevărat — la Roma un triumf asupra dacilor; nu împinge însă îndrăzneala aşa de departe încît să ia titlul de *Dacicus*. Gurile rele din capitala imperiului afirmau chiar că obiectele de preţ care împodobeau ca pradă triumful lui Domiţian fuseseră luate, în realitate, din tezaurul imperial. Situaţia aceasta, umilitoare în fond pentru romani, rămîne neschimbată pînă ajunge împărat *Trai n.*

Traian. Primul război dacic. Născut în Spania, în oraşul Italica, Traian a fost unul dintre cei mai mari stăpînitori ai lumii. Viteaz pe cîmpul de luptă, ţinînd la soldaţii săi alături de care împărtăşea toate nevoile şi greutăţile războiului, apoi bun gospodar, cinstit şi drept, el ajunge să fie dat de model tuturor urmaşilor la tron. Cînd unul dintre aceştia era încoronat ca împărat, i se ura: „Să fii mai fericit decît August şi mai bun decît Traian". Acest mare stăpînitor, care poate fi socotit ca un părinte al neamului nostru, n-a voit să mai admită pacea încheiată pe timpul lui Domiţian. Socotea, desigur, clauzele ei incompatibile cu prestigiul şi mîndria romană; pe de altă parte, dorea, se vede, să cîştige pentru imperiu o ţară aşa de bogată ca Dacia, cu cîmpiile ei mănoase şi cu minele de aur din Munţii Apuseni. Va fi fost apoi şi un considerent de ordin militar, acela de a face cu putinţă, prin cucerirea Daciei, o supraveghere mai eficace a triburilor germane, care tulburau mereu hotarele, şi eventual, un atac asupra lor dinspre părţile acestea, sud-estice.

Ideea cuceririi Daciei ajunsese să-l preocupe atît de mult încît, asemenea lui Cato cenzorul, care-şi termina discursurile cerînd invariabil distrugerea Cartaginei, Traian adăuga, la sfîrşitul deciziilor sale, „aşa precum voi preface eu Dacia în provincie romană".

Războiul începe în anul 101. Armata romană trece Dunărea pe un pod de vase, pe la Viminacium, cum făcuse şi Tettius Iulianus, şi pătrunde în Banat. Lupta hotărîtoare are loc la Tapae, şi, şi de data aceasta, romanii înving. A căzut atunci lume multă dintre daci, dar şi legiunile au avut pierderi grele. Se spune că erau atît de mulţi răniţi că, nemaiajungînd feşele, Traian şi-a rupt veşmintele

spre a lega cu ele rănile soldaților. După biruința de la Tapae, armata romană apucă pe valea Bistrei în sus, vale care răspundea chiar la Sarmizegetusa. În timpul iernii, ostilitățile încetară aci; avură loc însă în părțile Dobrogei, unde dacii și aliații lor, *sarmații*, care luptau îmbrăcați în zale de fier, trecuseră Dunărea și atacaseră cetățile și orașele romane. În primăvară, se reluă înaintarea către capitala lui Decebal. După cîteva lupte victorioase, romanii ajung în fața ei. Atunci regele dac, care încercase mai înainte, în două rînduri, prin soli, să obțină pacea, dar fără rezultat, vine, de data aceasta, el însuși în fața lui Traian și o solicită. Împăratul i-o acordă, în următoarele condiții: „să înapoieze toate armele, mașinile și meșterii primiți de la romani, să predea dezertorii, să dărîme toate cetățile, să părăsească toate cuceririle făcute în afară de propria sa țară, să recunoască — după formula tradițională — de prieteni și dușmani, pe prietenii și dușmanii poporului roman și — în sfîrșit — să nu mai primească nici un roman, civil sau militar, în slujba sa" (toamna anului 102). În schimb, însă, să primească garnizoane de legionari în unele din orașele sale. În afară de acestea, Oltenia, dacă nu în întregime, dar măcar pînă la al doilea val („brazda lui Novac") și Banatul sînt anexate imperiului. Decebal, neavînd încotro, e nevoit să accepte totul, și Traian se întoarce triumfător la Roma, luînd titlul de *Dacicus*.

Al doilea război dacic. Nu trecuseră însă nici doi ani și sosi vestea că regele dac nu se ține de cele făgăduite, că uneltește împotriva imperiului, reîntărește cetățile, primește iarăși dezertorii și că încheie alianțe cu popoarele vecine, atrăgîndu-le de partea sa. Atunci Traian se hotărî să isprăvească cu Decebal și să transforme Dacia în provincie romană. În primele zile ale lui iunie, anul 105, începu cel de al doilea război. Încă după sfîrșitul celui dintîi, împăratul întărise linia Dunării și pusese pe un arhitect vestit, Apollodor din Damasc, să facă un pod de piatră peste fluviu, în dreptul orașului Drobeta (astăzi Turnu-Severin).

Lucrarea s-a executat repede: în primăvara anului 105 era gata. Stîlpii care susțineau suprastructura podului, în număr de 20, au fost făcuți din piatră legată cu ciment roman și din cărămidă. Ei se aflau la distanță de 170 de picioare unul de celălalt, adică vreo 50 de metri. Partea de deasupra a podului era — se pare — de lemn. În luna ianuarie 1858, scăzînd în mod neobișnuit nivelul apelor Dunării, s-au putut examina de aproape stîlpii podului și s-a constatat că în zidărie erau găuri în care fuseseră așezate bîrne de stejar, găsindu-se chiar și cîteva bucăți de lemn. Cărămizile care acopereau stîlpii — cărămizi care au de fapt consistența și soliditatea pietrei, fiind făcute, întocmai ca și cimentul roman, după o rețetă pe care astăzi n-o mai cunoșteam — poartă mărcile a diferite cohorte din Legiunea a XIII-a Gemina, precum și a altor cohorte independente; așadar, la această mare construcție tehnică au lucrat, cum era de altfel obiceiul la romani, soldații.

Pe podul de la Drobeta trecu armata principală, în frunte cu Traian, după ce mai întîi se făcuseră sacrificiile de rigoare. O a doua trecu pe la gura Oltului și o luă pe rîu în sus. Ambele armate reunindu-se, străbătură Carpații pe la Turnu-Roșu și se îndreptară spre Sarmizegetusa, venind deci dinspre răsărit, pe cînd în primul

război veniseră dinspre apus. Au loc mai multe lupte în care romanii înving. Bătălia hotărîtoare se dă chiar în fața porților Sarmizegetusei. Dacii luptă cu disperare, știind că dacă pierd și această luptă, pierd totul. Ei izbutesc să respingă un prim asalt; la al doilea însă, după ce legionarii construiseră un „agger", adică o fortificație paralelă cu aceea a cetății, sînt înfrînți, și romanii izbutesc să pătrundă înăuntru. Văzînd pe dușmani în însăși inima țării lor, căpeteniile dace se sinucid, după ce dăduseră mai întîi foc orașului. Decebal, cu o ceată de credincioși, își mai încearcă încă o dată norocul în munți; fiind învins și de data aceasta, își pune capăt zilelor, străpungîndu-se cu sabia, așa cum făcuse, cu aproape un secol și jumătate mai înainte, regele Dapyx în Dobrogea. Capul lui este adus, pentru credință, în fața lui Traian; acesta-l trimite la Roma, ca să vadă senatul și tot poporul pieirea celui mai vajnic dușman din cîți avusese imperiul în ultimul secol (anul 106, sfîrșitul verii).

Prada de război pe care o iau romanii, după cucerirea Sarmizegetusei, este enormă: numai aurul și argintul se ridicau la peste șase sute de milioane lei aur. Cifra nu trebuie să surprindă. Se știe doar că minele din Munții Apuseni erau exploatate încă din vremea agatîrșilor. Cantitatea de mai sus nu reprezintă decît producția pe treizeci de ani a minelor din vremea aceea. Și e foarte natural să admitem că tezaurul regilor daci trebuia să cuprindă cantități importante de metal prețios. S-au mai luat apoi „un număr de vase și cupe care desfide orice evaluare", ca să întrebuințăm înseși cuvintele scriitorului antic Ioan Lydus, turme de vite, arme și cincizeci de mii de prizonieri. Cît de î semnată a fost prada luată de romani din Dacia se vede din următorul fapt: înainte de războaiele lui Traian, imperiul trecea printr-o gravă criză financiară. Se numise chiar o comisie care să propună reduceri și economii în cheltuielile publice. După război, dimpotrivă, se constată o situație financiară înfloritoare; nu mai e vorba de reduceri; mai mult, se fac construcții însemnate, teatre, apeducte, fortificații în diferite părți ale imperiului, și, ceea ce e într-adevăr extraordinar, se suprimă impozitele pe anul 106, contribuabilii primind, dimpotrivă, ei de la împărat, cîte 650 de dinari fiecare. Această schimbare totală nu poate avea decît o explicație: cantitatea enormă de aur și de argint pe care cucerirea Daciei a adus-o în tezaurul roman. Nu degeaba a fost calificată această țară de către învățații vremii noastre: „California lumii vechi"

Patru luni de zile au durat la Roma serbările, de bucurie; zece mii de gladiatori și unsprezece mii de fiare sălbatice apărură în marele amfiteatru spre a desfăta mulțimea. Pentru comemorarea victoriei se ridică, în mijlocul frumosului for construit de împărat la Roma, *Columna lui Traian*. Este o coloană de marmură albă, de 39 de metri, cu un diametru de aproape 4 metri, împodobită de la bază pînă la vîrf cu sculpturi înfățișînd scene din cele două războaie. În vîrful columnei era însăși statuia împăratului, din marmură; spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, ea a fost înlocuită însă cu o statuie a sfîntului Petru. În amintirea luptelor care au avut loc în părțile Dobrogei și a vitejilor care căzuseră acolo, a mai ridicat Traian încă un monument, ale cărui ruine, de formă circulară (diametrul

bazei: 38,62 m), se văd şi astăzi la satul Tropaeum (mai înainte Adam-Clissi, adică, pe româneşte, „biserica omului", nume dat de turci tocmai din cauza monumentului). Cea mai mare parte a sculpturilor care împodobeau „Trofeul" se află astăzi la Muzeul Militar din Bucureşti.

După cum Cezar povestise cucerirea Galiei într-o carte numită *De bello gallico*, tot aşa şi Traian a povestit războaiele cu dacii într-o carte numită *De bello dacico*. Din nefericire, însă, această carte s-a pierdut; noi nu mai cunoaştem azi decît o singură propoziţie privitoare la drumul armatei prin Banat, în primul război dacic: *Inde Berzobim, deinde Aixim processimus* („De aici am mers la Berzobis, apoi la Aixis"). Dacă s-ar găsi cumva cartea pierdută a lui Traian, ar fi un mare cîştig pentru istoria noastră veche: am şti în amănunte şi cum s-au petrecut războaiele cu Decebal şi felul de viaţă al dacilor.

BIBLIOGRAFIE

Războaiele dacilor cu romanii: I. Stéphane Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Thèse de doctorat, Paris, 1894, 392 p. in 8°; C. Patsch, *Zum Dakerkriege des Cornelius Fuscus*, în *Österreichische Jahreshefte*, VII (1904), pp. 70–72; B. W. Henderson, *Five roman emperors. Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan. A. D. 69–117*, Cambridge, 1927, XIII + 357 p. in 8°; P. Couissin, *Les triomphes de Domitien*, în *Rev. Arch.*, XXVIII (1928), pp. 65-94; S. Lambrino, *Inscription latine de Callatis*, în *Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1933*, pp. 278–289 (şi extras, 11 p. in 8°); C. Patsch, *Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau*, în *Rev. Balk.* I (1934–1935), pp. 420–435.

II. C. De La Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, XLVIII + 312 p. in 8°; E. Petersen, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, 2 vol., Leipzig, 1899 şi 1903; Victoria Vaschide, *Histoire de la conquête de la Dacie et des corps d'armée qui y ont pris part*, Paris, 1903, 234 p. in 8°; G. Davies, *Trajan's first Dacian war*, în *Journal of Roman studies*, VII (1917), pp. 74–97; Em. Panaitescu, *Il ritratto di Decebalo*, în *Ephem. Dacorom.*, I (1923), pp. 387–413; Roberto Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'Imperatore Traiano*, 2 vol., Messina, 1926–1927, V + 340 şi 321 p. in 8° (lucrare fundamentală); Sc. Lambrino, *Rîul Sargetias şi tezaurele lui Decebal*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, pp. 223–228; D. Tudor, *Podul lui Traian de la Drobeta*, Craiova, 1931, 46 p. in 8°; A. Decei, *Podul lui Traian de la Turnu-Severin*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1928–1932, Cluj, 1932, pp. 140–177; J. Carcopino, *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris, 1934, 275 p. in 8°; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, Bucureşti, 1941, 38 p. in 8°. (Extras din *Dacia*, VII–VIII).

III. Const. Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii şi la cucerirea Daciei*, Bucureşti, 1930, 30 p. in 8°; Gr. G. Tocilescu, *Monumentul de la Adam-Klissi. Tropaeum Traiani, publicat în colaboraţiune cu Otto Benndorf şi George Niemann*, Viena, 1895, 172 p. in 4°; Conrad Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobroudscha. Ein Erklärungsversuch*, Berlin, 1904, 42 p. in 8°; Teohari Antonescu, *Le trophée d'Adam-Clissi. Étude archéologique*, Iaşi, 1905, 252 p. in 4°; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, Bucureşti, 1912, 155 p. in 16°; W. Froehner, *La colonne trajane d'après le surmoulage exécuté à Rome en 1861–1862, reproduite en phototypographie par Gustave Arosa*, 1 vol. text şi 4 vol. planşe in f°, Paris, 1872–1874; Conrad Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, 2 vol. comentar şi 2 vol. planşe in f°, Berlin, 1896–1900; H. Stuart Jones,

The historical interpretation of the Reliefs of Trajan's Column, în *Papers of the British School at Rome*, V (1919), p. 439 şi urm.; K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, 1 vol. text şi 1 vol. planşe, Berlin şi Leipzig, 1926, VIII + 158 p. in 4°; G. Bendinelli, *La colonna Traiana*, Bergamo, 1930, 12 p. şi 24 planşe; Radu Vulpe, *Trofeul de la Adamclisi. Stadiul actual al problemei*, Cernăuţi, 1937, 13 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII).

DACIA TRAIANĂ

„Dacia felix"

(Inscripție de pe monedele romane)

Hotarele și întinderea. Geograful antic Ptolemeu, care a scris opera sa cu vreo patru decenii după expedițiile lui Traian, fixează ca hotare ale Daciei, spre apus Tisa, spre miazănoapte munții Carpați, spre miazăzi Dunărea, iar spre răsărit rîul Hierasos care a fost identificat de unii cu Siretul, de alții cu Prutul. Eutropiu, un scriitor tîrziu și care nu inspiră mare încredere, spune că lungimea granițelor era de un milion de pași („*decies centena millia passuum*"), așadar circa 1 478 de kilometri. Istoricii din vremea noastră diferă în concluzii în ce privește întinderea Daciei romane. După ultimele cercetări, ea cuprindea Transilvania, Crișana, Banatul, Oltenia și, ceva mai tîrziu, Muntenia și Moldova pînă la Prut. Dobrogea ținea de provincia Moesia, iar în Basarabia, romanii nu stăpîneau decît partea de miazăzi, pînă la valul dintre Leova, pe Prut, și Copanca, pe Nistru. În concluzie deci, Dacia Traiană era ceva mai mică decît țara noastră, în hotarele ei de dinainte de iunie 1940.

Populația. O parte dintre bărbații daci murise în timpul numeroaselor lupte, o altă parte apucase calea pribegiei, mai rămăsese totuși un număr însemnat. Căci înainte de a se isprăvi cel de al doilea război, unele dintre triburi se dăduseră de partea lui Traian; erau apoi femeile, copiii și bătrînii. Rămăseseră așadar în Dacia Traiană mulți dintre băștinași; din rîndurile lor se vor recruta apoi corpuri de trupă care vor fi trimise să lupte în diferite părți ale imperiului roman. Astfel în Noricum (fosta Austrie), se afla o „*ala I Dacorum*", adică un corp de cavalerie. În Panonia sau Ungaria de astăzi era „*cohors II Augusta Dacorum veterana milliaria equitata*" adică o cohortă sau un detașament de infanterie, avînd și cavalerie. O altă cohortă de daci, și anume „*cohors III Dacorum*", a cărei garnizoană era în Macedonia, ia parte la o expediție în Mesopotamia. În aceeași extremitate răsăriteană a imperiului, lîngă Tigru și Eufrat, se afla o „*vexillatio Dacorum parthica*", adică o trupă de cavalerie care păzea hotarul spre parți. În altă extremitate a imperiului, în Britania, întîlnim o cohortă de daci; unul dintre ei poartă numele caracteristic de *Decibalus*.

Cît a fost de numeroasă populația băștinașă în Dacia, la sfîrșitul războaielor dintre Traian și Decebal, adică în momentul cînd țara e prefăcută în provincie romană și se începe colonizarea, nu putem ști cu siguranță. Putem însă bănui. Cu toate pierderile suferite în lupte, cu toată emigrarea unor triburi care, nevoind să se supună imperiului, s-au retras în munții de la miazănoapte, noi cre-

dem că populaţia rămasă a fost în număr însemnat, constituind *majoritatea* locuitorilor noii provincii. Popor de agricultori în primul rînd, dacii au continuat să locuiască mai ales *satele* ţării lor, coloniştii romani stabilindu-se în primul rînd în oraşe sau în jurul lagărelor militare. Şi fiindcă au locuit de preferinţă satele, de aceea nici nu avem un număr prea mare de inscripţii pomenind populaţia băştinaşă. Ea nu obişnuia să-şi puie inscripţii funerare, în timp ce orăşenii romani sau greci ţineau mult la aceasta. Nu rezultă însă deloc de aici că aceşti orăşeni ar fi format majoritatea populaţiei, aşa cum au fost înclinaţi unii filologi s-o creadă, făcînd *numărătoarea* inscripţiilor din Dacia. Este ca şi cum peste cîteva sute sau mii de ani, cineva ar judeca structura etnică a Românici de azi, luîndu-se după inscripţiile funerare din cimitirele oraşelor actuale. După socoteala de mai sus, ar fi în drept să conchidă că în Romă ia au locuit foarte mulţi străini, şi, în orice caz, mai mulţi orăşeni decît ţărani, deoarece aceştia din urmă n-au inscripţii care să-i pomenească. Aşa s-a întîmplat şi în Dacia, acum o mie opt sute de ani.

Peste băştinaşi, Traian a adus în Dacia o sumă de *colonişti*, din toate părţile: în primul rînd din împrejurimi, de la miazăzi de Dunăre, şi anume din Tracia şi Iliria, apoi din Panonia; au venit şi din Galia, din Asia Mică, ba chiar şi din Africa şi din Siria. Din Italia au venit mai puţini, deoarece, în vremea aceea, ea nu mai avea populaţie deasă ca să poată trimite şi peste hotare. Se întreceau coloniştii să se aşeze în Dacia, deoarece îi mersese faima — mai ales din cauza aurului — de ţară bogată. În scurtă vreme, a fost o înflorire de oraşe şi o bogăţie foarte mare. S-a repetat în Dacia, adică, acum o mie opt sute de ani, ceea ce s-a petrecut în veacul trecut în America, atunci cînd s-a descoperit aur în California.

Organizarea administrativă şi militară. Fiind aşezată la o margine a imperiului, Dacia era *provincie imperială*, adică sub privegherea împăratului, nu a senatului. În fruntea ei se afla un „trimis al împăratului", avînd, la început, rang de *pretor*, deci dispunînd de o legiune, mai tîrziu însă, rang de *consul*, cu două legiuni. I se spunea în latineşte: „*legatus Augusti pro praetore*" (sau „*pro consule*"); reşedinţa lui era în Sarmizegetusa (cu numele întreg: Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa). La început, Dacia a format o singură provincie. Mai tîrziu, pe vremea împăratului Hadrian, şi anume prin anii 119–120, ea s-a împărţit în două: *Dacia Superior*, cuprinzînd partea dinspre miazănoapte, şi *Dacia Inferior*, cea dinspre miazăzi. Şi mai tîrziu, sporind mult populaţia, s-a făcut o nouă împărţire, sub Antoninus Pius (în anii 158–159), de data aceasta în trei: *Dacia Porolissensis, Dacia Apulensis* şi *Dacia Malvensis*. Cea dintîi cuprindea jumătatea dinspre miazănoapte a Ardealului, cu ţara Crişurilor, inclusiv Munţii Apuseni, şi avea capitala la *Porolissum* (astăzi Moigrad). Dacia Apulensis, numită astfel după oraşul de reşedinţă *Apulum* (Alba-Iulia), cuprindea restul Ardealului şi Banatului, iar Dacia Malvensis, Oltenia, Muntenia şi partea din Moldova aflată sub stăpînirea romană. Nu se ştie sigur unde venea oraşul

Malva, de la care şi-a luat numele provincia. În fruntea fiecăreia din aceste trei împărţiri se afla un *procurator* care avea grijă de strîngerea dărilor (azi i-am spune „administrator financiar"); el era ajutat de o sumă de funcţionari. Pentru a se hotărî asupra treburilor şi nevoilor întregii ţări, se strîngea la Sarmizegetusa un sfat sau un fel de parlament, numit „*Concilium Provinciarum Daciarum Trium*" care, împreună cu „trimisul" împăratului, luau măsurile necesare. Tot la Sarmizegetusa se afla şi marele preot al celor trei Dacii; el avea în grija sa cultul *împăratului*, considerat ca zeitate, şi al *provinciei*.

La început, a fost în Dacia numai o singură legiune, *a XIII-a Gemina*, cu reşedinţa în Apulum. Mai tîrziu, cînd barbarii au început să devină ameninţători, s-a mai adus încă o legiune, *a V-a Macedonica*, şi s-a aşezat la Potaissa (astăzi Turda). Pe lî gă acestea, mai erau însă şi diverse detaşamente sau corpuri de trupă separate: unele de infanterie, numite *cohorte*, altele de cavalerie, numite *ale*. Soldaţii unei legiuni nu stăteau cu toţii într-un singur loc: numai o parte rămînea în oraşul de reşedinţă; restul era trimis în diferite puncte ale ţării unde locuia în tabere sau „castre", ale căror urme se mai văd şi astăzi.

Aceste castre se făceau uneori, mai ales cînd era grabă, în timp de campanie, din pămînt şi se întăreau cu palisade; de obicei, însă, ele erau lucrate temeinic, avînd ziduri puternice de piatră cioplită şi cu turnuri, tot de piatră, la porţi. Castrele aveau o formă dreptunghiulară, uneori apropiindu-se de pătrat; suprafaţa lor varia. Astfel castrul de la Vărădia (Banat) are 2 hectare şi 6 488 de metri pătraţi, dimensiunile fiind de 171 metri pe 154. Cel de la Pantelimonul de Sus (în vechime: Ulmetum), în Dobrogea, are 2,2040 ha, cu dimensiunile de 140 (latura cealaltă 135,5) metri pe 160. Două drumuri, perpendiculare unul pe celălalt, străbăteau castrul, împărţindu-l în patru părţi egale; la extremităţile acestor drumuri erau tăiate în zidul înconjurător cele patru porţi prin care se putea pătrunde înăuntru. De jur-împrejurul zidului era un şanţ adînc — la Vărădia, de pildă, de 2,50 m — care ajuta la apărare.

Toată valea Oltului, de la vărsare pînă la Boiţa, dincolo de Turnu-Roşu, era întărită cu astfel de castre, alcătuind aşa-numitul „*limes alutanus*", adică, pe româneşte: linia fortificată olteană. Ele se mai întîlnesc şi în Banat, în nordul Ardealului, de-a lungul Someşului, apoi în răsăritul lui, de-a lungul Carpaţilor vulcanici, în partea de miazăzi a Moldovei, de-a lungul Siretului, în Muntenia unde formează un nou *limes*, plecînd de la Dunăre, în dreptul satului Flămînda (jud. Teleorman) şi răspunzînd, prin pasul Bran, la Braşov; în sfîrşit, în diferite puncte în interiorul ţării, ca de pildă, *Drajna de Sus* şi *Mălăieşti* (jud. Prahova), *Dichiseni* (jud. Ialomiţa), *Frumoasa* (jud. Teleorman), *Bumbeşti* (jud. Gorj) etc. În jurul acestor castre sau tabere militare, veneau de a se aşezau negustorii, cu dughenele lor; soldaţii însuraţi sau cei care se căsătoreau în acel loc — serviciul militar dura, pe acea vreme, douăzeci şi cinci de ani —, îşi clădeau şi ei case în apropiere pentru familiile lor şi, încetul cu încetul, se ridica un adevărat oraş. O parte dintre oraşele Daciei Traiane, de altfel ca şi ale celorlalte provincii, s-au alcătuit în acest fel.

În afară de castre, apărarea se mai făcea şi prin „valuri". Un val (*vallum*) se alcătuia dintr-un şanţ destul de lat şi de adînc, al cărui pămînt era aşezat lîngă

șanț și paralel cu el, astfel încît să formeze, pentru cel ce venea din afară, un dublu obstacol: întîi o adîncitură, apoi o ridicătură. Din distanță în distanță, valul era prevăzut cu posturi de observație, avînd garnizoane permanente. Asemenea valuri au existat în partea de nord-vest a Ardealului, în Banat, pornind de la Dunăre și răspunzînd la Mureș, în susul Moldovei, de la Adjud la limanul Conduc și de la Leova la Copanca, și în Dobrogea, între Cernavoda și Constanța (vezi harta 1).

În acest din urmă loc, erau două valuri paralele. Unul din ele, de pămînt, avea 52 de castele sau posturi de observație și a fost ridicat, după cît se pare, de Traian; celălalt, de piatră, avea 27 de castele și se datorește lui Constantin cel Mare, împăratul care a restaurat și orașul *Tropaeum*.

Drumuri, orașe, sate. Dar armata romană nu se mulțumea numai să apere țara în timp de război; în timp de pace, ea făcea diferite lucrări și construcții. În primul rînd, *drumurile*. Ele nu erau largi: două care abia puteau trece unul pe lîngă altul; erau însă foarte trainice, lucrate din lespezi mari de piatră, așezate pe un strat gros de bolovani, legat cu un ciment extrem de tare (formula lui nu se mai cunoaște astăzi). Unele porțiuni de drumuri romane, de exemplu în Italia, servesc și astăzi, după aproape două mii de ani. Strămoșii noștri au fost așa de impresionați de trăinicia acestor drumuri și, în general, a construcțiilor romane, se vede foarte numeroase în Dacia, încît au dat cuvîntului *pavimentum*, care înseamnă, în limba latină, „arie făcută din pietriș și mortar bătut", „podea de cameră", „pavaj de stradă", „stradă pavată cu piatră sau cărămidă", un înțeles pe care nu-l mai are în nici o altă limbă romanică, anume acela de *pămînt*. Deși cunoșteau, evident, și cuvîntul *terra*, care a dat în românește „țară", *pavimentum* e unul din termenii a căror istorie aruncă lumină asupra unei epoci întregi din trecutul nostru.

Pe lîngă șoselele acestea pe care le putem numi imperiale, mai erau, evident, și altfel de drumuri, mai puțin îngrijite. Unele aveau numai un strat de prundiș; altele erau simple șleauri. Desigur că n-au lipsit în Dacia Traiană, în multe locuri, drumurile de pămînt de care se folosiseră mai înainte dacii și pe care le vor folosi după aceea, în tot cursul istoriei lor, urmașii daco-romanilor.

În Dacia, era o șosea principală care străbătea provincia dintr-un capăt la altul. Ea pleca de la orașul *Lederata*, pe Dunăre, în Banat, trecea prin *Tibiscum* (astăzi Jupa, lîngă Caransebeș), *Sarmizegetusa, Aquae* (Călan), *Apulum, Potaissa, Napoca* (astăzi Cluj) și ajungea la *Porolissum*. Din această șosea principală se desfăceau apoi ramificații în diferite direcții. O altă șosea pornea de la *Tibiscum*, trecea prin *Admediam* (Mehadia), *Dierna* (Orșova), *Drobeta* (Turnu-Severin) și străbătea Oltenia spre răsărit, unindu-se, probabil, la *Romula* (Reșca), cu șoseaua care mergea de-a lungul Oltului și, prin pasul Turnu-Roșu, ajungea la *Apulum*. Din acest oraș, pornea o șosea de-a lungul Tîrnavei Mari, apoi, prin pasul Oituzului, trecea în Moldova, unde scobora pe Trotuș și Siret, ajungînd la Dunăre, și apoi, mai departe, prin sudul Basarabiei, la *Tyras* (Cetatea Albă).

În Dobrogea erau trei şosele: una de-a lungul mării, trecînd prin oraşele întemeiate de greci cu mult înainte (vezi mai sus, p. 33–34); a doua de-a lungul Dunării, trecînd prin *Transmarisca* (Turtucaia), *Durostorum* (Silistra), *Axiopolis* (la sud de Cernavodă), *Carsium* (Hîrşova), *Troesmis* (Igliţa: aci a stat legiunea a V-a Macedonica, înainte de a fi mutată la Potaissa!), *Noviodunum* (Isaccea) şi *Aegyssus* (Tulcea); a treia, prin mijlocul Dobrogei, unind *Abrittus* (astăzi Abtatcalesi, jud. Caliacra) cu *Aegyssus* şi trecînd prin Tropaeum Traiani şi *Ulmetum* (Pantelimonul de Sus).

Oraşele din Dacia, ca şi din întreg imperiul, erau de două feluri: *municipii* cu mai puţine drepturi, şi *colonii*, bucurîndu-se de toate drepturile. Ele aveau *temple*, închinate zeităţilor, *amfiteatre*, unde se dădeau reprezentaţiile (cel din Sarmizegetusa putea cuprinde 12 000 de spectatori), *băi* frumoase, împodobite cu marmură şi mozaic şi avînd calorifere cu aer cald, *străzi* pavate cu piatră şi tot felul de *prăvălii*. Meseriaşii erau grupaţi pe *colegii*, după felul meseriei; fiecare colegiu îşi avea un local al său, un fel de club, unde se ţineau adunările. Erau şi colegii care grupau persoanele avînd *aceeaşi origine etnică* (de pildă colegiul *asianilor*, la Apulum, sau acela al *galaţilor* — înseamnă originari din Galatia, în Asia Mică — la Napoca şi la Germisara) sau *aceeaşi religie* (de pildă colegiul închinătorilor zeiţei Isis, la Potaissa). Membrii colegiilor plăteau cotizaţii, în scop de ajutor reciproc la nevoie, şi organizau mese sau ospeţe în comun, la anumite sărbători.

Ni s-a păstrat socoteala unui astfel de ospăţ, dat în ziua de 1 mai. Sumele s-au strîns în cursul lunii aprilie, iar în ajunul banchetului s-au făcut cumpărături: 5 miei care costă 18 dinari (iată cît e de vechi obiceiul mielului mîncat pe iarbă verde, de 1 mai!), un purcel („*porcellum*") 5 dinari, pâine albă („*panem candidum*") 2 dinari; tămîie din cea mai bună, desigur pentru slujba care preceda masa, 2 dinari; mirodenii, salată, oţet şi ceapă cu sare, de cîte un dinar fiecare; vin obişnuit, 95 dinari; vin vechi, 2 dinari; un alt articol, probabil tot băutură fiindcă e trecut la un loc cu aceasta, 20 dinari.

Satele se numeau *vici* sau *pagi*; ele erau foarte numeroase; numai în judeţul Romanaţi s-au găsit pînă acum urmele a *treizeci şi cinci* de sate.

Iată cîteva din numeroasele sate ale Dobrogei: *Vicus Amlaidina*, spre vest de lacul Techirghiol, *Vicus Clementianus*, situat în partea centrală a Dobrogei, pe drumul ce duce de la Tomi la Capidava; spre nord-est de acesta, *Vicus Scenopesis*, în împrejurimile Capidavei; *Vicus Casianum* sau *Casianus*, aproape de care se găsea şi o peşteră mare. El făcea parte din „teritoriul" cetăţii Histria, în jurul căreia era un grup întreg de sate: *Vicus Quintionis* sau satul lui Quintio, întemeietorul roman, *Vicus Celeris*, al cărui nume poartă iarăşi amintirea întemeietorului, *Vicus Secundini*, acelaşi caz, *Buteridava* cu terminaţia specific dacă, apoi două sate ale căror nume nu ni s-au păstrat întregi, inscripţiile fiind fărîmate: *Vicus Parsal* şi *Vicus C...coss...* . Acelaşi e cazul cu numele satelor din jurul oraşelor Tomi şi Callatis. În jurul celui dintîi era un *Vicus Muca...* şi un *Vicus Sc...ia*, iar în jurul celui de al doilea un *Vicus Val...* şi un *Vicus C...* Spre nord de Callatis erau, pare-se, *Vicus Sardes* şi *Vicus Asbolodeina*. În teritoriul oraşului Tomi găsim un *Vicus Narcisianus*; apoi, lîngă

Hîrşova, *Vicus Verobrittianus*; la Babadag, un *Vicus Novus*, adică Satul Nou; în apropiere, un *Vicus Petra* sau *Petrae*, la Camena de astăzi, iar în partea de miazănoapte, pe lîngă Isaccea, un *Vicus Siribuendu*... În afară de *Sucidava*, *Capidava* şi *Buteridava*, mai erau în Dobrogea, cu nume tot aşa specific dacice, următoarele aşezări: *Sagadava*, *Zisnudava* şi *Muridava*.

Încetul cu încetul, populaţia dacă din sate şi din oraşe a început să se amestece cu coloniştii romani şi să deprindă limba latină de care avea nevoie spre a face comerţ sau spre a se înţelege cu autorităţile. Mulţi dintre soldaţii eliberaţi (li se spuneau *veterani*: de aici a ieşit cuvîntul românesc „bătrîn"), erau căsătoriţi cu dace; ei se aşezau pe bucata de pămînt ce li se dădea cînd isprăveau serviciul militar; copiii lor vorbeau latineşte şi puteau ajunge la cele mai mari demnităţi sau slujbe. În cîteva generaţii, populaţia dacă s-a romanizat; pe la jumătatea veacului al III-lea, toată lumea vorbea latineşte; băştinaşii fuseseră asimilaţi complet.

Procesul de asimilare se poate observa şi în *schimbarea numelor*. Astfel, o inscripţie latină din Dacia ne arată această schimbare în timp de trei generaţii: pe bunic îl cheamă Comozous, nume specific dac; tatăl poartă iarăşi un nume caracteristic băştinaş: Daizus; nepoţii însă ai zice că sînt romani autentici: *Justus* şi *Valens*. O altă inscripţie pomeneşte de asemenea trei generaţii: bunicul se numeşte Mucaporus, tatăl Scoris şi are ca soţie pe Aurelia Eftepir, copiii, adică nepoţii lui Mucaporus, poartă numele curat romane de *Aurelius*, *Sabina*, *Valens* şi *Sabinianus*. Dacă bunicul şi tatăl îşi păstrează numele dacice, mama copiilor are prenumele roman, Aurelia, iar copiii poartă cu toţii nume romane. Procesul de romanizare se poate uşor urmări.

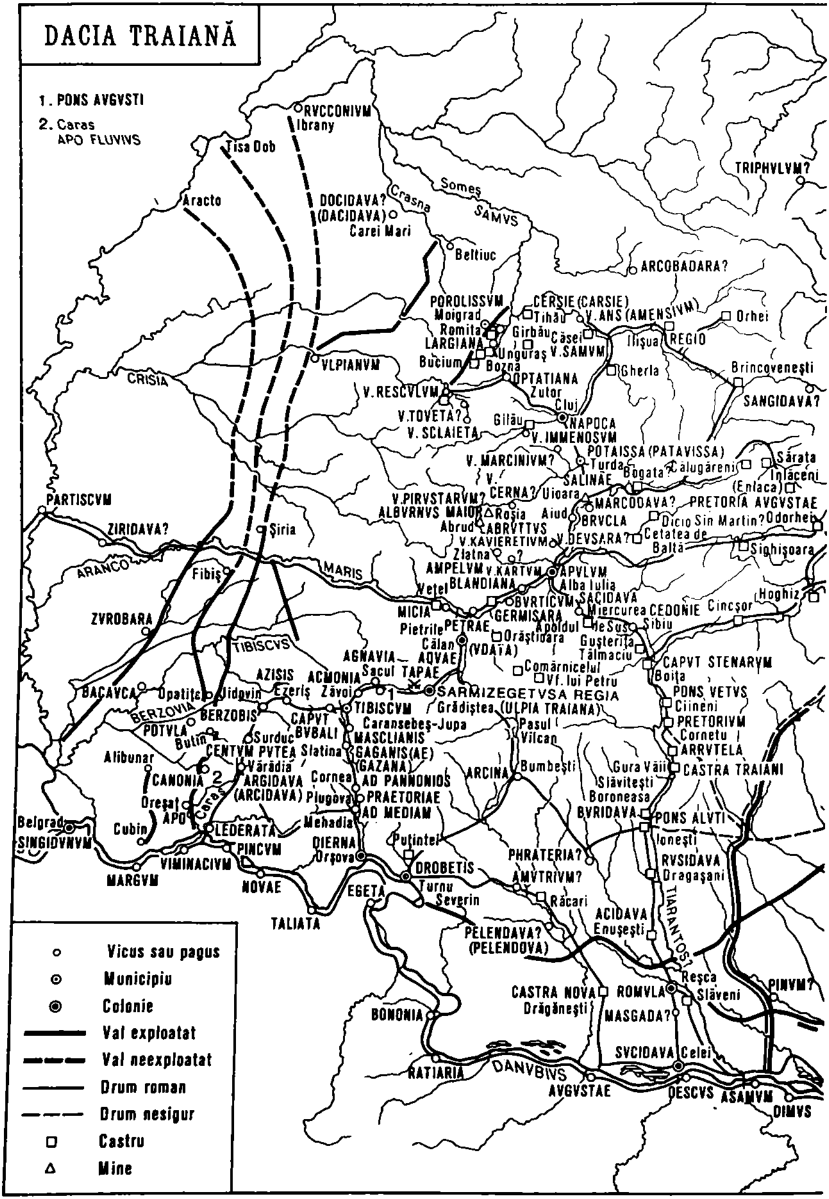
Părăsirea Daciei. În timpul celor aproape o sută şaptezeci de ani, cît a stat sub stăpînirea romană, Dacia n-a avut parte totdeauna numai de linişte. Aceasta din cauza aşezării ei la marginea imperiului, lîngă neamurile năvălitoare, germanice şi sarmate, lîngă triburile de daci din miazănoapte, care rămăseseră libere. (Un rege *Pieporus*, al costobocilor, e pomenit într-o inscripţie latină din Roma.) Pe timpul împăratului Marcus Aurelius (161–180), Dacia are mult de suferit din cauza barbarilor; însăşi capitala, Sarmizegetusa, e ameninţată. *Septimiu Sever* a dat o atenţie deosebită provinciei, ocupîndu-se în special de oraşele ei; pe vremea lui, capitala Daciei Porolisense se mută mai spre miazăzi, la Napoca. Năvălirile dese încep însă de pe la anul 230 înainte. Barbarii, mai ales *goţii*, vin acum la intervale scurte, jefuind şi luînd robi. O bună bucată de vreme, legiunile s-au putut împotrivi, şi unii împăraţi romani, ca *Decius*, au cîştigat chiar victorii strălucite împotriva goţilor. În cele din urmă, însă, sub *Aurelian*, n-a mai fost chip de apărare, şi legiunile, retrase mai întîi în Banat şi în Oltenia (anii 271–272), au trebuit să treacă peste Dunăre, care devine de aici înainte graniţa de miazănoapte a imperiului (anul 275). Pentru a se acoperi oarecum, în faţa lumii, părăsirea Daciei, se înfiinţă pe malul drept, între cele două Moesii, o nouă provincie numită *Dacia Aureliană* care se împărţi în curînd în două:

Dacia Ripensis, spre Dunăre, avînd drept capitală *Ratiaria* (azi Arcear) şi *Dacia Mediterranea*, spre Balcani, cu capitala *Serdica* (azi Sofia).

O dată cu legiunile, au plecat din Dacia Traiană şi funcţionarii, precum şi bogătaşii care, cu averea lor, puteau trăi oriunde. Marea mulţime însă, meşteşugarii, micii negustori şi mai ales plugarii şi păstorii au rămas pe loc. N-aveau de ce să treacă dincolo de Dunăre, unde nu-i aştepta o soartă mai bună. De muncit tot trebuiau să muncească, oriunde s-ar fi dus; biruri tot trebuiau să plătească şi într-o parte şi într-alta, ba chiar noilor stăpîni, goţii, le dădeau ceva mai puţin decît dăduseră mai înainte perceptorului roman. Pe de altă parte, luînd în stăpînire ţara, goţii n-au mai avut de ce s-o prade, aşa încît lucrurile s-au liniştit, şi populaţia, vorbind acum limba latină, şi-a putut duce viaţa mai departe.

La scriitorul antic Salvianus găsim următorul pasaj caracteristic: „Într-un glas se roagă ţăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii... Şi-apoi să ne mirăm că nu pot fi învinşi goţii, cînd sătenii sînt mai bucuroşi să fie cu ei, decît cu noi." De altfel, chiar armata, care trebuia să-i apere de barbari, implica asemenea sarcini şi asemenea obligaţii pentru locuitorii provinciilor ameninţate, încît aceşti locuitori preferau „*o năvălire a barbarilor, unei staţionări în mijlocul lor a armatei imperiale*" Ne-o spune lămurit scriitorul Ioan Lydus, referindu-se la epoca mai tîrzie a lui Iustinian. Dar dacă toate acestea sînt adevărate — şi adăugăm că n-avem nici un motiv să punem la îndoială afirmaţiile scriitorilor amintiţi mai sus —, atunci pentru ce ar fi plecat provincialii în secolul al III-lea din Dacia care fusese dată goţilor în calitate de „federaţi", adică de „aliaţi"?

S-a făcut mare caz de către adversarii continuităţii în Dacia Traiană de faptul că nu ni s-au păstrat numiri *topice*, adică privind oraşe, sate, munţi şi rîuri, de la *romani*. Răspunsul e foarte uşor de dat. În marea majoritate a cazurilor, romanii n-au dat nume noi, de ale lor, locurilor din Dacia, ci le-au păstrat pe cele vechi: încă o dovadă că populaţia autohtonă a fost în număr mare. În general, rîurile, satele, chiar şi o parte din oraşe au continuat să se numească întocmai ca pe vremea lui Burebista şi Decebal. Sarmizegetusa, Apulum, Porolissum, Napoca, Drobeta, Patavissa, Dierna, Malva, spre a nu pomeni decît pe cele mai însemnate dintre oraşe, nu şi-au schimbat numele. După cum nu şi le-au schimbat nici marile ape: Dunaris, Aluta, Maris, Argessos, Tisa. Toponimie *romană* cunoscută pînă acum în Dacia e aşadar puţină: ea priveşte aproape exclusiv oraşele şi staţiunile militare, adică tocmai aşezările care au avut de suferit mai mult din pricina barbarilor şi care au dispărut cu vremea. De aceea nici nu ni s-au păstrat. S-a afirmat că Meédia de astăzi (numele popular, local, al *Mehadiei*), ar păstra vechea denumire romană *Ad Mediam*: faptul nu e sigur. În *Oltina*, din Dobrogea, regăsim romanul *Altinum*. Din numirile celelalte, dacice, menţinute de romani, am văzut însă mai înainte (p. 45), că unele s-au păstrat, mai ales acelea ale rîurilor mari, de-a lungul cărora a continuat să trăiască populaţia Daciei. De altfel, trebuie să adăugăm că cercetările ştiinţifice de toponimie românească sînt abia la început, aşa încît nu e deloc exclusă posibilitatea de a se găsi şi alte numiri din epoca daco-romană, pe lîngă cele cunoscute astăzi.

DACIA TRAIANĂ
1. PONS AVGVSTI
2. Caras
APO FLUVIVS
RVCCONIVM
Ibrany
Tisa Dob
Aracto
DOCIDAVA?
(DACIDAVA)
Carei Mari
Crasna
Someş
SAMVS
TRIPHVLVM?
Beltiuc
ARCOBADARA?
POROLISSVM
Moigrad
CERSIE (CARSIE)
Tihău
V. ANS (AMENSIVM)
Orhei
Romita
Girbău
Căsei
Ilişua
REGIO
LARGIANA
Unguraş
V. SAMVM
Bucium
Bozna
Gherla
Brincoveneşti
VLPIANVM
CRISIA
V. RESCVLVM
OPTATIANA
Zutor
Cluj
SANGIDAVA?
V. TOVETA?
Gilău
NAPOCA
V. SCLAIETA
V. IMMENOSVM
POTAISSA (PATAVISSA)
V. MARCINIVM?
Turda
Călugăreni
Sărata
V.
SALINAE
Bogata?
Inlăceni
CERNA?
Uioara
(Enlaca)
PARTISCVM
V. PIRVSTARVM?
MARCODAVA?
PRETORIA AVGVSTAE
ALBVRNVS MAIOR
Roşia
Aiud
Dicio Sin Martin?
Odorhei
Abrud
ABRVTTVS
BRVCLA
ZIRIDAVA?
Şiria
V. KAVIERETIVM
V. DEVSARA?
Cetatea de Baltă
Sighişoara
Zlatna
ARANCO
Fibiş
MARIS
AMPELVM
V. KARTVM
APVLVM
Vetel
BLANDIANA
Alba Iulia
Hoghiz
MICIA
BVRTICVM
SACIDAVA
Cincşor
ZVROBARA
Miercurea
CEDONIE
PETRAE
GERMISARA
Pietrile
Apoldul de Sus
Sibiu
Călan
Orăştioara
Guşteriţa
(VDATA)
Tălmaciu
TIBISCVS
AGNAVIA
AQVAE
Sacul
TAPAE
Comărnicelul
CAPVT STENARVM
Vf. lui Petru
Boiţa
AZISIS
ACMONIA
SARMIZEGETVSA REGIA
BACAVCA
Opatiţa
Uidovin
Ezeriş
Zăvoi
PONS VETVS
Ciineni
BERZOVIA
BERZOBIS
TIBISCVM
Grădiştea
(ULPIA TRAIANA)
PRETORIVM
POTVLA
CAPVT BVBALI
Caransebeş-Jupa
Pasul Vilcan
Cornetu
Butin
Surduc
MASCLIANIS
ARRVTELA
Alibunar
CENTVM PVTEA
Slatina
GAGANIS(AE)
(GAZANA)
Vărădia
CASTRA TRAIANI
Gura Văii
CANONIA
ARGIDAVA
(ARCIDAVA)
Cornea
AD PANNONIOS
ARCINA
Bumbeşti
Slăviteşti
Boroneasa
Oreşat
Plugova
PRAETORIAE
BVRIDAVA
PONS ALVTI
APO
Caras
AD MEDIAM
Belgrad
LEDERATA
Mehadia
SINGIDVNVM
Cubin
DIERNA
Putinţei
Ioneşti
PINCVM
Orşova
PHRATERIA?
RVSIDAVA
VIMINACIVM
DROBETIS
Drăgaşani
MARGVM
NOVAE
AMVTRIVM?
EGETA
Turnu Severin
Răcari
TIARANTOS
TALIATA
ACIDAVA
Enuşeşti
PELENDAVA?
(PELENDOVA)
Reşca
CASTRA NOVA
ROMVLA
PINVM?
Slăveni
Drăgăneşti
MASGADA?
BONONIA
SVCIDAVA
Celei
RATIARIA
DANVBIVS
AVGVSTAE
OESCVS
ASAMVM
DIMVS
Vicus sau pagus
Municipiu
Colonie
Val exploatat
Val neexploatat
Drum roman
Drum nesigur
Castru
Mine

0 25 50 75 100 km
CARRODVNVM?
METONIVM?
VIBANTAVARIVM?
Horodiştea
CARSIDAVA?
PATRIDAVA?
ERACTVM?
CLEPIDAVA?
PYRETVS
ZARGIDAVA?
TYRAS
PETRODAVA?
HIERASVS
Copanca
Mingir
AVGVSTIA
Pasul Ghimeş
TAMASIDAVA?
Leova
Odesa
Palanca
Limanul Nistrului
TIRAS
Cetatea Albă
Şabolat
Mărtiniş
Păuleni (Sîn Paul)
VTIDAVA?
Bretcu
Olteni
Adjud
Poiana
PIROBORIDAVA?
Zărneşti
COMIDAVA?
RAMIDAVA?
PALODA?
Comolău
Râşnov
Folteşti
Tuluceşti
Brateş
Lacul Conduc
HARPIS
Şerbeşti
DINOGETIA
ALIOBRIX?
Barboşi
ARRVBIVM
NOVIODVNVM
SALSOVIA
PIRVM?
Şuţeşti
ZVSIDAVA?
TROESMIS
AEGYSSVS
Filipeşti
BEROE
HALMYRIS
IBIDA
TIASVM?
NAPARIS
CIVS
VLMETVM
ORDESSOS (ARGESSOS)
NETINDAVA?
CAPIDAVA
HISTRIA
SORNVM?
AXIOPOLIS
Dichiseni
TOMI
DVNARIS
SVCIDAVA
DVROSTORVM
APIARIA
TRANSMARISCA
TROPAEVM TRAIANI
SARDES ?
CALLATIS
Frumoasa
PRISTA
ZALDAPA
DIONYSOPOLIS
TIRIZIS
ODESSOS
Varna
PONTVS EVXINVS

Harta nr. 2

În sfîrşit, e necesar să se mai ţină seamă de faptul că unele din aceste numiri au fost *traduse* în limba lor de barbarii năvălitori, în special de slavi. Acesta e cazul satului numit azi *Camena*, în judeţul Tulcea. O inscripţie descoperită de curînd pe teritoriul acestui sat ne arată că el se numea, în vremea romană, *Petra* sau *Petrae*, iar locuitorii lui *vicani Petrenses* adică „sătenii Petreni" Slavii au tradus vechiul nume în limba lor, deoarece Camena are exact acelaşi înţeles ca latinul Petra. Tot astfel au tradus vechiul *Lykostoma*, prin *Vâlcov*, rădăcina acestui ultim termen, *vîlc*, însemnînd exact acelaşi lucru ca şi grecul λύχος, adică „lup". În felul acesta vor fi fost multe cazuri în Dacia Traiană şi Dacia Pontică.

Rolul romanilor în formarea poporului român. Dacă în ce priveşte pe daci, stabilirea aportului lor în formarea poporului român prezintă, în multe privinţe, atîtea greutăţi, problema e ceva mai simplă pentru romani.

E sigur că avem în vinele noastre o parte apreciabilă de sînge de al coloniştilor aduşi de imperiu în Dacia. Nu zicem sînge „roman", fiindcă dacă e să luăm cuvintele în înţelesul lor propriu, romani adevăraţi, adică locuitori ai Italici, au fost, după cum am văzut, prea puţini. Au venit, în schimb, traci, iliri, panoni, răsăriteni, *vorbind limba latină*, ceea ce e cu totul altceva, din punctul de vedere al *rasei*. Au mai venit, de asemenea, dar într-o măsură mult mai mică, greci, precum şi locuitori de alt neam, dar vorbind limba greacă. Toţi aceşti colonişti la un loc n-au întrecut însă, ca număr, pe autohtoni, pe daci. Aşadar, în ce priveşte sîngele, coloniştii de limbă latină ocupă al doilea loc.

Ei ocupă însă *primul* în ce priveşte limba poporului care a rezultat din amestecul lor cu autohtonii. *Limba română e o limbă romanică: structura ei, morfologia, sintaxa ei şi elementele fundamentale ale lexicului, acelea de întrebuinţare permanentă, de circulaţie intensă sînt latine*. Pentru toate categoriile esenţiale ale vieţii omeneşti întrebuinţăm termeni latini. Ceea ce au adăugat pe urmă slavii, în mai mare măsură, popoarele turceşti, în mai mică, n-a putut modifica acest caracter iniţial al limbii noastre. Tot romanii au dat şi numele poporului nostru. *Rumân* (forma *român* este mai nouă, din timpurile moderne), derivă direct din numele foştilor stăpînitori ai Daciei. El este numele cel mai vechi al poporului nostru. Străinii — slavii şi germanii şi după ei şi turcii — ne-au zis *vlahi* (vlasi, ulaghi, olahi); noi înşine ne-am numit unii pe alţii — luîndu-ne după unităţile geografice — şi munteni, moldoveni, ardeleni, bănăţeni. Numele însă *generic* al neamului nostru, acela care cuprinde pe toţi cei de o limbă şi de o lege, a fost şi rămîne numele vechi de rumân sau român. Poate că tot de la romani avem şi *spiritul politic*. Acel spirit politic care ne-a îngăduit să păstrăm necontenit, de la întemeiere pînă astăzi, *fiinţa statului* nostru, în timp ce alte popoare din jur: sîrbii, bulgarii, grecii, unele chiar mai numeroase sau mai puternice, ca polonii şi ungurii, n-au reuşit s-o facă; spiritul politic care explică dezvoltarea rapidă din intervalul 1821–1920, precum şi putinţa noastră de adaptare, chiar şi în împrejurările cele mai grele.

BIBLIOGRAFIE

Dacia Traiană: V. Pârvan, *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană, cu prilejul unei cărți noi asupra acestei chestiuni*, București, 1906, 64 p. in 8°; V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, 247 p. in 8°; Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1925, XL + 889 p. in 8°; V. Cristescu, *Viața economică a Daciei Romane (contribuții la o reconstituire istorică)*, Pitești, 1929, 175 p. in 8°; Em. Panaitescu, *Provincia și imperiul* în *Fraților Alexandru și Ion Lăpedatu la împlinirea de 60 de ani*, București, 1936, pp. 627–638; G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, București, 1937, 135 p. in 8°; V. Cristescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, X + 269 p. in 8°; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobrouja*, București, 1938, 424 p. in 8°; Sc. Lambrino, *Arta greacă și romană în România*, in *Artă și Tehnică grafică*, 1938, nr. 4–5, pp. 51–65; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I–III, București, 1938–1940, 219 + 132 + 140 p. in 8°; D. Tudor, *Oltenia*
București, 1942, 388 p. in 8°

CREŞTINAREA DACO-ROMANILOR

Toate popoarele vecine, bulgarii, sîrbii, ungurii, slovacii, polonii, ruşii — au fost creştinate mult în urma noastră

Creştinarea daco-romanilor. Creştinismul n-a fost îngăduit în imperiul roman decît din vremea împăratului Constantin cel Mare, şi anume de la anul 313 înainte, cînd s-a dat vestitul Edict din Milano. Mai înainte de Constantin, creştinii duceau o viaţă foarte grea, fiind adesea urmăriţi şi prigoniţi de împăraţii romani, cum a fost, de pildă, sub Nero şi Diocleţian. Aceasta înseamnă, însă, că atîta vreme cît Dacia Traiană a făcut parte din imperiu, deci pînă la 275, creştinismul nu s-a putut răspîndi aci *pe faţă*. Iar atunci cînd el a fost îngăduit, ţinuturile noastre erau sub stăpînirea neamurilor năvălitoare. Astfel stînd lucrurile, se pune în mod firesc întrebarea: cînd au fost creştinaţi strămoşii noştri şi în ce chip?

Este sigur că au existat creştini în Dacia şi înainte de părăsirea ei. Creştinismul avea, în momentul cînd au plecat legiunile de la noi, o vechime de aproape două secole şi jumătate; el pătrunsese în toate centrele mai importante ale imperiului roman, între altele, şi în Peninsula Balcanică. Aşadar, nu este deloc exclus ca printre coloniştii aduşi de Traian să fi fost şi creştini. De asemenea, ei puteau fi şi în rîndurile trupelor care stătuseră mai înainte în Răsărit, cum era legiunea a V-a Macedonica, şi care-şi aveau acum garnizoana în Dacia. Avem şi mărturii de ale scriitorilor vechi — Tertulian şi Origene — care ne arată că pătrunsese cuvîntul Domnului la noi înainte de anul 275.

Marea majoritate a populaţiei era însă tot păgînă. Însuşi cuvîntul păgîn, derivînd din latinul „*paganus*", care înseamnă „locuitor al satului", al unui „*pagus*", ne arată că populaţia rurală, deci mulţimea, s-a convertit mai tîrziu, că ea a continuat să se închine vechilor divinităţi, în timp ce orăşenii îmbrăţişau noua credinţă.

Creştinarea în masă a plugarilor şi păstorilor daco-romani s-a făcut însă în cursul veacului al IV-lea şi la începutul celui de-al V-lea. Ea este, în bună parte, opera *misionarilor*, adică a propovăduitorilor care au venit la noi din dreapta Dunării. Într-adevăr, în cele două Moesii, în Dacia Aureliană şi în Dacia Pontică erau o sumă de oraşe în care se găseau numeroşi creştini. Unele din aceste oraşe, ca Tomi, Durostorum, Ratiaria (azi Arcear, lîngă Vidin), Naissus (Niş), Serdica (Sofia) aveau şi episcopi care căutau să răspîndească noua credinţă cît mai mult, nu numai în ţinutul supus păstoriei lor, dar şi dincoace de Dunăre, în locurile unde odinioară fusese Dacia Traiană. Ei veneau la noi sau trimiteau misionari care împărtăşeau, atît vechii populaţii daco-romane, cît şi barbarilor nou-veniţi,

creştinismul. Uneori, aceşti misionari îşi găseau moartea în mijlocul barbarilor păgîni, cum a fost, de pildă, sfîntul *Sava Goticul*, înecat în rîul Buzău, în anul 372, din ordinul regelui Atanaric al vizigoţilor.

Dintre episcopii din dreapta Dunării, cel care s-a străduit mai mult şi cu mai mult succes să creştineze pe locuitorii vechii Dacii Traiane este *Niceta din oraşul Remesiana* (în Dacia Mediterranee). A trăit în secolul al IV-lea şi la începutul celui de al V-lea. La 367 îl întîlnim ca episcop în oraşul amintit; la 414 era încă în viaţă. Om învăţat, autor al mai multor scrieri religioase, bun prieten cu sfîntul Paulinus din Nola (Italia), care îl numeşte „învăţător şi tată al său" („*magister et pater*"), misionar încercat şi pasionat, Niceta din Remesiana a convertit la creştinism pe daco-romanii de pe ambele maluri ale Dunării, pe goţi şi pe bessi. El predică şi scrie în *limba latină* timp de aproape o jumătate de veac şi poate fi, pe drept cuvînt, socotit ca apostolul nostru naţional. Cu atît mai mult cu cît şi prin naştere el era daco-roman.

Existenţa, în însăşi inima Daciei, în Transilvania, şi în veacul al IV-lea a unei populaţii creştine vorbind latineşte, ne este dovedită în chip categoric prin *inscripţia de la Biertan* (la sud de Dumbrăveni, judeţul Tîrnava Mare). Această inscripţie, deşi găsită acum 165 de ani, a stat, nebăgată în seamă şi neutilizată, în dulapurile Muzeului Bruckenthal din Sibiu, pînă în anul 1941, cînd profesorul sas K. Horedt a redescoperit-o, ca să zicem aşa, şi i-a consacrat un studiu, arătînd marea ei însemnătate. Inscripţia e în latineşte şi are următorul cuprins: „*Ego Zenovius votum posui*" („Eu Zenovie am pus (această) ofrandă" sau danie!) şi se referă la un monogram creştin de bronz dăruit de autorul inscripţiei. Felul inscripţiei, cu litere ajurate, stilizarea inscripţiei, forma literelor şi forma monogramului indică secolul al IV-lea, deci epoca *de după retragerea legiunilor din Dacia*. Inscripţia e de cea mai mare însemnătate şi pentru chestiunea continuităţii populaţiei romanice în Transilvania (vezi şi mai sus, p. 59).

Cuvintele din limba română privind noţiunile fundamentale ale credinţei sînt, cele mai multe, *de origine latină*. Astfel, *biserică* vine din *basilica*, *Dumnezeu* din *Domine Deus*, *cruce* din *crucem* (acuzativul de la *crux, crucis*), *a cumineca* de la *communicare*, *a boteza* de la *baptizare*, *creştin* de la *christianus*, *rugăciune* de la *rogationem* etc. O dată cu acestea, noi am împrumutat şi unele numiri de sărbători latine. Mai întîi însuşi termenul generic de *sărbătoare*, de origine păgînă; el vine de la (dies) *servatoria* (prescurtare din *conservatoria*), însemnînd ziua închinată zeilor care apără sau păstrează trupeşte şi sufleteşte pe om. *Rusaliile* derivă din *Rosalia*, sărbătoarea pomenirii morţilor, în timpul primăverii, cînd înfloresc trandafirii (*rosa*), iar *Floriile* din *Floralia* sau *Florilia*, sărbătoarea florilor, tot primăvara. *Crăciunul* vine de la cuvîntul *calatio* care înseamnă *convocare, întrunire*, sau de la *creatio, creare*; *Paştele* din *Paschae*. Cuvîntul *sanctus* (santus) a dat în româneşte *sînt* (nu *sfînt* care e de origine slavă!) şi s-a păstrat numai în unele nume de sărbători: Sînvăsii (Sf. Vasile), Sîntioan (Sîntion), Sîngiorgiu, Sînziene, Sîntilie, Sîntamaria, Sîmedru sau Sumedru (Sf. Dumitru), Sînnicoară (Sf. Nicolae). *Creştinismul nostru, ca şi graiul nostru, este de carac-*

ter latin. Sîntem, în această parte a Europei, cei mai vechi creştini. Toate popoarele vecine, bulgarii, sîrbii, ungurii, slovacii, polonii, ruşii au fost creştinate mult în urma noastră.

Legăturile noastre cu ţărmul drept al Dunării, sub raportul bisericesc, au căpătat şi o consacrare oficială, de ordin administrativ. Împăratul Iustinian (527–565) a creat arhiepiscopia Iustinianei Prime care cuprindea Dardania, Dacia Mediterranea, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Praevalitana, Macedonia, o mică porţiune din Panonia în care se găsea „*civitas Bacensis*" şi — fapt foarte important pentru noi — o fişie de pămînt în *stînga Dunării*, în *Banat*, cu localităţile Literata şi Recidiva. Credem că se pot adăuga la acestea şi părţile dinspre Dunăre ale Olteniei, cu Drobeta, unde s-au găsit resturi arhitectonice creştine din secolele IV–VI. De arhiepiscopul Iustinianei Prime, cu reşedinţa în Serdica (Sofia), aveau să asculte aşadar toate aceste ţinuturi.

În Dobrogea, în Scythia Minor, cum i se spunea în vremea aceea, era un episcopat cu reşedinţa în Tomi. Cunoaştem o serie de episcopi de aici, de la *Evangelicus*, pe timpul lui Diocleţian, pînă la *Valentinianus*, care păstoreşte pe la jumătatea veacului al şaselea. Ni s-au păstrat şi numele a doi martiri din Halmyris (lîngă Histria), anume *Epictet* şi *Astion*.

BIBLIOGRAFIE

Creştinismul daco-roman: A. E. Burn, *Niceta of Remesiana, his life and works*, Cambridge, 1903; C. Diculescu, *Vechimea creştinismului la români. Argumentul filologic*, Bucureşti, 1910, 32 p. in 8°; V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, XVI + 223 p. in 8°; I. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, IV + 667 p. in 8°; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*; Bucureşti, 1918, VII + 223 p. in 8°; J. Jud, *Zur Geschichte der bündnerromanischen Kinchensprache. Vortrag mit Anmerkungen*, Chur, 1919, 56 p. in 8°; Preot A. Nanu, *Monumentul creştin din Potaissa. Contribuţie la istoria creştinismului daco-roman*, Odorhei, 1926, 25 p. in 16°; Hippolyte Delehaye, *Les martyrs Epictète et Astion*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XIV (1928), pp. 1–5; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929, 432 p. in 8°; J. Zeiller, *Le site de Justiniana Prima*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, 1930, pp. 299–304; Anton Velcu, *Contribuţii la studiul creştinismului daco-roman, sec. I–IV d. Cr.*, Bucureşti (1934), 74 p. in 8°; D. Russo, *Inscription grecque de Tomis*, in *Istros*, I (1934), pp. 175–178; Jacques Zeiller, *L'expansion du christianisme dans la péninsule des Balkans du I-er au V-e siècle*, în *Rev. Balk.*, I (1934–1935), pp. 414–419; C. Daicoviciu, *Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II–III?* în *Anuar. St. Clas.* Cluj II (1933–1935), pp. 192–209; S. Mehedinţi-Soveja, *Creştinismul românesc. Adaos la caracterizarea etnografică a poporului român*, Bucureşti, 1941, 224 p. in 8°; Kurt Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1941, 8 p. in 8° (Extras din *Anuar. St. Clas.* IV).

EPOCA NĂVĂLIRILOR. NEAMURILE GERMANICE. SARMAȚII, HUNII ȘI AVARII

„Regiunea de la graniță, expusă temerității goților"

(Inscripție din Dacia Pontică, anul 340)

Neamurile germanice în Dacia. După retragerea legiunilor și a administrației romane, Dacia rămîne în stăpînirea neamurilor germanice. În partea de apus a ei, prin Banat și Crișana, locuiau *vandalii*; în centrul și răsăritul ei *goții*, și anume o ramură a lor, *vizigoții* sau *thervingii*; în partea de nord, prin Carpații Maramureșului și ai Slovaciei, locuiau *gepizii*. În afară de aceștia, mai erau în Dacia încă două neamuri germanice, de mai puțină însemnătate: *victoalii* și *taifalii*; se pare că taifalii își aveau așezările pe lîngă Prut și Siret, în partea de mijloc și miazăzi a Moldovei.

Cîtăva vreme, mai bine de o jumătate de secol, a fost liniște din partea goților; mulțumiți, se vede, cu Dacia, ei nu mai atacă imperiul. Sub Constantin cel Mare, luptele însă reîncep. În anul 332, acest împărat trimite, sub comanda fiului său, o armată însemnată împotriva lor. Ea trece Dunărea la Celei, pe un pod de piatră și lemn, a cărui construcție se isprăvise cu patru ani mai înainte, înaintează pe țărmul stîng și atacă pe goți. Aceștia, după spusa unui cronicar, erau „foarte puternici și foarte numeroși" Romanii ies, totuși, învingători. În urma acestei biruințe, țărmul stîng al Dunării a fost iarăși cîtăva vreme sub directa stăpînire romană. O dovadă în sensul acesta sînt întăriturile sau „castelele" care se construiesc de armata imperială pe țărmul *stîng* al Dunării, și dintre care e amintit mai tîrziu, pe vremea lui Valens, acela de la *Daphne*, undeva la răsărit de Oltenița. Tot Constantin cel Mare a refăcut și orașul Tropaeum, de lîngă monumentul ridicat de Traian, oraș care fusese distrus de năvălitorii barbari; ni s-a păstrat inscripția de mulțumire pe care locuitorii, recunoscători, i-au dedicat-o.

Mai tîrziu, în anii 367 și 369, împăratul Valens a făcut și el două expediții împotriva goților, trecînd Dunărea, o dată pe la Daphne, cînd aceștia s-au retras în munții Carpați, a doua oară pe la Noviodunum (Isaccea).

De la neamurile germanice ne-au rămas cîteva cuvinte în limbă, puține la număr, și cîteva tezaure, dintre care cel mai cunoscut și mai de preț este tezaurul de la Pietroasa (jud. Buzău). El se compune din 12 piese de aur împodobite, unele, cu pietre scumpe. Mai importante sînt: o tavă circulară de aur, cîntărind peste șapte kilograme și care a fost spartă în patru bucăți de către sătenii ce descoperiseră tezaurul, spre a fi împărțită între ei, un vas octogon, un altul decagon, o pateră, adică un vas de formă circulară, cu diferite figuri de zeități, un vas de turnat vin și un inel, purtînd, în vechea limbă germană, următoarea inscripție: „*Guthâni Ocwi Hailag*", care pe românește ar însemna: „lui Odin, patrie

sfinţită", Odin fiind zeul cel mare al germanilor. Înainte de războiul pentru întregirea neamului, acest tezaur se afla la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti; astăzi e la Moscova.

Tezaure şi obiecte considerate drept germanice de către arheologi s-au mai găsit în următoarele localităţi: *Şimleul Silvaniei* şi *Valea lui Mihai* (Sălaj), *Apa* (Sătmar), *Oradea Mare, Pecica* (Arad), *Timişoara* şi *Periam* (Timiş-Torontal), *Apahida* (Cluj), *Turda, Alba-Iulia, Coşovenii de Jos* (Dolj), *Chiopd* (Buzău), *Carol I* (Roman), *Mînzăteşti* (Bălţi).

Sarmaţii. Cu prilejul expediţiei lui Constantin împotriva goţilor, se dă ţinutului din stînga Dunării — fără vreo altă precizare — numele de „regiunea sarmaţilor". Scriitorul antic Orosius spune că fiul împăratului, după ce a trecut pe podul de la Celei, a bătut pe goţi „în însuşi sînul pămîntului barbar, adică în regiunea sarmaţilor" („*in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione*").

Primele menţiuni istorice despre sarmaţi ni-i arată, în secolul al V-lea înainte de Hristos, la *răsărit* de Don. Într-a doua jumătate a secolului al III-lea, tot înainte de Hristos, ei ocupă ţinutul dintre acest fluviu şi Nipru. Înaintarea către apus, spre Dacia, are loc abia către sfîrşitul primului secol înainte de Hristos. În secolul întîi după Hristos găsim pe *iazigi*, un neam sarmat, ocupînd pusta ungară şi avînd relaţii cu dacii. În aceeaşi vreme, un alt neam sarmat, *roxolanii*, se afla la răsăritul Daciei, între Prut şi Nistru, unele triburi întinzîndu-se probabil şi prin cîmpia munteană. Pe la anul 69 după Hristos, roxolanii trec Dunărea în imperiul roman, dar sînt respinşi. În timpul războaielor dintre Traian şi Decebal, sarmaţii sînt de partea acestuia din urmă. Ei luptă călări, fără scuturi, îmbrăcaţi însă în zale de fier din cap pînă în picioare şi cu nişte spade uriaşe, pe care le mînuiesc cu amîndouă braţele.

După cucerirea Daciei de către Traian, cele două neamuri sarmate mai importante, iazigii şi roxolanii, şi-au păstrat locuinţele lor, uneori făcînd şi incursiuni în noua provincie romană, ca de pildă pe vremea lui Hadrian. După părăsirea Daciei, ei continuă să domine în aceleaşi părţi, adică la răsărit, în Moldova dintre Prut şi Nistru, iar la apus, în pusta ungară. Se pare că şi cîmpia munteană, mai ales în partea de răsărit a ei, a fost sub aceeaşi dominaţie. Aşa ne putem explica denumirea de „regiunea sarmaţilor", care i se dă de către scriitorul Orosius, în timpul lui Constantin cel Mare.

Sarmaţii erau *iranieni*, adică de aceeaşi origine ca şi sciţii şi — mai tîrziu — alanii. Ei reprezintă, la marginile Daciei şi în cîmpia munteană, un element politic dominator, aşa cum fuseseră, cu secole mai înainte, rudele lor, sciţii. Nu se poate vorbi de o aşezare a lor în număr mare în ţinuturile noastre, nici de o vechime considerabilă. Păreri ca acelea care văd în numele capitalei dacice Sarmizegetusa o amintire a sarmaţilor, n-au nici un temei istoric.

Hunii. Regele Atila. În anul 375, are loc năvălirea hunilor, una din cele mai însemnate pe care le cunoaşte istoria; ea provoacă o perturbare generală prin-

tre neamurile germanice din ţinuturile noastre, silindu-i pe unii să părăsească aşezările de mai înainte, pe alţii să plece pentru totdeauna de aici.

Hunii aparţineau popoarelor altaice, numite astfel fiindcă se întindeau — rămăşiţe de ale lor sînt şi astăzi — în jurul munţilor Altai, din nordul Chinei. Învăţaţii au împărţit aceste neamuri altaice în trei mari ramuri, după limba pe care o vorbesc: ramura turcă, ramura mongolă şi ramura tunguză. Nu se ştie sigur căreia din aceste ramuri aparţineau hunii. Înfăţişarea lor se asemăna însă cu aceea a mongolilor: pometii obrajilor ieşiţi în afară, ochii oblici, pielea de culoare gălbuie, iar nu albă. Îndeletnicirea lor esenţială era păstoritul şi creşterea vitelor; de aceea, ei preferau, pentru aşezările lor, cîmpia sau stepa, unde turmele numeroase găsesc mai uşor hrana. Nu este o întîmplare deci că aceşti năvălitori au ales, spre a se stabili, cîmpia Dunării şi a Tisei, numită şi pusta panonică.

În înaintarea lor spre ţinuturile noastre, hunii au găsit, la răsărit de Nistru, o ramură a goţilor, anume ostrogoţii sau greuthungii, care nu pot rezista. Aceeaşi soartă au şi vizigoţii, care locuiau dincoace de Nistru; ei trebuie să se retragă spre miazăzi, într-o regiune muntoasă şi păduroasă numită *Caucaland*: se crede a fi ţinutul Buzăului; o altă parte a lor trece peste Dunăre, în imperiu. Mai tîrziu, vizigoţii ajung în sudul Galiei, şi apoi în Spania, unde întemeiază un regat, iar ostrogoţii ocupă Italia (anul 493), căpătînd, sub regele lor Teodoric, o însemnătate deosebită.

După înfrîngerea neamurilor germanice, hunii cuprind tot ţinutul din stînga Dunării, inclusiv pusta panonică, în care îşi aşază capitala, în timpul regelui Rona sau Rugilas. Acesta moare în anul 433 sau 434, şi după el urmează nepoţii săi Atila şi Bleda. Cel de al doilea e asasinat, după cîtăva vreme, de cel dintîi, care rămîne astfel singur stăpîn. Un scriitor antic ne spune despre Atila că era spătos, avea capul mare, nasul turtit, faţa arămie aproape şi purta pe cap o coroană de fier ruginit. Contemporanii, îngroziţi de puterea lui şi de jafurile şi omorurile armatelor hunice, i-au atribuit celebra frază că iarba se usucă pe unde calcă piciorul calului său. În realitate, Atila n-a fost aşa de cumplit cum îl arată faima. El era un cunoscător al civilizaţiei romanice şi aprecia unele bunuri ale ei: dovadă că în capitala hunilor, din pusta panonică, erau băi construite din piatră; avea o cancelarie cu scribi latini care-i alcătuiau corespondenţa; ştia felul de luptă al romanilor, le cunoştea însuşirile şi scăderile. A fost un remarcabil cap politic şi un mare general: imperiul său s-a întins pe o suprafaţă enormă, din nordul Chinei pînă la Viena.

Atila a făcut o serie de expediţii. A atacat mai întîi imperiul roman de răsărit, o dată prin Caucaz, pătrunzînd în Asia Mică, de două ori prin Peninsula Balcanică. În anul 443, el ajunge pînă aproape de Constantinopol: împăratul trebuie să-i plătească o despăgubire de 6 000 de monede de aur şi un tribut anual de 2 100 de monede de acelaşi fel. În 451 are loc marea expediţie spre apus; Atila ajunge pînă în Galia, dar aci, la Mauriacus, lîngă oraşul Troyes de astăzi, e oprit de vestitul general roman Aëtius, care era de fel din părţile noastre, din cetatea Durostorum. Italia e şi ea prădată; Roma scapă, însă, în urma intervenţiei papei Leon I, care,

prin daruri şi rugăminţi, convinge pe temutul rege barbar să se retragă. Întors în Panonia, Atila moare pe neaşteptate, în anul 453. O dată cu el dispare şi statul hun. Într-adevăr, numeroşii săi copii încep îndată certurile pentru tron; în acelaşi timp, gepizii şi ceilalţi germani aflaţi sub dominaţia hunică se răscoală. Are loc, în anul 454, o luptă crîncenă la rîul Netao (pare-se, un afluent nordic al Savei), în care *Elac*, fiul cel mare al lui Atila, e înfrînt şi ucis. În urma acestei lupte, hunii se împrăştie în diferite părţi, iar stăpîni asupra Daciei rămîn gepizii.

Gepizii şi avarii. Gepizii sînt arătaţi ca un popor liniştit („*quieta gens*") care se îndeletnicea cu agricultura, cu creşterea vitelor, ba ştiau chiar să cultive şi viţa de vie. Stăpînirea lor durează mai bine de o sută de ani, pînă la 566, cînd sînt sfărîmaţi, la rîndul lor, de longobarzi — neam germanic — uniţi cu avarii asiatici. Longobarzii plecînd, îndată după aceea, în Italia, unde s-au şi aşezat în Lombardia (numită astfel de la ei), avarii le iau locul. Se pare că ei n-au stăpînit efectiv Dacia, unde, în vremea aceasta, se aşază slavii. De altfel, reşedinţa lor, întocmai ca şi a hunilor, nu era în ţinuturile noastre, ci în pusta ungară, între Tisa şi Dunăre. De aci întreprind ei năvăliri în toate părţile, în Peninsula Balcanică, în Italia, în Germania, pînă cînd sînt bătuţi, în anul 796, de împăratul Carol cel Mare, care le desfiinţează şi statul, cucerind „ringul" sau capitala hunilor avari.

Torna, torna, fratre. În legătură cu una din năvălirile avarilor peste Dunăre, se pomenesc, în cronicile bizantine, cîteva cuvinte romanice care au dat naştere la o întreagă discuţie. E vorba de celebra expresie „*torna, torna, fratre*" în care mai mulţi istorici şi filologi văd cea dintîi menţiune a limbii româneşti.

În anul 587 avarii năvăliseră în Peninsula Balcanică, ajungînd pînă în Tracia. La un moment dat, o parte din armata lor se împrăştie după pradă, haganul rămînînd numai cu puţini împrejurul său. Atunci generalul bizantin Commentiolus, care comanda armata imperială, se hotărăşte să dea atacul. Îşi pune deci ostaşii în ordine de bătaie şi ordonă înaintarea. Pe drum — se făcuse noapte—, cade, de pe spatele animalului care-l purta, bagajul unul soldat din primele rînduri. Camarazii săi, vrînd să-i atragă atenţia asupra celor întîmplate, îi strigă „în limba părintească": „*torna, torna, fratre*"; (altă cronică are: „în limba ţării" şi „*retorna*"). Soldatul n-a auzit; au auzit în schimb alţii, care au crezut că e vorba de o comandă de retragere, fiind atacaţi de avari, şi au început să fugă. S-a produs în felul acesta panică, şi armata bizantină a trebuit să se retragă. În acelaşi timp, fugeau şi avarii în direcţia opusă, crezînd că sînt atacaţi ei.

Cuvintele „*torna, torna, fratre*" au fost considerate multă vreme ca fiind româneşti. După aceea, a venit un istoric străin, Jireček, şi a spus că ele reprezintă, în realitate, o comandă militară romană — în vremea aceea în armata bizantină comenzile se dădeau încă în latineşte — şi că în loc de „fratre" cum au unele manuscrise, trebuie citit „frater", aşa cum se găseşte în alte manuscrise şi cum va fi fost în textul dintîi al autorului cronicii. Cîţiva din istoricii

noştri au adoptat această explicaţie. Numai că, în ultima vreme, s-a băgat de seamă că nu se poate *comandă* militară însoţită de vorba „frate", fiindcă în armată nu se comandă astfel şi apoi că din „*frater*", aşa cum credea Jirecek că era în primul manuscris, nu se poate face „*fratre*", pe cînd, dacă era forma ultimă, vreun copist putea bănui că e în faţa unei greşeli şi s-o îndrepte în „frater". Se pare deci că tot părerea dintîi e cea adevărată şi că „*torna, torna, fratre*" constituie prima menţiune de limbă românească.

În timpul stăpînirii goţilor, hunilor şi gepizilor, strămoşii noştri şi-au dus mai departe viaţa în Dacia Traiană, lucrînd pămîntul şi dînd barbarilor *dijmă*, adică o parte din produsele cîmpului şi din vitele lor. Legăturile între malul stîng şi cel drept al Dunării n-au fost întrerupte; romanii aveau, după cum am văzut, chiar unele cetăţi pe malul nostru. Negustorii romani pătrundeau pînă adînc în Transilvania cu mărfurile lor: dovadă sînt tezaurele monetare din această vreme care s-au găsit în diferite părţi, pe pămîntul nostru.

BIBLIOGRAFIE

Goţii: C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923, V + 64 p. in 8° G. Giuglea, *Crîmpeie de limbă şi viaţă străveche românească. Elemente vechi germane*, în *Dacorom.*, III (1923), pp. 622–628; Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südoesteuropa*, III, *Die Völkerbewegung au der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius. 1. Teil: Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien*, Wien und Leipzig, 1928, 68 p. in 8°; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Hans Zeiss, *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coşoveni (Kleine Wallachei)*, în *Germania*, XVII (1923), pp. 272–277; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, ed. a II-a, München, 1934; Ernst. Gamillscheg, *Romania Germanica. Die Ostgoten. Die Langobarden. Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanischen*, Berlin şi Leipzig, 1935, XIV + 329 p. in 8°; Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărţilor*, V, Bucureşti, 1936, pp. 276–358 (Extras din *Dacoromania*, VIII); Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica. Sprach-und Siedlungsgeschichte der Germanen auf den Boden des alten Römerreichs*; Band I: *Zu den ältesten Berührungen zwischen Römern und Germanen. Die Franken. Die Westgoten*, Berlin şi Leipzig, 1934, XVIII + 434 p. in 8°; C. S. Nicolăescu-Plopşor şi I. Nestor, *Funde der Völkerwanderungzeit aus der Klein-Wallachei*, în *Germania*, XIX (1935); Const. C. Giurescu, *Mormîntul germanic de la Chiojdu*, în *Rev. Ist. Rom.*, V–VI (1935–1936), pp. 333–347; D. Berciu şi E. Beninger, *Germanenfunde aus der kleinen Walachei*, Wien, 1937, pp. 190–195; D. Tudor, *Stăpînirea romană în sudul Daciei, de la Aurelian la Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1941, 11 p. in 8°.

Sarmaţii: K. Kretschmer, *Sarmatia*, în *Pauly-Wissowa*, *Real-Enciclopädie*, Stuttgart, 1921, sub voce; Patsch, *Banater Sarmaten (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, II)*, în *Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Klasse*, 62. Jahrgang, 1925, pp. 181–216; Max Ebert. *Südrussland*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. XIII, Berlin, 1928, pp. 52–114; D. Tudor, *Podul lui Constantin cel Mare*, Craiova, 1934, 20 p. in 8° (extras din *Arh. Olt.*, XIII); D. Tudor, *Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI–XII (1941–1942).

Hunii: M. Kiessling, *Hunni*, în *Pauly-Wissowa*, sub voce (t. VIII [1913], col. 2583–2615); J. Deny, *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes*, în *Les langues du mon-*

de par un groupe de linguistes sous la direction de A. Meillet et Marcel Cohen, Paris, 1924, pp. 185–243, in 8°; Andreas Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethische Sonderung*, în colecția *Archaeologia Hungarica*, vol. IX, Budapest, 1932, 90 p.

Tezaurul de la Pietroasa: Al. Odobescu, *Le trésor de Petrossa*, t. I–III, Paris, 1889, 514 p. in f°.

Gepizii: C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Leipzig, 1922, XV + 262 p. in 8°; C. Diculescu, *Altgermanische Bestandteile im Rumänischen*, in *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XLIX (1929), pp. 385–436; P. Skok, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?* în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, L (1930), pp. 257–279.

Avarii: J. B. Bury, *History of the later roman empire*, vol. II, London, 1923, IX + 494 p. in 8°; Al. Baschmakoff, *Étude sur l'origine des Avars*, în *L'Ethnographie*, nouvelle série, nr. 17 și 18 (1928), pp. 1–8; Allen W. A. Leeper, *Germans, Avars and Slav*, în *The Slavonic Review*, XII (1933), pp. 117–132.

SLAVII ŞI INFLUENŢA LOR ASUPRA NOASTRĂ

Dintre toţi năvălitorii barbari, slavii sînt cei care ne-au influenţat mai mult.

Însemnătatea lor în istoria românilor. Dintre toate neamurile cîte s-au aşezat în Dacia, după retragerea legiunilor romane, nici unul nu are atîta însemnătate pentru istoria poporului nostru ca slavii. Ei joacă, în ţinuturile dunărene, rolul pe care l-au jucat în apus neamurile germanice. Se ştie, într-adevăr, că popoarele romanice de astăzi au rezultat din amestecul locuitorilor de limbă latină din imperiu cu barbarii care s-au aşezat în ţările respective. Francezii provin din amestecul galo-romanilor cu francii, neam germanic pe care l-au asimilat. Italienii au în vinele lor sînge longobard, tot germanic. În Spania s-au aşezat vizigoţii. La noi, slavii. Sîntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum francezii, italienii, spaniolii sînt popoare romanice de coloratură germanică. Reprezentăm tocmai prin aceasta o nuanţă aparte, caracteristică, şi o posibilitate de civilizaţie şi cultură *unică* în mijlocul marii familii romanice.

Slavii ne-au influenţat sub raportul *rasei*, *al limbii*, *al organizării sociale şi de stat*, sub raportul *cultural* şi *bisericesc*. Nici un alt popor năvălitor nu a avut o înrîurire aşa de puternică asupra noastră. De aceea s-a şi spus chiar, de către slavistul Ion Bogdan, că nu poate fi vorba de poporul român decît *după* amestecul cu slavii. Această afirmaţie trebuie înţeleasă — credem noi — în sensul că poporul român şi-a căpătat alcătuirea sa deplină, caracteristicile sale etnice complete, numai după ce elementului *esenţial*, daco-romanic, constituind *temeiul*, i s-a adăugat elementul slav. Cu alte cuvinte, că nu avem de-a face cu părţi egale, nici cantitativ, nici calitativ, şi că punctul de greutate trebuie să cadă tot asupra primelor elemente. Dacă ar fi să seriem elementele etnice componente ale poporului român după importanţa lor, am avea deci: întîi, elementul autohton, *dacic*, apoi, în al doilea rînd, elementul *roman*, iar în al treilea rînd, la urmă, cel *slavic*. Chiar şi aşa, însă, nu-i mai puţin adevărat că influenţa lui a fost considerabilă şi că el rămîne element component al poporului nostru. Sub raportul limbii, de exemplu, unul din cei mai buni cunoscători, romanistul Ovid Densuşianu, spune că influenţa slavă „a fost mult mai intensă şi mai variată decît aceea germanică asupra limbii italiene sau franceze". E necesar, prin urmare, să insistăm asupra slavilor, asupra felului lor de viaţă şi a organizării lor, spre a ne putea da bine seama de influenţa pe care au exercitat-o asupra noastră.

Cultura şi civilizaţia slavilor. Patria primitivă a slavilor a fost ţinutul cuprins între Vistula spre apus, Niprul mijlociu spre răsărit, lacurile Mazuriene

şi acelea dintre afluenţii Narewului şi ai Pripetului spre miazănoapte şi Carpaţii galiţieni spre miazăzi. Corespunde aşadar aproximativ cu fosta Polonie, plus regiunea de vest a Ucrainei: un ţinut de şes, străbătut de cursuri de apă şi cu multe lacuri, bălţi şi păduri. Grupuri răzleţe se poate să se fi aşezat în cuprinsul Daciei şi înainte de secolul al VI-lea. În număr mare, luînd în stăpînire ţinutul locuit de noi astăzi, ei nu vin însă decît începînd din acest secol. Neajungîndu-le Dacia, slavii trec şi în Peninsula Balcanică, pînă spre miazăzi, în Grecia, şi pînă la ţărmul Adriaticei, şi se aşază peste populaţia romanică din aceste părţi.

Slavii erau oameni înalţi, blonzi-roşcovani, cu ochi albaştri, cu părul mai mult bălai; semănau deci la înfăţişare cu germanii. Se ocupau în special cu creşterea vitelor, cu vînatul şi cu pescuitul; făceau însă şi agricultură, cultivînd mai ales meiul şi ovăzul. Aveau prisăci: *miedul* — făcut din miere fiartă cu apă şi lăsată să fermenteze — era băutura lor preferată. Lucrau inul şi cînepa, precum şi lîna. Ca îmbrăcăminte, se foloseau de blănuri; pe cap purtau căciuli, în picioare opinci: cuvîntul însuşi este luat de noi de la slavi. Trăiau în *familii* mari, care cuprindeau pe toţi cei de un sînge, de la străbunic pînă la strănepot. Mai multe familii alcătuiau un *clan*, iar mai multe clanuri un *trib*. Existau trei categorii sociale: *robii, oamenii liberi* şi *fruntaşii* sau *nobilii*.

Proprietatea solului a fost, la început, colectivă; nu exista proprietate individuală. Muncile se făceau în comun: ieşeau toţi la arat, la semănat, la prăşit, la secerat şi recolta se împărţea proporţional cu numărul sufletelor. Proprietate individuală a existat în primele timpuri numai pentru mobile, pentru lucrurile care erau în imediată legătură cu individul; mai tîrziu, ea s-a extins şi asupra locurilor de arătură şi a fîneţelor, pădurile şi păşunile continuînd să rămînă în devălmăşie. Înţelegem mai bine de ce comunismul s-a putut introduce în Rusia şi de ce rezistă el de peste două decenii, cînd ţinem seama de acest *comunism agrar* ancestral al slavilor.

Slavii erau păgîni; se închinau la mai mulţi zei, dintre care *Perun* era zeul suprem, închipuind cerul furtunos, cu tunete şi fulgere, *Dajbog* era zeul care face să se coacă grînele şi fructele, iar *Volos* era zeul turmelor. Credeau şi în duhuri care pot face bine sau rău oamenilor şi care trebuie îmblînzite prin mici daruri şi sacrificii. Multă vreme s-a susţinut că slavii erau mai blînzi decît ceilalţi barbari; de fapt, au făcut şi ei nenumărate năvăliri, jefuind, arzînd, ucigînd şi luînd ca robi o mulţime de locuitori din imperiul roman de răsărit, pe care-i aduceau apoi în ţinuturile noastre, peste Dunăre. Marea mulţime a slavilor s-a diferenţiat în mai multe popoare, aşezate în locuri deosebite. Astfel, ruşii s-au întins peste marele şes de la răsărit de Nistru. Polonii au rămas pe lîngă fluviile Vistula şi Niemen şi în ţinutul mlăştinos al Pripetului, iar cehii şi slovacii s-au coborît spre Carpaţi şi patrulaterul Boemiei. Sîrbii, croaţii şi slovenii s-au aşezat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, iar sclavinii şi anţii, în răsăritul ei, ocupînd totdeodată şi Dacia.

Luptele bizantinilor cu slavii. Împotriva năvălitorilor slavi, împăraţii bizantini au făcut mai multe expediţii, dintre care unele chiar în stînga Dunării.

În vara anului 591, generalul Priscus trece cu trupele lui în Muntenia, pe la Durostorum, bate pe căpetenia slavilor *Radogost* și ia prizonier pe un alt șef slav, anume *Musokios*, vecin cu Radogost. A doua zi, un ofițer al lui Priscus trece peste rîul *Ilivachia* — pare-se Ialomița de astăzi — și urmărește pe slavi pînă la pădurile și mlaștinile în care se ascunseseră. În anul următor, un alt general, Petrus, fratele împăratului — domnea pe atunci viteazul Mauricius —, se luptă cu neamurile slave în regiunea rîului Asemus (azi Osma). În această campanie a căzut principele slav *Pirogost*. Pentru că înaintarea în stînga Dunării era grea, prin ținuturi pline de păduri, generalul bizantin a fost nevoit, de la o vreme, să se întoarcă, întrerupînd expediția. Se pare că de data aceasta avem de a face cu regiunea Teleormanului: ea vine în fața rîului Asemus, pe unde se zice că au trecut trupele bizantine Dunărea. O a treia expediție, fericită, are loc în anul 600, în regiunea apuseană a Daciei, din fața orașului Viminacium. Toate aceste expediții, însă, precum și altele, care au urmat, n-au putut împiedica înaintarea slavilor, ocuparea de către ei a Peninsulei Balcanice și consecințele însemnate pe care le-a avut acest act asupra romanității dunărene.

Într-adevăr, populația romanică de la sud de Dunăre, care izbutise pînă acum să se mențină, a primit, prin năvălirea slavilor, o grea lovitură. Ea a fost dislocată de valurile repetate și puternice ale acestor noi stăpînitori; o parte a ei a fugit spre ținuturile mai ferite dinspre miazăzi și spre coasta Dalmației, o altă parte a fost ucisă sau luată în robie. În sfîrșit, o ultimă parte, rămasă pe loc și în inferioritate numerică prea accentuată față de slavi, cărora le era totuși superioară prin cultură, a sfîrșit prin a dispărea în mijlocul acestora. Din întinsa masă romanică de odinioară, n-au mai rămas decît unele fragmente: românii din Macedonia sau aromânii și istroromânii. Pînă în veacul al XVII-lea mai trăiau prin Dalmația și *morlacii* sau *maurovlahii*, altă rămășiță a populației romanice din Balcani; azi, însă, ei au dispărut cu desăvîrșire, fiind asimilați de către sîrbi și croați.

La nord de Dunăre, procesul etnic s-a desfășurat în sens invers: *slavii au fost cei care au dispărut, topindu-se treptat-treptat în masa daco-romană.* Acest fapt e o strălucită dovadă a vitalității strămoșilor noștri. Nu numai că au putut să reziste, sute de ani, la adăpostul întinselor păduri, năvălirilor dușmane, dar au fost în stare să asimileze ei pe cei mai numeroși dintre barbari, pe slavi.

În schimb, și slavii ne-au lăsat o bogată moștenire. În vinele noastre curge, după cum am văzut, și sînge slav. Toponimia țării noastre a suferit, de asemenea, o însemnată influență slavă. Dintre rîuri, Bistrița („rîul repede"), *Dîmbovița* („rîul stejarilor"), *Ialomița* (în vechime Ialovnița, adică „rîul ținutului pustiu", nelucrat: Bărăganul), *Tîrnava* („rîul spionilor"), *Crasna* („rîul frumos"), *Putna, Milcovul, Teleajenul, Neajlovul* și o sumă altele poartă nume slave. Dintre munți, numai în șirul Făgărașului găsim peste zece vîrfuri cu nume slav, între care și *Negoiul*. Ca nume de orașe, cităm *Craiova* („reședința craiului"), *Rîmnic* („rîul cu pește" sau „iaz cu pește"), *Tîrgoviște* („locul tîrgului"), *Slatina* („apă sărată"), *Zlatna* („locul aurului"); ca nume de sate, cele terminate în *-ița*, de exemplu:

Topliţa, Topolniţa, Verbiţa, în *-ov* sau *-ova*, ca *Dranov, Nanov, Roznov, Snagov, Dadilov*, apoi *Cucova, Rahova* etc.

Două nume date de slavi, şi anume *Vlaşca* şi *Vlăsia*, merită o deosebită atenţie. Cel dintîi înseamnă „ţara vlahilor", adică a românilor şi a fost dat regiunii de cîmpie unde şi astăzi se află judeţul cu acelaşi nume, deoarece aci, în această regiune, acoperită cu păduri întinse şi străbătută de o sumă de rîuri, au găsit năvălitorii slavi pe strămoşii noştri. Cel de al doilea are acelaşi înţeles şi a fost dat codrului uriaş care se întindea la miazăzi de Ploieşti, acoperind ţi utul udat de Prahova, Ialomiţa, Dîmboviţa şi de afluenţii lui şi avînd în mijlocul său şi minunatul lac al Snagovului. Aceste două numiri arată prezenţa strămoşilor noştri, în momentul năvălirii slavilor, *în cîmpie*, ceea ce e foarte natural, deoarece aci, în pădurile de la şes, mai ales cînd ele au numeroase poieni şi sînt udate de rîuri şi lacuri, traiul e mai lesnicios decît la munte.

Şi onomastica arată o puternică influenţă slavă. Astfel *Radu* („veselul", „bucurosul"), *Dan* („dăruit"), *Vlad* („stăpînitorul"), *Pîrvu* („cel dintîi"), *Dobre* („bunul"), apoi Dragomir, Tihomir (tatăl lui Basarab Întemeietorul), Dobromir, Vladislav, Dragoslav etc.

Dacă cercetăm limba noastră şi facem o numărătoare a cuvintelor, atunci băgăm de seamă că aproximativ o şesime din ele (exact 16,41%) sînt de origine slavă. Trebuie să observăm, însă, că, multe din aceste cuvinte slave se întrebuinţează foarte rar şi că ele n-au format *familii de cuvinte*, pe cînd acelea de origine latină revin tot mereu, sînt necontenit întrebuinţate, în graiul zilnic, şi au familii foarte bogate. Apoi, morfologia şi sintaxa noastră sînt latine, ceea ce face ca limba noastră să fie în mod evident o limbă de origine lati ă. Nu e mai puţin adevărat că întîlnim cuvinte slave în toate domeniile activităţii şi simţirii omeneşti. În agricultură şi în creşterea vitelor ele sînt mai puţin numeroase; numai o singură cereală are nume slav: *ovăzul*, iar dintre animalele domestice: *bivolul, cocoşul, gîsca*. În schimb, însă, în ce priveşte animalele sălbatice şi mai ales, soiurile de peşti, numirile slave sînt numeroase. O sumă dintre cuvintele care arată însuşirile şi defectele fizice sau morale ale omului au aceeaşi origine. De pildă, pentru cele dintîi: *blajin, destoinic, drag, dîrz, sfînt, vrednic, zdravăn*; pentru cele de al doilea: *cîrn, gîngav, gîrbov, lacom, nătîng, năuc, netrebnic, prost, ştirb, vinovat*.

În ce priveşte societatea, adică clasele sociale şi organizarea de stat, sînt de origine slavă următorii termeni: *boier*, care înseamnă „cel de frunte", „nobilul", *stăpîn*, cu acelaşi înţeles ca în româneşte, *jupîn* care la slavi însemna conducătorul unei „jupe", adică al unei organizaţiuni teritoriale cuprinzînd mai multe familii, şi *rob* adică „sclav". Apoi *cneaz*, care la vechii slavi avea înţeles de „principe", şi *voievod* care însemna „conducător de armată"; la noi, acest titlu s-a dat capului statului.

În domeniul religios, am împrumutat o serie de cuvinte privind atît credinţa însăşi, cît şi cultul şi organizarea ierarhică. Astfel sînt cuvintele: *rai, iad, utrenie, vecernie, maslu, a blagoslovi, vlădică, stareţ*.

În organizarea militară, am luat de la slavi numele *cetei*, al *pîlcului* și al *gloatei*. Tot cuvintele lor au biruit și în ce privește *sabia, sulița, praștia, toporul, steagul* și *straja*. Soldatul slav — *voinicul* (de la *voi* „război") — a căpătat la noi, cu vremea, înțelesul de „om puternic", „zdravăn", pe care-l are astăzi.

În sfîrșit, de origine slavă sînt și numele a o sumă de dregătorii domnești, precum *vornic, postelnic, stolnic, ceașnic, ispravnic*.

Această mulțime de cuvinte slave n-a intrat deodată, în aceeași epocă, în limba română, ci pe rînd, începînd din veacul al VI-lea. O parte însemnată, cea mai însemnată, a intrat pe timpul conlocuirii noastre cu slavii în Dacia, pînă ce i-am asimilat, adică în secolele VI–XI. Căci asimilarea completă a slavilor de către strămoșii noștri a durat cîteva veacuri, s-a făcut pe încetul; cînd au năvălit ungurii, procesul era încă în curs. O altă parte, în legătură cu Biserica, am primit-o după creștinarea slavilor, mai precis a bulgarilor, așadar de la sfîrșitul secolului al IX-lea înainte. O a treia serie de cuvinte, în legătură cu organizarea de stat, cu dregătoriile, a intrat o dată cu întemeierea primelor alcătuiri politice românești mai însemnate, prin urmare începînd cu secolul al XIII-lea. În sfîrșit, sînt o serie de cuvinte slave pe care le-am împrumutat și mai tîrziu, în epoca modernă, de la poloni, de la ruteni și de la ruși.

BIBLIOGRAFIE

Slavii și influența lor asupra noastră: I. Bogdan, *Originea voievodatului la români* în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXIV (1901–1902), pp. 191–207; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1902, XXXI + 510 p. in 8°; I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, 33 p. in 8°; I. Bogdan, *Documentul răzeșilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* s. 2, t. XXX (1907–1908), pp. 316–441; C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914–1915), pp. 479–543; C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920, 129 p. in 8°; L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, vol. I–II, Paris, 1923–1926, VIII + 246 și VII + 360 p. in 8°; Iorgu Iordan, *Rumäninsche Toponomastik*, I–II, Bonn și Leipzig, 1924–1926, III + 198 p. in 8°; P. Skok, *Les rapports linguistique slavo-roumain*, în *Slavia*, IV (1925) pp. 128–138 și 325–346; Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Iași, 1929, VIII + 534 p. in 8°; Gr. Nandriș, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, în *The Slavonic and East European Review*, XVIII (1939), pp. 142–154; Al. Rosetti, *Istoria limbii române. III. Limbile slave meridionale*, București, 1940, 140 p. in 8°; D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, Sibiu, 1942, 24 p. in 8°.

BULGARII

Bulgarii, veniți din regiunile centrale ale Asiei, se așază la miazăzi de Dunăre spre sfîrșitul veacului al șaptelea. Ei se creștinează în anul 864, așadar cu o jumătate de mileniu după noi.

Bulgarii fac parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă, și anume din grupa occidentală a lor. Ei au locuit, la început, în regiunile centrale ale Asiei. De acolo au venit, pe la jumătatea secolului al II-lea după Hristos, și s-au așezat între Volga și Don; pînă tîrziu, un ținut de pe lîngă Volga s-a numit Bulgaria Mare. În cursul veacului al V-lea, îi găsim la nordul Mării Negre și în Crimeea. Supuși de avari, ei rămîn în această stare pînă în vremea hanului lor *Kubrat* (585–643), care izbutește să scuture jugul străin și să devină independent. După moartea lui Kubrat, un fiu al său, anume *Asparuh* sau *Isperih* trece — sub presiunea unor noi năvălitori, *cazarii*, popor de origine turcă și de religie mozaică —, cu o parte din triburile bulgare, în Bugeac, iar de aci peste Dunăre. După un scurt popas în regiunea *Peuce*, care poate să fie chiar delta Dunării, el își așază reședința între Șumla și Varna, pe locul unde este astăzi satul Aboba, construind aci un mare lagăr întărit, în suprafață de circa 23 de kilometri pătrați. (Bizantinii au numit această reședință *Plisca*.) Treptat-treptat, bulgarii cuprind apoi întreg ținutul dintre Dunăre și Balcani, întemeind un stat și supunînd pe slavii care locuiau aici. Cum însă acești slavi erau mult mai numeroși, bulgarii au dispărut în mijlocul lor, adică au fost asimilați. Poporul bulgar de azi poartă doar *numele* vechilor cuceritori bulgari; el este însă de neam slav, ca și sîrbii, și vorbește o limbă *slavă*, cu cîteva cuvinte numai din limba de odinioară.

Avem cîteva știri asupra organizării vechiului stat bulgar. Șeful lui se numea *han* sau *hagan*, întocmai ca la avari și la celelalte neamuri de aceeași origine. Dregătorului celui mai însemnat, care ajuta pe han în administrarea statului, i se spunea *kafkan*. Alt demnitar purta numele de *tarkan*. Administratori ai ținuturilor erau *knezii*. Nobilii se împărțeau în două categorii: mari, numiți *boliari*, de unde vine, prin intermediul slavilor, și denumirea românească de *boier*, și mici, numiți *bagaini*. Cei care se distingeau căpătau diferite titluri precum *bogotur, kolovrat* și altele.

Puterea statului bulgar crește considerabil sub *Krum* (802–814); acesta cucerește, în urma unei lupte sîngeroase, *Sofia*. Împăratul bizantin Nicefor I întreprinde o expediție împotriva lui și ajunge chiar pînă la reședință, la Plisca, unde pune mîna pe un bogat tezaur și dă foc castelului. La întoarcere, însă, armata bizantină fu surprinsă de soldații lui Krum într-o trecătoare îngustă și distrusă aproape în întregime. Împăratul Nicefor însuși căzu pe cîmpul de luptă. Krum porunci să se pună capul celui căzut într-o suliță și apoi, nemulțumit cu atît,

dădu să i se facă din craniu un pahar argintat pe dinăuntru, în care i se turna vin la ospeţe.

Creştinarea bulgarilor. Boris. Simeon. Bulgarii, în primele două veacuri ale aşezării lor la sudul Dunării, erau păgîni; au fost creştinaţi de-abia în veacul al IX-lea (anul 864), sub ţarul *Boris*, care, botezîndu-se, şi-a zis Mihail, după numele naşului său, împăratul Bizanţului. Nobilii bulgari, la început, n-au vrut să se creştineze, şi numai după ce Boris a dat pe mîna călăului pe cincizeci şi doi dintre ei, împreună cu familiile lor, restul au consimţit să se boteze.

S-a crezut multă vreme că bulgarii ar fi fost creştinaţi cu ajutorul celor doi predicatori şi misionari Metodiu şi Chiril. Realitatea este că aceştia au fost apostolii *moravilor*, poporul slav care întemeiază, în secolul al IX-lea, un stat puternic în regiunea Slovaciei de azi. Discipoli ai lui Metodiu şi Chiril — printre care trebuie să pomenim pe Climent de Ohrida — au predicat însă în Bulgaria şi au contribuit la întărirea noii credinţe. Tot ei au introdus şi cele două alfabete, *glagolitic* şi *chirilic*, în care s-au scris textele religioase în ţările slave. Alfabetul glagolitic a fost numit aşa din cauza cuvîntului slav *glagola*: „el spunea", care revine foarte des în textul slav al Sfintei Evanghelii. Latinii, auzind repetîndu-se mereu acest cuvînt, le-au spus celor care citeau evanghelia glagoliţi, iar alfabetului întrebuinţat la scriere, glagolitic. Acest alfabet e mai vechi; el provine din litera greacă minusculă, căreia i s-au adăugat, pentru sunetele slave ce nu existau în greceşte, caractere luate din alfabetul ebraic-samaritean. N-a avut o răspîndire prea largă, fiind întrebuinţat mai mult în Croaţia, unde a căpătat o înfăţişare specială, colţuroasă, din care cauză a şi fost numit *glagolitic unghiular*. Alfabetul chirilic — numit impropriu astfel fiindcă nu se datoreşte lui Chiril, apostolul slav — e ceva mai nou; se crede că a fost alcătuit pe vremea lui Simeon şi a avut o răspîndire mult mai largă. Provine din litera uncială greacă, stilizată, căreia i s-au adăugat, pentru sunetele care nu existau în greceşte, semne luate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet chirilic a fost adoptat de bulgari, de sîrbi, de ruşi şi de noi, de români, care am scris cu el pînă tîrziu de tot, pînă în 1863, cînd s-a decretat înlocuirea lui. Polonii şi cehii nu l-au întrebuinţat, ei scriind cu alfabetul latin, care e mult mai simplu şi mai uşor de citit.

Statul bulgar ajunge în culmea puterii sale sub *Simeon*, fiul lui Boris (893–927). Acesta era un om de cultură, fusese crescut şi educat la Constantinopol: avea relaţii cu cercurile intelectuale bizantine, de aceea i se şi spunea că e „jumătate grec". A avut ambiţia să ajungă împărat la Bizanţ, de aceea a purtat o serie de lupte sîngeroase, fără însă să-şi poată împlini visul.

După moartea lui Simeon, statul bulgar decade. Bizantinii, pentru a-l distruge, cheamă împotrivă-i pe ruşii de la Kiev, care într-adevăr vin, cu craiul lor Sviatoslav, şi cuceresc jumătatea de răsărit a Bulgariei. Sviatoslav, după izbîndă, nu mai vrea să plece, însă, îndărăt; îi plăceau mai mult ţinuturile dunărene decît şesul lui întins din Rusia. Bizantinii sînt nevoiţi deci să pornească împotriva lui şi, după multe lupte, izbutesc să-l scoată din Silistra (anul 972).

O dată cu această izbîndă, Bulgaria de răsărit cade în mîna bizantinilor, ţarii bulgari fiind nevoiţi să se adăpostească în partea dinspre apus, în Macedonia. Dar, după puţină vreme şi acest rest al stăpînirii bulgare dispare, sub loviturile împăratului bizantin *Vasile al II-lea,* zis *Bulgaroctonul*, adică „ucigătorul de bulgari" (anul 1018).

Legăturile noastre cu bulgarii. Legăturile noastre bisericeşti cu ţărmul drept al Dunării, care fuseseră întărite, după cum am arătat mai înainte, de către Iustinian, au continuat şi după venirea bulgarilor şi creştinarea lor. Preoţii noştri au continuat să fie sfinţiţi de episcopii de pe malul drept, textele bisericeşti să fie aduse de aici. Cum însă acum aceşti episcopi erau bulgari, slujba bisericească se făcea în bulgăreşte, adică în limba veche slavă şi era scrisă cu alfabetul chirilic, noi a trebuit să introducem, pentru slujba din bisericile noastre, atît limba slavă cît şi noul alfabet. Această schimbare se explică şi prin faptul că, în vremea aceea, mai erau în ţinuturile noastre o parte dintre năvălitorii slavi care mai vorbeau limba lor, care nu fuseseră încă asimilaţi de strămoşii noştri. Mai tîrziu, cînd s-au întemeiat Principatele, limba slavă din biserică a devenit şi limba oficială a statului: toate actele interne, adică hrisoavele de moşie şi poruncile, precum şi multe din actele externe, din scrisorile trimise în ţările vecine, s-au scris în limba slavă. Bineînţeles, poporul, în acest timp, a vorbit româneşte. Tot aşa s-a întîmplat şi în multe alte ţări din Apus, limba statului întrebuinţată în biserică şi în cancelarie era una, limba poporului era alta. În Germania, de pildă, limba statului şi a bisericii a fost timp îndelungat cea *latină*, în timp ce poporul vorbea limba lui, germana. Tot aşa, în Anglia, după cucerirea normandă, limba oficială, a cancelariei şi a curţii a fost, multă vreme, cea *franceză*, pe cînd poporul vorbea vechea limbă anglo-saxonă. Această întrebuinţare a două limbi deosebite în acelaşi stat, una de către biserică şi cancelarie, alta de către popor, este un fapt caracteristic Evului Mediu în toată Europa. Nu trebuie deci să ne mire că şi la noi a fost aşa, că în biserică şi în cancelarie se folosea limba *slavă*, în timp ce poporul vorbea *româneşte.*

BIBLIOGRAFIE

Bulgarii: W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren*, vol. I, Leipzig, 1918, X + 182 p. in 6°; B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti mejdu Bălgari i Rumăni*, Sofia, 1921, 158 p. in 8°; St. Mladenov, *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en Bulgare moderne* în *Rev. d. Ét. Sl.*, I (1921), pp. 38–53; Theodor Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-române. I. Influenţa română asupra limbii bulgare*, în *Dacorom.*, III (1923), pp. 129–238; Kr. Mijatev, *Epigraficeskie materialîi iz Preslava*, în *Byzantinoslavica*, III (1931), pp. 383–403; A. Vaillant şi M. Lascaris, *La date de la conversion des Bulgares*, în *Rev. d. Ét. Sl.*, t. XIII (1933), pp. 5–15; Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praha, 1933, X + 443 p. in 8°.

UNGURII

După ce s-au aşezat în pustă, în anul 896, ungurii au aflat de „bunătatea Ţării Transilvane unde domnea Gelu românul"

(Cronica notarului anonim al regelui Bela)

Istoria lor pînă la aşezarea în pustă. Ungurii sînt un popor fino-ugrian; limba lor se înrudeşte, prin urmare, cu aceea a finlandezilor, a estonilor şi a laponilor. Numele lor naţional este acela de *maghiari*, după numele tribului din care-şi alegeau conducătorul, şi înseamnă, pare-se, „oamenii (sau odraslele) pămîntului". Alţi învăţaţi îl traduc prin „puternici, stăpâni", considerîndu-l tot una cu turcescul *bajar*. *Ungurii* — aşa le-au spus germanii, romanicii şi bizantinii — aveau, la năvălirea lor în Europa, înfăţişarea obişnuită a fino-ugrienilor: mici de statură, cu pomeţii obrajilor ieşiţi în afară, ochii puţin oblici, pielea de culoare mai închisă, nu albă, şi părul împletit în cozi care le cădeau pe spate. Se ocupau în special cu creşterea vitelor. Abatele Regino, care a trăit în veacul al X-lea, puţină vreme deci după aşezarea lor în Panonia, şi care avusese prilejul să-i observe în incursiunile lor din Germania, ni-i descrie în felul următor: „Ungurii rătăcesc în pustietăţile panonilor şi avarilor şi îşi caută hrana zilnică din vînat şi pescuit. Ei luptă mai ales cu săgeţi, pe care ştiu să le arunce cu mare dibăcie din arcurile lor de lemn. Nu se pricep a lupta într-o ordine de bătaie sau a asedia cetăţi; adeseori se prefac a fugi, pentru a înşela pe duşman. Nu ţin mult la luptă; altfel, dacă stăruinţa lor în bătaie ar egala furia primelor ciocniri, ar fi de neînvins. Se hrănesc aproape în chipul fiarelor sălbatice, cu carne crudă şi cu sînge; inima duşmanilor morţi o taie în bucăţi şi o înghit în chip de doctorie. Nu ştiu ce este mila şi cu atît mai puţin cunosc simţămintele dictate de frica de Dumnezeu sau de datoria către rudenii." Se poate să fie şi o parte de exagerare în această descriere. Că erau însă cruzi şi sălbatici o dovedesc şi alte mărturii contemporane, cum este aceea, foarte categorică, a episcopului de Freising. Acesta spune că „ungurii sînt oameni urîţi, cu ochii în fundul capului, mici de statură, barbari şi sălbatici în năravuri şi în limbă; un fel de monştri omeneşti".

Originari erau din mijlocul Asiei, din regiunea care se întinde la apus de ultimele ramificaţii ale munţilor Altai, în apropiere de nordul Persiei. De aci pleacă ei, în secolul întîi după Hristos, spre apus. Cîtăva vreme au zăbovit în ţinuturile de stepă care se întind între cursul mijlociu al Volgăi şi Munţii Urali. Mai tîrziu, pe la 830, îi găsim între Don şi Nipru, în ţinutul cunoscut în izvoarele bizantine sub numele de *Lebedia*. Atacul pecenegilor îi sileşte să părăsească însă şi acest ţinut. O parte se întorc îndărăt, în Asia, restul se îndreaptă spre apus şi ajung, pe la 889, în Atelkuz (în maghiara de azi Etelköz), adică în „ţara din-

tre rîuri". E regiunea cuprinsă între cursul inferior al Prutului şi al Nistrului sau *Bugeacul*. Aci diferitele triburi ale ungurilor se unesc şi aleg drept conducător pe *Arpad*.

Nici în Atelkuz ungurii n-au putut rămîne multă vreme. În anul 894, izbucnind un război între ţarul Simeon al bulgarilor şi bizantini, aceştia din urmă, potrivit unei vechi tactici de a combate pe barbari ridicînd pe unii împotriva altora, se adresează ungurilor, cerîndu-le ajutor. Şi într-adevăr, ungurii atacă, la 895, pe bulgari şi-i biruie în trei bătălii, ceea ce face pe Simeon să încheie pace cu bizantinii. O dată asigurat din partea aceasta, el hotărăşte să se răzbune împotriva celor care nu numai că îl învinseseră, dar îi prădaseră şi o parte din ţară. Încheie deci o alianţă cu pecenegii, duşmanii ungurilor, şi împreună cu ei atacă lagărul din Atelkuz. O parte din armata ungurească tocmai lipsea, fiind dusă într-o expediţie spre miazănoapte. Simeon împreună cu pecenegii au putut deci să biruie uşor pe cei rămaşi şi să devasteze cumplit lagărul. Cînd au văzut ungurii dezastrul — pieriseră mulţi dintre ai lor, alţii fuseseră luaţi prizonieri, o mare parte din turme erau pierdute —, s-au hotărît să plece din Atelkuz şi să-şi caute o nouă aşezare. Au pornit deci spre miazănoapte, de-a lungul Carpaţilor moldoveni şi galiţieni, pînă în dreptul oraşului Munkács, unde au trecut peste munţi, scoborîndu-se în cîmpia Tisei (896). O dată stabiliţi aci, ungurii au început să prade în toate părţile. Se întorsese parcă vremea hunilor. Năvălirile lor erau aşa de cumplite, încît, în ţările de primprejur, se spunea în biserică, la slujbă: „Fereşte-ne, Doamne, de unguri". Ei s-au mai potolit numai după ce împăratul german *Otto cel Mare* i-a bătut bine într-o luptă la rîul *Lech*, în anul 955.

Ocuparea Transilvaniei şi a ţinuturilor din stînga Tisei. În partea de răsărit a cîmpiei, de o parte şi de alta a Tisei, ungurii au dat peste strămoşii noştri, care se îndeletniceau, pe lîngă agricultură, şi cu creşterea vitelor. De aceea, ei şi sînt numiţi, în cronicile ungureşti, „păstori ai romanilor" (*„pastores Romanorum"*). Alături de români, pe cale însă de asimilare, trăiau şi unele neamuri de slavi, avînd, şi unii şi alţii, mici organizaţii politice numite cnezate şi voievodate. O cronică veche ungurească, scrisă de un notar al regelui Bela, şi anume al regelui Bela al II-lea (1131–1141), spune că la venirea ungurilor existau, în stînga Tisei, următoarele voievodate: unul, al lui *Menumorut*, între Someş şi Mureş, deci ţara Crişurilor, un al doilea, al lui *Glad*, în Banat, şi un al treilea, în Ardealul propriu-zis: aci domnea *„Gelu românul"*; de bunătatea ţării lui se dusese faima. Ungurii au purtat lupte cu toţi aceşti voievozi şi — spune cronica — i-ar fi învins. Ocuparea temeinică a Ardealului va începe însă abia de la anul 1000 înainte şi va dura două secole, pînă pe vremea aducerii cavalerilor teutoni (1211).

Continuitatea românilor în Dacia Traiană. Istoricii unguri nu vor să ţină seamă de indicaţiile cronicii notarului anonim al regelui Bela; ei susţin că la venirea strămoşilor lor în Ardeal, *românii* nu erau acolo, ci la sud de Dunăre,

de unde s-au întors abia pe la finele secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea, de cînd datează primele menţiuni documentare. Aşadar — susţin acei istorici —, românii nu pot invoca argumentul istoric al *vechimii* lor în această ţară, deoarece ei s-au aşezat aci *în urma ungurilor*, fiind *toleraţi* de aceştia. În sprijinul acestei teorii, care ne contestă *continuitatea* în Dacia Traiană, aduc istoricii amintiţi două argumente: mai întîi, mărturia unui istoric vechi, Flavius Vopiscus, *biograful oficial* al lui Aurelian, care spune că acest împărat a retras din Dacia „armata şi pe provinciali", aşezîndu-i în Moesia, în al doilea rînd, lipsa de ştiri istorice despre români la nord de Dunăre, în veacurile VI–XII. Aceste două argumente însă sînt lipsite de valoare. Flavius Vopiscus, ca biograf oficial şi lucrînd după izvoare oficiale, evident nu putea să spună că Aurelian a lăsat în Dacia atîta lume: era o chestiune de prestigiu pentru împăratul a cărui viaţă o scria. Am arătat mai înainte (vezi p. 59), motivele pentru care marea masă a populaţiei, plugarii, păstorii, micii meşteşugari n-au trecut peste Dunăre, ci au rămas să-şi continue viaţa sub stăpînirea barbarilor. Am văzut că *n-aveau interes* să-şi părăsească ogoarele şi locuinţele. Dar să admitem — prin absurd — că ar fi făcut-o; cum se explică atunci că deplasarea unei asemenea mase uriaşe de oameni — socotind numai 5 locuitori pe kilometrul pătrat şi tot trebuiau să fie cel puţin un milion de suflete — n-a lăsat nici o urmă, *dar absolut nici una*, în monumentele şi inscripţiile din Moesia? Că nu găsim nici o inscripţie de la vreun cetăţean de aceştia mutaţi? Că nu-şi exprimă nimeni recunoştinţa faţă de împărat prin dedicaţii săpate în piatră, aşa cum am întîlnit atîtea în Dacia Traiană? Foarte curioasă această tăcere unanimă, dacă am admite strămutarea întregii populaţii. Foarte naturală, dimpotrivă, dacă n-au trecut dincolo de Dunăre — şi acesta a fost cazul — decît trupele, funcţionarii şi bogătaşii.

În ce priveşte argumentul cel de al doilea, cercetările nepărtinitoare dovedesc că nici el nu-i întemeiat. Sînt izvoare istorice care amintesc pe români la nord de Dunăre în intervalul pomenit. E, astfel, cronica *rusă*, zisă a lui Nestor, care povesteşte că ungurii, cînd au venit să se aşeze în pustă, după ce au trecut nişte munţi înalţi (*Carpaţii!*) *„se apucară la lupte cu valahii şi slavii care locuiau aceste ţări"*. E apoi cronica *bizantină* a lui Nicetas Choniates care ne arată că în anul 1164, Andronic Comnen, vărul împăratului Manuil Comnen, scăpînd din închisoare şi fugind spre miazănoapte, *„a fost prins la hotarele Galiţiei de către vlahi"* Tot la românii din părţile Moldovei, în orice caz la cei din stînga Dunării, se referă şi denumirea de *„Blacumen"*, pe care inscripţia cu *rune* (litere vechi germane!) de la Sjonhem, în Gotland, o dă poporului ce a ucis pe un tînăr nordic, în drumul său de la Vistula–Bug spre Constantinopol (finele secolului XI – secolul al XII-lea).

Pe de altă parte, *toponimia* Ardealului dovedeşte că populaţia româno-slavă era acolo, atunci cînd au venit ungurii. Dovadă este faptul că aceştia au împrumutat o serie de numiri de la vechii locuitori, ca *Maros* (de la Moreş, Mureş), *Szamos* (de la Someş), *Koros* (de la Criş), apoi *Brasso* (din Braşov), *Roznyó*

(din Rîşnov), *Taplocza* (din Topliţa). Însuşi numele celui mai mare dregător din Transilvania, *voievod*, e de origine româno-slavă.

Teoria de care se servesc, cu o rea-credinţă remarcabilă, istoricii şi oamenii politici ai Ungariei, spre a explica mulţimea elementului românesc în Transilvania, anume aceea a unei *infiltrări lente dinspre miazăzi*, începînd de la finele secolului al XII-lea, infiltrare care s-ar fi accentuat apoi în epoca modernă, în timpul dominaţiei turceşti şi mai ales sub fanarioţi, *este total falsă şi lipsită de bază documentară*. Fenomenul a fost invers: Transilvania, pămîntul de baştină al românismului, aşa cum au dovedit în chip evident şi ultimele cercetări ştiinţifice — menţionăm, de pildă, acelea ale profesorului Ernst Gamillscheg —, a constituit întotdeauna rezervorul din care s-au alimentat, sub raportul etnic, Principatele. În sprijinul acestei afirmaţii se pot cita numeroase documente şi mărturii, atît oficiale cît şi private, începînd din secolul al XIV-lea — întemeierea Moldovei, de către maramureşeni — şi pînă în al XIX-lea — colonizarea cu mocani a Dobrogei şi a anumitor regiuni din Muntenia. Cercetarea cît de sumară a toponimiei din Principate dovedeşte un curent viu de trecere a populaţiei ardelene peste munţi. Fenomenul nu se mărgineşte numai la români; el cuprinde, în secolele XIII–XIV, şi pe saşi chiar, iar în secolele XIII–XVI şi pe secui. Un judeţ întreg din Muntenia a purtat, pînă în 1845, numele de *Săcuieni* (sau Saac), iar localităţile avînd adaosul de ungureni (de ex. Măneciu-Ungureni, Valea Vii-Ungureni, Popeşti-Ungureni, Poseşti-Ungureni etc., sau numite chiar simplu *Ungureni*, termen ce înseamnă, în mod obişnuit, în vechiul regat, „români din Ardeal", sînt foarte numeroase atît în Muntenia cît şi în Moldova.

Creştinarea ungurilor. Venind în contact cu populaţia româno-slavă, ungurii au început a deprinde felul de viaţă, mai aşezat, al acesteia. Ba chiar unii dintre conducătorii ungurilor s-au şi botezat, intrînd în legături cu patriarhia de Constantinopol. Dar cel care a creştinat poporul unguresc a fost regele *Ştefan*, numit apoi *„cel Sfînt"*. După îndemnul papei de la Roma, a făcut el pe unguri să primească botezul, pe unii cu sila, întocmai cum făcuse şi Boris cu bulgarii. Drept mulţumită, papa i-a trimis lui Ştefan *coroana de rege* (anul 1001) şi l-a îndemnat să lupte contra necredincioşilor şi schismaticilor. Profitînd de acest îndemn, Ştefan a căutat să-şi întindă stăpînirea cît mai departe şi a pătruns în Transilvania. În partea de sud-est a ei, stăpînea un voievod *Kean*; acesta a fost învins. Totuşi, încă multă vreme după aceea — mai bine de două sute de ani —, se constată că strămoşii noştri şi-au avut aci, în partea de miazăzi a Transilvaniei, o „ţară" a lor, (*„terra Blacorum"*, 1222) prin care, dacă treceau mărfuri străine, plăteau vamă deosebită de vama ungurească.

Colonizarea secuilor şi a saşilor. Cavalerii teutoni. Pentru apărarea Transilvaniei contra atacurilor dinspre răsărit, au adus regii unguri — se pare, pe la finele secolului al XI-lea — pe *secui*, care vorbeau şi ei tot ungureşte, şi i-au aşezat de-a lungul Carpaţilor, la hotarul cu Moldova. O parte dintre românii

în mijlocul cărora fură aşezaţi secuii, îşi pierdură graiul, învăţînd limba ungurească. În schimb, şi secuii împrumutară de la ei multe obiceiuri, portul, felul de a-şi face casele şi altele. De la o vreme, unii dintre secui trecură şi peste munţi, în Moldova, unde se aşezară în părţile Bacăului şi Romanului: sînt *ciangăii* de astăzi.

În afară de secui, regii unguri mai aduseră şi colonişti germani, spre a da un nou avînt exploatării bogăţiilor miniere, meşteşugurilor şi comerţului. Aceşti colonişti veniră din părţile Flandrei, ale Rinului de mijloc şi ale Saxoniei (Sachsen, în româneşte sasi, saşi); primele aşezări sînt pe vremea regelui Geza al II-lea (1141–1162). Ei primiră proprietăţi întinse, multe luate de la băştinaşii români, apoi dreptul de a plăti numai o sumă de bani — relativ redusă — ca dare pe fiecare an şi alte privilegii.

Între altele li se dă, în 1224, „Pădurea românilor şi a pecenegilor" („*sylva Blacorum et Bissenorum*"), cu apele care o străbat, spre a se folosi de ea în comun cu zişii români şi pecenegi.

Bucurîndu-se de astfel de foloase, şi fiind oameni vrednici şi economi, nu e de mirare că saşii au izbutit, în scurtă vreme, să aibă oraşe înfloritoare (Sibiul, căruia ei i-au zis Hermannstadt, Braşovul, numit Kronstadt, adică Oraşul coroanei, Bistriţa, Sighişoara, Mediaşul şi altele) şi să facă un negoţ întins, nu numai în Transilvania, dar chiar şi dincoace de munţi, în Ţara Românească şi în Moldova. Ba unii dintre dînşii, întocmai ca secuii, s-au şi aşezat la răsărit de Carpaţi, în oraşele Baia şi Suceava, şi la miazăzi, în Rîmnicu Vîlcea şi Cîmpulung, unde însă, cu vremea, s-au topit în mijlocul alor noştri.

La începutul veacului al XIII-lea, regii unguri au adus, tot pentru paza Transilvaniei împotriva atacurilor dinspre răsărit, pe *cavalerii teutoni*, un ordin de călugări-ostaşi, care fuseseră mai înainte la locurile sfinte. Aceştia au primit Ţara Bârsei (anul 1211), dar au început să se întindă şi peste munţi, prin părţile Muscelului, Dîmboviţei, Prahovei şi Buzăului. Văzînd că se întăresc prea mult şi temîndu-se să nu ajungă cu vremea o primejdie, regii unguri i-au silit să plece după puţină vreme (1225).

BIBLIOGRAFIE

Ungurii: Eug. Csuday, *Die Geschichte der Ungarn*, ed. a II-a, vol. I–II (Pressburg), 1900, 506 + 572 p. in 8°; Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, ed. a II-a, Berlin, 1909, XVI + 835 p. in 8°; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I–II, Bucureşti, 1915–1916, 414 + 404 p. in 16°; Gustav Kisch, *Zur Wortforschung. Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XLVII (1924), pp. 1–9 şi 25–41; Gustav Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache, ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpathenländer*, Leipzig, 1929, 297 p. in 8°; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, 683 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti,

1940, 138 p. in 8°; E. Gamillscheg, *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*, în *Südost-Forschungen*, V, (1940), I, pp. 1–21; Balint Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, Berlin, 1940, XVI + 439 p. in 8°.

Saşii şi secuii: G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachen für das sächsische Volk*, ed. a IV-a, vol. I, Sibiu, 1925, XIX + 611 p. in 8°; G. Popa Lisseanu, *Secuii şi secuizarea românilor*, Bucureşti, 1932, 63 p. in 8°; Sabin Opreanu, *Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rum¨nentums*, Sibiu, 1939, 211 p. in 8°

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ. STATUL ASANEŞTILOR

„Prea scumpul fiu al nostru întru Hristos, Ioniţă, ilustrul rege al bulgarilor şi românilor."

(Scrisoarea din 1204 a papei Inocenţiu al III-lea)

Efectele aşezării slavilor la sud de Dunăre. În momentul cînd au început marile năvăliri ale slavilor peste Dunăre, adică la începutul veacului al VI-lea, exista în răsăritul Europei, din Ardeal pînă în Macedonia şi de la Marea Neagră la cea Adriatică, o foarte puternică populaţie romanică; cea din Dacia era în legătură nemijlocită cu cea din Peninsula Balcanică. În special, era bine romanizată partea dinspre apus şi miazănoapte a peninsulei, aşadar tocmai partea care se învecina sau era mai aproape de ţinuturile noastre. Aşezarea slavilor la sud de Dunăre a avut un efect considerabil asupra populaţiei romanice din răsăritul Europei. În afară de faptul că a împuţinat-o prin uciderile, adeseori în masă, care însoţeau repetatele lor expediţii, dar, cu timpul, a şi *dislocat-o, a împărţit-o în două mari grupe*: una spre miazănoapte, cuprinzînd pe *dacoromâni*, cealaltă, spre miazăzi, cuprinzînd pe *macedoromâni*. Din grupa dacoromânilor s-a despărţit apoi o parte, aceea dinspre vest, ai căror urmaşi sînt *istroromânii* de astăzi. Iar din grupa macedoromânilor, s-au despărţit *meglenoromânii*. În afară de cele două grupe, dinspre miazănoapte şi miazăzi, au rămas şi altele, mai puţin însemnate şi numeroase, dar care şi-au continuat existenţa pînă spre sfîrşitul Evului Mediu, contopindu-se apoi cu populaţia slavă înconjurătoare. *La sud de Dunăre, procesul etnic s-a desfăşurat aşadar în defavoarea noastră, invers de cum s-a întîmplat la nord.* Şi ce a mai rămas din neamul nostru, macedoromânii şi istroromânii, dacă vor continua să locuiască tot acolo, vor dispărea cu siguranţă. Mai întîi istroromânii, care-s mai puţini şi asupra cărora influenţa croaţilor este foarte accentuată, apoi macedoromânii şi meglenoromânii, care se vor slaviza sau greciza. *Singura scăpare e să-i colonizăm înăuntrul hotarelor statului nostru.* Am putea, mulţumită lor, să schimbăm aspectul etnic al multor oraşe şi tîrguri româneşti şi al unor regiuni de graniţă, cu deosebire ameninţate sub raportul demografic.

Răspîndirea românilor în Peninsula Balcanică. Constatăm populaţie românească, în cursul Evului Mediu, în numeroase regiuni ale Peninsulei Balcanice. Un grup compact de vlahi locuiau *munţii Pindului* şi ţinuturile de primprejur. Din cauza numărului lor însemnat, ei făcuseră chiar ca aceste ţinuturi să fie cunoscute sub numele de *Vlahia*. Erau aci de fapt trei Vlahii: *Vlahia Mare* în Tesalia, *Vlahia Mică* în Etolia şi Acarnania şi *Vlahia de Sus* în Epir. Cîteşitrele sînt pomenite în izvoarele bizantine.

Macedonia propriu-zisă şi în special partea de la apus de rîul Vardar, cu ţinutul Moglenei, numit şi Karadzova, şi cu localităţile Bitolia, Ohrida, Veria, Vlahoklisura, Moscopole, era plină de populaţie „vlahă" La începutul veacului al XII-lea, în 1105, găsim vlahi şi în *Peninsula Calcidică*, în apropierea muntelui Athos. În partea de apus a Traciei, pe lîngă fluviul Marica, locuia o altă grupă de români. Foarte numeroşi erau ei apoi în *munţii Haemus*, adică în Balcanii de astăzi, unde se întindeau pe ambele versante. Pînă în ziua de astăzi s-au păstrat aci o sumă de numiri de localităţi care arată prezenţa — odinioară — a unei populaţii româneşti. Astfel, în ţinutul din jurul Sofiei, deci pe versantul sudic, în locurile unde a fost pe vremuri Dacia Mediterranea, găsim numirile *Vlasi, Vlahinia, Vlaşco bărdo*, apoi *Gurguliat, Banişor, Cîrnul, Cercel, Păsărel, Vacărel* etc. În regiunea Küstendil, aşadar, tot la sud de Balcani, găsim numirile: *Cărnol, Creţul*, iar la Teteven, pe versantul nordic, *Picior, Muşat, Iarba(ta)*. Tot la nord de Balcani mai întîlnim următoarele numiri de origine românească: *Bucur*, munte lîngă Orhania, *Bucurovo*, lîngă Sevlievo, în districtul Tîrnovo, *Ruguleţ*, în aceeaşi regiune, *Strîmţi*, lîngă Dreanovo, tot în districtul Tîrnovo. De altfel, la nord de Balcani, vlahii se întindeau, sub formă de *insule* etnice, adică de grupuri mici, pînă la Dunăre, făcînd astfel legătura cu cei din Dacia. Alţi români locuiau în părţile *Nişului*, în marea pădure de aici, prin care mergeai zile întregi (vezi codrul *Vlăsiei*, în Muntenia!); un număr apreciabil era în regiunea Scutari — Ipek — Prisrend — Uskiub (Skoplje) — Kumanovo. Pe teritoriul vechii Serbii, la apus de Morava, unde găsim numirile topice caracteristice: *Vlaşca* (sat), *Vlaşic planina* (şir de munţi), *Blaci* şi *Zavlaka* (sate); pe teritoriul fostului stat al Muntenegrului, cu munţii *Visitor, Durmitor* şi *Vlasulja*; în Bosnia şi Herţegovina erau, de asemenea, grupuri însemnate de români. În Slavonia, exista un ţinut numit *Vlahia Mică*, avînd ca aşezare mai însemnată *Craiova Velika*, adică Craiova Mare (o nouă Craiovă românească deci!). În Croaţia exista iară o ţară vlahă; în Stiria sînt pomenite cete militare de vlahi, cu un voievod al lor; am amintit, în sfîrşit, mai înainte, de românii din Istria.

Ştiri istorice despre românii din Balcani. Prima amintire sigură despre românii din Balcani datează din anul 976 şi se datoreşte cronicarului bizantin Cedren. Acesta ne spune că, la data amintită, David, unul din fraţii ţarului bulgar Samuil, a fost ucis, între Castoria şi Prespa, la locul numit „Stejarii frumoşi", de nişte „vlahi chervanagii", adică vlahi cărăuşi; cărăuşia a fost întotdeauna o îndeletnicire a strămoşilor noştri din sudul Dunării. În primul rînd, ei erau însă *păstori*; brînza valahă era vestită în întreaga Peninsulă Balcanică. Bineînţeles, făceau şi agricultură; e caracteristic că aromânii au păstrat vechiul cuvînt latin pentru plug, anume *aratu*.

A doua oară sînt amintiţi românii în anul 980: un cronicar anonim bizantin arată că la această dată împăratul Vasile al II-lea, numit mai tîrziu şi Bulgaroctonul, a dat lui *Niculiţă* stăpînirea peste „valahii din Elada". Prin Elada se înţelegea, în secolul al X-lea, „tema" sau împărţirea administrativă cuprinzînd

Grecia de miazănoapte, cu Tesalia şi Eubeea, dar fără Etolia şi Acarnania. După nume, şi cel care avea cîrmuirea vlahilor din Elada, Niculiţă, pare să fi fost tot român. După desfiinţarea statului bulgar, şi anume în anul 1020, acelaşi împărat bizantin, Vasile al II-lea, dă un edict prin care hotărăşte ca „vlahii din întreaga Bulgarie", să fie, în ce priveşte cele bisericeşti, sub ascultarea arhiepiscopului de Ohrida. Mai tîrziu, vom găsi, în dieceza de Ohrida, chiar un episcopat al vlahilor.

În anul 1066 are loc o mişcare a românilor din Tesalia; ei se ridică împotriva împăratului bizantin, care pusese dări prea mari, şi-l silesc, în cele din urmă, să suprime acele dări. Conducător al mişcării a fost chiar guvernatorul de acolo, românul *Niculiţă* (un urmaş al celui din 980).

Răscoala românilor şi a bulgarilor. Petru şi Asan. Mult mai însemnată este mişcarea din munţii Balcani, petrecută în anul 1185; ea constituie chiar *cea mai însemnată faptă a românilor de la miazăzi de Dunăre.* În anul amintit, împăratul bizantin, Isac al II-lea Anghelos, voind să celebreze cu fast căsătoria sa cu fiica regelui ungar şi avînd, prin urmare, nevoie de sume mari de bani, pune o nouă dare, care lovea în primul rînd pe cei care aveau turme de oi şi cirezi de vite. Era tocmai cazul vlahilor, pentru care păstoritul însemna îndeletnicirea principală. Aceştia trimit pe doi „celnici" sau conducători de ai lor, Petru şi Asan, ca să reclame. La curte, însă, plîngerile lor nu sînt luate în seamă, ba, mai mult, Asan e şi pălmuit, „pentru necuviinţă", din ordinul unui înalt dregător bizantin. Mîniaţi din cauza insuccesului şi a ofensei suferite, cei doi fraţi se întorc acasă, în munţii Balcani, şi se hotărăsc să ridice poporul împotriva stăpînirii. Răscoala izbucneşte. La început, păstorii români, cărora li se adăugaseră şi o sumă dintre bulgari, sînt învinşi. Venind apoi, însă, cu ajutor din stînga Dunării, adică de la românii şi cumanii de acolo, ei izbutesc să bată în mai multe rînduri pe bizantini şi să întemeieze un stat nou, care e cunoscut în istorie sub numele de statul Asaneştilor sau imperiul româno-bulgar. Capitala lui era la *Tîrnovo*, cetate înconjurată cu ziduri puternice, situată pe o înălţime de pe versantul nordic al Balcanilor.

Primul conducător al noului stat a fost *Asan*; el a murit în 1196, ucis de unul din boierii săi; aceeaşi soartă are, un an după aceea, şi fratele său *Petru*.

Ioniţă, regele bulgarilor şi al românilor (1197–1207). Ioan Asan al II-lea. Urmaş la tron e fratele lor *Ioniţă*, numit de greci şi *Caloioan*; el a stăpînit zece ani de zile şi a avut remarcabile însuşiri de militar şi om politic. A întins hotarele statului, a obţinut nu numai recunoaşterea oficială a lui, atît din partea bizantinilor cît şi a papei, dar şi titlul de *rege* pentru sine, de *primat* pentru arhiepiscopul bisericii Bulgariei şi Valahiei. Ioniţă este figura cea mai însemnată pe care au dat-o românii din Balcani.

În prima parte a domniei (1197–1200), el n-a atacat direct pe bizantini, ci s-a mulţumit numai să ajute unor conducători locali care se revoltaseră împotri-

va împăratului de Constantinopol. În 1201, ostilitățile reîncepură însă pe față. Ioniță cucerește *Constanța*, cetate vestită în părțile *Rodopilor*, și *Varna*, care era de asemeni puternic întărită. În urma acestor izbînzi, se încheie pace cu bizantinii, care sînt nevoiți să recunoască independența statului Asaneștilor. Îndată după aceasta, Ioniță se adresează papei Inocențiu al III-lea, cerîndu-i coroana de țar și sceptrul, precum și demnitatea de patriarh pentru arhiepiscopul bisericii bulgare și valahe. Papa, la rîndu-i, îi cere supunere față de Roma în cele bisericești. După o serie de tratative, trimisul papei, cardinalul Leo, unge, la 7 noiembrie 1204, pe arhiepiscopul Vasile ca primat al bulgarilor și vlahilor; a doua zi, la 8 noiembrie, același cardinal încoronează, la Tîrnovo, pe Ioniță ca „rege al bulgarilor și al vlahilor" („*rex Bulgarorum et Blachorum*"), nu ca țar („*imperator*"), cum se aștepta el, și-i dă diadema, sceptrul și bula sau hrisovul de recunoaștere, trimise toate de papă. Totdeodată, îi conferă și dreptul de a bate monedă. Ioniță, la rîndul lui, dă cardinalului, spre a-l transmite papei, actul prin care el, împreună cu boierii și întregul cler, făgăduiesc a se supune bisericii romane și a urma legile și ritualul ei. Această făgăduință n-a avut urmări însă.

În timpul domniei lui Ioniță, nobilii plecați din Apus în cruciada a patra cuceresc Constantinopolul și întemeiază *Imperiul de răsărit* (1204), punînd ca împărat pe contele Balduin de Flandra. E drept că scopul cruciaților nu fusese acesta: ei porniseră să scoată Sfîntul Mormînt din mîinile necredincioșilor; certurile dintre bizantini îi fac însă să cuprindă capitala și să întemeieze imperiul amintit. Balduin de Flandra n-a vrut să recunoască pe Ioniță și statul lui; de aceea, s-a ajuns la război, care s-a isprăvit în chip nenorocit pentru stăpînitorul din Constantinopol: acesta a fost prins și aruncat în închisoare, la Tîrnovo, unde și-a isprăvit și zilele.

Ioniță a avut același sfîrșit ca și frații săi: a pierit de o mînă ucigașă, pe cînd asedia cetatea Salonicului. În locul lui a venit la tron *Asan Burul* (1207–1218), iar după acesta, nepotul lui Ioniță, *Ioan Asan al II-lea*. În vremea lui, statul Asaneștilor e în culmea puterii și ajunge la cea mai mare întindere: de la Marea Neagră la Marea Adriatică și de la Dunăre pînă la Adrianopol și la Ohrida; cea mai mare parte a Peninsulei asculta de stăpînitorul de la Tîrnovo. Urmașii săi n-au păstrat însă toate aceste cuceriri. În 1258, cu Căliman al II-lea, se stinge dinastia Asaneștilor în linie bărbătească.

Pentru noi, românii, statul Asaneștilor este însemnat prin faptul că întemeietorii lui, Petru și Asan, și urmașii lor imediați, au fost din neamul nostru. Elementul românesc a jucat un mare rol la început. Chiar însă din timpul lui Ioan Asan al II-lea, întîietatea o capătă elementul bulgar, statul devine bulgar. Faptul e explicabil: din punctul de vedere numeric, românii erau o minoritate, apoi tradiția politică, de stat, era bulgară. Puterea statului întemeiat de Asanești va merge scăzînd; la sfîrșitul veacului al XIV-lea, el va cădea sub turci, care-l vor ține sub stăpînirea lor aproape cinci sute de ani. Transformarea statului Asaneștilor în stat bulgar a pecetluit și soarta elementului românesc din Haemus:

treptat-treptat, el a dispărut în mijlocul populației slave înconjurătoare; astăzi, numai documentele și toponimia ne mai arată că au existat acum șapte secole numeroși frați de ai noștri în Balcani.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Balcani: A. D. Xenopol, *L'empire valacho-bulgare*, în *Rev. Hist.*, t. 47 (1891), pp. 277–308; C. Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während der Mittelalters*, în *Denkschriften, Phil.-hist. Cl.*, r. XLVIII-XLIX (1901–1904), 262 p. in 4°; Jovan Cvijic, *La Péninsule Balcanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)*, București, 1919, 75 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. XII–XV*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921–1922), pp. 279–299; Silviu Dragomir, *Über die Morlaken* (Μαυροβλάχοι) *und ihren Ursprung*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Rom.*, t. XI (1924), pp. 115–126; Silviu Dragomir, *Vlahii și Morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924, 135 p. in 8°; Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, XVI + 370 p. in 8°; (*Studii Acad. Rom.* XI); D. Scheludko, *Lateinische und rumänische Elemente im Bulgarischen*, în *Balkan-archiv*, III (1927), pp. 262–289; Ivan Stoianov, *Asean i Petr*, Sofia, 1930, 71 p. in 8°; V. N. Zlatarski, *Ivan Asen II (1218–1241)*, Sofia, 1930, în *Bălgarsca istoricesca biblioteca*, III, nr. 3, 1930, pp. 1–55; Const. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asaneștilor*, Cluj, 1931, 18 p. in 4°; A. Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, pp. 303–311.

ULTIMELE NĂVĂLIRI BARBARE: PECENEGII, CUMANII ȘI TĂTARII. PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE ROMÂNEȘTI CUNOSCUTE

„Țara lui Seneslau, voievodul românilor."

(Diploma ioaniților, 1247)

Pecenegii și cumanii. Am văzut mai înainte că ungurii au fost nevoiți să plece din Bugeac din cauza *pecenegilor* care-i atacaseră în unire cu bulgarii. Pecenegii făceau parte din marea familie a neamurilor de limbă turcă. Cronicarul bizantin Cedren îi descrie ca fiind numeroși și puternici; un alt izvor ni-i arată ca avînd turme bogate și „multe vase de aur și de argint" Erau împărțiți în 13 triburi; cel mai însemnat era tribul *uzilor*. Aceștia, străbătînd țările noastre, trec peste Dunăre în anul 1065, în imperiul bizantin; urmași de ai lor s-au păstrat, sub numele de *găgăuzi*, în Dobrogea de miazăzi, de unde au trecut apoi, în veacul al XIX-lea, și în Basarabia. Un alt trib al pecenegilor erau *berindeii*, de la care ne-a rămas, probabil, numele de persoană Berindei.

Fiind păstori și crescători de vite, pecenegii, ca și înaintașii lor, hunii, avarii și ungurii, preferau cîmpiile întinse, unde turmele puteau găsi mai ușor hrana necesară. Au locuit deci prin Bugeac, în Bărăgan, în Burnaz și prin părțile Teleormanului. Îi întîlnim, totuși, și în Ardeal, unde, în 1224, privilegiul dat sașilor amintește, în partea de miazăzi, „pădurea românilor și a pecenegilor" („*Silva Blacorum et Bissenorum*"). Ceea ce înseamnă că erau acolo de o bună bucată de vreme.

Pecenegii au făcut mai multe năvăliri în Peninsula Balcanică și au purtat lupte cu bizantinii. În anul 993 ei ajung, prădînd și pustiind, pînă în Atica. Pe la jumătatea veacului al XI-lea, fiind bătuți de *cumani* și siliți să-și părăsească locuințele, ei trec în mare număr peste Dunăre. Împăratul Alexie Comnenul poartă un lung război cu dînșii și colonizează o parte a lor în regiunea Moglenei. Restul, continuînd prădăciunile, e distrus cu totul de împăratul Ioan Comnenul într-o luptă care a și păstrat, în cronicile bizantine, numele de „sfîrșitul pecenegilor" (1123).

Locul pecenegilor l-a luat neamul înrudit al *cumanilor*, care vorbeau, de altfel, „aceeași limbă". Ei apar în ținuturile noastre pe la jumătatea veacului al XI-lea; stăpînirea lor durează pînă la năvălirea tătarilor (1241), deci aproape două sute de ani. În acest răstimp, s-au stabilit legături între cumani și strămoșii noștri; știm, de pildă, că soția lui Ioniță, „regele românilor și al bulgarilor", era o cumană. Spre sfîrșitul stăpînirii lor, cumanii încep chiar să se creștineze; se înființează și un episcopat al cumanilor, în anii 1227–1228.

Creștinismul incipient al acestui neam nu-l împiedică însă să păstreze și unele străvechi și crude obiceiuri, a căror urmă o găsim de altfel și la sciții iranieni. Este vorba, anume, de felul cum se înmormîntau căpeteniile. Descrierea o datorăm cele-

brului cronicar Joinville, care o ştia de la un senior francez, martor ocular: „Ne-a mai povestit acest senior — spune Joinville — o mare minunăţie întîmplată pe timpul cînd se afla el în armata cumanilor. Un bogat cavaler de al lor fiind mort, ei săpară o groapă mare în care l-au aşezat cu multă pompă şi scump îmbrăcat, pe un scaun, şi au pus, împreună cu el, de vii, pe cel mai bun cal ce avea şi pe cel mai bun ostaş al său. Înainte de a se băga acest ostaş în groapă..., fiind de faţă regele cumanilor şi alţi seniori puternici, aceştia şi-au luat rămas-bun de la el, punîndu-i în chimir mulţime de bani de aur şi de argint şi zicîndu-i fiecare: Cînd voi veni eu în ceea lume, îmi vei întoarce ceea ce-ţi împrumut. Iar el răspundea: Aşa voi face, negreşit. Marele rege al cumanilor i-a dat apoi nişte scrisori adresate predecesorului său, fostului rege, unde atestă că (zisul ostaş) trăise foarte bine şi că-i slujise tot aşa, pentru care ruga să-l răsplătească. Apoi ostaşul a fost băgat în groapă de viu împreună cu stăpînul său şi cu calul, groapa s-a astupat cu scînduri bine ţintuite şi toată oastea s-a apucat să arunce deasupră-i pămînt şi pietre, astfel că, înainte de a se înnopta, în memoria celor îngropaţi, s-a înălţat deasupra lor o mare movilă." Unele din movilele cîmpiei muntene şi ale Dobrogei pot fi deci şi monumente funerare ale acestor năvălitori.

De la pecenegi şi de la cumani ne-au rămas unele urme în toponimie şi în limbă. Astfel sînt numele *Bărăganului* şi al *Burnazului*, cele două stepe muntene, numele judeţului *Teleorman*, al oraşului *Caracal* (cara kale = cetate neagră!), al muntelui *Caraiman*. Tot lor li se datoresc, se pare, numele topice terminate în *-ui*, ca, de pildă, *Covurlui, Vaslui, Călmăţui, Dăsnăţui* etc. În onomastică, ne-au dat numele de *Coman* (de aci Comana, Comăniţa, Comăneşti etc.) şi, se pare, cele terminate în *-abă*, cum sînt Tîncabă (de aci satul Tîncăbeşti!), Toxabă (de aci satul Toxobeni!), *Carabă* şi însuşi *Basarabă*, care ar însemna, în vechea turcă: „părinte cuceritor" sau „părinte stăpînitor" Faptul că întemeietorul Ţării Româneşti ar purta un nume cuman n-are nimic extraordinar. În acest domeniu, al numelor de persoane, constatăm, în toate timpurile şi în toate ţările, influenţe străine foarte puternice. *Relaţiile cu stăpînitorii* (şi doar pecenegii şi cumanii au stat la noi vreo trei sute cincizeci de ani) apoi *moda*, care n-a lipsit nici atunci, pot foarte bine explica alegerea unui asemenea nume străin. Ceea ce nu scade întru nimic românismul lui Basarabă, nici însemnătatea faptelor lui.

Tătarii. Năvălirea tătarilor, în 1241, şi după aceea, dominaţia lor este una din faptele hotărîtoare ale istoriei universale; ea a avut consecinţe importante şi de lungă durată asupra întregului răsărit european, prin urmare şi asupra noastră.

Tătarii erau mongoli; patria lor a fost Mongolia, ţara din nordul Chinei. Aci au trăit ei multă vreme, împărţiţi într-o sumă de triburi care-şi mînau dintr-un loc într-altul turmele de vite, averea lor principală. Puterea lor a început o dată cu *Temugin*, un conducător genial, cunoscut în istorie mai ales sub numele de *Gengis-han*. Acesta, după o tinereţe foarte grea, plină de lupte, e recunoscut drept *kagan*, adică împărat, de unul din triburile mongolice. Treptat-treptat, izbuteşte el apoi să le supună pe celelalte şi îşi organizează o armată puternică, împărţită în cete de cîte o mie de oameni. Cu ajutorul acestei armate, cucereşte el *China*,

apoi *imperiul charezminan*, care cuprindea Persia, Turkestanul şi regiunea Sirdariei şi Amudariei. În 1223, în lupta de la *Kalga*, sînt zdrobiţi cumanii aliaţi cu ruşii.

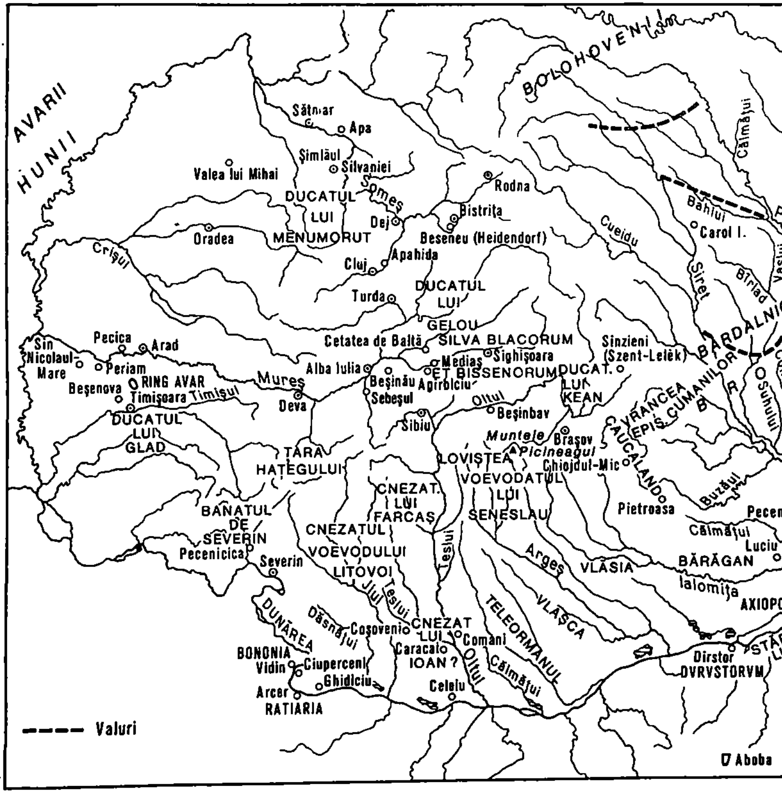
Trei ani după aceea, moare Gengis-han, iar în locul lui vine *Ogodai*, avînd ca reprezentant, în partea apuseană a imensului său imperiu, pe *Batu-han*. Sub aceştia, are loc marea invazie din 1241. Armata mongolilor număra, după cîte se pare, 150 000 de oameni, o cifră uriaşă pentru vremurile acelea. Mai întîi fu atacată Rusia, împărţită pe atunci într-o serie de cnezate şi mari cnezate. Aceste formaţiuni politice căzură una cîte una; oraşe înfloritoare, între altele Moscova şi Kievul, cel cu multe biserici, fură prefăcute în cenuşă. După aceea, veni rîndul polonilor. În cîteva întîlniri, armatele lor fură bătute şi multe oraşe avură aceeaşi soartă ca acele ruseşti. În Polonia, armata tătarilor se împărţi în două: o parte se îndreptă spre Silezia şi Germania, cuceri Breslau şi bătu armata germană la Liegnitz; partea cealaltă, sub conducerea directă a lui Batu-han, porni asupra Ungariei şi ţinuturilor noastre. Ea se împărţi, la rîndu-i, în mai multe corpuri. Cel principal trecu Carpaţii prin pasul Vereczke (Poarta Rusiei) şi sfărîmă armata regelui Bela al IV-lea în luptă la rîul Sajó (un afluent de pe dreapta Tisei, spre nord-est de Buda). Regele însuşi de-abia scăpă cu fuga şi nu se opri decît pe o insulă din Marea Adriatică. Tătarii, după ocuparea capitalei, înaintară pînă la coasta Dalmaţiei, dînd foc oraşelor şi ucigînd sau făcînd robi pe locuitori.

În timp ce corpul principal opera în felul acesta, altele străbăteau Ardealul, Moldova şi Ţara Românească. *Cadan* şi *Buri*, doi dintre principalii comandanţi tătari, trecură la 31 martie Carpaţii, pe la Vatra Dornei, şi se îndreptară spre Rodna. Oraşul, vestit prin minele lui, a fost ocupat chiar în ziua de Paşte; rînd pe rînd căzură apoi Bistriţa, Dejul, Clujul, Zalăul şi Oradea Mare.

Un alt comandant al tătarilor, *Bochetor*, a trecut Siretul, a ocupat sudul Moldovei, şi apoi, prin pasul Oituzului, a pătruns în Ardeal, cuprinzînd succesiv Braşovul cu Ţara Bîrsei, Cetatea de Baltă, Sibiul şi Sebeşul. În sfîrşit, un al patrulea comandant tătar, *Budjek*, a străbătut Muntenia, a bătut armata românilor de aci, care ieşise la luptă, şi a pătruns la rîndul ei în Ardeal, pe valea Oltului sau pe la Severin.

Năvălirea din 1241 se poate asemăna unui uragan: cumplită, dar scurtă. Chiar în acelaşi an, în luna decembrie, murea marele han Ogodai. Batu, care avea interes să fie de faţă acolo unde urma să se aleagă noul stăpînitor al imensului imperiu, dădu ordin de retragere generală. Aşa încît, în 1242, armata lui începu să se scurgă din Ungaria, luînd cu ea o pradă uriaşă şi mulţi robi. Ţinuturile de la răsărit de Carpaţi, aşadar Moldova şi o bună parte a Munteniei, rămaseră însă mai departe sub dominaţia tătarilor. Ea a durat pînă la întemeierea Principatelor. Le plăteam dijmă din vite şi din grîne, şi uneori îi însoţeam în expediţiile pe care le făceau în ţările înconjurătoare. De aşezat, în ţinuturile noastre, se pare că nu s-au aşezat decît în Bugeac: aci erau „părţile tătăreşti“ de care pomenesc documentele muntene din vremea lui Mircea cel Bătrîn. Din aceşti

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎN TIMPUL MIGRAȚIEI POPOARELOR (271–12

tătari rămaşi apoi sub stăpînirea românească, atunci cînd Moldova a cuprins ţărmul mării, ajungînd pînă la Cetatea Albă, provin *robii tătari*, „sălaşele" de tătari pe care Alexandru cel Bun le dăruia mănăstirilor şi care existau şi pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Nu se ştie exact ce cuvinte ne-au rămas de la tătari în limba noastră. Se poate ca unele pe care le considerăm turceşti sau cumane să provină în realitate de la aceştia. Constatăm însă cîteva în organizarea vamală şi fiscală a Moldovei. Fiscalitatea a fost întotdeauna o specialitate a mongolilor; tătarii n-au făcut excepţie. De la ei au rămas termenii *tarkan* care înseamnă, în documentele slave ale secolului al XV-lea, produse scutite de vamă, apoi *iliş*, dijma din grîne, şi, probabil, *sulgiu*, darea ce se plătea pe carnea vitelor tăiate. În *toponimie*, găsim de asemenea cîteva urme de ale lor.

Dar faptul cel mai însemnat în legătură cu istoria noastră pe care l-au săvîrşit tătarii, este că au oprit înaintarea ungurească spre răsărit. Prin lovitura puternică pe care au dat-o „regatului apostolic" şi prin întinderea stăpînirii lor pînă la Carpaţi, aceşti ultimi năvălitori au pus o stavilă expansiunii statului maghiar. Într-adevăr, ungurii întemeiaseră cu un deceniu mai înainte, *Banatul de Severin*, care cuprindea partea de răsărit a Banatului de astăzi şi partea de apus a Olteniei; cam în aceeaşi vreme, şi anume în anii 1227–1228, în urma stăruinţelor lor pe lîngă papă, se înfiinţase, în răsăritul Munteniei şi în sudul Moldovei, *episcopatul cumanilor*. Totodată, are loc, în această primă jumătate a veacului al XIII-lea, începutul unei mişcări de colonizare a elementelor ardeleneşti dincoace, peste munţi. Mai întîi sub protecţia cavalerilor teutoni (1211–1225), apoi fără această protecţie, o sumă de saşi şi de secui şi, evident, pe lîngă ei, şi de români, vin şi se stabilesc pe versantul de miazăzi al Carpaţilor, în părţile Cîmpulungului, Rîmnicului Vîlcii şi între Buzău şi Prahova, unde mai tîrziu va fi judeţul Săcuienilor. Alţii trec în Moldova, în părţile Putnei, Trotuşului, Bacăului, precum şi mai spre miazănoapte, în Neamţ şi Suceava, întemeind aşezări care se vor dezvolta repede. Prin organizarea politică-militară a Banatului de Severin, prin aceea, religioasă, a episcopatului cumanilor şi prin colonizarea de elemente ardeleneşti, statul maghiar se pregătea să-şi întindă stăpînirea dincoace de Carpaţi, pînă la Dunăre. Năvălirea tătarilor opri această înaintare.

Primele formaţiuni politice româneşti. În acelaşi timp, ea nu împiedică însă dezvoltarea formaţiunilor politice româneşti care existau de multă vreme în Muntenia şi în Moldova. Din cauza vitregiei vremurilor, fiind mereu în calea năvălitorilor, „în calea răutăţilor", cum spune atît de sugestiv Grigore Ureche, strămoşii noştri nu putuseră întemeia un stat mai mare, mai puternic. Aveam însă mici alcătuiri numite *cnezate* sau *voievodate*, după cum erau conduse de un cneaz sau un voievod. Cneazul avea ca îndatorire mai însemnată să împartă dreptatea între ai săi; stăpînirea lui se întindea peste un ţinut mai mic, de obicei peste o vale de rîu. Voievodul stăpînea un ţinut mai mare, în care puteau intra mai multe cnezate. El ducea pe oamenii săi în război, de aceea i s-a zis

voievod (în limba slavă, acest cuvînt înseamnă: conducător de oaste). Aşezămîntul voievodatului este aşa de vechi şi de însemnat la noi, încît şi după ce se întemeiează ţările mult mai întinse şi mai puternice ale Munteniei şi Moldovei, domnii lor continuă să-şi zică şi voievozi sau mari voievozi. Chiar şi în Ardeal, deşi era stăpînire străină, ungurească, totuşi conducătorul ţării se numea voievod, păstrînd vechiul titlu românesc.

Spre sfîrşitul veacului al XI-lea, se constată la Dunărea de jos, prin părţile Dobrogei, de la Silistra pînă dincolo de Vicina, o serie de formaţiuni politice, conduse de nişte căpetenii numite *Tatos, Sestlav* şi *Saţa* sau *Sacea*. S-a afirmat că e vorba de căpetenii româneşti; dovezi însă nu s-au putut aduce.

Cele dintîi cnezate şi voievodate sigur româneşti pe care le cunoaştem sînt acelea pomenite în diploma ioaniţilor, din 1247. Prin această diplomă, regele Bela al IV-lea al Ungariei acordă cavalerilor ioaniţi sau ospitalieri, pe care-i chemase spre a apăra hotarele împotriva tătarilor, mai multe posesiuni şi privilegii; cu acest prilej, aflăm că exista în dreapta Oltului, aşadar în Oltenia, un voievodat al lui *Litovoi*, care se întindea, după cît se pare, pe valea Jiului, trecînd şi dincolo, în Ardeal, în Ţara Haţegului. Alături de acest voievodat, mai erau două cnezate, ale lui *Farcaş* şi *Ioan*, situate, se pare, cel dintîi în judeţul Vîlcea, celălalt în Romanaţi. În stînga Oltului, prin munţii şi colinele Argeşului, Muscelului şi Dîmboviţei, poate şi în partea de şes corespunzătoare, se întindea „ţara lui *Seneslau*, voievodul românilor". Toate aceste formaţiuni stăteau sub suzeranitatea coroanei ungare; situaţia lui Seneslau, ca şi a lui Litovoi, era însă mai bună din acest punct de vedere decît situaţia lui Ioan şi Farcaş. Tot din diploma ioaniţilor aflăm de existenţa unei clase sociale superioare, alcătuite din boieri („*majores terrae*", în textul latin), de existenţa unei organizări militare româneşti şi de viaţa economică a regiunii dintre Carpaţi şi Dunăre, cu *mori ile, păşunile, fîneţele* şi *heleşteiele* sale.

În Moldova au existat, desigur, cnezate şi voievodate asemănătoare acelora din Muntenia. Nu avem informaţii precise asupra lor, nu ştim cîte au fost şi unde erau situate; izvoarele vorbesc numai de două populaţii, *brodnici* (înseamnă, în limba slavă: „locuitori de la vaduri"), în partea de miazăzi, şi *bolohoveni*, în partea de miazănoapte, care par a designa pe înaintaşii noştri din aceste părţi. E probabil însă ca să fi existat un cnezat în *Vrancea*, regiune foarte veche şi bine apărată, un altul în părţile *Cîmpulungului*, un al treilea mai spre miazănoapte în „*ţara Sepeniţului*", Şipinţii de astăzi.

Aceste formaţiuni româneşti de la miazăzi şi răsărit de Carpaţi n-au fost împiedicate, după cum am spus, în dezvoltarea lor de către tătari; aceştia s-au mulţumit să-şi ia dijmele din grîne şi vite şi vămile de la negoţul care începe să se poarte tot mai viu prin cuprinsul cnezatelor şi voievodatelor noastre. Într-adevăr, în această vreme, negustori tot mai numeroşi, din oraşele săseşti ale Ardealului şi din oraşele germane ale Galiţiei, încep să coboare cu mărfurile lor spre Dunăre şi Mare spre a lua în schimb produsele noastre şi cele venite din răsărit. Se desemnează astfel două curente comerciale: unul al braşovenilor şi

sibienilor spre schelele de la Dunăre: *Brăila, Giurgiu, Turnu, Calafat* şi *Severin*, celălalt al liovenilor (locuitorii oraşului L'vov) şi al celorlalţi negustori galiţieni spre mare, la *Cetatea Albă* şi la *Chilia*. De-a lungul drumurilor străbătute, atît într-o parte cît şi în cealaltă, cresc aşezările omeneşti, multe sate se transformă în tîrguri, bogăţia sporeşte. Cnezii şi voievozii noştri devin mai puternici şi mai avuţi. Se apropie vremea cînd ei vor încerca să înlăture suzeranitatea ungurească şi să devină independenţi şi stăpîni peste o ţară mai mare.

BIBLIOGRAFIE

Pecenegii şi cumanii: Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapest, 1880, CXXXIV + 395 p. in 8°; Gh. Popescu-Ciocănel, *Influenţa orientală în toponimia românească*, în *Bul. Soc. Geogr.*, XXXI (1910), pp. 21–41; P. Pelliot, *À propos de Comans*, în *Journal Asiatique*, t. XV (1920), pp. 125–185; G. Weigand, *Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *XXVI–XXIX Jahresb.*, Leipzig, 1921, pp. 70–103; A. Bruce Boswell, *The Kipchak Turks*, în *The Slavonic Review*, VI (1927), pp. 68–85; N. Iorga, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia romăno-barbară în Evul Mediu*, în *Mem. Secţ. Ist Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII (1927–1928), pp. 97–103; J. Németh, *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), pp. 27–34; O. Densuşianu, *Originea Basarabilor*, în *Grai şi suflet*, IV (1939), pp. 147–149; Dr. Ioan Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, (1931), 152 p. in 8°; D. A. Rasovski, *Peceneaghi, Torki i Berendeai na Rusi i vă Ugrii*, Praha, 1933, 66 p. in 4° (Extras din *Seminarium Kondakovianum*, VI, 1933); T. Hotnog, *Cîteva numiri topice româneşti de origine cumană*, Iaşi (1934), 10 p. in 8° (Extras din *Anuarul Liceului Naţional*, 1932–1933); C. Necşulescu, *Năvălirea Uzilor prin Ţările Române în imperiului bizantin*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), pp. 185–206.

Tătarii: G. Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242*, Innsbruck, 1893, 277 p. in 8°; T. Hotnog, *„Bezeren-bam" din cronica persană a lui Fazel-Ulah-Raschid*, Iaşi, 1919, 24 p. in 8°; V. Bogrea, *Recenzia lucrării lui T. Hotnog*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921–1922), pp. 382–388; Leon Cahun, *Les révolutions de l'Asie. Les Turcs, la Chine, l'Iran, l'Asie Centrale*, în E. Lavisse, A. Rambaud, *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. II, Paris, 1925, pp. 884–973; V. Şotropa, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924–1925), pp. 255–274; Harold T. Cheshire, *The great Tartar invasion of Europe*, în *The Slavonic Review*, V (1926), pp. 89–105; General T. Nicolau, *Invazia tătarilor şi prima ocupare a Budapestei*, Bucureşti, 1930, 100 p. in 8°; Giovanni Soranzo, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, in 8°; A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933, 91 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Despre iliş*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 253–257.

Primele formaţiuni româneşti: N. Bănescu, *Ein ethnographisches Problem am Unterland der Donau aus dem XI Jahrhundert*, în *Byzantion*, VI (1931), pp. 297–307; Const. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI*, Bucureşti, 1937, 38 p. in 8°; (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, VII); Const. Necşulescu, *În legătură cu „Vechile formaţiuni politice române la Dunărea de Jos". Răspuns dlor Sacerdoţeanu şi N. Bănescu*, în *Rev. Ist. Rom.*, VIII (1938), pp. 157–174; G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, vol. XII, Brodnicii*, Bucureşti, 1938, 87 p. in 8°; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chişinău, 1937, 328 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Despre Vrancea*, în *Rev. Ist. Rom*, IV (1934), pp. 280–283; N. Al. Rădulescu, *Vrancea, formaţie politică, consideraţiuni geopolitice*, în *Cercetări geografice în Milcovia*, Focşani, 1938, pp. 24–38.

ÎNTEMEIEREA ŢĂRII ROMÂNEŞTI

„Marele Basarab Voievod", întemeietor de ţară şi de dinastie şi biruitor asupra ungurilor.

Multă vreme s-a crezut că Ţara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraş. De acolo ar fi venit *Negru Vodă*, pe la sfîrşitul veacului al XIII-lea, şi ar fi ocupat ţinutul dintre Carpaţi şi Dunăre, întemeind oraşe, făcînd curţi domneşti şi ridicînd biserici. Aşa povesteşte tradiţia *literară* păstrată în cronica cea mai veche a Ţării Româneşti, aşa au crezut, mai înainte, şi istoricii, influenţaţi, cu siguranţă, şi de întemeierea statului moldovean, care s-a făcut, într-adevăr, printr-o descălecare. Astăzi ştim, însă, că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datoreşte unor descălecători veniţi din Făgăraş, ci reunirii, sub o singură stăpînire românească, a diferitelor formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stînga Oltului. Ea nu s-a făcut dintr-o dată, într-un singur an, ci a cerut mai multe decenii. A fost precedată de încercarea neizbutită a lui Litovoi şi a fost încoronată de strălucita biruinţă din 1330 a lui Basarab cel Mare, Întemeietorul.

Încercarea lui Litovoi. După moartea regelui Ştefan al V-lea al Ungariei (1272) şi pe timpul cînd urmaşul său Ladislau al IV-lea era încă minor, voievodul Litovoi — foarte probabil una şi aceeaşi persoană cu Litovoi din 1247 — ocupă, împreună cu fraţii săi, o parte din posesiunile pe care le avea coroana ungară dincoace de munţi şi refuză să mai plătească tribut. Nu ştim exact unde erau ţinuturile ocupate de Litovoi; pare-se înspre Olt, sau chiar la răsărit de acest rîu. Văzînd că somaţiile lor de restituire nu au nici un rezultat, ungurii întreprind o expediţie împotriva voievodului rebel. Ea a avut loc între 1272 şi 1276, mai probabil în 1273. Soarta armelor n-a favorizat pe Litovoi; el îşi pierde viaţa pe cîmpul de luptă, iar fratele său *Barbat* este prins, adus la curtea regelui ungar şi silit să se răscumpere cu o sumă însemnată de bani. Prima încercare deci de a mări ţara şi a o face independentă a dat greş. Războiul cu ungurii ne arată, totuşi, că voievodatul lui Litovoi ajunsese la o dezvoltare însemnată, de vreme ce dispunea de forţa militară necesară unei lupte ca aceea care avusese loc şi de suma importantă de bani reclamată pentru eliberarea lui *Barbat*.

Întemeierea Ţării Româneşti. Dar ceea ce nu izbutise voievodul din dreapta Oltului, va face cel din stînga lui. După Seneslau urmase aci, în scaun *Tohomer* sau *Tihomir*, iar după acesta, fiul său *Basarab*. Cum s-au desfăşurat evenimentele care au dus la formarea statului Ţării Româneşti, nu ştim exact;

constatăm însă că în 1324 acest stat exista şi avea ca domn stăpînitor pe Basarab. E foarte probabil că Banatul şi cetatea Severinului au fost ocupate cu sabia. Cert este că între 1291 şi 1324 nu se mai găsesc în documentele ungare menţionaţi „banii de Severin", ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpînirea coroanei ungare. Voievodatul lui Litovoi precum şi cnezatele unde stăpîniseră, în 1247, Ioan şi Farcaş se poate să fi fost şi ele ocupate, tot cu sabia. Se poate, de asemenea, ca relaţii de familie — o înrudire prin căsătorie, de pildă — să fi permis reunirea unora dintre aceste formaţiuni. Cert este că în 1324, voievodul de la Argeş şi Cîmpulung, Basarab Întemeietorul, stăpînea un ţinut întins, între Carpaţi şi Dunăre, începînd de la Porţile de Fier şi mergînd pînă în marginea Bărăganului. *Ţara Românească sau Muntenia se întemeiase.*

La realizarea acestui act fundamental al trecutului nostru a contribuit şi o conjunctură politică externă favorabilă. Ungaria, vecinul cel mai puternic şi direct interesat, trece, la începutul secolului al XIV-lea, printr-o lungă criză internă, printr-o perioadă de anarhie provocată de lupta pentru tron. În 1301 moare regele Andrei al III-lea, şi o dată cu el se stinge, în linie bărbătească, dinastia arpadiană. De războiul care începe acum între pretendenţii la tron, război terminat prin biruinţa, în octombrie 1307, a lui Carol Robert de Anjou, ştie să se folosească voievodul de la Argeş spre a-şi rotunji hotarele: o intervenţie a ungurilor, ocupaţi la ei acasă, nu se putea produce. Pe de altă parte, cealaltă putere, dinspre răsărit, anume imperiul tătăresc, era şi ea în scădere; de altfel, raporturile noastre cu tătarii se constată a fi bune în acest timp; dovadă că Basarab va fi ajutat de ei în războiul din 1330.

Războiul din 1330: Ţara Românească independentă. În 1324, noul rege al Ungariei, Carol Robert, recunoscînd situaţia creată, e în raporturi bune cu domnul muntean; ele se menţin şi în 1327; curînd însă după aceea, în 1330, se ajunge la un *conflict armat*, a cărui urmare va fi *independenţa Ţării Româneşti*. Cauzele conflictului nu sînt bine cunoscute; se pare însă că vinovaţi au fost doi sfetnici ai regelui ungar care doreau să aibă pentru ei ţara lui Basarab, sau măcar Banatul de Severin. Somat să restituie această ultimă posesiune şi să plătească tributul, Basarab refuză. Atunci Carol Robert strînge o armată însemnată şi, în septembrie 1330, porneşte împotriva lui. Cetatea Severinului cade; văzînd aceasta, domnul muntean e dispus să încheie pace, oferind, prin soli „demni de toată cinstea" — cum spune cronica ungurească —, să plătească tributul cerut, să dea o despăgubire de război şi să trimită chiar pe fiul său la curtea ungară. Aceste propuneri foarte avantajoase sînt însă respinse de înfumuratul angevin, care îndrăzneşte chiar să spună solilor că Basarab e „păstorul oilor sale" şi „că-l va scoate de barbă din ascunzişurile sale". Armata ungară porni mai departe. Voievodul muntean făcuse însă, după obiceiul de totdeauna al ţinuturilor noastre, pustiu în faţa duşmanului. Carol Robert ajunge, în sfîrşit, în faţa cetăţii de la Argeş; ostaşii săi nu găseau însă nimic de-ale mîncării, aşa

că, în curînd, începură a suferi de „foamea cea mare“, după însăşi expresia cronicii ungureşti; în cele din urmă, trebui să se dea poruncă de întoarcere. Aci, în drum spre casă, îi ajunse pe unguri pedeapsa. Pe cînd armata lor se angajase într-o vale lungă şi strîmtă, ostaşii lui Basarab, care ocupaseră înălţimile şi închiseseră cu şanţuri şi cu valuri de pămînt ieşirea, începură să prăvălească asupra ei bolovani şi copaci tăiaţi şi să tragă cu săgeţile în grămadă. Prăpădul a ţinut patru zile (9–12 noiembrie 1330). A căzut atunci mulţime nenumărată de unguri; s-a pierdut pecetea regatului; regele însuşi, ca să scape, şi-a schimbat hainele cu unul din credincioşii săi şi abia a putut ieşi aşa, neobservat, din vălmăşagul acela. O pradă foarte bogată căzu în mîinile ostaşilor noştri.

Iată cum povesteşte *Cronicon pictum*, un izvor contemporan, numit astfel din cauza miniaturilor ce-i împodobesc textul, înfrîngerea ungurilor: „Mulţimea nenumărată a românilor, sus pe rîpi, alergînd din toate părţile, arunca săgeţi asupra oastei ungureşti care era în fundul văii, pe un drum care însă nici nu ar fi trebuit numit drum, ci mai curînd un fel de corabie, strîmtă, unde, din pricina înghesuielii, cei mai sprinteni cai şi ostaşi cădeau în luptă, pentru că din pricina urcuşului prăpăstios... nu se puteau sui împotriva românilor pe nici una din rîpile de pe cele două laturi ale drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind şanţurile săpate acolo, ci ostaşii regelui erau cu totul prinşi, ca nişte peşti în vîrşă sau în mreajă. *Au căzut tineri şi bătrîni, principi şi nobili, fără nici o deosebire.* Căci această tristă întîmplare a ţinut mult, din ziua a şasea a săptămînii pînă în ziua a doua a săptămînii viitoare (adică de sîmbătă pînă marţi!), în care zile ostaşii aleşi aşa se izbeau unii de alţii precum în leagăn se leagănă şi se scutură pruncii, sau ca nişte trestii bătute de vînt. Uciderea cea mai cumplită — căci a căzut mulţime de ostaşi, principi şi nobili şi numărul lor nu se poate socoti — a fost în ziua a şasea, în preseara Sfîntului Martin şi după aceea, în ziua următoare (adică în zilele de 9 şi 10 noiembrie; Sfîntul Martin e la 11 noiembrie!). Acolo au murit şi trei prepòziţi (administratori bisericeşti!) anume: magistrul Andrei, prepòzitul bisericii albense, bărbat foarte venerabil, vicecancelarul Majestăţii sale regale; fiind el acolo, *a pierit cu sigiliul regelui*; mai departe, Mihail, prepòzitul din Poszega, şi Nicolae, prepòzitul din Alba transilvană; după aceea Andrei, plebanul din Sarus, şi monahul Petre din Ordinul Predicatorilor, bărbat onest, acolo a primit paharul morţii crîncene, pentru că, în creierii capului... le-au bătut cuie de lemn. Şi unii preoţi, care erau capelanii regelui, fură ucişi. A căzut, în sfîrşit, şi o mulţime nenumărată de cumani. Trupurile tuturor, atît ale feţelor bisericeşti cît şi ale nobililor laici, acolo, pe locul luptei, aşteaptă timpul învierii de apoi. Nici cei mai de aproape ai lor nu putură să găsească pe iubiţii lor ca să-i îngroape, din cauza năvălirii duşmanilor. Şi românii au dus mulţi prinşi cu sine, atît răniţi cît şi nevătămaţi, şi au luat foarte multe arme şi hainele preţioase ale tuturor celor căzuţi; şi bani în aur şi în argint şi vase preţioase şi cingători de sabie şi multe pungi cu groşiţe late (cu bani!) şi mulţi cai cu şei şi frîie, ce toate le-au luat şi le-au dus lui Basarab voievod. *Iar regele şi-a schimbat insemnele armelor sale, cu care a îmbrăcat pe Desev, fiul lui Dionisie*, pe care, crezîndu-l a fi însuşi regele, românii cu cruzime l-au omorît. *Şi regele abia a scăpat cu cîţiva inşi.* Căci au stat împrejurul lui ca nişte ziduri de piatră, Danciul cu fiul său Ladislav şi alţi ostaşi, care erau în serviciul personal al regelui, şi magistrul Martin, fiul lui Berend; aceştia toate loviturile de săbii şi de săgeţi le-au primit asupra lor, ca nişte stropi de ploaie torenţială, ca să scape viaţa regelui de lovitura morţii.“

Nu se ştie sigur unde s-a dat această memorabilă luptă. Unii istorici cred că ea a avut loc între Cîmpulung şi Bran, la punctul numit *Posada*. Dar de la „cetatea Argeşului" („*sub castro Argias*") unde ajunsese armata ungară, drumul cel mai scurt de întoarcere nu e prin Cîmpulung, Bran şi Braşov, ci prin Loviştea şi apoi valea Oltului, spre Sibiu. E mai probabil deci ca lupta să fi avut loc pe aici, aşadar între Curtea de Argeş şi Sibiu, poate prin Loviştea.

Documentele contemporane ne spun că, la acest război, Basarab a avut şi ajutorul „păgînilor vecini", deci al tătarilor; tot ele ne mai arată că, în toiul luptei, Carol Robert a căzut de pe cal; ele amintesc, în sfîrşit, şi pe „fiii lui Basarab" care desigur au luptat alături de părintele lor împotriva năvălitorilor.

Victoria strălucită din 1330 a dovedit puterea noului stat românesc şi, în acelaşi timp, i-a asigurat o dezvoltare liberă. Cît a trăit, pînă în 1342, Carol Robert n-a mai îndrăznit să atace pe Basarab sau să-i ceară tribut. Reluarea relaţiilor cu ungurii s-a făcut tîrziu, la începutul domniei regelui *Ludovic* (1342–1382); ele n-au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate, ci de egalitate. Între 1330 şi 1352, cînd îşi sfîrşeşte însemnata sa domnie, Basarab Întemeietorul a fost neatîrnat, „singur stăpînitor", cum se va spune în documentele privind pe fiul său Nicolae Alexandru.

În această de a doua parte a domniei sale, întemeietorul statului muntean şi-a întins stăpînirea şi asupra ţinuturilor dinspre răsărit; el a ocupat şesul Brăilei şi al Ialomiţei trecînd şi dincolo de Prut, în regiunea de la miazănoapte de gurile Dunării, care de atunci a căpătat numele de *Basarabia*. Fiindcă, la început, în veacul al XIV-lea şi al XV-lea, Basarabia n-a însemnat decît *această* parte de miazăzi a ţinutului dintre Prut şi Nistru; abia la 1812 şi în chip samavolnic ruşii au extins denumirea asupra *întregii ţări* dintre Prut şi Nistru, pînă la Hotin.

Încărcat de ani, după ce întemeiase o ţară *nouă*, o făcuse *neatîrnată* şi-i dăduse o *dinastie*, închise Basarab ochii în 1352 şi fu îngropat în biserica ridicată de el la Cîmpulung. O inscripţie descoperită după război, pe peretele Bisericii Domneşti din Curtea de Argeş, ne spune, în puţine cuvinte, acest lucru: „În anul 6860 (1352), la Cîmpulung, a murit marele Basarab voievod" Mare, într-adevăr, rămîne el în istoria neamului nostru; atît de mari i-au fost faptele, încît urmaşii lui s-au numit cu toţii Basarabi. Un nume de botez — căci acesta e Basarab (Basarabă), întocmai ca Ştefan, Mihai sau Petru — a devenit numele familiei întregi, după cum numele lui *Cezar* şi cel al lui *Augustus* s-au dat apoi tuturor împăraţilor romani.

BIBLIOGRAFIE

Întemeierea Ţării Româneşti: D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1899, VI + 253 p. in 8°; D. Onciul, *Anul morţii marelui Basarab voievod*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X–XVI (1917–1923), pp. 101–104; N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, II, *Époque Angévine*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, t. X (1923), pp. 1–21; V. Motogna, *Iarăşi lupta de la Posada*, în *Rev. Ist.*, X (1923), pp. 81–85;

Al. A. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatului Țării Românești*, în *Conv. Lit.*, (1923), pp. 499–510; Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), pp. 289–314; I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924–1925), pp. 1–39; N. A. Constantinescu, *Bătălia de la Posada 1330, 9–12 noiembrie*, București, 1930, 48 p. in 16°; O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, 2 vol., Paris, 1931, XXI + 352 p. și 16 p. + 158 planșe; I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)* î *Cercet. Ist.*, V–VII (1929–1931), pp. 324–343; I. Lupaș, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare 1330*, Cluj, 1932, 22 p. in 8°; Ion Conea, *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935, 23 p. in 4° (Extras din *Rînduiala*, I, 2); A. Sacerdoțeanu, *Mormîntul de la Argeș și zidirea Bisericii Domnești*, București, 1936, 12 p. in 4° (Extras din *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII, 1935); I. Lupaș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 ani*, București, 1936, pp. 397–403.

URMAŞII LUI BASARAB PÎNĂ LA MIRCEA CEL BĂTRÎN

„Vladislav, cu mila lui Dumnezeu voievod transalpin, ban de Severin, duce de Făgăraş."

(Pecetea în limba latină a lui Vlaicu Vodă)

Ţara Românească a avut parte în veacul al XIV-lea de un şir întreg de domnitori care au lucrat pentru mărirea şi întărirea ei. După Basarab cel Mare, întemeietorul statului independent şi al dinastiei, a urmat Nicolae Alexandru, organizatorul Bisericii, apoi Vladislav, care-şi întinde stăpînirea peste munţi, în Ardeal. Fratele acestuia, Radu, întemeiază marile mănăstiri, iar Dan poartă războaie pentru a cuprinde ţinuturi pe malul drept al Dunării. E o succesiune de eforturi care-şi va găsi încununarea în strălucita domnie a lui Mircea cel Bătrîn.

Nicolae Alexandru (1352–1364), fiul lui Basarab, a fost asociat la domnie de către tatăl său, încă de pe la 1340. El a stăpînit în linişte, fiind în legături strînse cu vecinii de la miazăzi (sîrbii şi bulgarii) şi avînd, faţă de unguri, o atitudine demnă. Însemnătatea lui stă mai ales în faptul că a întemeiat *mitropolia* Ţării Româneşti. Pînă la el, românii din stînga Dunării nu aveau un cap bisericesc, *recunoscut oficial de patriarhia din Constantinopol*. Nicolae Alexandru, văzînd aceasta, ceru patriarhiei să-i numească unul, şi indică şi persoana anume: pe Iachint, mitropolitul din *Vicina* — oraş pe malul dobrogean al Dunării, în părţile Deltei, azi dispărut —, pe care-l chemase, de altfel, la curtea sa mai dinainte. Patriarhia îşi dădu aprobarea, şi astfel Iachint deveni mitropolit „a toată Ungrovlahia" (1359).

Tot Nicolae Alexandru fu şi cel dintîi voievod român ctitor la Sfîntul Munte; el ajută „nu cu puţin" — cum spune un document contemporan — mănăstirea Cutlumuz de acolo.

Căsătorit de două ori, a doua oară cu o catolică, doamna *Clara*, Nicolae Alexandru a avut doi fii, pe *Vladislav* şi pe *Radu*, viitori domni, şi trei fiice, pe *Ana*, soţia ţarului bulgar *Sracimir*, pe *Anca*, soţia ţarului sîrb *Ştefan Uroş*, şi pe *Elisabeta*, al cărei soţ a fost palatinul *Ladislau de Oppeln*, cel mai înalt dregător al Ungariei. Din aceste legături de familie poate judeca oricine situaţia Basarabilor în sud-estul european şi prestigiul statului întemeiat numai cu o jumătate de secol în urmă.

Nicolae Alexandru a murit în anul 1364 şi a fost îngropat în biserica din Cîmpulung, unde odihnea şi tatăl său. Pe piatra lui de mormînt, cea mai veche din cîte avem de la domnii noştri, se citeşte următoarea inscripţie, în limba slavă: „În luna noiembrie 16 zile, a răposat marele şi singur stăpînitorul domn Io

Nicolae Alexandru voievod, fiul marelui Basarab, în anul 6873 (1364)... Veşnica lui pomenire."

Vladislav I sau Vlaicu Vodă are o domnie mult mai puţin liniştită ca a tatălui său. El stăpîneşte, încă din primii ani, *Amlaşul*, un ţinut la sud-vest de Sibiu, şi *Ţara Făgăraşului*. Ambele îi fuseseră date ca *feude* de către regele Ungariei; de aceea Vladislav recunoaşte suzeranitatea acestuia.

Pe la începutul domniei lui Vlaicu, şi anume în 1368, ţarul bulgar de la Tîrnovo, Şişman, care se închinase turcilor, veni, cu ajutorul lor, să cucerească *Vidinul*, unde stăpîneau, în acel moment, ungurii, dar care mai înainte fusese al fratelui său *Sracimir*, cumnatul domnului muntean. Pentru a împiedica pe turci să cuprindă însemnata cetate a Vidinului, Vlaicu, în unire cu ungurii, trimite împotriva lor o armată care îi bate. E prima ciocnire pe care o au românii din nordul Dunării cu turcii. Puţin după aceea şi folosindu-se de o răscoală a bulgarilor localnici, care nu voiau să primească pe misionarii catolici, veniţi împreună cu oastea ungară, Vlaicu a ocupat Vidinul. Acest lucru a mîniat însă grozav pe regele Ungariei, care voia să oprească cetatea pe seama sa, şi l-a hotărît să pornească războiul împotriva domnului muntean. Ţara Românească a fost atacată de două armate: una a trecut Dunărea, prin ploaia de săgeţi a arcaşilor noştri, şi a cuprins cetatea Severinului; cealaltă, sub conducerea voievodului Ardealului, a scoborît munţii, cu gîndul să atace pe Vlaicu de la spate. Împotriva ei, domnul a trimis pe pîrcălabul cetăţii de Dîmboviţa, Dragomir, care a surprins pe unguri în nişte locuri înguste şi i-a sfărîmat cu totul (1369, înainte de 7 iunie). Această bătălie se aseamănă cu cea din 1330; ungurii au avut şi de data aceasta pierderi foarte mari, însuşi voievodul şi vicevoievodul Ardealului au căzut pe cîmpul de luptă.

Cronica *ungurească* a lui Ioan de Küküllö povesteşte că armata a doua, alcătuită din „nobili", din secui şi din mulţi ostaşi dintre „cei mai de seamă", avusese o primă ciocnire, victorioasă, cu armata munteană, comandată de „comitele Dragomir". „Dar după aceea — continuă cronica —, înaintînd fără grijă mai departe prin... păduri, cînd se înfundase pe nişte poteci foarte înguste", Nicolae, voievodul Transilvaniei, *„a fost atacat de mulţimea românilor din păduri şi din munţi şi a rămas mort, împreună cu vrednicul bărbat Petru, vicevoievodul său, cu Deseu zis Vas, cu Petru Ruffus, castelanul de la Cetatea de Baltă, cu secuii Petru şi Ladislau, bărbaţi viteji, şi cu alţi numeroşi ostaşi şi nobili de seamă.* Şi după ce ungurii, părăsind oastea, dădură dosul şi o rupseră la fugă, ajungînd prin locuri noroioase şi mlăştinoase, mulţi dintre ei fură ucişi de români; numai cîţiva au scăpat cu mare primejdie pentru persoana lor şi cu pagube în avut. Iar trupul voievodului Nicolae, scoţîndu-l cu luptă grea din mîinile românilor, l-au adus în Ungaria, să-l înmormînteze la Strigoni, în mînăstirea Fecioara Maria."

În urma înfrîngerii, regele ungar a încheiat pace, lăsînd Vidinul pe seama lui Sracimir şi îngăduind lui Vlaicu să-şi păstreze feudele de peste munţi.

În afară de luptele glorioase şi de mărirea ţării, Vlaicu mai e însemnat şi prin grija ce a purtat de cele bisericeşti. În vremea lui, în 1370, s-a întemeiat o nouă

eparhie — o episcopie — pentru ţinuturile oltene, cu reşedinţa, după toate probabilităţile, la Severin. Tot sub el, călugărul Nicodim, venit din Serbia, a zidit *cea dintîi mînăstire munteană, Vodiţa*, spre apus de Turnu-Severin. Domnul a înzestrat acest lăcaş dumnezeiesc cu sate, moşii, robi, veşminte şi odoare bisericeşti şi cu o sumă de bani pe fiecare an. Ni s-a păstrat actul de danie, care e *cel dintîi document intern cunoscut din Ţara Românească*.

În acelaşi timp, Vlaicu orînduia şi negoţul pe care-l făceau braşovenii la noi. El le-a dat un tratat de comerţ, în 1368, prin care a hotărît ca negustorii din Braşov să plătească pentru mărfurile lor 3% ca vamă şi să fie scutiţi de vama domnească din Slatina. Se adăuga că pentru mărfurile care se vor exporta prin Brăila să nu se plătească nici o vamă. Tot în timpul lui Vlaicu s-au bătut şi cei dintîi *bani* româneşti. Ei sînt de argint, de mărimea unei piese de cinci lei de astăzi şi au, pe o parte, un scut şi numele voievodului, iar pe partea cealaltă, un coif cu un vultur şi numele ţării.

Date fiind toate aceste fapte, se înţelege de ce Vlaicu este socotit ca unul din domnii cei mai însemnaţi pe care i-a avut Ţara Românească. Nu ştim sigur cînd şi-a încheiat domnia; în 1374 era încă în viaţă, în 1377 domnea, se pare, fratele său *Radu*; nu ştim sigur, de asemenea, nici unde a fost îngropat.

Radu I. Radu, urmaşul la tron al lui Vlaicu, era *fratele* acestuia; anii lui de domnie nu sînt precizaţi: în 1374 trăia încă Vlaicu, în 1385 găsim ca domn pe *Dan*; între aceste două date cade aşadar domnia lui Radu. El este însemnat prin grija pe care a purtat-o celor bisericeşti. În vremea lui, se ridică marile mănăstiri Cozia şi Tismana, apoi mănăstirea Cotmeana, precum şi unele lăcaşuri mai mici, ca schitul Brădetul din judeţul Argeş. Radu, fiind pus în fruntea pomelnicilor din aceste mănăstiri, a şi fost confundat mai pe urmă de către călugări şi, după aceştia, şi de către cronicari, cu primul domn al ţării, cu legendarul *Negru Vodă*.

Aşa s-a creat numele hibrid de Radu-Negru. *În realitate, un voievod cu acest nume n-a existat niciodată*. Confuzia e veche: ea se produsese deja în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. În 1576, Alexandru al II-lea, întărind mănăstirii Tismana „satul ce se cheamă Comanii", spune că el i-a fost „moştenire şi întărire încă din zilele răposatului Negru voievod". Mai mult, pentru a nu exista nici o îndoială, adaugă chiar: „încă am citit domnia mea şi cartea răposatului Negru voievod de întărire". *Ştim însă precis că satul Cumanii (mai înainte Vadul Cumanilor) a fost dăruit mănăstirii Tismana de către Radu Basarab*; ne-o spune limpede documentul din 1385, al fiului său Dan. Prin urmare „Negru voievod" al hrisovului din 1576 este în realitate Radu Basarab, ctitorul marilor mănăstiri şi al bisericii din Curtea de Argeş. Din mediul bisericesc şi din cancelarie, confuzia a trecut apoi şi în istoriografie: aşa se face că în cronicile muntene din veacul al XVII-lea, întemeierea Ţării Româneşti este atribuită lui „Radu Negru". De aci numele s-a tot transmis, timp de peste două sute de ani, şi abia în vremea noastră s-a lămurit confuzia.

Radu n-a mai stăpînit Făgăraşul şi Amlaşul, deoarece nu era în raporturi bune cu ungurii: în prima parte a domniei, se pare că a purtat chiar şi un război cu ei. A păstrat, însă, după toate probabilităţile, cetatea Severinului.

Radu a fost îngropat în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. Mormîntul lui, printr-un fericit noroc, s-a păstrat neatins pînă după războiul pentru întregirea neamului, în 1920, cînd a fost descoperit, sub lespezile de piatră ale pardoselii. Voievodul, îmbrăcat în costum de cavaler, odihnea într-un sarcofag de piatră. Tunica era de purpură, cu nasturi de aur şi împodobită cu mărgăritare. Mijlocul era strîns într-o cingătoare de piele care se închidea printr-o splendidă pafta de aur, înfăţişînd un castel medieval. În degete avea inele de aur împodobite cu pietre scumpe şi cu inscripţii latineşti şi slave; pe cap purta o diademă de fir şi mărgăritare. Costumul şi podoabele aşa de frumoase ale voievodului ne arată bogăţia şi strălucirea curţii muntene din veacul al XIV-lea.

Dan I, fiul lui Radu, are o domnie scurtă (cca 1384–cca 1386). El desăvîrşeşte lăcaşurile bisericeşti începute de tatăl său şi le înzestrează cu sate, moşii şi diferite privilegii. Poartă şi lupte: a atacat mai întîi pe unguri, în Banat, în regiunea cetăţii de la Mehadia; s-a războit apoi cu Şişman, ţarul bulgar; aci şi-a găsit el moartea căzînd, probabil, pe cîmpul de luptă.

Lui Dan i se datoreşte ridicarea „din temelie" a unei biserici în Rîmnicu-Vîlcea, devenită mai tîrziu biserică episcopală.

BIBLIOGRAFIE

Nicolae Alexandru voievod: C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. II, (1923–1924), pp. 247–269; N. Iorga, *Domniţa Anca şi patronajul ei literar*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV (1924–1925), pp. 373–377; G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucureşti, 1935, 199 p. in 8°; Gheorghe Cioran, Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Δαύρας Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, Atena, 1938, 304 p. in 8°.

Vlaicu vodă: N. Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365–1369 şi politica lui Vladislav vodă faţă de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în *Conv. Lit.*, XXXIV (1900), pp. 962–999; V. Motogna, *La războaiele lui Vlaicu vodă cu ungurii, 1368–1369*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), pp. 12–20; C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924–1925), pp. 107–159; Gr. Nandriş, *Un document privitor la împărţirea mitropoliei Ţării Româneşti 1372 (1373)*, Cluj, 1931, 5 p. in 4°; P. Lemerle, *À propos de la fondation du monastère de Koutloumous: un faux chrysobulle d'Alexis III Empereur de Trébizonde*, în *Bulletin de Correspondance Hellénique*, LVIII (1934), pp. 221–234; Franz Babinger, *Rumeli, Rumelien*, în *Enzyklopädie des Islam*, III, Leiden, 1937, p. 1271.

Radu I: I. Minea, *Urmaşii lui Vladislav I şi politica orientală a Ungariei*, Bucureşti, 1916, 32 p. in 8°; *Curtea Domnească din Argeş*, Bucureşti, 1923, 286 p. in 4° (Formează anii X–XVI (1917–1923) din *Bul. Com. Mon. Ist.*); G. I. Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Argesh (Roumanie) et leurs éléments italiens*, în *Rev. Arch.*, s. V, t. XVII (1923), pp. 90–110; G. I. Brătianu, *Les bijoux de Curtea de Argeş et leurs éléments germaniques*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XI (1924), pp. 39–54; C. Moisil, *Monetele lui Radu I Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X–XVI (1917–1923), pp. 122–133; G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis*

I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377, Vălenii de Munte, 1925, 12 p. in 8°.

Dan I: C. Litzica, *De cine a fost ucis Dan, fratele lui Mircea?* în *Lui Titu Maiorescu omagiu*, Bucureşti, 1900, pp. 54–61; I. Donat, *Reşedinţele celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti*, în *Arh. Olt.*, XIV (1935), pp. 67–76.

ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI

„În anul 6867 (1359) de la facerea lumii, cu voia lui Dumnezeu, s-au început Țara Moldovei."

(Letopisețul zis de la Putna)

Caracterul și data întemeierii statului moldovean. Între întemeierea Munteniei și aceea a Moldovei este o mare deosebire; cea dintîi se datorește reunirii diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător *local*, anume voievodul de la Cîmpulung și Argeș; este, prin urmare, un proces *intern*. Cea de a doua este rezultatul unei *cuceriri din afară*, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpați, Nistru și Mare de către un conducător venit de peste munți. În Moldova a fost într-adevăr o *descălecare*, întîi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, coborîți amîndoi din Maramureș, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuși cuprinsul viitorului stat. Descălecarea privește, evident, numai pe *stăpînitori, pătura conducătoare*; restul populației, deci *marea majoritate a ei*, n-a venit din Maramureș, ci a fost găsită de descălecători pe teritoriul amintit mai sus.

Deosebirea între cele două țări se păstrează și în ce privește data întemeierii: Moldova a luat ființă cu aproximativ o jumătate de secol *mai tîrziu* decît Țara Românească. Data pe care o dau cronicile — *toate* cronicile noastre — este 1359. În acest an, spune letopisețul zis de la Putna, „cu voia lui Dumnezeu, s-au început Țara Moldovei"

Cronicile pun întemeierea în legătură cu o vînătoare. În 1359 ar fi ieșit Dragoș vodă din Maramureș la vînat. Și întîlnind un bour, l-a gonit cu cîinii pînă pe malurile Moldovei, unde l-a ucis, sub o răchită. A făcut acolo Dragoș ospăț cu boierii săi și, plăcîndu-i țara și locurile „desfătate", s-a hotărît să se așeze aci. Și așa s-a întemeiat Moldova, Dragoș stînd primul ei domn. În amintirea vînătorii, a hotărît el ca pecetea noului stat să fie un cap de bour; locul unde a căzut fiara s-a numit de atunci Boureni, iar apa pe malurile căreia s-a întîmplat această faptă a căpătat numele de Moldova după Molda, cățeaua cea iute care gonise fiara pînă aci și murise apoi de oboseală. Aceasta-i legenda. Ea cuprinde, totuși, un fond de adevăr: venirea lui Dragoș din Maramureș. Că întemeierea s-a făcut însă în urma unei vînători, că numele Moldovei — de origine slavă — s-ar trage din acela al legendarei Molda, precum și explicarea pecetei statului, acesta nu le putem primi. Ele sînt explicații mai tîrzii ale unor fapte și nume existente, au deci caracterul unor mituri *etiologice*.

Alungarea tătarilor. Dragoș vodă și Sas vodă. După năvălirea tătarilor, în 1241, ținutul dintre Carpați și Nistru a rămas sub ascultarea lor. Deseori, acești barbari treceau însă și peste munți, în Ardeal și în Ungaria, prădînd, arzînd și luînd robi. De aceea, regii ungari au trebuit să poarte mai multe războaie cu

ei; unul a fost în 1343 cînd regele Ludovic a trimis o armată puternică, din care făceau parte şi românii maramureşeni, sub comanda voievodului lor *Dragoş*. Tătarii au fost bătuţi cu totul şi siliţi să se retragă peste Nistru, în cîmpiile din nordul Mării Negre şi în Crimeea. Dar pentru ca să nu se întoarcă iar şi pentru ca Ardealul să fie mai bine păzit, regele Ludovic hotărî — se pare în 1352 sau 1353 — să întemeieze, la răsărit de Carpaţi, o provincie nouă, *Moldova*, numită astfel de la rîul Moldova (în limba slavă, acest nume însemnă: „sinuos, cu cotituri"!); în fruntea ei fu aşezat Dragoş, voievodul maramureşean. El trebuia să apere trecătorile prin care tătarii obişnuiau să pătrundă peste munţi; era supus regelui Ungariei, şi-şi avea reşedinţa în oraşul *Baia*, centru cu o importantă colonie săsească, venită din părţile Rodnei şi Bistriţei. Dragoş a domnit puţin: vreo doi ani de zile, dacă indicaţiile cronicilor sînt exacte; după el a urmat fiul său *Sas*, cu o domnie iarăşi scurtă, de patru ani.

Românii în Moldova, înainte de întemeierea statului. Ar fi o greşeală să-şi închipuie cineva că după retragerea tătarilor, maramureşenii victorioşi ai lui Dragoş ar fi ocupat o ţară pustie, că n-ar fi existat aci, la răsărit de Carpaţi, aşezări omeneşti. Aproape tot ţinutul cuprins de viitorul stat al Moldovei, şi în special bazinul Siretului, a fost bine populat. În partea de miazăzi a lui exista, în vremea aceea, la apus de Siret, străvechiul ţinut, foarte bine închis, ca o cetate naturală, al Vrancei. Vechi numiri slave ca Năruja, Nereju, Putna, Coza, Zăbala; numiri ungureşti, pecenege sau cumane precum Tichiriş, Hîga, Vizăuţ, Chilimetea; numiri româneşti ca Vidra, Colacul, Valea-Sării, Paltin, Spulber, unele arătînd pe descendenţii unui moş comun: Bârseşti, Bodeşti, Negrileşti, Spineşti, sînt toate dovada unei perfecte continuităţi a populaţiei de aici, din veacul al VI-lea pînă după descălecat. Mai spre miazănoapte, tot pe partea dreaptă a Siretului, găsim aşezările de la Trotuş, Sascut — în ungureşte: fîntîna Sasului — şi Adjud, de asemenea anterioare întemeierii, cea dintîi nefiind însă mai veche decît a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Regiunea Neamţului, cu vechea ei cetate şi cu valea Bistriţei, a fost cu siguranţă locuită în vremea lui Dragoş; şi aci amestecul de numiri slave, ungureşti — Cuejd, Bicaz — şi româneşti, arată continuitatea populaţiei din epoca slavă pînă în veacul al XIV-lea. Mai departe, pentru ţinutul Băii, avem şi *dovezi documentare* despre prezenţa aci, la 1300, a unei populaţii însemnate *orăşeneşti*: ni s-a păstrat pecetea, din veacul al XIV-lea şi cu inscripţie latină, a cetăţii sau oraşului moldovenesc („*civitas Moldavia*") Baia, în care se aşezaseră colonişti germani şi unguri, alături de băştinaşii români. Despre Cîmpulung şi ţinutul înconjurător, Dimitrie Cantemir ne spune, ca şi despre Vrancea, că el forma un fel de republică, cu anumite drepturi şi avantaje păstrate din moşi strămoşi. Descălecătorii Moldovei au găsit aci — se pare — o veche formă de organizare, probabil vreun cnezat, şi au lăsat băştinaşilor, în schimbul supunerii, o parte din drepturile lor. În extremitatea nordică, în sfîrşit, a teritoriului pe care se va întinde statul moldovenesc, exista, pe la jumătatea veacului al XIV-lea, o „ţară" — probabil un voievodat — a Sepeniţului. Cronicarul polon

Długosz ne dă și numele voievodului, Ștefan, și arată pe larg lupta, în 1359, pentru moștenire, dintre cei doi copii ai acestuia, unul din ei, Petru, fiind ajutat de unguri, iar celălalt, Ștefan, de poloni. Siguranță deplină n-avem, nici cu privire la nume, nici la restul povestirii lui Długosz; nu e mai puțin adevărat că a existat o „țară" a Sepenițului și că erau aci, pe vremea descălecatului, așezări omenești, unele puternic întărite, ca *Țețina*, spre miazănoapte de Cernăuți, și *Hotin*, pe malul Nistrului.

În partea stîngă a Siretului, pe dealurile acoperite de codrii seculari, credem de asemenea că a existat o străveche populație românească. În ținutul cu nume slav al *Dorohoiului*, în care cursurile de apă și numeroasele lacuri favorizează atît de mult așezările omenești, ca și în părțile *Vasluiului*, cel cu nume cuman, descălecătorii n-au găsit „pustiul" de care vor da peste Prut, în Bugeac. Pe valea *Bârladului*, a *Crasnei* și mai cu seamă a *Prutului* au fost iarăși vechi așezări românești. Codrul *Chigheciului* a adăpostit, ca pretutindeni, pe strămoșii noștri, tot așa și codrii *Orheiului* și *Lăpușnei*. Pînă în marginea stepei, s-au întins, prin poienile pădurilor și pe văile apelor, „odăile", prisăcile, cătunele și satele plugarilor și păstorilor români sau „vlahi", cum le spuneau vecinii slavi și turci (în limba tătară „*ulag*", în cea maghiară „*olah*"). Dacă n-ar fi existat această *desime* de populație românească, întemeierea Moldovei — cu luptele repetate și victorioase ale lui Bogdan împotriva unei armate puternice cum era cea ungară — și mai ales rapida ei expansiune, în trei decenii, pînă la Nistru și la țărmul Mării, nu s-ar putea explica.

Întemeierea Moldovei independente. Bogdan descălecătorul. În aceeași vreme cu Dragoș și Sas, trăia în Maramureș un voievod cu numele de *Bogdan* care era, încă în 1343, în dușmănie cu regele Ungariei. El stăpînea o moșie întinsă, *Cuhnea*, de care țineau mai multe sate, cu munți, păduri și ape. În 1359, nemaiputînd sta în Maramureș, din cauza dușmăniei amintite, Bogdan se hotărăște să treacă în Moldova; aci tocmai murise Sas, lăsînd mai mulți fii, dintre care *Balc* sau *Baliță* trebuia să-i urmeze în scaun. Însoțit de fiii săi, de rudele și tovarășii care vroiau să-l urmeze, trecu Bogdan munții și sili prin luptă pe fiii lui Sas să-i lase locul. O sumă dintre locuitorii Moldovei i se alăturară de la început și, astfel, el putu să respingă mai multe atacuri ale regelui Ungariei care voia să restabilească pe Balc. În 1365, printr-un document oficial, acesta din urmă primea — redusă compensație pentru țara pe care o pierduse —, moșia Cuhnea din Maramureș a lui Bogdan. *Moldova era acum independentă*, întocmai ca și Țara Românească, după războiul din 1330; exista deci acum *un al doilea stat românesc.*

Interesant e textul documentului din 1365: „Noi — spune regele, referindu-se la fiii lui Sas, dar în special la Balc —, avînd în vedere serviciile sale strălucite, mai ales în țara noastră moldovenească *pe care le-a făcut nu fără vărsarea propriului său sînge și fără răni și cu moartea fraților săi, a celor apropiați și a slujitorilor săi*, îi dăm o moșie numită Cuhnea, în țara noastră a Maramureșului, cu satele

Ieud, Bascov, amîndoua Vişăiele, Moiseni, Borşa şi amîndouă Seliştele... cu toate pertinenţele sale... *pe care moşie am luat-o de la Bogdan voievod şi de la fiii lui, infidelii noştri notorii.* Căci Bogdan şi fiii lui, prin lucrarea diavolului, duşmanul neamului omenesc, depărtîndu-se de la credinţa ce ne datora, au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în ţara noastră amintită a Moldovei şi s-au silit s-o păstreze spre ofensa Maiestăţii noastre." Nu numai s-au silit — adăugăm noi — dar au şi izbutit; o recunosc de altminteri înseşi cronicile ungureşti contemporane.

Bogdan a închis ochii în 1365: şase ani de zile după descălecat. Scurtă domnie, cînd ne gîndim la aceea a lui Basarab, dar asemănătoare în multe privinţe cu ea. Întocmai ca şi întemeietorul statului muntean, şi Bogdan a asigurat *independenţa* ţării sale şi i-a dat prima *dinastie*. A fost, de asemenea, şi ctitor de lăcaşuri sfinte. Lui i se datoreşte, după toate probabilităţile, o biserică de lemn la *Volovăţ* şi biserica de la *Rădăuţi* unde a fost înmormîntat. Deasupra mormîntului, Ştefan cel Mare a pus o piatră frumos lucrată şi cu o inscripţie în limba slavă, pomenind pe străbunul său „bătrînul Bogdan voievod"

BIBLIOGRAFIE

Întemeierea Moldovei: Romul Vuia, *Legenda lui Dragoş. Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, I (1921–1922), pp. 300–309; V. Motogna, *Urmaşii lui Dragoş (un document necunoscut)*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), pp. 201–204; Al. Arbore, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, I (1930), pp. 5–39; Iorgu Iordan, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, IV (1933), pp. 1 32; C. Andreescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII–XIV*, în *Cercet. Ist.*, VIII–IX (1932–1933), pp. 151–163; Constantin C. Giurescu, *Vechimea aşezărilor româneşti dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, 1941, 14 p. in 8° (Extras din *Rev. Fund. Reg.*, VIII).

URMAŞII LUI BOGDAN PÎNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN. MUŞATINII

„Marele singur stăpînitorul domn Io Roman voievod al Ţării Moldovei de la munţi pînă la ţărmul mării."

(Hrisovul din 30 martie 1392)

Laţco voievod. După Bogdan, urmează la tronul Moldovei fiul său *Laţco*. A fost un sprijinitor al catolicismului, a înfiinţat un episcopat catolic în oraşul Siret şi a trecut el însuşi la catolicism. Se pare însă că această trecere n-a fost sinceră, ci determinată de un calcul politic, de necesitatea de a face, în această epocă de ofensivă a catolicismului, concesiuni celor două puteri vecine, Ungaria şi Polonia, reunite sub aceeaşi conducere, a regelui Ludovic (1372); fapt este că soţia sa a rămas ortodoxă şi că el însuşi a fost îngropat în biserica ortodoxă de la Rădăuţi, alături de tatăl său, iar nu la Siret, în cea catolică.

În acelaşi an în care se instituia episcopatul de Siret, papa numea un nou titular, pe Nicolae de Buda, pentru episcopatul din extremitatea sudică a Moldovei, al *Milcoviei*, care continua pe acela al cumanilor, distrus de năvălirea tătărească. În scrisoarea de numire se vorbeşte de „clerul şi poporul *cetăţii* şi diocezei de Milcov", de unde rezultă că exista, în vremea aceea, o aşezare mai însemnată cu acest nume. Noi bănuim că ea se afla pe teritoriul actualei comune Reghiu, de pe apa Milcovului, în judeţul Putna, unde s-a descoperit în anii trecuţi o cruce mare de piatră. Săpături sistematice ar permite să se verifice această ipoteză. Încercarea papei de a reînvia vechiul episcopat al cumanilor n-a dat rezultate apreciabile. Titularul episcopiei Milcoviei nici nu stătea de altfel în „cetatea" cu acelaşi nume, în orice caz nu stătea în mod permanent. În 1375 îl găsim la Sibiu, unde adevereşte că un cetăţean a construit în acest oraş o capelă în onoarea Preacuratei Fecioare. Înaintea lui Nicolae de Buda, fuseseră numiţi, ca episcopi de Milcov, Toma de Nympti — în 1347, Bernard — la 12 februarie 1353 şi apoi Albert de Usk — la 29 mai 1364. Ultimii doi aparţineau Ordinului Dominicanilor. Nici aceştia însă n-au rezidat în eparhia lor, în „cetatea" Milcov.

Muşatinii. Petru voievod. Evenimentele care au urmat morţii lui Laţco sînt printre cele mai obscure din toată istoria Moldovei. Nu există certitudine nici măcar în ce priveşte persoana urmaşului său.

Cîtăva vreme, învăţaţii noştri, pe temeiul unui act intern din 1374 şi a unei menţiuni dintr-o cronică străină, puneau ca succesor al lui Laţco pe *Iurg Koriatovici, un principe litvan*. Acesta, ortodox, ar fi fost adus de către boierimea moldoveană ca o reacţie împotriva curentului catolic şi ar fi domnit vreo doi ani, pierind după aceea într-un complot al aceleiaşi boierimi nemulţumite. Cercetările din ultimul timp au arătat însă că actul intern din 1374 este un act falsificat, că ştirea cronicii străine e mult posterioară evenimentului pe care-l povesteşte şi nu merită crezare, că, în sfîrşit, Iurg Koriatovici era catolic, nu ortodox. Ar fi fost de altfel şi de mirare un

asemenea stăpînitor pe care să nu-l pomenească nici cronicile noastre vechi, pomelnicele, nici hrisoavele urmaşilor.

Atunci cine a urmat la tronul Moldovei? Laţco n-a avut nici un fiu, aşa încît cu el s-a stins dinastia lui Bogdan, în linie bărbătească. A continuat, însă, în linie femeiască, prin *Margareta* sau *Muşata* care era fiica sau a lui Laţco sau a lui Bogdan — nu se ştie bine. Muşata a fost căsătorită cu un *Costea*, care se pare că a ocupat tronul Moldovei pentru puţin timp, îndată după Laţco. Pomelnicul de la Bistriţa pomeneşte pe Costea printre „binecredincioşii domnii ţării" Moldovei. Urmaşii *Muşatei* şi ai lui Costea au purtat numele generic de *Muşatini*, după cum în Ţara Românească, urmaşii lui Basarab au purtat pe acela de *Basarabi*.

Durata domniei lui Costea nu se arată în cronici, putem însă încerca s-o stabilim prin deducţie. Se admite că Laţco şi-a încheiat stăpînirea în 1373; pe de altă parte, lui Petru, letopiseţele noastre vechi îi dau toate 16 ani de domnie. Luînd ca sfîrşit al acesteia din urmă anul 1391 (în 1392 se constată Roman ca domn al Moldovei) rezultă că Petru a început cîrmuirea sa în 1375. Prin urmare, Costea a domnit între 1373 şi 1375; domnia lui a fost scurtă: vreo *doi, trei ani de zile*. Ce s-a petrecut în acest răstimp, nu se ştie: n-avem absolut nici o informaţie pînă acum.

În 1375 ajunge la tronul Moldovei *Petru voievod*, fiul Muşatei şi al lui Costea; el domneşte, potrivit cronicilor, 16 ani, deci pînă în 1391. A fost în bune legături cu regele Poloniei, Vladislav Iagello, a cărui suzeranitate a recunoscut-o în 1387, printr-un act omagial dat în oraşul L'vov (Liov, cum îi spuneau ai noştri). În anul următor, 1388, el împrumută chiar pe Vladislav cu 3 000 de ruble de argint, o sumă însemnată pentru vremea aceea. Drept garanţie era *Pocuţia*, o provincie de aproape opt mii de kilometri pătraţi, situată la hotarul de miazănoapte al Moldovei, dincolo de Ceremuş, pe care Petru avea dreptul s-o ocupe dacă banii nu vor fi înapoiaţi la termen. De fapt, suma împrumutată lui Vladislav Iagello n-a fost restituită în întregime; de aceea, domnii Moldovei au ridicat mereu — timp de peste o sută cincizeci de ani — pretenţii asupra Pocuţiei, pe care au şi stăpînit-o în cîteva rînduri.

Sub Petru al Muşatei, s-a zidit *mănăstirea Neamţului*, de către nişte ucenici — spune tradiţia — de ai lui Nicodim, ctitorul Vodiţei din Ţara Românească.

Un document posterior, din 1407, de la Alexandru cel Bun, aminteşte de două sate, două mori şi o vie pe care le-a dăruit mănăstirii „sfînt răposatul domn Io Petru voievod".

Tot timpul domniei lui, s-au bătut şi *cei dintîi bani moldoveneşti*. Ei sînt de argint, ceva mai mici decît o monedă de cinci lei de astăzi. Pe o parte au un scut cu flori de crin şi bare transversale, pe cealaltă, capul de bour, stema Moldovei.

Roman voievod, fratele lui Petru, a domnit vreo trei ani de zile, pînă în 1394. Sub el, Moldova atinge hotarul firesc spre miazăzi, *ţărmul mării*: o ştim din titlul aşa de frumos pe care-l poartă Roman în hrisoavele sale: „Marele sin-

gur stăpînitorul domn Io Roman voievod al Ţării Moldovei de la munţi pînă la ţărmul mării" Şi el a fost în bune legături cu regele Poloniei, recunoscîndu-i, ca şi fratele său, suzeranitatea.

În timpul lui izbucneşte un conflict între biserica moldoveană şi patriarhia din Constantinopol. Petru ceruse să fie recunoscut mitropolit al ţării, *Iosif*, episcopul de Cetatea Albă şi rudă a sa, care fusese sfinţit de către mitropolitul de Halici, în Polonia. Patriarhul, supărat de faptul că se trecuse peste el, n-a vrut să recunoască pe Iosif, ci a trimis pe un grec, Ieremia, să fie mitropolit în Moldova. Ţara şi domnul nu l-au primit însă pe acesta. Atunci patriarhul a aruncat anatema asupra locuitorilor, episcopilor — în afară de Iosif, mai era încă un episcop, *Meletie*, la Rădăuţi sau la Suceava — şi asupra domnului. Mai tîrziu a ridicat-o de deasupra ţării, lăsînd-o numai asupra voievodului şi episcopilor. Conflictul a ţinut pînă la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, cînd patriarhia a recunoscut, în sfîrşit, pe Iosif ca mitropolit al Moldovei.

Roman a întemeiat oraşul care-i poartă numele şi a făcut acolo şi o cetate de apărare. Sfîrşitul domniei lui e în legătură cu amestecul într-un război purtat dincolo de Nistru, la oraşul Cameniţa. Pentru acest oraş se certau Vitold, ducele Lituaniei, şi Teodor Koriatovici, un principe tot de origine lituană, dar care se stabilise în nordul Ungariei, unde avea mai multe posesiuni. Roman ia partea celui de-al doilea; armatele lor sînt însă învinse, iar domnul Moldovei e prins şi dus în Polonia, unde a stat mai mulţi ani, sub pază, într-o cetate. Mormîntul său se află la Rădăuţi, lîngă acela al lui Bogdan şi al lui Laţco.

Ştefan voievod (1394–1399). După Roman, a urmat ca domn Ştefan, care-i era frate sau nepot de soră — nu se ştie bine. El a ajuns la tron cu ajutorul regelui Poloniei, al cărui vasal supus a fost, obligîndu-se să-i dea ajutor împotriva oricărui duşman, la orice distanţă. Această alipire completă faţă de poloni a supărat însă pe regele Ungariei, Sigismund, care şi el avea pretenţii de suzeranitate asupra Moldovei. De aceea, el întreprinde o expediţie împotriva lui Ştefan, trecînd munţii şi asediind cetatea Neamţului. Cetatea n-a putut fi luată, iar în timpul retragerii, oastea ungară a fost sfărîmată de către Ştefan *„la Hindău"*, azi satul *Ghindăoani* (jud. Neamţ). Această izbîndă a avut loc în februarie 1395.

Ca şi al lui Roman, sfîrşitul domniei lui Ştefan e în legătură cu un război purtat în afară de hotarele Moldovei: ajutînd pe poloni împotriva tătarilor, în lupta nenorocită de la *Worskla* (12 august 1399), Ştefan şi-a pierdut — se pare — viaţa. Pe piatra sa de mormînt, de la Rădăuţi, pusă prin îngrijirea strănepotului său Ştefan cel Mare, se aminteşte de biruinţa de la Ghindăoani.

După Ştefan, a urmat la tronul Moldovei *Iuga voievod*, căruia letopiseţul zis de la Putna îi spune *Ologul*. Nu se ştie sigur al cui fiu era. A avut o domnie foarte scurtă, cîteva luni, şi tulburată de diferiţi pretendenţi la tron. Cel mai vrednic dintre aceşti pretendenţi, *Alexandru cel Bun*, fiul lui Roman, a şi izbutit, ajutat de Mircea cel Bătrîn, să-l îndepărteze pe Iuga şi i-a luat locul.

BIBLIOGRAFIE

Laţco voievod: C. Auner, *Episcopia de Seret (1371–1388)*, în *Rev. Cat.*, II (1913), pp. 226–245; C. Auner, *Cei din urmă episcopi de Seret*, în *Rev. Cat.*, III (1914), pp. 567–577.

Jurg Koriatovici: I. Puzyna, *Korjat i Korjatowicze*, în *Ateneum Wilenskie*, VII (1930), Wilno, 1932, pp. 425–454; P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), pp. 46–58.

Muşatinii. Petru voievod. Roman voievod: N. Docan, *Notiţă despre monetele lui Petru Muşat*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907–1908), pp. 117–182; I. Minea, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, Bucureşti, 1919, 280 p. in 8°; R. Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laţcu şi Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1923, 28 p. in 8°; N. Iorga, *Mînăstirea Neamţului. Viaţa călugărească şi munca pentru cultură*, ed. 3, 1925, 104 p. in 16°; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în *Rev. Ist. Rom.*, X (1940), pp. 237–332; Damian Bogdan, *Pomelnicul Mînăstirei Bistriţa*, Bucureşti, 1941, 166 p. in 8°

Ştefan voievod: V. Motogna, *Ceva nou privitor la Ştefan I (II ?), domnul Moldovei (c. 1394–1400)*, în *Rev. Ist.*, VIII (1922), pp. 193–194.

Iuga voievod: D. Onciul, *Datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ., Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904–1905), pp. 201–225; M. Costăchescu, *Observări cu privire la uricile lui Iuga vodă (1400)*, Iaşi, 1926, 11 p. in 4° (Extras din *Buletinul Ion Neculce*, fasc. 5).

MIRCEA CEL BĂTRÎN

„Principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager.“

(Leunclavius, cronicar al turcilor)

Hotarele ţării. Mircea cel Bătrîn a fost unul dintre cei mai străluciţi voievozi pe care i-a avut Ţara Românească. Viteaz în război, iscusit diplomat în timp de pace, bun organizator şi cîrmuitor de ţară, evlavios creştin, puţini dintre domnii noştri îi pot sta alături. Duşmanii înşişi l-au lăudat; astfel, un cronicar al turcilor, Leunclavius, îl socoteşte drept „cel mai viteaz şi cel mai ager“ dintre principii creştini. Pe vremea lui Mircea, Ţara Românească a atins cea mai mare întindere din toate timpurile; hotarele ei se văd lămurit din impunătorul titlu pe care-l poartă domnul: „Eu, cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi singur stăpînitorul Io Mircea, mare voievod şi domn, cu mila lui Dumnezeu şi cu darul lui Dumnezeu stăpînind şi domnind toată Ţara Ungrovlahiei şi părţile de peste munţi, încă şi spre părţile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg şi Banatului de Severin domn şi de amîndouă părţile de peste toată Dunărea şi pînă la Marea cea mare şi cetăţii Dîrstorului stăpînitor“ *Toate ţinuturile înşirate în acest strălucit titlu au fost într-adevăr în stăpînirea lui Mircea.* Ţara Românească se întindea aşadar şi peste munţi, unde domnul avea ca feude Amlaşul şi Făgăraşul, cuprindea şi malul drept al Dunării, începînd cam din dreptul Turtucăii. Mai înainte, Dobrogea fusese a unui despot cu numele Dobrotici, care o primise, împreună cu oraşele de pe ţărmul mării, pînă la Mesemvria, la sud de Varna, de la împăratul bizantin. O mare parte din moştenirea lui Dobrotici a trecut asupra lui Mircea; acesta, în două documente latine, din 1390 şi 1391, se intitulează chiar astfel: *„terrarum Dobrodicii despotus“* Dîrstorul — Silistra de azi — va fi şi el cîştigat, dar, după cît se pare, în alte împrejurări: de aceea şi apare în titlul domnesc ca o entitate deosebită, *separată* de restul posesiunii transdanubiene. „Părţile tătăreşti“ însemnau ţinuturile de dincolo de Prut, la nord de gurile Dunării, ţinuturi pe care odinioară Basarab le cucerise de la tătari şi care cuprindeau şi cetatea Chiliei. Înspre Moldova, hotarul era la Milcov; cetatea Crăciuna, pe malul *stîng* al acestui rîu, aparţinea însă tot Ţării Româneşti.

Luptele cu turcii. Politica externă a lui Mircea a fost dominată de un fapt capital: primejdia turcească. Combaterea acestei primejdii — direct sau indirect — constituie preocuparea de căpetenie a marelui domn. Ea străbate, ca un fir roşu, întreaga activitate militară şi diplomatică a lui. Toate războaiele lui Mircea se fac cu turcii, nici unul cu ungurii, cu moldovenii, şi cu atît mai puţin, prin

urmare, cu polonii. Raportul dintre forțe era însă inegal. Turcii, în plină expansiune cuceritoare, aveau mult mai multe mijloace decît domnul muntean. De aceea, la urmă, Mircea a și trebuit să recunoască această superioritate și să ajungă la o înțelegere cu noii stăpîni ai Răsăritului. Dar rezistența lui îndelungată — provocînd admirația adversarilor înșiși — a avut un rezultat de cea mai mare însemnătate: *a păstrat ființa statului muntean*. În timp ce Bulgaria cădea sub loviturile lui Baiazid și era prefăcută în pașalîc turcesc — stare în care a rămas aproape cinci sute de ani —, în timp ce Serbia avea, la scurt interval, aceeași soartă, Țara Românească a putut rezista și a asigurat astfel *continuitatea vieții sale politice*. Fapt capital, deoarece fără această viață politică, cele mai multe din manifestările noastre ulterioare, pînă în veacul al XIX-lea, ar fi fost altele.

Începutul conflictului cu turcii a avut loc în 1389, cînd Mircea a trimis un corp de oaste să ajute lui *Lazăr*, cneazul sîrbilor, în războiul pe care acesta îl declarase sultanului Murad. Lupta s-a dat pe locul numit *Cîmpia Mierlelor* (Kossovopolje, în sîrbește). La început, se părea că biruința va fi a creștinilor, mai ales după ce un sîrb fanatic, Miloș Obilici, pătrunsese pînă la locul unde se afla sultanul Murad și-l ucisese cu lovituri de pumnal. Fiul lui Murad, Baiazid, supranumit și Ildîrîm (Fulgerul) din cauza repeziciunii hotărîrilor și mișcărilor sale, luă însă imediat comanda armatei turcești și schimbă retragerea inițială într-o strălucită victorie. Creștinii fură zdrobiți; cneazul Lazăr însuși își pierdu viața.

Mircea trebuia să se aștepte acum ca turcii să se răzbune. De aceea, el fortifică linia Dunării, făcînd din piatră o cetate puternică la Giurgiu și întărind pe aceea de la Turnu. Atacul lui Baiazid se produse în 1394; lupta a avut loc la *Rovine*, în ziua de 10 octombrie. Ea a fost crîncenă; cronica românească a lui Moxa, traducînd o cronică sîrbească, povestește: „fu război mare cît se întuneca, de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgeatelor... se vărsă sînge mult, cît era văile crunte“. Ostașii lui Mircea se luptară cu vitejie și cîștigară biruința; dar, așa cum se va întîmpla două sute de ani mai tîrziu, la Călugăreni, ea nu avu un rezultat hotărîtor: turcii erau prea mulți, spre a fi urmăriți și goniți peste Dunăre; pe de altă parte, se găsi între boieri o coadă de topor, un anume *Vlad*, care se închină turcilor și fu pus domn de ei. Mircea, după o nouă luptă, defavorabilă, în regiunea Curții de Argeș, trecu peste munți, la Brașov. Aci se încheie, în martie 1395, în condiții de perfectă egalitate, un tratat de alianță cu regele Sigismund al Ungariei, prevăzînd ajutor reciproc împotriva dușmanului. Îndată după aceea, în aprilie, oștile celor doi monarhi atacară pe turci, care trebuiră să părăsească Țara Românească; cetatea Turnu, care căzuse în mîna lor înainte de lupta de la Rovine, fu cîștigată.

Lupta de la Nicopole. Prin supunerea completă a Bulgariei, petrecută în 1393, cînd această țară deveni pașalîc, prin faptul că sîrbii erau vasali, prin expediția din Muntenia în 1394, cu toate urmările ei, ungurii se vedeau acum direct amenințați de către puterea, în plină ofensivă, a turcilor. De aceea, regele Sigismund

hotărî să întreprindă expediția creștină care se pregătea de mai multă vreme și care avea de scop îndepărtarea necredincioșilor de la Dunăre și, eventual, chiar gonirea lor din Europa. În luna mai a anului 1396, începură să sosească la Buda cavalerii francezi și burgunzi. Veniră apoi cavalerii germani, sub conducerea burggrafului de Nürnberg, strămoșul actualului nostru rege, și cavalerii englezi. Veneția dădea ajutor cu flota ei, Bizanțul intra și el în coaliție. În toiul verii, această strălucită armată, de vreo 100 000 de oameni, porni spre ținuturile noastre. Vidinul se supuse, Rahova fu cucerită, și aliații ajunseră astfel în fața cetății *Nicopole*, care fu asediată. Sultanul Baiazid, care era la Tîrnovo, veni repede, cu toate puterile sale, la Dunăre. Lupta avu loc în ziua de 28 septembrie. Mircea, care cunoștea felul de luptă al turcilor, se oferise să atace el cel dintîi; ducele de Burgundia, mîndru și fălindu-se cu cei șase mii de cavaleri pe care-i adusese, nu vru însă și porni el atacul. Dar, înaintînd prea departe, fu înconjurat de dușmani și făcut prizonier împreună cu o mare parte din oastea sa. Un atac al regelui Sigismund era să aducă victoria, un contraatac al turcilor și al despotului sîrb, vasalul lor, hotărî însă soarta luptei. Creștinii fură înfrînți; mulți căzură prizonieri; foarte mulți pieriră; regele scăpă pe o corabie și, coborînd pe Dunăre, ajunse, prin Marea Neagră, la Constantinopol și de aci, înconjurînd Grecia, în Dalmația. Expediția creștină, pornită așa de frumos, se isprăvise printr-un dezastru.

Noi lupte ale lui Mircea cu turcii. Participarea lui Mircea la lupta de la Nicopole făcu pe Baiazid să întreprindă, în anul 1397, o expediție de răzbunare în Țara Românească. Oștile turcești fură însă învinse: ne-o spune în chip categoric un cronicar bizantin. Ceea ce nu putuseră face așadar mîndrii cavaleri ai Apusului, făcea, cu mult mai puține mijloace, dar cu o știință militară superioară, domnul muntean. Nu se știe sigur unde a fost lupta; poate pe Ialomița.

O altă victorie împotriva turcilor a repurtat Mircea în 1400. O armată a lor, de cîteva zeci de mii de oameni, făcuse o expediție de pradă în Ungaria. La întoarcere, au fost atacați de domn, care avea și un contingent ungar, și bătuți în așa fel încît puțini au mai scăpat peste Dunăre.

După aceasta, urmă pentru Mircea o perioadă de timp ceva mai liniștită. În 1402, avu loc, la Ankara, o luptă între Baiazid și *Timur-Lenk* (adică Timur cel Șchiop), hanul mongolilor. Sultanul turcilor fu învins și făcut prizonier; închis într-o cușcă și purtat prin Asia în urma învingătorului, el muri curînd după aceea. În urma lui, rămaseră mai mulți fii care începură îndată (anul 1403) o luptă aprigă pentru moștenirea părintească. Mircea se amestecă în această luptă internă și sprijini cu armele pe unul din fii, pe *Musa*. Acesta și ajunse să fie încoronat ca sultan la începutul anului 1411. În schimbul ajutorului acordat, dădu el domnului muntean mai multe posesiuni pe malul drept al Dunării. Într-o scrisoare din această vreme, Mircea adaugă la titlurile sale și pe acela de „stăpînitor al mai multor cetăți turcești". El era acum în culmea puterii: țara avea cea mai mare întindere, iar sultan la turci era protejatul său. Din nefericire însă, această situ-

ație nu dură mult. Musa fu învins de un alt frate, *Mohamed*, care rămase singur stăpînitor al imperiului (1413). Încercările unui nou pretendent, *Mustafa*, ajutat și acesta de Mircea, în anii 1414–1416, nu avură succes: ele provocară însă o expediție de răzbunare a lui Mohamed în Țara Românească, în 1417; cu acest prilej luară turcii cetatea Giurgiu; tot atunci se pare că a căzut și Turnul. Pe de altă parte, Dobrogea e ocupată în întregime, Isaccea și Enisala sînt întărite; Țara Românească era amenințată așadar și dinspre Răsărit. Mircea, după treizeci de ani de lupte și atîtea victorii, fu silit să recunoască superioritatea turcilor; el se angajă să le plătească o sumă de bani anual, un *haraci*, cum se spunea atunci; era un mijloc de a avea liniște, țara rămînînd altfel cu vechile ei rosturi; turcii nu se amestecau în organizarea ei internă, care se păstra neatinsă.

Activitatea internă. Ctitoriile. În afară de luptele sale strălucite, Mircea mai e însemnat și prin felul cum a știut să gospodărească țara, făcînd să se dezvolte comerțul și industria și prin grija ce a avut-o de cele bisericești. El a acordat brașovenilor un nou tratat de comerț, în 1413, specificînd vama pe care aceștia trebuiau s-o plătească; se aduceau mărfuri atît din Răsărit, „de peste mare", cît și din Apus, tocmai din extremitatea cealaltă a Europei. Astfel erau postavurile și catifeaua de *Ypres*, de *Louvain* (în Belgia de astăzi!) și de *Colonia* (pe malul Rinului, în Germania!); altele veneau din *Cehia*, foarte multe produse se aduceau din Ardeal (manufactură săsească!) Noi, în schimb, exportam vite, piei și blănuri, sare, miere și ceară, pește, brînză și grîne. Lîngă Baia de Aramă, la satul Bratilovo, începe, în vremea aceasta, exploatarea *minelor de aramă*.

În privința lăcașurilor dumnezeiești, Mircea a ridicat o nouă biserică, de piatră, la Cozia și a făcut daruri bogate mănăstirii de aci și celei de la Tismana, precum și multora din celelalte mănăstiri care se constată a exista în vremea sa, anume *Snagovul, Glavaciocul, Dealul, Strugalea* (nu se știe sigur unde venea această mănăstire!), *Govora, Bolintinul* (în jud. Ilfov, în „pădurea cea mare"!) și *Vișina* (în jud. Gorj, lîngă Bumbești!). A făcut daruri și la Muntele Athos, mănăstirii *Cutlumuz*, ctitoria înaintașilor săi Nicolae Alexandru și Vlaicu Vodă.

Mircea a murit la 31 ianuarie 1418 și a fost îngropat în ctitoria sa de la Cozia, într-un sarcofag de piatră cioplit ca în Apus. Chipul marelui voievod se vede și astăzi pe peretele ctitorilor, iar amintirea lui, a faptelor lui strălucite, va fi veșnică în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Mircea cel Bătrîn și epoca sa: D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în *Conv. Lit.*, XXXV (1901), pp. 1010–1035; XXXVI (1902), pp. 27–53 și 716–753; XXXVII (1903), pp. 16–30 și 209–231; Regele Carol I, *Nicopole 1396–1877–1902*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVI (1903–1904), pp. 183–206; Ion Bogdan, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn din 10 iunie 1415*, *ibid.*, pp. 109–115; C. Giurescu, *Capitulațiile*

Moldovei cu Poarta Otomană, Bucureşti, 1908, 65 p. in 8°; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, vol. I, Gotha, 1908, XX + 486 p. in 8°; N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră: I. Dobrotici*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913–1914), pp. 1043–1070; I. Minea, *Urmaşii lui Vladislav*, Bucureşti, 1916, 32 p. in 8°; D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1918, 25 p. in 4°; V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, 43 p. in 8°; Virgil Drăghiceanu, *Schitul Brădetul, Argeş*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), pp. 68–73; Constantin C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1926–1927), pp. 1–58; N. Iorga, *Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria românilor*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IX (1928–1929), pp. 1–22; P. P. Panaitescu, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du Moyen-Age*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, XVII (1930), pp. 64–68; V. Drăghiceanu, *Mormîntul lui Mircea Vodă cel Bătrîn*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), pp. 20–24; Preotul Ioan Muşetcanu, *Mănăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, Bucureşti, 1933, 96 p. in 8°; Aziz Suryal Atiya, *The crusade of Nicopolis*, London, 1934, XX + 234 p. in 8°; St. Nicolaescu, *Vechimea Mînăstirii Snagov*, în *Bucureşti*, I (1935), pp. 108–112; Octavian Mărculescu, *Balica şi Dobrotici* (*Doi dinaşti pontici*), Cernăuţi, 1937, 34 p. in 8° (Extras din *Analele Dobrogei*, XVIII); Ion Donat, *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a. Mînăstiri şi schituri*, Craiova, 1937, 96 p. in 8°; Aurel Decei, *A participat Mircea cel Bătrîn la lupta de la Ankara?* în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 339–357; P. P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 258–267; I. Ionaşcu, *Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare de la Bolintin*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 323–338; Scarlat Lambrino, *Săpăturile arheologice din Ţinutul Dunărea de Jos*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), pp. 498–502.

ALEXANDRU CEL BUN

Alexandru cel Bun este figura dominantă
a primului secol de istorie moldovenă.

Caracterul domniei. Întinderea țării. Dintre toți cei care, în jurul anului 1400, rîvneau tronul Moldovei, a biruit, spre norocul poporului nostru, cel mai destoinic, anume *Alexandru*, fiul lui Roman, fostul domn. Am spus spre norocul poporului nostru, deoarece într-adevăr fericită a fost domnia lui. *A durat mult*, condiție esențială pentru propășirea instituțiilor, *a întins hotarele țării*, a mărit deci temelia însăși a statului, *l-a apărat*, cînd a trebuit, *a organizat* temeinic viața bisericească și economică, a căutat să păstreze *pace* și *liniște*, lucru rar într-o epocă de necontenite războaie și năvăliri. A fost o domnie cum puține au mai urmat în zbuciumata istorie a Moldovei. Poporul, cu simțul lui de dreaptă prețuire, i-a spus lui Alexandru „cel Bun" Și așa va rămîne el, cu acest calificativ, în istoria neamului.

Împrejurările în care a ocupat tronul Alexandru cel Bun nu ne sînt bine cunoscute. Un lucru însă este sigur, după cele ce ne spune letopisețul zis de la Bistrița, anume că l-a ajutat Mircea cel Bătrîn. În felul acesta trebuie înțeleasă știrea letopisețului că pe Iuga „l-a luat" domnul muntean. Nici data suirii pe tron nu se poate stabili cu precizie. Primul act asupra căruia nu există nici o bănuială e din 29 iunie 1400: prin urmare, la această dată, Alexandru domnea.

Întinderea progresivă a Moldovei sub raportul teritorial atinge punctul culminant în timpul lui Alexandru cel Bun. El a stăpînit de la Ceremuș la limanul Nistrului, și de la Milcov pînă la Hotin. La începutul domniei, el are Cetatea Albă; după moartea lui Mircea cel Bătrîn, constatăm că stăpînește și celălalt mare port și mare antrepozit comercial, Chilia. Înspre Țara Românească hotarul era chiar la Milcov; numai cetatea Crăciuna, pe malul stîng, rîpos, mai rămăsese încă muntenilor. Părerea care a dăinuit multă vreme în istoriografia noastră, că Vrancea și chiar ținutul dinspre nord, pînă la Trotuș, ar fi aparținut, pe vremea lui Alexandru, Țării Românești, nu se poate susține. Există documente categorice, cum este, de pildă, acela pentru satul Bătinești, dintre Putna și Milcov, din care reiese limpede stăpînirea lui Alexandru asupra acestei regiuni. Tratatul ulterior, din 1475, al lui Ștefan cel Mare cu Mateiaș Corvin, ne arată că au existat și *acte* încheiate între Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun cu privire la hotarul dintre cele două țări. Din nefericire, nu cunoaștem aceste acte, nici n-avem vreo știre despre cuprinsul lor. În sfîrșit, din anul 1413 înainte, hotarul spre miazănoapte e împins dincolo de Ceremuș, el înglobînd și Pocuția. Suprafața Moldovei era, prin urmare, considerabilă. Domnia lui Alexandru

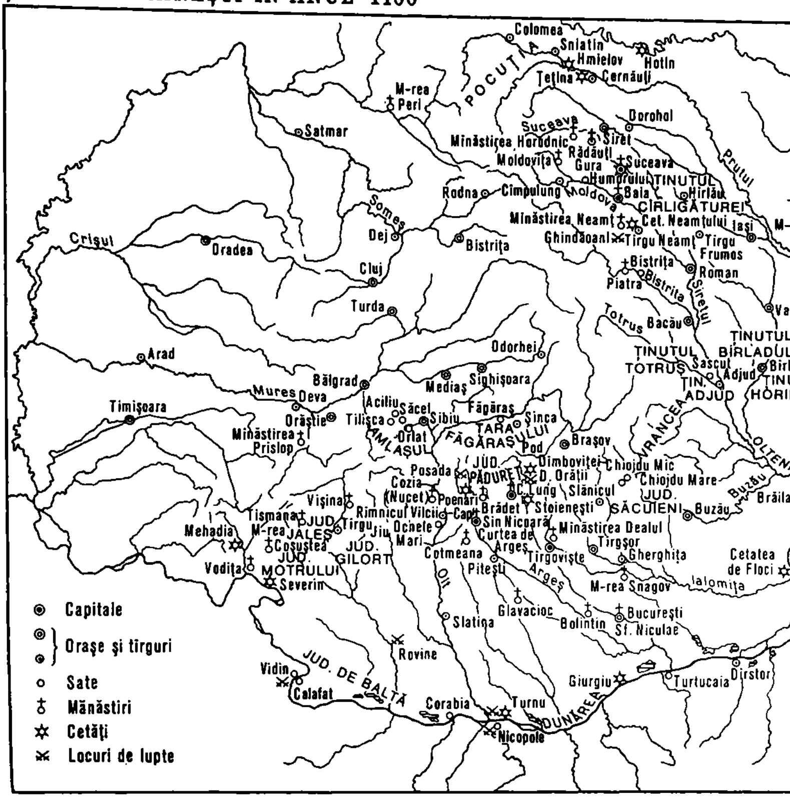
înseamnă, sub acest raport, după cum am spus, punctul cel mai înalt de la întemeiere încoace. El va fi întrecut numai pe vremea lui Ştefan, cînd ţara va avea şi cetatea Crăciuna spre miazăzi şi posesiunile din Ardeal, Ciceiul şi Cetatea de Baltă.

Relaţiile cu vecinii. Ca şi înaintaşii săi, Alexandru cel Bun a păstrat bune raporturi cu polonii. În anul 1402, deci puţină vreme după ce se suise pe tron, el încheie un tratat cu Vladislav Iagello, recunoscîndu-i suzeranitatea. Acest tratat e reînnoit în mai multe rînduri în cursul domniei, ultima dată în 1411. Din vechea datorie de 3 000 de ruble de argint, contractată în timpul lui Petru al Muşatei, mai rămăsese o mie; Vladislav recunoaşte faptul şi-i dă lui Alexandru un înscris la mînă, tot în anul 1411. Dacă acest rest de datorie nu va fi plătit în doi ani, domnul Moldovei va avea dreptul să ocupe Pocuţia şi s-o păstreze pînă ce i se vor întoarce banii. Ceea ce s-a întîmplat în 1413.

Ca urmare a tratatului încheiat în 1402, ajută Alexandru cel Bun pe regele Poloniei cu oaste împotriva duşmanilor în mai multe rînduri. Astfel, în 1422, în timpul războiului cu cavalerii teutoni care, după ce fuseseră izgoniţi de la noi, se stabiliseră în Prusia Orientală, el îi trimite o oaste de călăreţi sub comanda spătarului Coman; aceştia sînt atacaţi, în faţa cetăţii Marienburg, de o armată mult mai numeroasă. Moldovenii se retrag atunci în ordine într-o pădure din apropiere, unde descalecă şi se dau fiecare în dosul unui copac, aşteptînd, cu arcurile pregătite, atacul teutonilor. Cînd aceştia, siguri de victorie, se năpustesc asupra pădurii, sînt primiţi de o ploaie deasă de săgeţi. Mulţi dintre teutoni cad ucişi sau răniţi, ceilalţi se retrag în dezordine, urmăriţi de moldovenii care iau, cu acest prilej, şi o pradă bogată. „Astfel — povesteşte cronicarul polon Długosz —, într-un chip minunat, moldovenii, cu o ceată de puţini oameni, au bătut o oaste mare a duşmanului şi s-au întors... învingători şi încărcaţi cu o pradă uriaşă."

Nu tot aşa de leal s-a purtat însă regele Poloniei faţă de Alexandru cel Bun. Într-adevăr, în timp ce acesta din urmă era credincios cuvîntului dat şi gata să-şi ajute suzeranul la vreme de nevoie, Vladislav Iagello, sub influenţa regelui Ungariei, a admis să încheie cu acesta, în 1412, un tratat la *Lublin*, prin care se prevedea, într-un articol secret, că dacă Alexandru nu va ajuta pe unguri împotriva turcilor, atunci el să fie detronat, iar Moldova să se împartă în două: polonii să ia partea dinspre miazănoapte şi răsărit, cu oraşele Iaşi şi Cetatea Albă, iar ungurii partea dinspre apus şi miazăzi, cu oraşul Bîrlad şi cu Cetatea Chiliei. Acest articol nu va fi cunoscut de Alexandru cel Bun decît tîrziu, spre sfîrşitul domniei, şi atunci el va determina, pe bună dreptate, ruperea legăturilor cu polonii. Acest fapt se va întîmpla în 1431: domnul Moldovei se aliază cu lituanii, care erau şi ei nemulţumiţi de Vladislav Iagello; războiul începe în vară, şi Alexandru înaintează pînă la Liov, luînd o pradă bogată. E adevărat că, pînă la urmă, polonii au biruit, învingînd pe lituani. Domnul Moldovei nu a mai văzut însă acest sfîrşit, deoarece el şi-a încheiat viaţa mai înainte (1 ianuarie 1432).

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎN ANUL 1400

Cu ungurii, relaţiile lui Alexandru cel Bun au fost rezervate; n-a ajuns însă niciodată cu ei la vreun conflict; spre sfîrşitul domniei, atunci cînd se produsese ruptura cu polonii, constatăm chiar o apropiere. Cu Mircea cel Bătrîn, raporturile au fost din cele mai bune; cu ajutorul acestuia, ocupă doar Alexandru tronul; aceleaşi raporturi le-a avut şi cu *fiii* lui Mircea, aşadar cu *Mihail I*, cu *Radu* zis Praznaglava (Chelul) şi cu *Alexandru-Aldea*. Numai cu Dan al II-lea, *duşmanul* fiilor lui Mircea, nu s-a putut împăca Alexandru cel Bun; cu acesta a purtat chiar şi două războaie victorioase, în 1429 şi 1430. Tot Dan al II-lea provoacă şi atacul — nereuşit, de altfel — al turcilor împotriva Cetăţii Albe, în 1420. *Este prima luptă pe care o au moldovenii cu turcii.*

Cu tătarii n-a avut conflicte. Cronicile noastre, ca şi mărturiile străinilor, nu arată nici o luptă între Alexandru cel Bun şi aceşti stăpînitori ai stepei din nordul Mării Negre. Dimpotrivă, ei i-au dat ajutor în expediţia pe care a întreprins-o în vara anului 1431 împotriva polonilor, ajungînd pînă la Liov.

În genere, se poate afirma că politica externă a lui Alexandru cel Bun n-a fost o politică ofensivă, ci una *defensivă*. Este adevărat că el a ocupat Chilia, care aparţinea mai înainte muntenilor, şi Pocuţia, pe care o stăpîneau polonii. Aceste fapte se justifică însă pe de o parte prin necesitatea economică şi militară a Moldovei de a stăpîni cetatea — antrepozit de la gurile Dunării — *hotarul firesc* spre miazăzi —, pe de altă parte, printr-un titlu de drept pe care-l aveau domnii Moldovei asupra pămîntului de dincolo de Ceremuş. *Odată realizate drepturile sale legitime*, Alexandru n-a făcut altceva decît *să se apere* împotriva duşmanilor. Este politica pe care o vor urma cei mai mulţi dintre domnii noştri, este politica, am putea spune, tradiţională a poporului nostru, care nu are tendinţe de imperialism, ci doreşte numai să poată trăi în cuprinsul hotarelor sale etnice.

Alexandru cel Bun şi Biserica. Un merit deosebit şi-a cîştigat Alexandru cel Bun în domeniul bisericesc. El pune capăt mai întîi conflictului cu patriarhia de Constantinopol, conflict care începuse, după cum am văzut, în timpul tatălui său Roman. Chiar la începutul domniei, în 1401, anatema este ridicată, Iosif este recunoscut ca mitropolit al Moldovei şi astfel ţara îşi statorniceşte organizarea ei ierarhică bisericească. Această organizare se desăvîrşeşte apoi prin înfiinţarea, de către Alexandru, a două episcopii: una la *Rădăuţi*, pentru partea de miazănoapte a ţării, alta la *Roman*, pentru partea de miazăzi.

Tot Alexandru este şi ctitorul a două mari şi vechi mănăstiri moldovene: *Bistriţa* şi *Moldoviţa*; el le-a înălţat din temelie şi le-a înzestrat cu numeroase odoare bisericeşti, cu sate, venituri şi robi. În cea dintîi au fost îngropate rămăşiţele pămînteşti ale voievodului; piatra sa de mormînt nu ni s-a păstrat însă. Numeroase danii au primit şi celelalte mănăstiri ale Moldovei şi anume: *Neamţul*, apoi mănăstirea sfîntului Nicolae din Poiana Siretului, numită mai tîrziu şi *Pobrata* (azi Probota), după aceea mănăstirile dintre Prut şi Nistru, anume cea de la *Vîşnevăţ* şi aceea *„a lui Vărzar“*, în sfîrşit mănăstirile *Humor*, întemeiată de un dregător al lui Alexandru, şi *Horodnic*, care era mănăstire de călugăriţe. Şi Muntele Athos

a cunoscut milostenia cucernicului domn al Moldovei: mănăstirea *Zografos* de acolo are un act de danie din anul 1429.

Tot în latura aceasta, a vieții bisericești, trebuie pomenită și aducerea moaștelor Sfîntului Ioan cel Nou. Pe la 1300, a fost martirizat, la Cetatea Albă, de către tătari, un negutător grec cu numele Ioan, fiindcă nu voia să treacă la mahomedanism. După moarte, trupul mucenicului n-a putrezit însă, ci s-a păstrat ca sfinte moaște făcătoare de minuni. Faima lor ajungînd la Suceava, Alexandru se gîndi să le aducă în cetatea sa de scaun. Cu mare și strălucit alai s-a făcut aceasta, și sfintele moaște au fost așezate într-o raclă de argint, frumos împodobită, în biserica mitropolitană din Suceava. Și astăzi încă, la hramul bisericii, mii și mii de oameni vin din toate părțile spre a-și atinge o clipă buzele și fruntea de sfîntul trup al mucenicului, cel ce vindecă bolile și apără pămîntul Moldovei. Viața Sfîntului Ioan cel Nou a fost scrisă chiar în vremea lui Alexandru cel Bun de către un călugăr învățat, *Grigore Țamblac*. Acesta era de fel din Tîrnovo, în Bulgaria; fusese trimis în Moldova, în 1401, de către patriarhul de Constantinopol spre a pune capăt conflictului bisericesc, și, isprăvindu-și cu bine misiunea, rămăsese aci. Domnul îi dădu stăreția mănăstirii Neamțului și-l numi totdeodată „prezviter al marii biserici a Moldovlahiei" La Suceava, Țamblac a ținut în slavonește — limba oficială a țării — o serie de predici, 21 de toate, al căror cuprins ne este cunoscut, deoarece còpii de pe ele s-au păstrat atît în Rusia, cît și în sudul Dunării. După cîtăva vreme, acest învățat călugăr a trecut în Lituania și a fost ales mitropolit al Kievului.

Dar nu numai față de biserica țării a arătat Alexandru grijă, ci și față de celelalte confesiuni creștine. Pentru episcopul catolicilor a zidit o biserică frumoasă, de piatră, în *Baia*, iar armenilor le-a dat un hrisov, recunoscîndu-le un episcop, cu reședința la Suceava. Cîți dintre conducătorii contemporani ai Europei pot arăta o așa de largă înțelegere, un spirit așa de tolerant, așa de creștin?

Viața economică. Și în domeniul acesta, Alexandru cel Bun s-a arătat un cîrmuitor destoinic. El a dat negustorilor din Liov și din ținuturile polone învecinate cu Moldova un privilegiu comercial, în anul 1408, hotărîndu-le ce anume vămi au să plătească. Aceste vămi se luau la hotare, sau în orașele cele mai apropiate de hotare, precum și în unele din orașele și tîrgurile din interior. Astfel, de pildă, postavul care se aducea din Polonia și era destinat Ardealului, plătea o vamă la Suceava, cea mai mare, apoi o a doua la Baia și o a treia la Moldovița. Dar, deși existau mai multe vămi, totalul lor nu era prea ridicat.

Cuantumul vămii varia, pentru mărfurile de export, în raport cu țara de destinație. Astfel, se plătea la Suceava, pentru o vită cornută, dacă se exporta la tătari, patru *groși* (moneta curentă pe atunci în Moldova!); dacă se exporta la Liov, numai un groș; pentru o sută de oi, șaizeci de groși, dacă erau destinate tătarilor; numai zece groși, dacă mergeau la Liov. Existau, așadar, și atunci tarife preferențiale.

Un alt privilegiu comercial a dat Alexandru cel Bun negustorilor din Brașov; cei din Bistrița știau și ei, în mod precis, cît au de plătit pentru mărfurile pe

care le importau din sau le exportau în Moldova. O activitate comercială foarte vie domnea pe vremea aceea în întreaga ţară. Şiruri lungi de care cu marfă străină sau localnică, străbăteau drumurile; veniturile visteriei erau mari.

Alexandru cel Bun şi-a sfîrşit domnia, după cît se pare, la 1 ianuarie 1432; în urma lui au rămas mai mulţi fii care s-au luptat ani de-a rîndul, între ei, pentru a ocupa tronul; în vederea acestui scop, nu s-au dat îndărăt nici de la cele mai grozave crime. Ţara, care înflorise mult sub lunga domnie a lui Alexandru, va decădea în timpul nevrednicilor săi fii.

BIBLIOGRAFIE

Alexandru cel Bun şi epoca sa: I. Ursu, *Relaţiunile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ştefan cel Mare, 1504*, Piatra-Neamţ, 1900, 200 p. in 8°; D. Onciul, *Datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904–1905), pp. 201–225; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, XIX + 240 p. in 8°; N. Iorga, *Patrafirul lui Alexandru cel Bun*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXV (1912–1913), pp. 343–346; C. Auner, *Episcopia de la Baia*, în *Rev. Cat.*, IV, 1915, pp. 89–127; N. Iorga, G. Balş, *L'art roumain*, Paris, 1922, 412 p. in 8°; Oreste Luţia, *Legenda Sf. Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile de la Voroneţ*, în *Codrul Cozminului*, I (1924), pp. 279–354; C. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1926–1927); Ilie Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928, 219 p. in 8°; P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui*, Bucureşti, 1932, 59 p. in 16°; P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), pp. 44–56; Pr. C. Bobulescu, *Aerul sau epitaful lui Alexandru cel Bun*, în *Rev. Soc. Bis. Chişinău*, XXIV (1934), pp. 65–74; Generalul R. Rosetti, *Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Mem. Secţ. Acad. Rom.*, s. 3, t. XV (1934), pp. 81–91; Const. C. Giurescu, *Întîlnirea lui Guillebert de Lannoy cu Alexandru cel Bun*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), pp. 286–287.

IANCU DE HUNEDOARA

„Atletul cel mai puternic al lui Hristos."

(Scrisoarea din 1456 a papei Calixt al III-lea)

Românii din Ardeal. Starea lor socială și economică. Românii din Ardeal n-au avut parte de o dezvoltare liberă, în forme proprii, naționale, ca dincoace de Carpați. Statul în cuprinsul căruia au trăit a fost un stat străin, cu o biserică dominantă străină, cu o pătură conducătoare străină. Cine voia să ia parte la viața de stat, să intre în pătura conducătoare, fatal trebuia să se asimileze ei, era adică pierdut pentru neamul nostru. În aceasta a stat tragedia elementului românesc de peste munți.

La începutul veacului al XV-lea, românii din Ardeal erau împărțiți în trei mari categorii: *șerbii* sau *iobagii*, alcătuind categoria cea mai numeroasă și trăind pe moșiile regelui, bisericii și nobililor, cărora erau obligați să le plătească dijme, dări și să le muncească; apoi *cnejii* și *voievozii*, avînd o situație mai bună, în calitatea lor de administratori și de reprezentanți ai șerbilor față de proprietarii respectivi; în sfîrșit, *nobilii*, bucurîndu-se de toate drepturile și privilegiile rezervate prin legi, decrete și obiceiuri. Starea șerbilor era grea: nu se puteau muta de pe o moșie pe alta, decît dacă le dădea voie proprietarul, ceea ce, bineînțeles, nu se întîmpla; trebuiau apoi să plătească numeroase dări și dijme, nu numai proprietarilor, dar și bisericii catolice; trebuiau să lucreze gratis un număr de zile pe an. Nevoile și asuprelile tot înmulțindu-se, iobagii ardeleni — români și unguri — au făcut o mișcare în anul 1437.

Mișcarea din 1437. Unio trium nationum. Mișcarea din 1437 a avut ca punct de plecare un abuz al episcopului Transilvaniei *Gheorghe Lepeș*. Acesta nu strînsese timp de trei ani dijmele care i se cuveneau; la urmă le ceru în bloc pe toate, și anume, nu în moneda obișnuită pînă atunci, ci în moneda cea nouă, care valora mai mult decît cea anterioară. Abuzul era deci îndoit. Țăranii români și unguri din nordul Ardealului, sătui de continuele vexațiuni suferite, se ridicară cu toții și cerură să li se facă dreptate. Avu loc o consfătuire a răsculaților pe dealul *Bobîlna* (teritoriul comunei *Olpret*) și se formă o delegație care ceru nobililor să revină la vechile libertăți. Aceștia, însă, avînd de partea lor și pe voievodul Transilvaniei, pe Ladislau Csàky, în loc să dea ascultare plîngerilor, schingiuiră și uciseră pe trimișii țăranilor. Izbucni atunci o răscoală înfricoșătoare; mulți căzură de o parte și de alta, pînă cînd nobilii, dîndu-și seama de gravitatea situației, făcură o legătură cu *sașii*, care avuseseră și ei de suferit de pe urma mișcării, și cu *secuii*. Actul, încheiat la *Căpîlna*, în ziua de 16 sep-

tembrie 1437, prevedea o *„unіune frăţească"*, fiecare parte obligîndu-se să ajute, fără întîrziere, pe celelalte, împotriva duşmanilor; fiindcă erau *trei* părţi, i s-a mai zis şi *„Unio trium nationum"*

Rezultatele uniunii nu întîrziară. Ţăranii fură înfrînţi în luptele care avură loc, iar conducătorii lor executaţi; condiţiile de trai deveniră şi mai grele. Sub raport politic, *„Unio trium nationum"* avu, de asemenea, consecinţe însemnate: ca servi de temei teoriei de mai tîrziu care prezenta ca naţiuni politice ale Ardealului numai pe unguri, saşi şi secui, cu excepţia românilor. De fapt, după cum am văzut, înţelegerea din 1437 vorbea de *nobili*, de saşi şi de secui, şi în rîndurile celor dintîi erau şi români. Din nefericire, însă, aceşti români, spre a-şi păstra moşiile şi dregătoriile, îşi schimbară credinţa (regii unguri persecutau pe ortodocşi) şi limba, fură pierduţi deci pentru neamul nostru.

Iancu de Hunedoara. Din rîndurile românilor ardeleni au ieşit multe familii de seamă care au dat statului maghiar bărbaţi vestiţi în toate domeniile de activitate (armată, administraţie, biserică etc.). Astfel au fost familiile *Banffi* (al cărei nume vine din românescul Ban şi înseamnă: fiul lui Ban!), *Dragffi* (din Drag!), *Kendeffi* (din Cîndea!), *Majlath, Csàki, Bekes* etc. Dar cea mai vestită familie, în privinţa aceasta, a fost familia *Corvineştilor* care a dat statului maghiar pe cel mai mare general al lui, *Iancu de Hunedoara*, pe unul dintre cei mai străluciţi regi, *Mateiaş Corvinul* şi pe un ilustru arhiepiscop şi diplomat, *Nicolae Olahul*.

Corvineştii sînt de origine din ţinutul Hunedoarei. Tatăl lui Iancu se numea *Voicu*, iar bunicul lui, *Şerb*. În 1409, regele Sigismund dăruia lui Voicu, pentru „strălucitele sale merite" dovedite în diferite împrejurări ca „oştean al curţii" (*„aulae miles"*), domeniul *Hunedoarei* cu toate locurile sale de arătură, fîneţele, pădurile şi apele sale. Cu acest prilej e pomenit şi fiul lui Voicu, *Ioan*, care nu e altul decît vestitul Iancu de Hunedoara. Acesta s-a născut, după toate probabilităţile, în 1386, în anul cînd începea Mircea cel Bătrîn să domnească. A învăţat, ca şi tatăl său, meşteşugul armelor; a fost, în acest scop, şi în Italia, în slujba ducelui de Milano. Reîntors în ţară, el slujeşte, cu o trupă a sa, regelui Sigismund, care îi dă în schimb o moşie în Banat. Cariera lui Iancu se desfăşoară apoi în felul următor: în 1438 e *ban de Severin*, în 1441 îl găsim ca *voievod al Transilvaniei*, iar în 1446, în urma morţii regelui Vladislav, ucis la Varna, *guvernator al Ungariei*. În această înaltă funcţie rămîne el pînă în 1452, cînd îşi dă demisia din cauza intrigilor nobililor unguri.

Iancu de Hunedoara e vestit în istorie din pricina luptei necurmate pe care a dus-o, timp de zeci de ani, cu turcii, şi din pricina victoriilor răsunătoare pe care le-a cîştigat asupra acestora. Cele mai însemnate din aceste victorii au fost în 1442, cînd a sfărîmat două armate turceşti, una la Poarta de Fier, pe unde treci din Ardeal în Banat, şi alta pe Ialomiţa, în Muntenia, apoi în 1443, cînd a ajuns cu armata sa pînă în inima Balcanilor, dincolo de Sofia, şi mai ales în 1456, cînd a apărat cu eroism *Belgradul* împotriva atacurilor lui Mohamed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, silindu-l să se retragă.

Date fiind însuşirile deosebite ale lui Iancu de Hunedoara, vitejia şi prestigiul său, apoi slujbele mari pe care le-a avut, nu e de mirare că el a exercitat o influenţă puternică şi asupra ţărilor de dincoace de Carpaţi. Timp de aproape cincisprezece ani (1442–1456), atît Muntenia cît şi Moldova au stat sub directa lui înrîurire. El a făcut domni sau i-a dat jos din scaun, după voie; unii dintre aceşti domni îl considerau drept „părintele" lor; adeseori a trecut cu armată peste munţi, în luptele împotriva turcilor.

Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn, pînă la Vlad Ţepeş. După moartea lui Mircea cel Bătrîn, urmează o epocă de scădere în istoria Ţării Româneşti. Este epoca luptelor pentru tron, cu tot şiragul nenorocirilor şi umilinţelor care se leagă de o asemenea ispravă; este epoca dezbinării în partide potrivnice care adeseori recurg la ajutorul, ce trebuie apoi plătit aşa de scump, al străinilor. În această vreme, se luptă fiii lui Mircea, numiţi şi *Drăculeşti* (de la unul din ei, Vlad Dracul!), cu fiii şi urmaşii lui Dan I, aşa-zişii *Dăneşti*. Dar cîteodată se luptă şi membrii aceleiaşi ramuri *între ei*. Astfel stînd lucrurile, turcii nu mai găsesc în faţa lor rezistenţa îndîrjită din vremea lui Mircea; domnii Ţării Româneşti li se închină, plătesc haraci şi-i însoţesc în expediţii.

Mihail I (1418–1420), fiul şi urmaşul lui Mircea la tron, piere după doi ani de domnie, în luptă cu *Dan al II-lea*, fiul lui Dan I. Învingătorul, la rîndul lui, este nevoit să lupte cu un alt fiu al lui Mircea, *Radu* zis *Praznaglava*, adică, pe româneşte, *Chelul*. Acesta izbuteşte să domnească şi el, cîte puţin în mai multe rînduri. Dan îşi încheie stăpînirea în 1431, fiind nevoit să se retragă în faţa lui *Alexandru Aldea*, un al treilea fiu al lui Mircea, care vine din Moldova, ajutat cu oaste de către Alexandru cel Bun. Domnia lui Alexandru Aldea ţine pînă la finele anului 1436 sau începutul lui 1437; acest voievod ar fi vrut să se împotrivească turcilor, însă nu izbuteşte şi e nevoit nu numai să li se închine, dar să dea şi un număr de vreo 20 de fii de boieri ca ostatici.

Cel mai însemnat dintre toţi urmaşii la tron ai lui Mircea a fost fiul său *Vlad Dracul* (sfîrşitul lui 1436 sau începutul lui 1437–1446). A luat domnia cu ajutorul regelui Sigismund al Ungariei; din cauza vecinătăţii imediate a turcilor, care stăpîneau, pe malul *stîng* al Dunării, cetăţile *Giurgiu* şi *Turnul*, a trebuit, însă, îndată după aceea, să li se închine lor. El însoţeşte, în 1438, armata sultanului, în expediţia făcută în Ardeal; a fost prădată şi arsă atunci valea Mureşului şi oraşele Mediaş, Sighişoara, Sebeş, precum şi suburbiile Braşovului. Văzînd, însă, apoi, izbînzile repurtate în 1442 de către Iancu de Hunedoara asupra turcilor, Vlad Dracul trece de partea acestuia şi-l însoţeşte în expediţiile următoare. Astfel a participat la marea expediţie din 1443, cînd armata creştină a trecut de Sofia, apoi la cea din 1444, care urmărea să gonească pe turci din Constantinopol, dar care s-a isprăvit, întocmai ca şi cea din 1396, printr-un dezastru, de data aceasta la *Varna*. A pierit în luptă însuşi regele Vladislav al Ungariei, care n-a vrut să asculte de sfatul lui Iancu şi s-a aventurat departe, în mijlocul duşmanilor, aşa cum făcuseră cavalerii francezi la Nicopole. În anul următor, 1445,

Vlad Dracul a luat parte la expediţia pe Dunăre, întreprinsă de o flotă burgundă; cu acest prilej au fost cucerite cetăţile *Turtucaia* şi *Giurgiu*. După această expediţie, relaţiile dintre domnul muntean şi Iancu se strică; urmarea este o expediţie a acestuia din urmă în Ţara Românească, în care Vlad Dracul este prins şi decapitat (decembrie 1446). În locul lui este numit *Dan al III-lea*, fiul lui Dan al II-lea, care nu domneşte însă decît vreun an şi ceva, lăsînd locul lui *Vladislav al II-lea* a cărui stăpînire a ţinut mai mult, din 1447 pînă în 1456. Şi acesta ajunge în conflict cu Iancu de Hunedoara, care-i ia cele două posesiuni de peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul şi, în cele din urmă, îl face să-şi piardă şi tronul, punînd în locul lui pe *Vlad Ţepeş*.

Vladislav a zidit, în 1453, o biserică la mănăstirea Snagov; uşa de lemn, admirabil sculptată, a acestei biserici, s-a păstrat pînă în zilele noastre.

Urmaşii lui Alexandru cel Bun, pînă la Ştefan cel Mare. În Moldova, după moartea lui Alexandru cel Bun, constatăm aceeaşi stare nenorocită ca şi în Ţara Românească după Mircea cel Bătrîn. Fiii, legitimi şi nelegitimi, se luptă pentru moştenirea părintească; în dorinţa lor de a ocupa scaunul domnesc, fac apel la străini şi li se închină, cîteodată chiar la mai mulţi în acelaşi timp. Luptele interne strică ţara, împiedică negoţul; sărăcia se adaugă umilinţei. Cei douăzeci şi cinci de ani care despart sfîrşitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ştefan, sînt, fără îndoială, printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei. I-am fi putut evita, ca şi anii corespunzători din Muntenia, numai dacă am fi avut şi noi, cum au avut alte popoare, un sistem precis şi riguros de succesiune la tron, dacă am fi recunoscut, de pildă, dreptul la domnie al primului născut, din tată în fiu. Din nefericire, însă, nu numai că n-am avut un asemenea sistem, dar n-am mărginit dreptul de succesiune nici măcar la *fiii* celui care domnea. Fraţii, nepoţii, verii acestuia puteau şi ei să aspire la domnie, din moment ce erau „sămînţă de domn". Mai mult chiar, se recunoşteau aceleaşi drepturi şi *fiilor nelegitimi* care-şi puteau dovedi înalta lor origine. Lesne de înţeles ce a urmat dintr-un astfel de sistem: s-a deschis drum tuturor ambiţiilor şi tuturor compromisurilor. O mare parte din forţele vii ale neamului nostru s-au irosit în luptele nenorocite pentru domnie; aceste lupte ne-au făcut mai mult rău decît toţi duşmanii externi laolaltă. De aceea nu se va putea niciodată preţui îndeajuns sistemul *actual*, care prevede o modalitate *precisă* şi *riguroasă* în ce priveşte succesiunea la tron.

După Alexandru cel Bun a urmat fiul său *Iliaş*. Acesta, ajutat de poloni, a trebuit să dea, însă, mai multe lupte cu fratele său *Ştefan* pînă cînd, în cele din urmă, ei se înţeleg să domnească fiecare peste cîte o jumătate de ţară (1435); Iliaş ia partea de miazănoapte — „Ţara de Sus" cum se va spune mai tîrziu —, iar Ştefan partea de miazăzi — „Ţara de Jos" —, cu Chilia şi Cetatea Albă. Moldova se împărţi deci în două, ca şi o moşie oarecare; fiecare domn avu cancelaria lui, dregătorii lui, veniturile lui. Această stare dură pînă la sfîrşitul anului 1442, cînd Ştefan, vrînd să nu mai împartă puterea cu fratele său, îl prinde şi îl orbeşte. Crima aceasta, oribilă, nu rămîne însă nerăzbunată; în 1447, fiul

lui Iliaş, *Roman*, venind cu ajutor polon, prinde, la rîndul lui, pe Ştefan şi-i taie capul. Moldova se împarte din nou, pentru foarte scurt timp însă, între doi stăpînitori: *Roman* şi *Petru*, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun. Acesta e ajutat de Iancu de Hunedoara, pe a cărui soră o luase în căsătorie. După Petru, care, la urmă, rămăsese singur stăpîn, vine *Alexăndrel*, fratele mai mic al lui Roman; el nu se poate menţine însă decît vreun an şi jumătate, trebuind să se retragă în faţa lui *Bogdan al II-lea (1449–1451)*, un al patrulea fiu al lui Alexandru cel Bun, venit cu ajutor tot de la Iancu de Hunedoara. Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare, este cel mai însemnat dintre domnii acestei epoci; el biruie, în bătălia din codrul *Crasnei* — aşa cum va face, mai tîrziu, fiul său la codrul Cozminului —, pe polonii care vroiau să aducă din nou în scaun pe Alexăndrel (6 septembrie 1450).

„Deci cînd au fost la mijlocul pădurii — povesteşte cronica , făcut-au năvală oastea lui Bogdan vodă la carele leşilor, ci apărîndu-se leşii, abia au scăpat cu multă pagubă şi peire. Deci vrînd să intre şi ceilaltă oaste leşească, atuncea s-au ivit toată oastea lui Bogdan vodă, cu multe steaguri şi buciume şi fără călărime, multă pedestrime. Văzînd acestea, leşii s-au tocmit de război şi au băgat în mijloc pe Alexandru vodă... Şi s-au bătut mai înainte de apusul soarelui pînă au înoptat, perind de amîndouă părţile, pînă au năvălit şi gloatele de pedestri, carii au făcut la strîmtoare mare moarte în leşi, tăind cu coasele vinele cailor; unde hatmanii leşeşti, vrînd să îmbărbăteze pre ai săi, şi-au pus şi ei capetele, ales Piotru Odrivoz şi Nicolae Porava şi Buciaţskii."

Bogdan are un sfîrşit tragic: el este surprins, pe cînd petrecea la un boier, în satul *Răuseni*, de un frate al său, *Petru Aron*, şi decapitat (1451, octombrie). Sub domnia acestuia din urmă care, pentru a cîştiga tronul, recursese deci la o crimă, Moldova plăteşte, pentru întîia oară, haraci turcilor. În acelaşi timp, domnul era supus şi polonilor; ţara lui Alexandru cel Bun ajunsese într-o mare stare de umilinţă, din care o va scoate însă Ştefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Ardeal. Iancu de Huniedoara: N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I. *Pînă la mişcarea lui Horia (1784)*, Bucureşti, 1915, 463 p. in 8°; Colonel T. Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, Bucureşti, 1925, 261 p. in 8°; Teodor Popa, *Iancu Corvin de Huniedoara* (*Ioan Hunyadi*), Hunedoara, 1928, 184 p. in 8°.

Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn: Al. Xenopol, *Lupta între Drăculeşti şi Dăneşti* în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXX (1907), pp. 183–272; Al. A. Vasilescu, *Urmaşii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Ţepeş 1418–1456*, I. *De la moartea lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Dracul, 1418–1437*, Bucureşti, 1915, 55 p. in 4°; St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea vodă cel Bătrîn, 1431–1435*, Bucureşti, 1922, 48 p. in 4°; Ilie Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, Iaşi, 1928, 219 p. in 8°; I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii (IV Pretinsa luptă dintre Dăneşti şi Drăculeşti)*, Craiova, f. a., 123 p. in 8°; St. Nicolaescu, *Lămurirea unei enigme istorice. Vladislav voievod şi doamna Neacşa, 1488*, Bucureşti, 1915, 8 p. in 8°.

Urmaşii lui Alexandru cel Bun: V. Pârvan, *Alexăndrel vodă şi Bogdan vodă*, Bucureşti, 1904, 128 p. in 8°; I. Bogdan, *Contribuţii la istoria Moldovei între anii 1448–1458*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXIX (1906–1907), pp. 629–643; Fr. Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan*, Bucureşti, 1936, 11 p. in 8°.

VLAD ȚEPEȘ

„Se speriaseră întru atîta mulțimile (turcilor) încît se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatoli"

(Mărturie contemporană)

Căderea Constantinopolului și urmările ei. După Mohamed I, contemporanul lui Mircea cel Bătrîn, urmă ca sultan al turcilor *Murad al II-lea*, un stăpînitor cu însușiri deosebite, mare constructor și iubitor de cultură. Domnia lui ținu pînă în 1451, cînd un atac de apoplexie îi puse capăt vieții. Fiul și urmașul său, *Mohamed al II-lea*, avea atunci 21 de ani; moștenise înclinarea spre cele spirituale ale tatălui său; cunoștea mai multe limbi și era stăpînit de o ambiție uriașă: își propusese — ne spune o mărturie contemporană — să imite pe Alexandru Macedon și pe Cezar. Îndată ce se sui pe tron, începu pregătirile pentru cucerirea Constantinopolului: construi o cetate pe țărmul european al Bosforului, primi pe inginerul Orban —, român ardelean, după cîte se pare —, care părăsise, nefiind plătit, pe bizantini, și-l puse să-i toarne tunuri de asediu, între altele unul uriaș, de 700 de tone, își organiză o flotă, în sfîrșit, stabili în amănunțimi planul atacului. În aprilie 1453, asediul începu: armata lui Mahomed al II-lea număra, după un izvor turc, 80 000 de soldați buni, în afară de trupele neregulate; flota sa avea 420 de vase, mari și mici. În fața acestor forțe însemnate, împăratul bizantin *Constantin Dragasses* abia putu strînge 8–9 000 de oameni și vreo 30 de corăbii. Populația Constantinopolului, învrăjbită de nesfîrșitele discuții religioase și urînd pe catolici care fuseseră chemați în ajutor, nu înțelese gravitatea momentului și nu sprijini cum trebuia eforturile împăratului său. Asaltul decisiv avu loc în ziua de 29 mai: cinci coloane puternice atacară porțile orașului. După o luptă înverșunată, în cursul căreia Constantin Dragasses căzu eroic, turcii pătrunseră înăuntru. Mulți dintre locuitori fură făcuți robi, averile lor prădate, iar majoritatea bisericilor, începînd cu minunata *Sfînta Sofie* a lui Iustinian, prefăcute în moschei. După ce trecu însă furia primelor zile, Mahomed luă măsuri de organizare; fixă populației rămase locuințe; numi un nou patriarh, încheie un tratat cu negustorii genovezi din Galata (un cartier al Constantinopolului). Viața își reluă cursul; populația orașului crescu în scurtă vreme în chip considerabil, iar grecii se grupară în jurul patriarhiei, în cartierul Fanarului; unii dintre ei ajunseră, cu timpul, la situații importante; un călugăr grec, Critobul, din insula Imbros, scrise chiar o cronică foarte favorabilă lui Mohamed al II-lea.

Cucerirea Constantinopolului avu un răsunet extraordinar în întreaga creștinătate; avu, de asemenea, urmări însemnate. Unii dintre învățații și artiștii greci se stabiliră în Italia și în alte țări, contribuind la deșteptarea interesului pentru

limba și literatura greacă. Dar mai ales în domeniul politic și economic urmările fură mari. Avînd Bosforul și Dardanelele, turcii deveniră de fapt stăpînii Mării Negre. Comerțul cetăților genoveze din Crimeea, în fruntea cărora sta *Caffa*, comerțul Chiliei și Cetății Albe fu controlat de ei; în cele din urmă, înseși aceste cetăți căzură în mîna lor: Marea Neagră deveni o mare turcească.

Prin cucerirea Constantinopolului, turcii ajunseseră stăpîni nu numai ai centrului vital al Peninsulei Balcanice, dar ai unui centru *mondial*, sub toate raporturile. Însemnătatea statului otoman și a conducătorilor lui crescu prin aceasta considerabil; prestigiul lui de asemenea. Stăpîn pe strălucita cetate a lui Constantin, pe „orașul împăratului" (Țarigrad) cum spuneau slavii, turcii devin o mare putere a lumii și cea mai mare din sud-estul european și din vestul asiatic.

La marginea de miazănoapte a Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării, mai rămăseseră însă două cetăți însemnate, necucerite încă: *Belgradul* și *Chilia*. Ele împiedicau înaintarea turcească spre miazănoapte: erau, în același timp, și excelente baze de operațiuni pentru eventuale campanii creștine în Balcani. Mohamed al II-lea înțelese numaidecît însemnătatea acestor puncte strategice; el spunea chiar — ni s-au păstrat înseși cuvintele lui —: „cîtă vreme românii stăpînesc Chilia și Cetatea Albă, iar ungurii Belgradul sîrbesc, nu vom putea birui pe creștini" De aceea, la puțină vreme după cucerirea Constantinopolului, Mohamed își concentră eforturile asupra celor două cetăți de pe linia Dunării. Întîi fu asediat Belgradul (1456); apărarea vitejească a lui Iancu de Hunedoara sili însă pe sultan să se retragă, cu pierderi considerabile. Apoi trimise o flotă împotriva Chiliei (1462); nici această încercare nu reuși. De fapt, era numai o amînare: peste cîteva decenii ambele cetăți vor fi în mîna turcilor[1], și drumul spre Ungaria și Polonia le va fi deschis.

Vlad Țepeș. Chiar în anul în care, după strălucita biruință de la Belgrad, Iancu de Hunedoara închidea ochii, plîns de întreaga creștinătate (1456), se suia pe tronul Țării Românești *Vlad Țepeș*, fiul lui Vlad Dracul. Porecla de Țepeș îi venea de la pedeapsa lui preferată: tragerea în țeapă, pe care o aplica atît făcătorilor de rele, cît și celor care tulburau liniștea țării. S-a exagerat cruzimea acestui voievod care e prezentat de unii istorici ca un bolnav, un degenerat, un sadic; de fapt, schingiuirile și execuțiile pe care le-a ordonat el nu erau pornite dintr-un capriciu maladiv, ci aveau întotdeauna o rațiune și anume, foarte adesea, o *rațiune de stat*. Ele serveau ca exemplu și asigurau ordinea; de altfel, nu erau mai numeroase sau mai crude ca acelea ale atîtor alți stăpînitori contemporani din Europa: așa erau vremurile. Vlad Țepeș ocupă tronul cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara; la început, el are să respingă încercările unor pretendenți: *aceștia erau sprijiniți de către sași*: așa se explică sîngeroasele represalii ale lui Țepeș, care trase în țeapă sau arse de vii pe o sumă de negus-

[1] Chilia în 1484, Belgradul în 1521.

tori brașoveni și prădă ținutul Sibiului și Țara Bîrsei (1459). Unul din acești pretendenți, *Dan*, care venise cu oaste să-și încerce norocul, fu bătut și prins. Țepeș dădu poruncă să i se sape groapa, îi făcu de viu slujba înmormîntării și apoi îi tăie capul: pildă și pentru ceilalți care rîvneau tronul. Iar fiindcă Dan venise și cu sprijinul românilor din Făgăraș și Amlaș, trimise împotriva acestor ținuturi o oaste care le jefui și le arse cumplit. Unele sate, ca de pildă, Șercaia și Mica, fură nimicite în întregime încît, doi ani după aceea, trebuiau să fie colonizate din nou. Amlașul fu luat la 24 august 1460; sătenii, în frunte cu popa, suferiră pedeapsa pe care o aplica obișnuit voievodul: tragerea în țeapă.

Luptele cu turcii. După ce își consolidă în felul acesta stăpînirea, decapitînd pe unul din pretendenți și îngrozind pe ceilalți și eventualii lor susținători, Țepeș păși împotriva turcilor. Tributul în bani nu-l mai plătise de trei ani de zile, cu atît mai puțin se gîndise să dea copiii care i se cereau pentru corpul de ieniceri. Sultanul Mohamed al II-lea, cunoscînd, se vede, ce putea domnul muntean, vru mai întîi să-l înlăture printr-un vicleșug, nu prin forța armelor. Îi trimise deci vorbă printr-un grec, *Catavolinos*, să vină la Giurgiu, pentru ca, de comun acord cu demnitarii turci, să reguleze o chestie de hotar. Țepeș veni, aducînd, spre a amăgi, la rîndu-i, pe dușman, tributul și chiar un număr de cincizeci de copii; avea însă, în același timp, pregătită și o oaste care, la semnul voievodului, înconjură pe neașteptate detașamentul otoman, luînd prizonier și pe comandantul lui, pe Hamza, begul de Nicopole, împreună cu grecul Catavolinos. Prinșii fură duși la Tîrgoviște și acolo, în marginea orașului, se ridică pentru fiecare soldat turc cîte o țeapă, aceea a lui Hamza și cealaltă, a grecului, fiind mai înalte. Giurgiu căzu în mîna lui Țepeș, malul drept al Dunării, de la guri și pînă la Zimnicea, fu ars și prădat; un alt comandant turc, Mehmet-pașa, scăpă cu fuga. Într-o scrisoare pe care o trimite, în ianuarie 1462, lui Mateiaș regele Ungariei, Țepeș, povestind această campanie, arată că au fost uciși 23 809 oameni — precizia cifrei se explică prin aceea că se strîngeau cu grijă capetele tăiate — „afară de 884 care au fost arși în casele lor și ale căror capete n-au putut fi înfățișate" În total deci 24 693 de dușmani. Cît erau de îngroziți turcii, se vede și din împrejurarea că înșiși locuitorii Constantinopolului se pregăteau să părăsească orașul, temîndu-se că Țepeș ar putea ajunge pînă acolo. „Se speriaseră întru atîta mulțimile (turcilor) — spune o mărturie contemporană —, încît se socotea fericit cel ce putea trece dincolo, în Anatolia."

Campania din 1462. Evident, o asemenea îndrăzneață provocare nu putea rămîne fără răspuns din partea lui Mohamed al II-lea. În primăvara anului 1462, o armată însemnată — cronicarul grec Halcocondil dă cifra, mult exagerată însă, de 250 000 — porni spre Dunăre. Față de puhoiul turcesc, Țepeș nu avea decît oastea de țară, călăreți în cea mai mare parte, vreo zece mii de oameni în totul. O luptă pe cîmp deschis nu era deci cu putință. Trecerea pe țărmul stîng s-a făcut în dreptul Nicopolei, ai noștri neputînd-o împiedica. Urmară apoi o serie de

ciocniri, în locuri alese de Țepeș, unde mulțimea turcilor n-avea cum să se desfășoare — tactica clasică a domnilor noștri — și unde repeziciunea de mișcări, îndrăzneala și vitejia voievodului pricinuiră dușmanului pagube însemnate. Într-o noapte, Țepeș atacă însăși tabăra turcească, vrînd să pătrundă pînă la cortul sultanului spre a-l ucide. Ajutați de întuneric și de zăpăceala produsă de o asemenea extraordinară tentativă, ai noștri măcelăriră un număr considerabil de turci și se retraseră fără mari pierderi. O hotărîre pe calea armelor era vădit că nu se va putea obține. Mai ales că oastea sultanului ducea lipsă de alimente — se făcuse pustiu în fața năvălitorilor, după metoda străveche —, și, pe deasupra, se ivise și ciuma. Pe de altă parte, nici flota trimisă să cucerească cetatea Chiliei — unde era garnizoană pusă de Iancu de Hunedoara — nu putuse isprăvi nimic și fusese nevoită să se retragă. Așa încît, campania s-ar fi terminat lamentabil, dacă sultanul n-ar fi găsit în persoana lui *Radu cel Frumos* omul care-i trebuia. Acest *frate* bun al lui Vlad Țepeș se grăbi să făgăduiască supunere și tribut: el izbuti să atragă de partea lui o sumă dintre boieri, mai ales după ce pusese mîna pe locul — pare-se mănăstirea Snagov — unde aceștia își adăpostiseră familiile și averea. Mohamed îl învesti deci ca domn al Țării Românești și trecu îndărăt Dunărea. Vlad trebui să se retragă peste munți, în Ardeal, așteptînd acolo sprijinul lui Mateiaș (august 1462). Acesta porni, într-adevăr, o armată spre a-l restabili pe tron; o intrigă însă a dușmanilor lui Țepeș, probabil a sașilor din Brașov, care nu puteau uita represaliile din 1459, zădărnici totul. I se prezentară lui Mateiaș trei scrisori, ca din partea voievodului, dintre care una adresată lui Mohamed al II-lea, prin care el se ruga de iertare și făgăduia să-i înlesnească sultanului cucerirea Ardealului, după care ar putea ușor urma supunerea întregii Ungarii. Aceste scrisori erau un fals, asemenea falsului care se va produce mai tîrziu, spre a se justifica asasinarea lui Mihai Viteazul. Mateiaș le-a dat însă crezare, a întrerupt expediția și a pus pe Vlad la închisoare, în Buda, unde a stat mai bine de 10 ani. Abia în 1476 își putu reocupa el tronul; cea de a doua domnie dură, însă, foarte puțin, deoarece Țepeș fu surprins de rivalul său Basarab Laiotă, venit cu o oaste turcească, și căzu în lupta care avu loc.

Nu cunoaștem mormîntul acestui viteaz voievod; ni s-a păstrat în schimb un frumos portret al lui, aflător actualmente la castelul din Ambras (Tirol). Alte patru portrete, dintre care două mai puțin reușite, se află în broșurile nemțești *tipărite* în acea vreme, care cuprind povestirea „cruzimilor" lui Țepeș. S-a alcătuit o asemenea povestire și în limba rusă, răspîndită în multe manuscrise.

Urmînd tradiția înaintașilor săi, Vlad Țepeș a fost și ctitor de lăcașuri sfinte: el a zidit mănăstirea *Comana* și a înzestrat-o cu moșia Călugăreni; a zidit apoi o biserică în *Tîrgșor*; a făcut, în sfîrșit, danii la Muntele Athos.

BIBLIOGRAFIE

Cucerirea Constantinopolului: H. Gelzer, *Abriss des byzantinischen Kaisergeschichte*, în Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. a II-a, München, 1897,

pp. 911–1067; A. Rambaud, *L'Europe de sud-est. Fin de l'empire grec. — Fondation de l'empire ottoman*, în E. Lavisse, A. Rambaud, *Histoire générale du IV-e siècle à nos jours*, t. III, Paris, ed. a II-a.

Vlad Țepeș: I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, XIX + 170 p. in 4°; Al. Lapedatu, *Mînăstirea Comana*, în *Bul. Com. Mon. Ist.* I (1908), pp. 9–22; Const. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Tîrgșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), pp. 74–75; C. Karajda, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, pp. 196–206; I. Ionașcu, *Mînăstirea Tîrgșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, București, 1938, 73 p.

ŞTEFAN CEL MARE

„Bărbat glorios şi victorios, care ai biruit pe toţi regii vecini... Om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe cînd altora le-a dat numai unele însuşiri şi anume prudenţă împreunată cu şiretenie, altora virtuţi eroice şi spirit de dreptate, altora biruinţă contra duşmanului, numai ţie ţi le-a hărăzit la un loc pe toate. Tu eşti drept, prevăzător, isteţ, biruitor contra tuturor duşmanilor. Nu în zadar eşti socotit printre eroii secolului nostru."

(Cronicarul polon Miechowski)

Domnia lui Ştefan cel Mare — de aproape o jumătate de veac — este cel mai frumos timp din istoria Moldovei. Niciodată ţara n-a fost mai întinsă, mai bogată şi mai respectată; niciodată faima domnului ei n-a străbătut atît de departe, deopotrivă în apusul creştin ca şi în răsăritul necredincios, provocînd admiraţia prietenilor şi respectul duşmanilor; niciodată nu s-au ridicat spre slava Celui de Sus atît de multe lăcaşuri şi într-o formă atît de desăvîrşită. Întocmai cum grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică şi artistică noi am avut epoca lui Ştefan cel Mare. Depăşind hotarele Moldovei, ea a fost şi va rămîne reprezentativă pentru întreg neamul nostru, care şi-a găsit în acest credincios, glorios şi gospodar voievod cea mai înaltă întrupare a sa.

Evident, n-a fost numai lumină în cei patruzeci şi şapte de ani de domnie. Începutul a cerut unele concesii, a impus unele renunţări. Pînă să-şi asigure tronul, cel atît de rîvnit de atîţia, Ştefan a trebuit să accepte unele situaţii care nu se potriveau mîndriei sale. Şi chiar mai tîrziu, n-au lipsit ceasuri de amărăciune şi de durere. Făcînd însă suma, privind rezultatele, nu se poate să nu rămîi adînc impresionat de frumuseţea şi puterea acestei strălucite domnii.

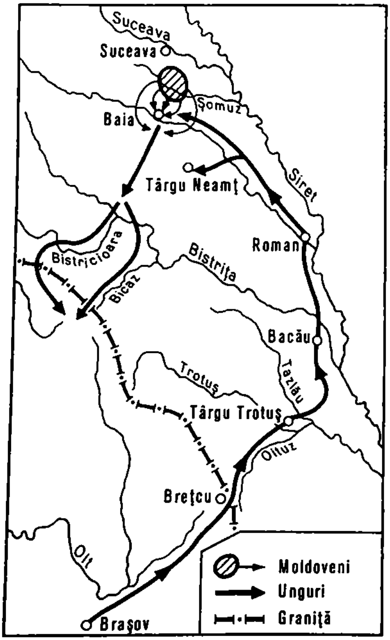
La începutul lui aprilie 1457, intra în Moldova, pe valea Siretului, Ştefan, feciorul lui Bogdan cel ucis la Răuseni. Avea cu el o oaste de vreo 6 000 de oameni, parte munteni, parte moldoveni din Ţara de Jos, de unde, după tradiţie, ar fi fost de fel însuşi neamul lui Ştefan. Petru Aron n-avu timp să se pregătească; cu oastea pe care o putu strînge în pripă, încercă el deci în zadar să oprească înaintarea tînărului care venea să ia moştenirea părintelui său şi să-i răzbune moartea; în lupta de la *Doljeşti*, pe Siret, şi în cea următoare de la *Orbic*, în ţinutul Neamţului (12 şi 14 aprilie), armata lui Ştefan învinse, iar Petru Aron fu silit să ia calea pribegiei, în Polonia. La locul ce se cheamă *Direptate*, ţara aclamă pe biruitor ca domn al Moldovei, iar mitropolitul Teoctist îl unse cu mirul sfinţit. Suceava primi cu bucurie pe fiul lui Bogdan.

Consolidarea domniei. Lupta de la Baia. Tronul cîştigat cu sabia trebuia însă întărit. Într-adevăr, Petru Aron se putea oricînd întoarce îndărăt, cu ajutor de la poloni. Pentru a împiedica o asemenea eventualitate, Ştefan încheie cu regele polon Cazimir o înţelegere care avu drept urmare că Petru Aron trebui să plece din Polonia şi se refugie în Ardeal, în ţinutul secuilor. Rezultatul fu un atac al

lui Ştefan asupra acestui ţinut, care avu mult de suferit, moldovenii întorcîndu-se cu o pradă bogată (1461); Petru Aron nu putu fi însă prins. El se duse la curtea lui Mateiaş, regele Ungariei, spre a stărui să fie înlăturat Ştefan. Răspunsul domnului Moldovei nu întîrzie nici de data aceasta: el fu un atac asupra cetăţii Chilia, care era în mîna ungurilor de vreo cincisprezece ani, luată de Iancu de Hunedoara drept plată pentru ajutorul pe care-l dăduse lui Petru al II-lea (vezi mai sus, p. 132). Atacul dat în vara lui 1462 nu izbuti însă; rănit la gleznă, Ştefan trebui să se retragă. Dar ceea ce nu se putuse face acum, se va face peste trei ani, adică în 1465. În toiul iernii, oastea moldoveană sosi pe neaşteptate în faţa cetăţii şi, cu ajutorul chiar al unora dintre locuitorii ei, care erau bucuroşi să fie sub ascultarea lui Ştefan, pătrunse înăuntru (25 ianuarie).

Cucerirea Chiliei supără însă pe regele Ungariei, Mateiaş Corvinul; acesta nu uitase nici atacul împotriva ţinutului secuiesc din 1461; se mai adăugase şi faptul că domnul Moldovei, tot ca răspuns pentru adăpostul dat lui Petru Aron, se amestecase şi în răscoala care izbucnise în Ardeal împotriva lui Mateiaş, în 1467; toate acestea făcură pe regele Ungariei să întreprindă o expediţie spre a scoate pe Ştefan din domnie. Armata ungurească trecu munţii, cu luptă, pe la Oituz; rînd pe rînd fură ocupate tîrgurile Trotuş, Bacău, Roman şi Baia. În acest din urmă loc, Ştefan se hotărî să izbească pe duşman. În seara zilei de 15 decembrie 1467, cei 12 000 de ostaşi moldoveni atacară tîrgul, după ce mai întîi îi dăduseră foc din toate părţile. Lupta a fost foarte îndîrjită şi a ţinut toată noaptea. Pe la orele 5 dimineaţa, ungurii, răzbiţi, au început să fugă. Regele Mateiaş, rănit în spate lîngă şira spinării, de o săgeată cu trei vîrfuri, a trebuit să fie purtat pe targă îndărăt şi de-abia a putut trece, pe poteci, peste munţi, în Ardeal, cu sfărîmăturile oastei sale. Prada luată de moldoveni a fost foarte mare: au căzut în mîinile lor carele, corturile şi diferitele tunuri, mari şi mici, ale ungurilor. Cronicarul polon Długosz califică înfrîngerea de la Baia drept „uriaş dezastru".

Ştefan a socotit însă că atîta nu era de-ajuns. Şi de aceea a trecut în anul următor, 1468, ca o furtună în

Drumul urmat de Mateiaş Corvinul în campania din Moldova şi lupta de la Baia. (R.R.)

Ardeal, a făcut mari prădăciuni şi s-a întors nesupărat îndărăt. Iar curînd după aceea, în 1469, a izbutit să se scape de Petru Aron. Acesta a fost chemat, prin scrisori, de nişte boieri care se prefăceau că-s nemulţumiţi de domnia lui Ştefan; la locul întîlnirii a găsit însă oastea moldovenească şi pe călău, care i-a tăiat capul. Crima de la Răuseni fu astfel răzbunată, iar tronul asigurat. Scăpat de această grijă, Ştefan putu, în sfîrşit, după doisprezece ani de domnie, să păşească la îndeplinirea gîndului celui mare al vieţii lui, lupta împotriva necredincioşilor, scoaterea Moldovei din situaţia de tributară a turcilor.

Începutul conflictului cu turcii. Luptele cu muntenii. Pentru realizarea acestui gînd, se impunea ca în ţara vecină, a Munteniei, să fie un domn devotat lui Ştefan. Radu cel Frumos era supus prea plecat turcilor; la un semn al lor, ar fi atacat numaidecît pe Milcov; ar fi împiedicat, prin urmare, concentrarea tuturor puterilor moldovene. Radu cel Frumos trebuia deci scos din scaun şi înlocuit printr-un prieten al Moldovei. Este ceea ce va face Ştefan şi va continua cu domnii munteni următori timp de zece ani de zile, din 1473 pînă în 1482.

Conflictul începe prin prădarea şi arderea Brăilei, cel mai însemnat port muntean, a Cetăţii de Floci şi a Ialomiţei de către armatele moldovene (27 februarie 1470 şi zilele următoare). Radu n-a putut replica direct în acelaşi an, dar a determinat, se pare, prin plîngerile sale la turci, năvălirea tătarilor care, spre sfîrşitul verii, trec Nistrul şi încep să prade. Ştefan, prevenit, îşi pregătise oastea şi a putut răspunde după cum se cuvenea. La 20 august, la dumbrava de la *Lipinţi*, aproape de Nistru, năvălitorii au suferit o înfrîngere totală. Mulţi dintre tătari au fost ucişi în luptă, alţii s-au înecat în Nistru, o mare parte, împreună cu însuşi fiul hanului, au căzut prizonieri.

Dlugosz, cronicarul polon, povesteşte că hanul ar fi trimis la Ştefan o solie de 100 de tătari să ceară îndărăt, cu ameninţări, pe fiul său. Domnul Moldovei, „bărbat cu suflet mare", cum îl numeşte cronicarul amintit, nu numai că nu s-a speriat, dar a poruncit ca, în faţa solilor chiar, să fie tăiat în patru bucăţi acel fiu al hanului; apoi a tras în ţeapă nouăzeci şi nouă dintre soli, iar pe al o sutălea l-a trimis îndărăt, cu nasul tăiat, la stăpînul său, să-i spună ceea ce a văzut. Procedeul lui Ştefan era singurul indicat faţă de aceşti năvălitori, pe care numai asemenea acte îi puteau impresiona.

În anul următor, 1471, Radu cel Frumos, cu o puternică armată, gîndi să se răzbune pentru prădăciunea ce suferise. Năvăli deci în Ţara de Jos, dar nu putu înainta mult, deoarece la *Soci*, în judeţul Bacău, fu întîmpinat de Ştefan. Lupta se isprăvi printr-o înfrîngere desăvîrşită a domnului muntean, care pierdu şi toate steagurile. Doi ani mai tîrziu, în urma unei alte înfrîngeri, la *Cursul Apei*, în judeţul Rîmnicului-Sărat (18–20 noiembrie 1473), Radu îşi pierdu nu numai domnia, dar şi familia; soţia şi fiica sa căzură, la Bucureşti, în mîinile învingătorului. Domn al Ţării Româneşti fu pus Laiotă Basarab; acesta, însă, după cîteva luni, de teama turcilor care, din Giurgiu, puteau fi în cîteva ceasuri la Bucureşti,

trecu de partea lor. Ştefan trebui să facă o nouă expediţie în Muntenia, în toamna anului 1474; cu acest prilej, fu cucerită şi arsă cetatea Teleajenului; Laiotă, deşi bătut, nu-şi pierdu însă tronul, deoarece tocmai atunci turcii sosiră cu oaste puternică la Dunăre, spre a supune pe Ştefan.

Lupta de la Vaslui. Domnul Moldovei, după consolidarea domniei, refuzase să mai plătească haraciul; pe de altă parte, se amestecase în treburile Munteniei; cucerise, în sfîrşit, Chilia, pe care încercaseră s-o ia, zadarnic, în 1462, şi turcii. Toate acestea erau motive suficiente pentru a face pe Mohamed al II-lea să hotărască îndepărtarea îndrăzneţului domn moldovean. O armată puternică, numărînd 120 000 de oameni, sub comanda paşei Soliman, la care se alătură îndată Laiotă, fu trimisă deci, în toamna anului 1474, împotriva lui Ştefan. Acesta avea numai vreo 40 000 de soldaţi dintre care 5 000 de secui. Îşi alesese însă un loc bun unde să dea bătălia, în faţa oraşului Vaslui, la confluenţa Racovei cu rîul Bîrlad. În ziua de 10 ianuarie 1475, într-o marţi, se lăsase o negură deasă care favoriza în gradul cel mai înalt atacul pentru cei care ştiau locurile şi, dimpotrivă, încurca pe străinii necunoscători. Profitînd de acest fapt, Ştefan a început lupta. Un detaşament al său a atacat frontul armatei turceşti, în timp ce un al doilea a atacat prin flanc. În momentul hotărîtor, cînd, în urma pierderilor suferite de primul detaşament, ai noştri erau în primejdie, Ştefan s-a aruncat el însuşi în mijlocul bătăliei — cum va face la Călugăreni Mihai Viteazul —, determinînd retragerea turcilor. Totdeodată, s-a produs, printr-un al treilea detaşament, şi un atac din spate, care a transformat retragerea lui Soliman în panică. Urmărirea a durat aproape patru zile, „de marţi pînă vineri noaptea", „pe un mare noroi" Unii dintre fugari s-au înecat în apa Siretului, alţii în Dunăre; pe mulţi i-au luat prizonieri. Rareori s-a văzut o înfrîngere mai completă. O recunosc înşişi cronicarii turci. Astfel, unul dintre ei spune: „A fost un grozav măcel; şi puţin a lipsit ca să nu fie cu toţii tăiaţi în bucăţi; numai cu mare greutate Soliman-paşa şi-a scăpat viaţa prin fugă". Iar o rudă a sultanului afirmă: „Niciodată armatele turceşti n-au suferit un dezastru atît de mare". Cronicarul polon Długosz nu e mai puţin categoric: „Foarte puţini turci şi-au putut găsi mîntuirea prin fugă — spune el —, căci chiar şi aceia care au fugit şi au ajuns pînă la Dunăre, au fost sau ucişi acolo de moldoveni, care aveau cai mai iuţi, sau au fost înecaţi de valuri. Aproape pe toţi prizonierii turci, afară de cei mai de frunte, i-a tras în ţeapă. Cadavrele celor ucişi le-a ars, iar cîteva grămezi cu oasele lor se văd pînă astăzi şi sînt mărturia eternă a unei victorii atît de însemnate... Toată oastea lui s-a îmbogăţit foarte tare din prada luată de la turci: aur, argint, purpură, cai şi alte obiecte preţioase." Impresionante sînt apoi accentele pe care le găseşte Długosz pentru a lăuda pe Ştefan: „O, bărbat demn de admirat — exclamă el —, întru nimic inferior ducilor eroici, pe care atît îi admirăm, care cel dintîi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atît de strălucită în contra turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredinţeze conducerea şi stăpînirea lumii şi mai ales funcţia de comandant şi conducător contra tur-

cilor, cu sfatul comun, înțelegerea și hotărîrea creștinilor, pe cînd ceilalți regi și principi creștini trîndăvesc în lene, în desfătări și lupte civile."

După biruință, Ștefan trimise monarhilor europeni o scrisoare admirabilă; iată cuprinsul ei: „Prea luminaților, prea puternicilor și aleșilor domni a toată creștinătatea.. Noi, Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei, mă închin cu prietenie vouă tuturora cărora vă scriu și vă doresc tot binele și vă spun domniilor-voastre că necredinciosul împărat al turcilor a fost de multă vreme și este încă pierzătorul întregii creștinătăți... De aceea, facem cunoscut domniilor-voastre că pe la Bobotcaza trecută, mai sus-numitul turc a trimis în țara noastră și împotriva noastră o mare oștire în număr de 120 000 de oameni, al cărei căpitan de frunte era Soliman-pașa beglerbegul; împreună cu acesta se aflau toți curtenii sus-numitului turc și toate popoarele din Romania[1], și domnul Țării Românești cu toată puterea lui, și Assan-beg, și Ali-beg, și Schender-beg, și Grana-beg, și Oșu-beg, și Valtival-beg, și Serefaga-beg, domnul din Sofia, și Cusenra-beg și Piri-beg, fiul lui Isac-pașa, cu toată puterea lui de ieniceri. Acești mai sus-numiți erau toți căpitanii cei mari, cu oștile lor. Auzind și văzînd noi acestea, am luat sabia în mînă și, cu ajutorul Domnului Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva dușmanilor creștinătății, i-am biruit și i-am călcat în picioare, și pe toți i-am trecut sub ascuțișul săbiei noastre; pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru. Auzind despre acestea, păgînul împărat al turcilor își puse în gînd să-și răzbune și să vie, în luna mai, cu capul său și cu toată puterea sa împotriva noastră și să supună țara noastră care e poarta creștinătății... Dar dacă această poartă va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva —, atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie. De aceea, ne rugăm de domniile voastre să ne trimiteți pe căpitanii voștri într-ajutor împotriva dușmanilor creștinătății, pînă mai este vreme... Iar noi, din partea noastră, făgăduim, pe credința noastră creștinească și cu jurămîntul domniei noastre, că vom sta în picioare și ne vom lupta pînă la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul nostru. Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce, cu ajutorul lui Dumnezeu cel atotputernic, noi i-am tăiat mîna dreaptă. Deci, fiți gata fără întîrziere. Dată în Suceava... luna ianuarie 25, anul Domnului 1475."

Ca răspuns din partea monarhilor creștini, Ștefan a primit laude; papa l-a felicitat în chip călduros; bani sau ostași nu i-au sosit însă de nicăieri; în ceasul primejdiei, viteazul domn al Moldovei a fost singur.

Lupta de la Războieni. În anul următor, 1476, sultanul porni el însuși ca să pedepsească pe cutezătorul care îndrăznise să-i sfărîme o armată. În Muntenia, se adăugă oastea lui Laiotă; de peste Nistru năvăliră tătarii și începură să prade. Ștefan trebui să îngăduie răzeșilor să se ducă să-și apere gospodăriile, așa încît, în fața armatei uriașe a lui Mohamed al II-lea, el rămase numai cu boierii

[1] Partea europeană a fostului imperiu bizantin.

şi curtenii săi. Turcii înaintară printr-o ţară pustie; totul: gospodării, grîne, nutreţ, fusese ars din ordinul lui Ştefan; ei ajunseră, în cele din urmă, în ţinutul Neamţului. Aci avu loc lupta, pe un platou împădurit, spre răsărit de Valea Albă; ea fu foarte crîncenă, ai noştri luptîndu-se cu deznădejde; în cele din urmă striviţi, literalmente, de mulţimea duşmanilor, trebuiră să dea îndărăt. Mohamed ajunse la Suceava; oraşul fu ars, dar cetatea, apărată de boierul Şendrea, cumnatul lui Ştefan, rezistă cu succes. Nici Hotinul, nici Neamţul n-au putut fi luate. Pe de altă parte, în armata turcească, slăbită de nemîncare, izbucnise ciuma. Aşa încît sultanul, fără să fi realizat nici unul din scopurile sale, adică îndepărtarea domnului, supunerea ţării şi anexarea Chiliei şi Cetăţii Albe, fu nevoit să dea semnalul de retragere. Ştefan rămase domn mai departe, iar ţara rămase întreagă, de la Hotin pînă la Dunăre şi la ţărmul mării.

Noi lupte cu muntenii şi cu turcii. Pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe. După retragerea armatei turceşti, Ştefan, pe de o parte, armata ungară, pe de alta, intrară în Muntenia şi izgoniră pe Laiotă, punînd în locul lui pe *Vlad Ţepeş* (noiembrie 1476). Dar această nouă stare de lucruri nu dură. Peste o lună numai, Laiotă se întoarse cu ajutor turcesc, surprinse pe Ţepeş fără oaste strînsă şi-l ucise. O nouă încercare a lui Ştefan, în 1477, de a pune pe tronul Ţării Româneşti un domn devotat, în persoana lui *Basarab cel Tînăr* zis şi *Ţepeluş* (îi plăcea şi lui să tragă în ţeapă!) nu dă rezultatul dorit: Ţepeluş trece şi el, după puţin timp, de partea turcilor. Mai mult chiar, însoţeşte pe aceştia într-o expediţie împotriva Moldovei, expediţie terminată catastrofal, deoarece năvălitorii fură zdrobiţi, pe cînd se retrăgeau, la Rîmnic (8 iulie 1481).

> „Şi au biruit iarăşi Ştefan voievod — povesteşte letopiseţul zis de la Bistriţa — şi mare şi nenumărată mulţime de oameni fu bătută cu totul şi toate steagurile lor fură luate şi nici unul nu le rămase şi toţi vitejii şi boierii căzură atunci. Şi-şi vor aduce aminte de acea luptă şi de aceea moarte pînă la sfîrşitul lumii."

Ştefan a mai făcut o încercare de a avea de partea sa Muntenia, instalînd ca domn al ei pe *Vlad Călugărul*, fiu al lui Vlad Dracul (1482). Dar şi acesta fu nevoit să se plece turcilor şi aşa rămase pînă la sfîrşitul domniei. Era clar, prin urmare: orice încercare s-ar fi făcut de a se aduce Ţara Românească în sfera de influenţă a Moldovei, ea era sortită, mai curînd sau mai tîrziu, insuccesului, din pricina ameninţării continue pe care o reprezenta pentru domnul din Bucureşti garnizoana turcească din Giurgiu şi din celelalte cetăţi dunărene. Zece ani încercase Ştefan, cu o admirabilă tenacitate, să-şi impună voinţa; împrejurările însă erau mai puternice; de aceea, după experienţa cu Vlad Călugărul, el n-a mai perseverat. S-a mulţumit cu întărirea graniţei sale spre Muntenia, prin ocuparea cetăţii *Crăciuna*, fapt care a avut loc la sfîrşitul domniei lui Ţepeluş (10 martie 1482) şi a renunţat să mai intervină în treburile de peste Milcov.

De altfel, situaţia generală nu era de natură să încurajeze pe Ştefan a continua lupta împotriva turcilor. Regele Cazimir al Poloniei încheiase, încă din primăvara anului 1476 — cu puţin înainte de Războieni —, o înţelegere cu

sultanul; veneţienii fac pace în 1479; Ungaria, la rîndul ei, prinsă de lupta cu împăratul Frederic al Austriei, încheie cu Baiazid, succesorul lui Mohamed al II-lea, un tratat de neagresiune în 1483, pe timp de cinci ani. Prin urmare, în faţa uriaşei puteri turceşti, în plină expansiune, Moldova rămînea singură. Era de prevăzut că sultanul se va folosi de această conjunctură spre a încerca realizarea vechiului plan: cucerirea celor două cetăţi, Chilia şi Cetatea Albă. Într-adevăr, aşa s-a întîmplat. În vara anului 1484, Baiazid, în fruntea unei puternice armate, porni spre Moldova. După trecerea Dunării, pe la Isaccea, se adăugară şi forţele lui Vlad Călugărul şi ale tătarilor, şi, toate împreună, începură, în ziua de 6 iulie, asediul Chiliei. După o rezistenţă de opt zile, puternica cetate — „cheie şi poartă pentru toată ţara Moldovei şi Ungariei şi a ţării de la Dunăre“ cum o numeşte însuşi sultanul — capitulă. Ştefan n-avusese nici timpul material să-şi strîngă oastea şi să sosească la Dunăre. După căderea Chiliei, fu asediată Cetatea Albă; aci rezistenţa a durat şi mai puţin: numai două zile, deşi, după mărturia turcilor, fortificaţiile ar fi putut susţine, prin importanţa lor, şi un asediu de treizeci de ani. Explicarea acestei repezi capitulări — ştim cît rezistaseră cetăţile Moldovei în 1476 — nu se poate găsi decît în descurajarea ce va fi cuprins pe locuitori şi garnizoana, văzînd mulţimea nenumărată a asediatorilor; se poate să fi fost şi un act de trădare.

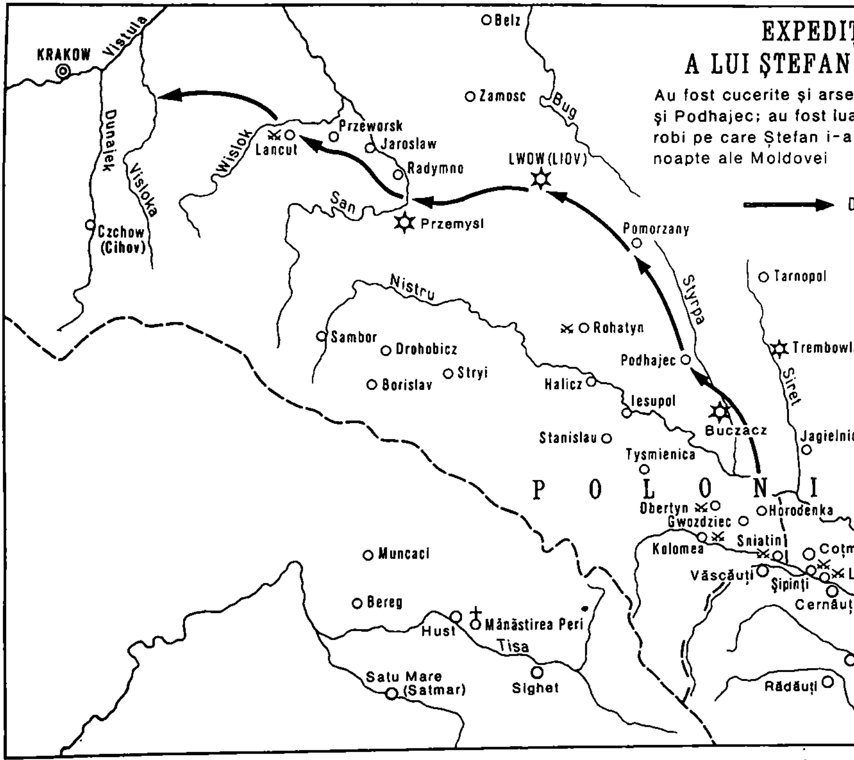
Pierderea acestor două cetăţi a însemnat o mare lovitură dată Moldovei. Lovitură politică şi militară, în primul rînd: garnizoanele turceşti din Chilia şi Cetatea Albă aveau să fie o veşnică ameninţare, putînd oricînd să prade ţara şi să stingherească mişcările lui Ştefan; lovitură economică, în al doilea rînd, deoarece negoţul de import şi export prin aceste două mari porturi urma, de asemenea, să fie îngreuiat. De aceea, Ştefan a căutat prin toate mijloacele să redobîndească cetăţile pierdute. Un atac, prin surprindere, n-a izbutit; a cerut atunci ajutor polonilor şi, în acest scop, a trebuit să primească a presta *personal* omagiu regelui Cazimir. Actul a avut loc la Kolomea, un oraş în apropierea graniţei, şi s-a făcut în mod public, în văzul tuturor: era o umilinţă pentru Ştefan, de care acesta îşi va aduce aminte mai tîrziu. Şi nici măcar rezultatul nu fu obţinut: polonii nu-i dădură ajutorul necesar pentru a relua cetăţile, ci numai un corp de trei mii de călăreţi care participară la victoria de la *Cătlăbuga* asupra turcilor (noiembrie 1485). Aceştia, în timp cît Ştefan era dus la Kolomea, năvăliseră în ţară, prădînd şi arzînd pînă la Suceava inclusiv.

În primăvara următoare, sultanul trimise o nouă oaste, împreună cu pretendentul *Petre Hronot* sau *Hruet*. Ştefan le ieşi înainte la *Scheia*, în judeţul Roman, şi după o luptă aprigă în care domnul era să piardă nu numai biruinţa, dar şi viaţa — căzuse de pe cal şi a fost scăpat de boierul Purice —, izbuti să-i respingă, prinzînd şi pe Hronot, care plăti cu capul îndrăzneala sa (martie 1486). Aceste atacuri repetate, deşi neîncununate de succes, dovedeau însă un lucru: că Moldova, dacă nu se înţelegea cu turcii, nu avea să mai aibă linişte. Ştefan îşi dădu seama de această tristă necesitate, mai ales că polonii, uitînd cele făgăduite la Kolomea, se grăbiseră să încheie un tratat de pace cu sultanul, în

1489. Îndată după ei, făcu şi Ştefan acelaşi lucru. Se adevereau deci cuvintele trimise de el veneţienilor, printr-un sol, cu mult înainte: „Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, se vor întîmpla două lucruri: ori se va pierde această ţară, *ori voi fi silit de necesitate să mă supun păgînilor*" În 1492, Moldova plătea haraci sultanului.

Supărat de atitudinea polonilor, Ştefan se întoarse spre Mateiaş, regele Ungariei; acesta se grăbi să-i ofere, ca o slabă compensaţie pentru pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe, două cetăţi în Ardeal: *Ciceiul*, cu şaizeci de sate împrejur, în ţinutul Someşului, şi *Cetatea de Baltă*, pe Tîrnava Mică. În urma acestui fapt, Ştefan păstră, pînă la sfîrşitul vieţii, bune legături cu Ungaria.

Războiul cu polonii. Chestia Pocuţiei. În schimb, se stricară acelea cu polonii. Jignit de tratamentul de la Kolomea, neputînd uita că regele Cazimir nu-i dăduse ajutorul făgăduit pentru redobîndirea cetăţilor pierdute, Ştefan nu aştepta decît prilejul ca să poată răspunde cum se cuvine. Acest prilej se ivi în 1497, cînd urmaşul lui Cazimir, fiul său Ioan Albert, făcu marea greşeală să pornească împotriva Moldovei, cu gîndul de a pune ca domn în ea pe fratele său *Sigismund*. Pretextul campaniei era lupta contra turcilor, eliberarea Chiliei şi Cetăţii Albe; în realitate, însă, armata polonă se îndrepta spre Succava. Ştefan, care simţise vicleşugul craiului, îşi luă măsurile de apărare: lăsă o garnizoană puternică în cetatea sa de scaun, îşi concentră armata la Roman şi trimise după ajutor la unguri şi la turci. Polonii asediară cetatea, dar fără rezultat, deoarece stricăciunile pricinuite de tunuri ziua erau reparate noaptea. În acest timp, Ştefan porunci să se ascundă sau să se ardă proviziile şi furajul şi, în acelaşi timp, închise şi drumurile spre miazănoapte, astfel că alimente nu mai puteau sosi nici din Polonia. În curînd, oastea lui Ioan Albert începu să sufere de foame. Aşa încît craiul fu bucuros să primească mijlocirea voievodului Ardealului — care sosise, între timp, cu 12 000 de oameni, în ajutorul lui Ştefan — spre a face pace. Ea se încheie, dar cu condiţia lămurită ca polonii să se retragă tot pe unde veniseră, iar nu prin altă parte, ca să nu facă stricăciuni. Pe unde veniseră, nu mai era însă nimic de mîncat, astfel că ei trebuiră să ia un alt drum, prin oraşele Siret şi Cernăuţi, drum care trecea prin codrul *Cozminului*. Cînd oastea polonă fu în mijlocul pădurii, moldovenii prăvăliră asupra ei copacii *înţinaţi* — asta înseamnă că se ţineau numai într-o margine, restul fusese tăiat — şi-i atacară cu putere. Neavînd unde să fugă, neputîndu-se desfăşura din pricina locului strîmt, leşii fură zdrobiţi, ca odinioară ungurii lui Carol Robert. Regele putu, cu mare greutate, să-şi facă drum pînă la Cernăuţi unde avu loc o nouă luptă; înfrînţi şi de data aceasta, puţini dintre soldaţii lui Ioan Albert îşi mai văzură ţara. O altă oaste polonă, de călăreţi mazuri, era zdrobită, în aceeaşi vreme, de către vornicul *Boldur* la *Lenţeşti*. Campania din 1497 se isprăvi deci printr-un adevărat dezastru. Prada luată de moldoveni fu enormă.

Expediția de pedeapsă a lui Ștefan cel Mare în Polonia. Linia neagră cu săgeți arată drumul
Au fost cucerite și arse atunci cetățile Trembowla, Buczacz și Podhajec; au fost luați — spune
pe care Ștefan i-a așezat apoi în județele de miazănoapte ale Moldovei

În ce priveşte pe prizonieri, tradiţia, consemnată de Neculce în *O samă de cuvinte*, spune că Ştefan ar fi poruncit să fie puşi să are mai multe locuri întinse pe care le-a semănat apoi cu ghindă şi aşa au crescut „dumbrăvi pentru pomenire ca să nu se mai acolisească (să se lege!) de Moldova: *Dumbrava Roşie* la Botoşani, şi *Dumbrava Roşie* la Cotnar şi *Dumbrava Roşie* mai gios de Roman" Unii se îndoiesc de veracitatea acestei tradiţii; noi socotim, însă, că nimic nu ne împiedică s-o admitem. Detaliile pe care ni le dă Neculce asupra tratamentului la care erau supuşi acei prizonieri nu par deloc a fi inventate.

Ca urmare a biruinţei, Ştefan năvăli în Polonia, în vara anului următor, cuceri şi arse o sumă de cetăţi şi ajunse pînă aproape de *Cracovia*, luînd un foarte mare număr de robi. Curînd după aceea formulă pretenţii — care erau de altfel îndreptăţite, deoarece vechea datorie tot nu fusese plătită — asupra *Pocuţiei*. Polonii nevenind la judecată — o comisie mixtă, moldoveni, poloni şi unguri, trebuia să hotărască —, Ştefan ocupă această provincie şi îşi aşeză în ea pîrcălabii şi vameşii săi (1502).

Sfîrşitul lui Ştefan. Întors acasă, marele voievod simţi agravîndu-se boala de care suferea: *podagra* sau, cum i se spune astăzi, guta. Îl supăra şi rana de la picior căpătată cu mulţi ani înainte, la primul asediu al Chiliei, şi care nu se închisese niciodată deplin. În 1502, venise la Succava, să-l îngrijească, un medic veneţian. În 1504, se făcu un consult cu mai mulţi medici şi se hotărî ca plăgile produse de boală să fie arse cu fierul roşu. Dar totul fu în zadar; în ziua de 2 iulie, într-o marţi, Ştefan îşi dădu sufletul, după ce mai întîi hotărîse ca urmaş la tron pe fiul său, *Bogdan-Vlad*. Însoţit de boieri, de toată curtea şi de mare mulţime de norod care simţea că a pierdut pe cel mai bun apărător al ei, trupul eroului a fost purtat spre mănăstirea *Putna* unde şi astăzi odihneşte.

Fostu-au acest Ştefan vodă — povesteşte cronicarul Grigore Ureche — om nu mare de stat, mînios şi de grab a vărsa sînge nevinovat; de multe ori la ospeţe omora fără judeţ. Amintrelea, era om întreg la fire, neleneş şi lucrul său îl ştia a-l acoperi, şi unde nu gîndeai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie, însuşi se vîra, ca văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze, şi pentru aceea rar războiu de nu biruia, şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că, ştiindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor.

Ctitoriile. Domnia lui Ştefan cel Mare — cea mai lungă domnie din cîte a cunoscut Moldova: peste patruzeci şi şapte de ani — e însemnată nu numai prin faptele vitejeşti săvîrşite, prin strălucitele biruinţe cîştigate asupra tuturor duşmanilor, dar şi prin felul înţelept în care a fost gospodărită ţara, sporită bogăţia ei. E însemnată iarăşi prin grija pe care a purtat-o domnul bisericii, prin numeroasele lăcaşuri dumnezeieşti pe care le-a ridicat în întreaga ţară şi chiar în afara hotarelor ei, în Ardeal, în Ţara Românească şi la muntele Athos. Mănăstirea *Putna* a fost făcută din temelie de dînsul; la mănăstirile *Neamţul, Bistriţa, Voroneţul, Tazlăul, Dobrovăţul* a zidit biserici noi. Alte biserici a ridicat în oraşele *Suceava, Iaşi, Vaslui, Dorohoi, Piatra, Hîrlău, Baia, Chilia* etc., precum şi în

satele *Borzești*, de unde, după tradiție, ar fi fost neamul lui Ștefan, *Războieni*, unde s-a dat lupta cu turcii, *Răuseni*, unde a pierit tatăl său, Bogdan. În Muntenia, a înălțat o biserică la *Rîmnicu Sărat*; la muntele Athos a adus diferite îmbunătățiri mănăstirii *Zografu* și i-a făcut danii însemnate; în Ardeal, el este, după toate probabilitățile, ctitorul marii biserici de piatră a mănăstirii de la *Vad*, pe Someș, în apropierea cetății Ciceiul. Nici un alt voievod de-ai noștri n-a zidit atîtea lăcașuri dumnezeiești și nu le-a înzestrat atît de bogat. Credința lui Ștefan era puternică; ea l-a ajutat în toate împrejurările; cu ajutorul lui Dumnezeu a putut el străbate prin toate încercările și greutățile.

Viteaz, înțelept, credincios, bun cîrmuitor și cu dragoste de popor, marele voievod al Moldovei a fost lăudat și prețuit nu numai de ai săi, dar și de străini și de dușmani. Am pus în fruntea acestui capitol cuvintele cronicarului polon Miechowski; ele exprimă adevărul curat. Gloria lui Ștefan cel Mare va străluci veșnic în istoria patriei noastre.

BIBLIOGRAFIE

Ștefan cel Mare: N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, 374 p. in 8°; V. Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, București, 1905, 142 p. in 8°; Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu turcii în anii 1475 și 1476*, București, 1908, 90 p. in 8°; Al. Lapedatu, *O biserică a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, III (1910), pp. 107–109; General Radu Rosetti, *Încercări critice asupra războaielor din anii 1475 și 1476 dintre Ștefan cel Mare și turci*, București, 1914, 44 p. in 8°; Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoare ungurești)*, în *Rev. Ist.*, V (1919), pp. 216–224; I. Ursu, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925, 463 p. in 8°; G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, 331 p. in f° (*Bul. Mon. Ist* XVIII, 1925); P. Henry, *Le règne et les constructions d'Étienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457–1504)*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, 1930, pp. 43–58; Virginie Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Étienne-le-Grand*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, VIII (1931), pp. 188–191; P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), pp. 61–80; General Radu Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), pp. 81–91; General Radu Rosetti, *Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor de la Doljești, Vaslui și Scheia*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XV (1934), pp. 107–115; General Radu Rosetti, *O mică întregire la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XVI (1934–1935), pp. 45–58; I. Minea, *Un popas al regelui Mateiaș în Moldova*, în *Cercet. Ist.*, X–XII (1934–1936), 2, pp. 89–94; D. Urzică, *Bătălia din dumbrava de la Lipinți*, Iași, 1937, 36 p. in 8°.

VECHEA ORGANIZARE A ȚĂRILOR ROMÂNE. VECHEA NOASTRĂ CULTURĂ

Studiul vechilor noastre forme de organizare, adică a vechilor noastre „instituțiuni", are tot atîta însemnătate ca studiul istoriei politice.

Este o mare asemănare între Țara Românească și Moldova în ce privește vechea noastră organizare: domnia, funcțiunile, dările, amenzile, apoi clasele sociale, justiția și armata sînt aproape la fel. Lucru e natural deoarece, mai întîi, și de o parte și de alta a Milcovului, locuia *același popor*, cu aceeași limbă și aceleași obiceiuri; în al doilea rînd, statul moldovean, întemeindu-se ceva mai tîrziu, a împrumutat din statul vecin al Țării Românești o sumă de forme de organizare. Dacă Ardealul ar fi putut să se dezvolte liber, atunci aceste forme de organizare le-am fi găsit și aici; din cauza stăpînirii unguresti însă, s-au făcut prefaceri și s-au introdus forme noi; totuși, a rămas și o parte din cele vechi.

Numele poporului și al țării. Numele nostru generic și străvechi, acela pe care-l întrebuințează poporul, este numele de *rumân*. Forma *român* pare a fi mai nouă — o găsim în veacul al XVI-lea în Palia de la Orăștie (vezi mai jos, p. 176) — și se datorește influenței literare. *Rumân* este însă vechiul nume al *romanilor*, modificat după legile dezvoltării limbii noastre. *Suntem singurul popor romanic care am păstrat numele vechilor stăpînitori*: fragmentul etnic al „rumanșilor" sau retoromanilor din Alpi (sudul Elveției și nordul Italiei) e prea puțin numeros — cîteva zeci de mii — spre a fi pus alături. Pe lîngă acest nume generic și străvechi, noi am avut și alte nume, locale, după formațiile politice sau individualitățile geografice în care locuiam. Ni s-a spus și ne-am spus astfel: *olteni, munteni, moldoveni, ardeleni, bănățeni* și *maramureșeni*. Chiar în cuprinsul regiunilor care au determinat aceste numiri, s-au format apoi alte denumiri, corespunzînd unor împărțiri și mai mici, unor ținuturi caracteristice. Astfel, s-au deosebit, în Ardeal, *bârsanii* (în Țara Bîrsei), *mărginenii* (în regiunea Sibiului) și *moții*; în Moldova, *vrîncenii*. O diferențiere a avut loc și în legătură cu opoziția dintre munte și cîmpie. Locuitorii celui dintîi, specializați în păstorie, s-au numit și *mocani*, în timp ce aceia care stăteau la șes, îndeletnicindu-se mai mult cu agricultura, au purtat numele de *cojani*.

Ca și pentru popor, noi am avut și pentru țară un nume străvechi și generic: acela de *Țara Românească*. Este numele care s-a păstrat și după întemeierea statului, pentru ținutul dintre Carpați și Dunăre — aci e Vlașca slavilor năvălitori —, cît și pentru o regiune întreagă din Ardeal, pomenită în veacul al XIII-lea sub numele de „*Terra Blacorum*". Năvălirea ungurilor și formarea celor două

state româneşti a dus la crearea unor noi numiri, oficiale, în legătură fie cu *aşezarea geografică*, fie cu *întemeietorul* statului şi al dinastiei.

Numele oficial al Ţării Româneşti, întrebuinţat de cancelaria domnească, este, în documentele slave şi greceşti, *Ungrovlahia*, în cele latineşti, *Transalpina*. Şi unul şi celălalt au un înţeles *geografic*: cel dintîi, de origine greacă, înseamnă „Vlahia de lîngă Ungaria", spre a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică; cel de al doilea are înţelesul de „ţara de dincolo de munţi" (Alpi e luat aci în înţelesul generic de munte!). Uneori, i se mai spune ţării *Basarabia*, după întemeietorul dinastiei; se întrebuinţează, de asemenea, numirea de *Muntenia*.

Moldova poartă, în documentele cancelariei domneşti, de obicei acest nume care e numele *rîului* (vezi mai sus, p. 110); cîteodată i se spune şi *Moldovlahia*. În actele greceşti i se spune uneori şi *Rusovlahia* (adică Vlahia de lîngă Rusia) şi *Maurovlahia* (Vlahia neagră). Turcii o numesc, după întemeietor, *Bogdan-ili* (ţara lui Bogdan) sau *Kara-Bogdan* (Bogdania neagră).

Transilvania (mai rar Ultrasilvania) e un termen de origine cultă, datorit cancelariei latine a regilor unguri. Înseamnă: „ţara de dincolo de păduri": aşa se înfăţişa ca pentru ungurii din pustă. Poporul nostru a întrebuinţat şi întrebuinţează însă un alt termen, acela de *Ardeal*, care vine din ungureşte („ţara pădurii") şi care a fost adoptat de strămoşii noştri băştinaşi peste munţi, prin acelaşi proces care explică de ce băştinaşii Italiei au adoptat numele de *Lombardia*, sau aceia ai Galici numele de *Franţa* (de la năvălitorii longobarzi şi franci!).

Domnul. În fruntea ţărilor noastre, atît în Muntenia cît şi în Moldova, era *domnul*. El cîrmuia, el era judecătorul cel mai înalt şi comandantul suprem al armatei; în conducerea ţării era ajutat de *dregători*, adică de slujbaşi; în împărţirea dreptăţii, trebuia să ţină seamă de *obiceiul pămîntului*, adică de o sumă de legi nescrise, transmise din generaţie în generaţie, prin viu grai. Nu avea deci, aşa cum s-a crezut mai înainte, o „putere absolută"; de proprietatea particulară, boierească, nu se putea atinge, decît în următoarele trei cazuri: 1) în caz de înaltă trădare sau „*viclenie*"; 2) în caz de *desherenţă*, adică dacă proprietarul murea fără să aibă vreo rudă care să-l moştenească; 3) pentru *neplata dărilor*. În schimb, aparţineau domnului: locurile *pustii*, adică neocupate de alţi proprietari (frecvente mai ales în Moldova), *braniştile*, adică terenurile rezervate pentru fîn, pentru vînat şi pescuit, precum şi *hotarele* tîrgurilor şi oraşelor, adică moşiile pe care erau aşezate acestea. Bineînţeles, domnul mai avea, ca orişicare boier, proprietăţile sale *personale*, moştenite de la părinţi sau cumpărate.

Succesiunea la tron nu se făcea pe temeiul unei reguli *fixe*, cum e astăzi, ci boierii puteau să aleagă pe oricare dintre urmaşii legitimi şi nelegitimi ai domnului răposat, sau pe vreuna din rudele lui. Din această cauză au avut loc la noi multe lupte pentru domnie; ele au fost o adevărată nenorocire.

În Ardeal n-a existat un domn, ca în ţările de dincoace de Carpaţi, deoarece el făcea parte din regatul Ungariei. A existat însă un „voievod al Transilvaniei",

reprezentant al regelui și conducător al provinciei. Titlul lui e o moștenire de la vechii voievozi româno-slavi din Ardeal, foștii stăpîni ai țării.

Dregătorii (din latinul *dirigo* = a conduce), care ajutau pe domn în cîrmuirea țării, se împărțeau în mai multe categorii. Erau întîi *dregătorii mari*, corespunzînd miniștrilor de astăzi; fiecare avea mai mulți subalterni și se bucura de venituri însemnate. Erau apoi cîrmuitorii de județe numiți *pârcălabi*. Erau, în sfîrșit, dregătorii mici, cu diverse atribuții, judecătorești, administrative, fiscale și militare, atît la curtea domnului, cît și în orașele și satele țării.

Dregătorii mari erau următorii: *banul*, cîrmuitorul Olteniei, cel dintîi dintre dregătorii munteni; *vornicul*, adică judecătorul curții și al întregii țări, afară de Oltenia; în Moldova, unde, mai tîrziu, vor fi doi vornici: unul de Țara de Sus și altul de Țara de Jos, acest dregător are și comanda armatei, în lipsa domnului; *logofătul* sau șeful cancelariei domnești: el are grijă de corespondența oficială, el eliberează hrisoavele de moșie, el are în păstrarea sa sigiliul sau pecetea cea mare a statului; *vistierul* sau ministrul de finanțe: el strînge dările și face plățile unde e nevoie; *spătarul* sau purtătorul spatei domnești; mai tîrziu, în Muntenia, el comandă și oastea călare; *paharnicul*, adică cel ce are grijă de băutura domnului; el toarnă acestuia în pahar, după ce mai întîi a luat „credința“, adică a gustat spre a vedea dacă vinul nu e cumva otrăvit; *stolnicul* sau purtătorul de grijă al mesei domnului; și el gustă înainte bucatele, spre a nu fi otrăvite sau coclite; *comisul* sau îngrijitorul grajdurilor domnești; în seama lui sînt caii; *stratornicul* sau *postelnicul*, cel ce are grijă de patul și de odaia de culcare a domnului; el introduce, de asemenea, la domn pe cei care doresc să-i vorbească. Toți aceștia aveau cîte un subaltern de rangul al doilea, unul de rangul al treilea și mai mulți subalterni mărunți. (Așa de exemplu: vistierul avea un *vtori vistiernic*, un *treti vistiernic* și mai mulți *vistiernicei*, paharnicul un *vtori paharnic*, un *treti paharnic* și mai mulți *păhărnicei* etc.)

După marii dregători veneau, la curtea domnească, mulți alții, de rang mai mic, avînd diferite rosturi. Astfel era: *cămărașul*, purtînd grija monetăriei; *armașul*, care aducea la îndeplinire execuțiile capitale și pedepsele corporale hotărîte de domn; *clucerul*, în seama căruia erau cămările cu provizii; *sulgerul*, care aproviziona curtea cu carne; *șetrarul*, mai mare peste corturile domnești etc.

În veacul al XVI-lea apare în Moldova *hatmanul* (din germanul *Hauptmann*, prin filieră polonă!) care avea comanda asupra întregii armate, iar în Țara Românească *aga*, însărcinat cu *paza* orașului de reședință și a curții domnești. Numele e împrumutat de la turci (*agà*) și înseamnă, în limba acestora, între altele, „ofițer comandant“.

Județele erau împărțiri administrative, formate, în Muntenia, mai mult de-a lungul rîurilor, în Moldova și în Ardeal (unde purtau, respectiv, numele de *ținuturi* și *comitate*) mai mult în jurul orașelor sau cetăților.

O sumă dintre vechile judeţe au dispărut în cursul vremii. Astfel au fost judeţul *Jaleşului*, al *Motrului*, al *Gilortului* (pe lîngă rîurile respective) şi *judeţul de Baltă*, în Oltenia; judeţul *Pădureţ* (între Argeş şi Muscel) şi al *Săcuienilor* (între Prahova şi Buzău) în Muntenia; ţinutul *Trotuşului*, al *Adjudului*, al *Horincei* (în nordul Covurluiului), al *Bârladului*, al *Cârligăturii* (între ţinuturile Roman, Vaslui, Iaşi şi Hîrlău), al *Hîrlăului* (azi al Botoşanilor), al *Herţei*, al *Codrului*, al *Grecenilor* şi al *Hotărnicenilor* (aceste trei din urmă în marginea Bugeacului) în Moldova; comitatul *Crasnei* (pe lîngă apa cu acelaşi nume), al *Solnocului* (spre miazănoapte de cel precedent), al *Zarandului* (în Munţii Apuseni) etc. în Ardeal (vezi şi hărţile).

În fruntea judeţelor stăteau *pârcălabii* în Muntenia şi în Moldova, şi *comiţii* în Ardeal. În unele judeţe moldovene, unde erau cetăţi mai însemnate, ca la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Neamţ, găsim *cîte doi pîrcălabi*; tot doi pîrcălabi erau, pare-se, şi la Dîrstor, în vremea lui Mircea cel Bătrîn.

În cîteva judeţe *de margine* ale Moldovei, şi anume în Putna, Tecuci, Hoti , Neamţ, Cernăuţi, Soroca, pîrcălabii s-au mai numit şi *staroşti*, după modelul dregătorilor asemănători din Polonia.

Oraşele şi satele. Oraşele erau cîrmuite de un consiliu comunal alcătuit din doisprezece *pîrgari* (în oraşele săseşti, *Bürger*; de aci vine chiar cuvîntul românesc), avînd în frunte, în Muntenia, pe un *judeţ*, în Moldova pe un *şoltuz*, iar în Ardeal un *Bürgermeister*. Cele mai vechi oraşe de pe teritoriul românesc de astăzi au fost pe ţărmul mării, continuînd pe cele antice şi medievale (Cetatea Albă, Constanţa, Mangalia), apoi pe Dunăre (Vicina, azi dispărută, Chilia, Brăila, Dîrstor, Giurgiu, Severin) şi în Ardeal. La început, în unele oraşe ale noastre au fost colonii de *saşi*, veniţi din Ardeal (aşa, de pildă, în Cîmpulungul Muscelului, în Rîmnicu-Vîlcea, în Tîrgul Neamţ, în Baia şi în Suceava) sau de *germani* veniţi din Galiţia (în Siret). Au fost şi colonii *ungureşti* în cîteva tîrguri moldovene, precum şi colonii de *armeni*, foarte pricepuţi la negoţ. În oraşele de la Dunăre şi Mare, erau şi un număr de *greci*. Cu vremea, însă, mai toate aceste elemente etnice străine s-au contopit cu populaţia românească, au dispărut în mijlocul ei.

Satele au constituit întotdeauna forma de aşezare tipică a noastră. Cuvîntul e de origine latină, vine din *fossatum*, adică loc înconjurat cu şanţ (*fossa*), deoarece şanţul alcătuia limita sau hotarul satelor, în epoca stăpînirii romane. Din *fossatum* s-a făcut *fsat*: în această formă găsim cuvîntul în *Psaltirea Scheiană*; de aci, apoi, s-a ajuns la forma actuală. În secolele al XIV-lea şi al XV-lea satele erau mult mai mici decît cele de astăzi; satele întinse, cu populaţie numeroasă, constituiau o excepţie. Se împărţeau în trei categorii: sate *domneşti*, aşezate pe proprietăţile domneşti, sate *boiereşti* sau *mănăstireşti* care erau proprietatea boierilor şi mănăstirilor, şi satele de *moşneni* sau *răzeşi*, formate din coproprietari, descendenţi dintr-un strămoş comun. Satele domneşti, boiereşti şi mănăstireşti erau administrate, în Moldova, de *cneji, juzi, uriadnici* şi *vătămani*, în Muntenia de *pîrcălabi* (care nu sînt totuna cu cîrmuitorii judeţelor!). Satele de moşneni sau răzeşi se administrau singure.

Organizarea militară. În vremea veche, serviciul militar era obligatoriu numai pentru proprietarii de pămînt; aceştia trebuiau să răspundă la orice chemare a domnului şi să meargă la război. Cine nu mergea, se făcea vinovat de „hiclenie" adică de înaltă trădare şi pierdea, pentru această vină, nu numai moşia, dar, de cele mai multe ori, şi capul. Cei care n-aveau pămînt, mergeau la război numai în cazuri excepţionale, de mare primejdie, cînd se poruncea ridicarea tuturor gloatelor. În schimb, ei făceau anumite munci şi servicii la cetăţi, cărau materialul de construcţie, lucrau la ridicarea zidurilor etc.

Armele noastre erau *arcul, suliţa* sau *fuştul*, şi *sabia*, apoi *ghioaga ghintuită*; mai tîrziu, s-au introdus şi armele de foc, puştile, care pe atunci se numeau *sîneţe*, şi înaintea acestora, *tunurile* care se numeau *puşci*. În 1432–1433, Vlad Dracul scria braşovenilor: „Deci vă rog ca pe nişte fraţi ai mei, *pregătiţi-mi o sută puşti, cu toate cele de trebuinţă*, şi cu arcuri, cu săgeţi, cu scuturi, cît veţi putea mai multe." Iar în octombrie–decembrie 1445, acelaşi domn se adresa din nou braşovenilor: „Vă rog dar să ne ajutaţi cu arcuri şi cu săgeţi *şi cu puşti şi să ne daţi salitră ca să ne facem praf.*" În Moldova, prima menţiune despre armele de foc se află în inscripţia pusă de pîrcălabul Stanciul la Cetatea Albă în 1454, în care se spune: „S-a sfîrşit acest zid şi a fost înarmat cu tunuri de dumnealui Stanciul, în anul 6962, luna martie." Ţăranii se foloseau şi de *topoare, coase, securi*. Pentru apărare aveau *scuturi* sau *paveze*; boierii purtau şi *cămăşi de zale*, uneori chiar *armuri* întregi.

Cetăţile erau atît la hotare, cît şi înlăuntrul ţării; mai numeroase şi mai însemnate au fost cetăţile moldovene. În Ardeal, oraşele aveau ziduri puternice, cu turnuri de apărare; resturi de ale lor se mai văd şi astăzi la Braşov, la Sibiu, la Sighişoara şi în alte părţi. În afară de cetăţi, au servit, ca loc de apărare şi de refugiu, atît de o parte cît şi de alta a Carpaţilor, mănăstirile şi bisericile întărite. Unele fac şi acum impresia de cetăţui, cu zidurile lor groase şi cu turnurile de la colţuri şi chiar din mijlocul laturilor: astfel, de pildă, mănăstirile Pobrata şi Suceviţa, în Moldova, apoi bisericile de la Cisnădie, Archita sau Dealul Frumos, în Ardeal.

Judecata se făcea de către dregători care aveau dreptul să pronunţe amenzi şi pedepse corporale; vornicul şi banul puteau condamna şi la moarte. Ea se făcea însă şi de către *jurători*, care erau oameni din aceeaşi categorie ca şi împricinaţii; această procedură se numea „a lua legea"; partea care pierduse putea să ceară un număr *dublu* de judecători — „legea peste lege" — spre a dovedi, totuşi, că dreptatea e a ei; se putea merge astfel de la 6 la 12, apoi la 24 şi chiar la 48 de jurători.

Jurătorii erau convocaţi printr-un „răvaş" care cuprindea, în afară de numele lor — li se mai spunea şi *tocmelnici, adeveritori* sau *judecători* —, pricina pe care trebuiau s-o cerceteze, ziua şi locul de adunare, precum şi numele dregătorului însărcinat cu supravegherea întregii operaţiuni. Iată unul din cele mai vechi „răvaşe" de acest fel scrise în limba română, vîrstată însă cu unele formule de cancelarie slave: „Zde (aici) meghiaşii tocmelnici ai lui Stoian şi ai Borcii ot Săbiceu, poim

(anume): ot (din) Chiojd, Stroe i (şi) Dragomir Sersea; ot Săbiceu, Dobrotă Hrănitul, i ot Pătîrlage, Stan Brădiţeanul i Pătru postelnic, i ot Băşceni, Vlasie, ca să caute pentru nişte ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n-are, şi să le cate şi cărţile de vor adevăra că are, să ţie; iar de nu va avea, să rabde. Însă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic... (alb) portar. Pis (a scris) Dumitru Logofăt. Mai 4 dni (zile). U (în) Tîrgovişte. Văleat (în anul) 7149 (1641). Io Matei voievod milostiiu bojiiu gospodar (cu mila lui Dumnezeu, domn).

Pedepsele cele mai obişnuite erau *gloabele*, adică amenzile; ele se plăteau, de obicei, în vite, şi fiindcă se dădeau vitele cele mai slabe, mai rele, cuvîntul *gloabă* a ajuns să aibă şi acest înţeles. Hoţii, ucigaşii şi „hiclenii" sau vinovaţii de înaltă trădare se pedepseau cu *moartea* sau cu trimiterea la *ocnă*. Ultima instanţă, în materie de judecată, era domnul: el nu putea însă trece peste hotărîrea jurătorilor.

Clasele sociale. Din documentele veacurilor al XIV-lea şi al XV-lea rezultă că au existat în Principate patru mari categorii sociale: *boierii, orăşenii, rumânii* sau *vecinii* şi *robii*.

Boieri erau, în epoca veche, toţi proprietarii de pămînt, indiferent de suprafaţa stăpînită. Şi cel care avea zeci de sate, şi acela care trăia în devălmăşie cu rudele lui pe o parte dintr-un sat tot *boier* se chema. Acest cuvînt înseamnă *nobil; de frunte*; noi l-am luat de la slavi, iar aceştia, la rîndul lor, de la bulgari sau poate chiar de la avari.

În primele timpuri ale vieţii de stat româneşti, nobilimea a fost reprezentată, prin urmare, de proprietarii pământului. Aceştia sînt *anteriori* întemeierii; în Diploma ioaniţilor, din 1247, li se spune *„majores terrae"*. Ei ajută pe Litovoi în lupta împotriva ungurilor, ei sînt biruitorii din 1330 asupra lui Carol Robert; tot ei ajută lui Bogdan şi tovarăşilor acestuia să respingă oştile trimise de regele Ludovic al Ungariei.

În afară de numirea generică de *boieri*, proprietarii de pămînt mai poartă, în Muntenia, o serie de alte nume: *megieşi, cneji, juzi, judeci* şi *moşneni*. *Megieşi* li se spune în calitatea lor de „vecini de moşie"; *cneji* sînt numiţi în ipostaza lor de „oameni liberi" şi „stăpîni de vecini sau rumîni"; aceste două înţelesuri ale termenului cneaz, cuvînt de origine slavă, sînt redate prin acele două numiri de origine latină: *judeci* însemnînd „oameni liberi" şi *juzi* „stăpîni de rumâni". *Moşnenii* sînt „oameni cu moşie", care au moştenit această moşie de la înaintaşii lor, de la moşul comun, întemeietor al satului. Ei stăpînesc în *devălmăşie* o parte a acestui sat, întocmai ca şi răzeşii moldoveni.

Cu vremea, aceste denumiri, megieşi, cneji, juzi, judeci, moşneni, s-au dat în special *micilor proprietari*, pentru cei mari întrebuinţîndu-se, în mod obişnuit, titlul de *boier*.

În Moldova, moşnenilor li se spune *răzeşi*, iar *juzii* şi *cnejii* nu sînt proprietari de sate, ci, aşa cum am arătat şi mai înainte, *administratori* ai lor, întocmai ca şi cnejii din Ardeal. Probabil înainte de descălecatul din Maramureş, adică

de procesul de cucerire care stă la baza întemeierii statului moldovean, cnejii și juzii moldoveni să fi fost și ei, întocmai ca acei din Muntenia, proprietarii satelor respective.

Orășenii locuiau în orașe și tîrguri și erau alcătuiți din negustori și meseriași, împărțiți pe bresle și avînd anumite obligații fiscale și militare.

Rumânii sau *vecinii* erau locuitorii satelor domnești, boierești și mănăstirești; în Ardeal li se spunea *iobagi*. Caracteristica lor este de *a depinde de un stăpîn*. Rumânul, vecinul sau iobagul ascultă de stăpînul — domn, boier sau mănăstire — pe moșia căruia trăiește; el este obligat *să-i lucreze* la ce-l va pune, aceasta e obligația de căpetenie; să-i dea, apoi, *dijma* din produsele cîmpului și să-i plătească *dări* pentru vitele pe care le crește. Eliberarea de rumânie nu se poate face *fără consimțămîntul stăpînului*; chiar cînd se răscumpără cu bani, faptul e considerat ca o pomană a stăpînului, ca un act de milă sau de „iertare" din partea acestuia. Numai în caz de robie, rumânul scapă — e și natural — de legătura față de stăpînul său. Dacă se întoarce din robie, acesta nu mai are nici un drept asupra lui. Situația de om neliber, de om cu stăpîn, se transmite și asupra urmașilor *în linie bărbătească* a rumînului. Și copiii săi și nepoții și strănepoții, într-un cuvînt toți descendenții săi, sînt, de asemenea, rumâni. Femeia nu împărtășește soarta bărbatului: ea nu e rumână; tot așa și fetele.

Robii. Ultima categorie socială o formau, în cîteșitrele țările românești, robii. Ei erau cu totul în puterea stăpînilor lor, care puteau face cu dînșii orice vroiau, fără să-i omoare însă. Cuvîntul rob e de origine slavă; în latinește îi corespunde *sclavus*. Robi erau *țiganii;* documentar, îi constatăm pentru întîia dată, în Țara Românească, în hrisovul din 30 octombrie 1385, prin care Dan I întărește mănăstirii Tismana posesiunile ei; între aceste posesiuni sînt trecute și „40 sălașe de țigani", pe care mănăstirea le stăpînea din vremea lui Vlaicu vodă (1364–cca 1377). Țiganii sînt mai vechi, însă, la noi în țară decît această mențiune documentară. Se pare că au venit o dată cu tătarii, aduși de aceștia. Sînt originari din India; limba lor se aseamănă cu unele dialecte din nordul Indiei.

În Moldova, pe lîngă țigani, mai erau și *tătari*. E vorba de acei tătari care fuseseră prinși în războaiele purtate de descălecători și care trăiau în „sălașe", ca și țiganii, în diferite sate și orașe. Alexandru cel Bun dăruiește asemenea tătari robi mănăstirilor Moldovița și Pobrata.

Viața economică. Țările noastre au avut, în genere, o viață economică de caracter agricol, determinată de cele două îndeletniciri *esențiale* ale băștinașilor: *agricultura*, sub toate formele ei, și *creșterea vitelor*. Putem face, totuși, o diferențiere, împărțind, sub raportul economic, teritoriul românesc în două mari arii: de o parte, Moldova și Muntenia, unde acest caracter a fost aproape exclusiv, de partea cealaltă Ardealul, unde, existînd și o viață orășenească mai dezvoltată, s-a adăugat și un început de activitate industrială.

Principalele produse ale noastre au fost *grînele* — grîu, orz, ovăz, mei; porumbul, adus din America, se va introduce relativ tîrziu, pe la începutul

veacului al XVII-lea —, precum și *turmele de oi* și *cirezile de vite*. Caii noștri — în special cei moldovenești — erau foarte căutați; Dimitrie Cantemir reproduce un proverb turcesc care spune că „nimic nu-i mai frumos decît un tînăr persan pe un cal moldovean" *Albinăritul* era foarte dezvoltat; prisăcile erau mult mai numeroase ca în vremea noastră și pe drept cuvînt, deoarece pe atunci mierea ținea locul zahărului, iar lumînările de ceară reprezentau ultimul cuvînt în ce privește tehnica luminatului. *Pescuitul* luase o dezvoltare remarcabilă la Dunăre și bălți; peștele constituia un articol obișnuit de export.

În ce privește bogățiile minerale, locul de frunte îl ocupa *sarea; păcura* se scotea numai pentru unsul roților, deci în cantitate foarte mică. *Arama* se exploata, pe vremea lui Mircea, la *Bratilovo*, în județul Mehedinți; *fierul* la *Baia de fier*, în județul Gorj. Mai însemnată, dintre metale, era producția *aurului*, pe care-l strîngeau, atît în Moldova cît și în Țara Românească, țiganii *zlătari* (de la *zlat*, în limba slavă *aur*) din nisipul unor anumite rîuri. În Ardeal, exploatarea aurului, în Munții Apuseni, constituia un izvor însemnat de venit.

Mulțumită privilegiilor comerciale din vremea lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, privilegii confirmate de domnii următori, sîntem bine informați asupra importului și exportului țărilor noastre. Se importau, în primul rînd, stofe, țesături: *catifea*, care era de patru calități: de Ypres, de Louvain, de Colonia și de Cehia (vezi și mai sus, p. 120), apoi *„postav frîncesc"* din Flandra, postav de Buda și de Liov, precum și *„pînză nemțească"* și *„pînză litvană"* Din răsărit se aduceau țesături de mătase (*camhă, tebencă, hazdee*), de bumbac (*bogasii*), de păr de cămilă (*camelot*), de purpură (*olovirul*), apoi coloniale (piper, șofran, scorțișoară), vin grecesc, dulce, „de Malvazia", untdelemn în burdufe, precum și unele fructe exotice. Se importau articole de îmbrăcăminte și încălțăminte confecționate gata, apoi tot felul de obiecte manufacturate (cuțite, coase, cuie etc.) precum și arme (săbii, arbalete, iar mai tîrziu tunuri, puști, silitră). Într-un cuvînt, produse cu volum mic, dar valoare mare. Se exportau, în schimb, materii prime, produse agricole, cu volum mare, dar valoare mică. În primul rînd veneau vitele: *boi, vaci, porci, oi* și *cai*. Din aceștia din urmă nu se puteau exporta însă decît cei obișnuiți, nu și „caii buni de țară" (astfel, în privilegiul lui Alexandru cel Bun!), care erau păstrați, desigur, pentru nevoile armatei. Veneau apoi *pieile, blănurile* (de jder, de vulpe, de rîs etc.), *grîul, peștele sărat, mierea* și *ceara, sarea*, care, transportată la Dunăre pe „drumuri ale sării", trecea în Peninsula Balcanică, și *vinul* (Cotnariul ajunsese bine cunoscut în Polonia!). Nu existau drumuri pietruite, ci simple șleauri; podurile erau rare. Negustorii se întovărășeau cîte mai mulți, cînd plecau cu carele cu mărfuri; între Prut și Nistru se pare că erau străji domnești care însoțeau convoaiele. În Moldova, drumurile principale străbăteau țara de-a lungul, venind din Polonia (Liov, Camenița) și răspunzînd la Chilia și Cetatea Albă. În Muntenia erau drumuri care, pornind de la Dunăre, treceau peste munți, răspunzînd în centrele săsești, Brașovul și Sibiul.

Sub raport monetar, în afară de banii noştri, bătuţi în ţară, mai circulau şi bani străini, de valoare internaţională. Astfel era, de pildă, *florinul*, o monedă italienească, de aur, *asprul*, o monedă bizantină şi apoi turcească, de argint, şi *groșul*, o monedă iarăşi de argint, întrebuințată în toată Europa centrală şi răsăriteană.

Organizarea financiară. Locuitorii ţărilor noastre erau supuşi la o serie de îndatoriri fiscale. Ei dădeau *dijme* din produsele lor, plăteau *bir* și făcea *munci* sau *slujbe*. Dijma — cuvîntul e de origine slavă — se lua din: grîne, în care caz se numea *găleată, cîblărit*, sau, în Moldova, *iliș*; din vin — *vinărici*, din miere şi ceară — *albinărit*, din oi — *oierit*, din porci sau rîmători — *goştină*, din produsele laptelui (brînză de burduf, caş, caşcaval), din pește, din varză, din sămînță de cînepă, din fîn etc. La început, se lua în natură și reprezenta a zecea parte din produse, excepţie făcînd oile şi rîmătorii, unde cota era mai mică; mai tîrziu, se plătea în bani. *Birul* era impozitul personal, privind pe contribuabil, iar nu averea acestuia; în Moldova, se numea *dare* sau *dajdie*. El a mers crescînd, o dată cu creşterea obligaţiilor noastre faţă de turci. *Muncile* sau *slujbele* constau din cărături sau transporturi de produse destinate domniei, din lucru la cetăți, la mori, la poduri, la iazuri, din găzduirea trimișilor domneşti, din procurarea de cai curierilor oficiali (*cai de olac*). Rumânii sau vecinii erau supuşi la *toate* obligaţiile fiscale, spre deosebire de boieri, care nu făceau munci sau slujbe, şi, poate, nu dădeau nici unele din dijme. Inegalitatea fiscală a fost doar una din caracteristicile Evului Mediu. Tot ce se încasa mergea la vistieria domnească; pe atunci, nu exista deosebire între tezaurul particular al domnului şi acela al statului; tot domnul lua şi venitul, considerabil, al *ocnelor* şi al *vămilor*.

Organizarea bisericească. La scurtă vreme după organizarea statului a urmat, după cum am văzut, şi organizarea ierarhiei bisericeşti. În Muntenia, ea s-a făcut sub Nicolae Alexandru, cînd ţara căpătă un mitropolit; în timpul lui Vlaicu vodă, s-a instituit o nouă eparhie în partea de apus, cu reşedinţa, după toate probabilităţile, la *Severin*. Titularul acesteia, deşi e numit în primele documente *mitropolit*, se pare că era, în realitate, numai episcop. O a doua episcopie, cu reşedinţa la *Buzău*, se va institui mai tîrziu, sub Radu cel Mare, care reorganizează biserica munteană cu ajutorul patriarhului Nifon. În Moldova au fost, de asemenea, trei eparhii: o mitropolie la *Suceava*, al cărei titular e recunoscut de patriarhia din Constantinopol abia la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, şi două episcopii, una la *Rădăuţi*, cealaltă la *Roman*; mai tîrziu, sub Ieremia Moghilă, se va înfiinţa a treia episcopie, a *Huşilor*.

Preoții plăteau o anumită dare episcopului sau mitropolitului din eparhia respectivă; erau îndatoraţi, de asemenea, să-i dea plocoane. Mai mari peste preoți erau *protopopii*; ei aveau grijă de executarea dispoziţiilor înalţilor ierarhi.

Mănăstirile, numeroase și bogate, dispunînd de adevărate latifundii, erau obligate să ajute pe domn, la vreme de nevoie, cu anumite sume de bani; această obligație se numea *împrumută*.

Vechea cultură. Istoriografia. Limba oficială a statului fiind, în vremea veche, limba slavă, era natural ca lucrările alcătuite pe atunci să fie în această limbă. În domeniul bisericesc, avem de înregistrat cîteva opere originale. În Țara Românească, călugărul *Filoteu*, fost, ca mirean, logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, scrie un *Polieleu*, adică un imn de mulțumire care s-a bucurat de o largă răspîndire în toată ortodoxia. În Moldova, călugărul Grigore Țamblac alcătuiește, în timpul lui Alexandru cel Bun, *Viața Sfîntului Ioan cel Nou*, ale cărui moaște fuseseră aduse de domn la Suceava; tot de el sînt și un număr de *predici*, 21 de toate, dintre care șase de pe cînd era stareț la mănăstirea Neamțului.

O deosebită însemnătate au letopisețele sau cronicile, care încep a se scrie acum, și anume nu la mănăstiri, cum s-a crezut multă vreme, ci la curtea domnească. Cel mai vechi este *Letopisețul* zis *de la Bistrița*; vin apoi *Letopisețul* zis *de la Putna* și *Cronica anonimă*. Cîteșitrele relatează pe scurt istoria Moldovei, de la descălecat pînă la începutul veacului al XVI-lea; *Cronica anonimă* are și o legendă despre originea romană a poporului nostru. Amănunte foarte interesante și noi asupra lui Ștefan cel Mare cuprinde *Cronica* domniei sale, scrisă în limba germană și descoperită nu demult la München.

Arta. Una din caracteristicile poporului nostru este *simțul artistic*. Acest simț se dovedește din felul cum își alcătuiește și își împodobește, în regiunile mai ferite de influențe străine, *locuința* și *costumul*, din vechea noastră *arhitectură religioasă* (bisericile de lemn din Ardeal, bisericile lui Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Brîncoveanu), din operele de artă ale epocii contemporane. Avem, într-un grad deosebit, simțul *culorilor*, al *proporțiilor*, al *nuanțelor*. Contribuția noastră la *cultura* omenirii a fost, în trecut, mai ales în domeniul artei.

O însemnătate deosebită a avut la noi *arhitectura bisericească*. Chiar din primele timpuri ale vieții de stat, s-au clădit lăcașuri dumnezeiești remarcabile. Înfățișarea acestor lăcașuri ca și felul lor de construcție dovedesc o puternică înrîurire *bizantină*; ca pildă poate sluji *Biserica Domnească din Curtea de Argeș*. Zidurile sînt formate din rînduri alternate de cărămidă aparentă și piatră legată cu mortar; împărțirea e aceea clasică în lumea ortodoxă: pronaos, naos și altar; pictura, admirabil păstrată, urmează regulile severe ale *erminiei* sau tipicului bizantin.

La bisericile moldovenești s-a exercitat și o influență *gotică*: ea se vădește în *aspectul mai zvelt* al lăcașurilor, zidurile fiind mai înalte, în *contraforturile exterioare*, cerute tocmai de această înălțare a zidurilor, în *forma ogivală* întrebuințată adesea la uși și ferestre, și în *felul de tratare a pietrei cioplite* la chenarele acestor uși și ferestre, precum și la alte elemente ale clădirii. Influența bizantină rămîne, însă, preponderentă și în Moldova. Tipice pentru *stilul mol-*

dovenesc, rezultat tocmai din *îmbinarea* celor două influenţe, sînt bisericile lui Ştefan cel Mare.

BIBLIOGRAFIE

Numele ţării: V. Bogrea, *Ungrovlahia*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), pp. 356–358; V. Bogrea, „*Bogdan-ili*" şi *altele* în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924–1925), pp. 508–509; Const. C. Giurescu, *Miscellanea I. Despre Vrancea*, Bucureşti, 1935, 8 p. in 8°

Organizarea administrativă: Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Vălenii de Munte, 1926, 176 p. in 8°; Const. C Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, 75 p. in 8°; V. Meruţiu, *Judeţele din Ardeal şi din Maramureş pînă în Banat*, Cluj, 1929, 239 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Judeţe dispărute din Ţara Românească*, Bucureşti, 1937, 8 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Vechile noastre judeţe*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, pp. 153–162.

Organizarea militră: N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, ed. a II-a, vol. I–II, Bucureşti, 1929–1930, 383 + 256 p. in 8°; General Radu Rosetti, *Essais sur l'art militaire des Roumains*, Bucureşti, 1935, 200 p. in 8°

Organizarea judecătorească: I. C. Filitti, *Vechiul drept penal român (schiţă). Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, Bucureşti, 1934, p. 74 p. in 8°

Clasele sociale: Const. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), pp. 479–543; Const. Giurescu, *Despre rumâni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2 t. XXXVIII (1916), pp. 191–246; Const. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 126 p. in 8°; I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române pînă la 1864*, Bucureşti, (1935), XV + 304 p. in 8°.

Viaţa economică şi organizarea financiară: N. Iorga, *Istoria comerţului rom^nesc. Vol. I. Epoca veche*, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, 327 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), pp. 1–58; G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, Bucureşti, 1930, 461 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Despre iliş*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 253–257.

Organizarea bisericească: N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. a II-a, vol. I–II, Bucureşti, 1929, 1932, 432 + 493 p. in 8°

Vechea cultură: N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, 400 p. in 8°; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°; P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XVe–XVIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praha, 1931, 12 p. in 8°; Dr. Olgierd Gorka, *Cronica epocei lui Ştefan cel Mare (1457–1499)*, Bucureşti, 1937, 161 p. in 8°. (Biblioteca *Revistei Istorice Române*, I); N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureşti, 1940, 95 p. in 4°.

Arta: Gh. Balş. *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, 331 p. în f° (*Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII, 1925); N. Ghika-Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia. Partea I-a. Originile şi înrîuririle străine pînă la Neagoe Basarab*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), pp. 121–158; I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. in f°; I. D. Ştefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX siècle*, Paris, 1932, IX + 439 p. in f°.

ŢĂRILE ROMÂNE ÎN VEACUL AL XVI-LEA

Veacul al XVI-lea e însemnat în istoria ţărilor noastre mai ales prin fapte de ordin cultural.

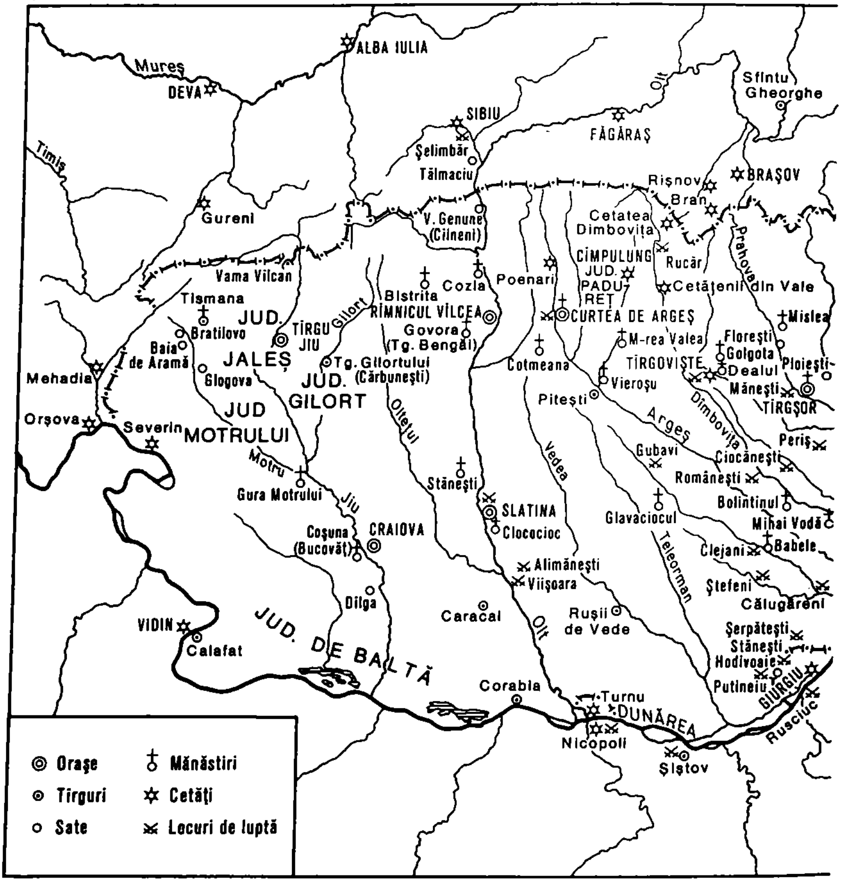
În timp ce veacul al XV-lea e însemnat, în istoria ţărilor noastre, mai ales prin fapte de ordin *politic*, prin luptele şi biruinţele cîştigate împotriva turcilor, veacul al XVI-lea se deosebeşte prin fapte de ordin *cultural*. Acum se fac primele traduceri în româneşte, se tipăresc primele cărţi, se scriu cronici mai întinse, se clădesc biserici şi mănăstiri vestite. Sub raport politic, veacul al XVI-lea înseamnă *o scădere*: supunerea faţă de turci se măreşte, Ardealul ajunge în aceeaşi situaţie, se pierd bucăţi din trupul ţărilor: raiaua Brăilei, aceea a Tighinei, Bugeacul.

Muntenia. În Muntenia, vine la tron, după Vlad Călugărul, un domn înţelept, paşnic şi drept: *Radu cel Mare* (1495–1508). N-a purtat războaie, a dorit pacea şi s-a ocupat îndeosebi de treburile bisericeşti şi culturale. Astfel, el a chemat la sine pe *Nifon*, fost patriarh al Constantinopolului, şi, cu ajutorul lui, a reorganizat biserica munteană, hotărînd ca, pe lîngă mitropolit, cu reşedinţa la Tîrgovişte, să fie şi doi episcopi: unul la Buzău şi celălalt în Oltenia, la Rîmnicu-Vîlcea. A zidit apoi frumoasa biserică a mănăstirii *Dealul*, de piatră şi cu podoabe de marmură. În sfîrşit, a primit la sine pe călugărul *Macarie*, tipograful, care lucrase mai înainte în Peninsula Balcanică, într-o mănăstire, lîngă Cetinie, şi i-a comandat cea dintîi carte tipărită la noi, un *Liturghier*, care a apărut în 1508, în limba slavă, bineînţeles.

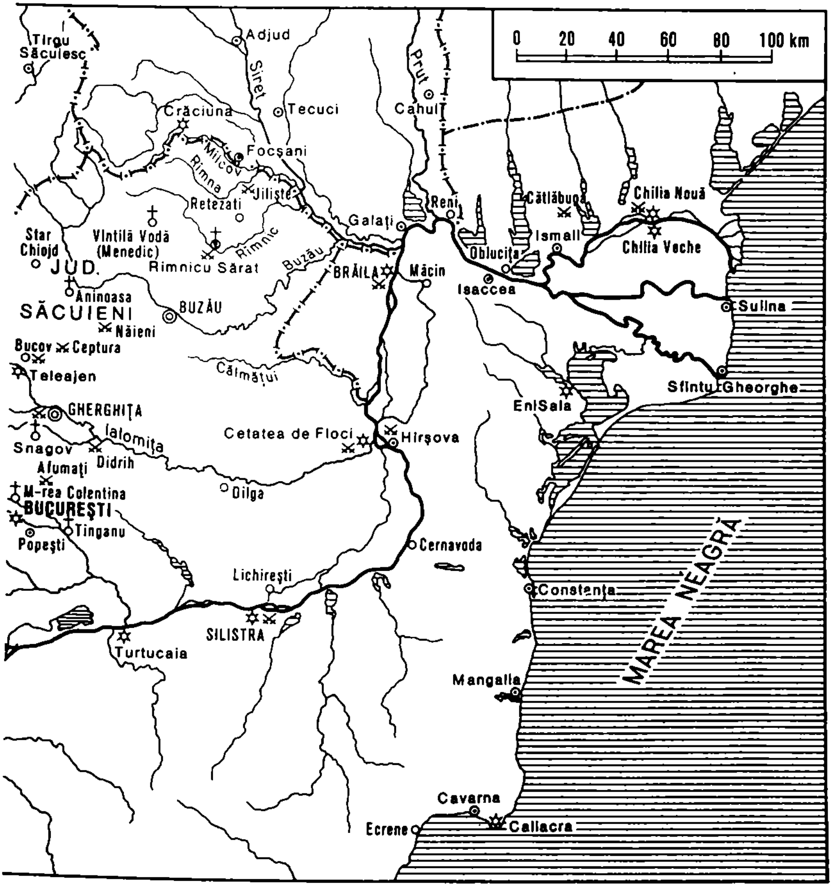
Un cronicar al turcilor, Leunclavius, care a scris în veacul al XVI-lea, are despre Radu cel Mare următoarea apreciere: „Cu toate că era în cea mai mare slăbiciune a puterilor sale, s-a purtat cu cea mai mare deşteptăciune şi cu toate că şapte ani întregi a fost pus în rădvan şi dus din loc în loc, totuşi a cîrmuit Ţara Românilor spre deosebita mulţumire a supuşilor. Aceştia, cu toată firea lor schimbătoare, nestatornică, nu s-au înstrăinat, din cauza slăbiciunii şi a podagrei, de domnul lor bun, drept, înţelept şi destul de potrivit pentru cîrmuire prin superioritatea sufletului său."

În vremea aceasta, se ridică în Oltenia o familie boierească puternică, aceea a *Craioveştilor*. Întemeietorul familiei este *Neagoe de la Craiova*; fiii lui, Barbu, Pîrvu, Preda şi Radu ajung să ocupe cele mai înalte dregătorii, în primul rînd *bănia* olteană, şi au o influenţă considerabilă asupra treburilor publice. Ei ajută, în 1508, pe o rudă a lor, *Neagoe Basarab*, să ocupe tronul. Neagoe a fost, ca şi Radu cel Mare, un stăpînitor înţelept şi evlavios. El a făcut numeroase daruri

ȚARA ROMÂNEASCA ÎNTRE 1418 ȘI 1601

Harta nr. 5

0 20 40 60 80 100 km
Tîrgu Săculesc
Adjud
Siret
Tecuci
Prut
Cahul
Crăciuna
Milcov
Focşani
Rîmna
Jilişte
Retezati
Rîmnic
Galaţi
Reni
Cătlăbuga
Chilia Nouă
Ismail
Chilia Veche
Obluciţa
Star Chiojd
Vintilă Vodă (Menedic)
Rîmnicu Sărat
Buzău
BRĂILA
Măcin
Isaccea
JUD.
SĂCUIENI
Aninoasa
BUZĂU
Năieni
Sulina
Bucov
Ceptura
Teleajen
Călmăţui
Sfîntu Gheorghe
GHERGHIŢA
EniSala
Ialomiţa
Cetatea de Floci
Hîrşova
Snagov
Didrih
Afumaţi
Dilga
M-rea Colentina
BUCUREŞTI
Tinganu
Popeşti
Cernavoda
MAREA NEAGRĂ
Lichireşti
Constenţa
SILISTRA
Turtucaia
Mangalia
Cavarna
Ecrene
Caliacra

și îmbunătățiri mănăstirilor din întregul orient creștin; numele lui se pomenea în nenumărate lăcașuri bisericești, la Ierusalim, la muntele Sinai, la Constantinopol, în Asia Mică, în Grecia, și mai ales la muntele Athos. Tot Neagoe a clădit vestita biserică de la Curtea de Argeș, opera meșterului Manole; lucrată din piatră și marmură, împodobită bogat, ea a stîrnit admirația tuturor și poate fi socotită ca una din capodoperele arhitecturii din întreaga lume. În această biserică a fost îngropat Neagoe (1521); restaurată de către regele Carol I, ea a devenit, în vremea noastră, locul de veșnică odihnă al suveranilor României.

Descriind sfințirea bisericii (17 august 1517), unul dintre participanți, Gavril *Protul*, adică cel dintîi între egumenii de la Athos, are despre noua clădire următoarele cuvinte entuziaste: „Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfînta Sofia, care o făcu Iustinian împăratul, iar ca frumusețe este mai pre deasupra decît acelea." Peste mai bine de un veac și jumătate, un cronicar al Țării Românești repetă judecata înaintașului: „în scurte cuvinte, în lume nu să va afla alta ca aceasta; ferice cel ce au făcut-o, feriçiți cei ce au lucrat-o; vrednici sînt de laudă"

După Neagoe a urmat o serie de lupte pentru tron; în cele din urmă, a izbutit să-l ocupe *Radu de la Afumați* (1522–1529), un domn viteaz care a purtat nu mai puțin de douăzeci de războaie și a bătut în mai multe rînduri pe turci. El a stăpînit în Ardeal două posesiuni, *Vințul de Jos* și *Vurpărul*. Sub *Radu Paisie* (1535–1545), Brăila și cu ținutul de primprejur fu transformată de turci în raia și intră în posesia lor. Sub *Mircea Ciobanul*, care a domnit în două rînduri (1545–1554 și 1557–1559), sînt mișcări de ale boierilor ce nu se împăcau cu firea autoritară a domnului; mulți dintre ei își pierd, din această pricină, viața. Între cele două domnii ale lui Mircea Ciobanul, a stăpînit *Pătrașcu cel Bun*, o fire blîndă, așa cum nu fusese predecesorul său. Dintre voievozii următori, însemnăm pe *Petru Cercel*, fratele lui Mihai Viteazul, care a încercat să facă unele înnoiri, însă n-a găsit sprijinul necesar în boierime și a trebuit să părăsească, după doi ani, țara (1583–1585). În genere, acești urmași nu prezintă însemnătate; nu mai au nici o inițiativă politică, mulțumindu-se să execute ordinele primite de la Poartă. Li se pot aplica mai tuturor cuvintele doamnei Ecaterina, soția voievodului Alexandru al II-lea, dintr-o scrisoare a ei trimisă la Veneția: „Azi sîntem și mîine nu sîntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mîna turcului, și nici noi nu știm unde vom fi pînă la capăt." Într-adevăr, pentru a-și scăpa viața, chiar fiul ei, *Mihnea al II-lea*, va trebui să se turcească, iar Petru Cercel, amintit mai sus, va sfîrși sugrumat și azvîrlit în mare (1590).

Moldova. Fiul lui Ștefan cel Mare, *Bogdan al III-lea*, zis „cel Orb" (de fapt, îi lipsea un ochi), a domnit între 1504 și 1517. Moștenise unele din însușirile părintelui său, cum era vitejia; n-a avut însă înțelepciunea și simțul politic ale acestuia. A vrut să ia de soție pe sora regelui polon, și, spre a-și ajunge scopul, s-a grăbit să restituie Pocuția. Pînă la urmă, căsătoria nu se făcu însă, și el rămase

de două ori păgubit. Din această pricină, au urmat o serie de lupte cu polonii, de prădăciuni reciproce, care făcură mai mult rău părţii de miazănoapte a ţării.

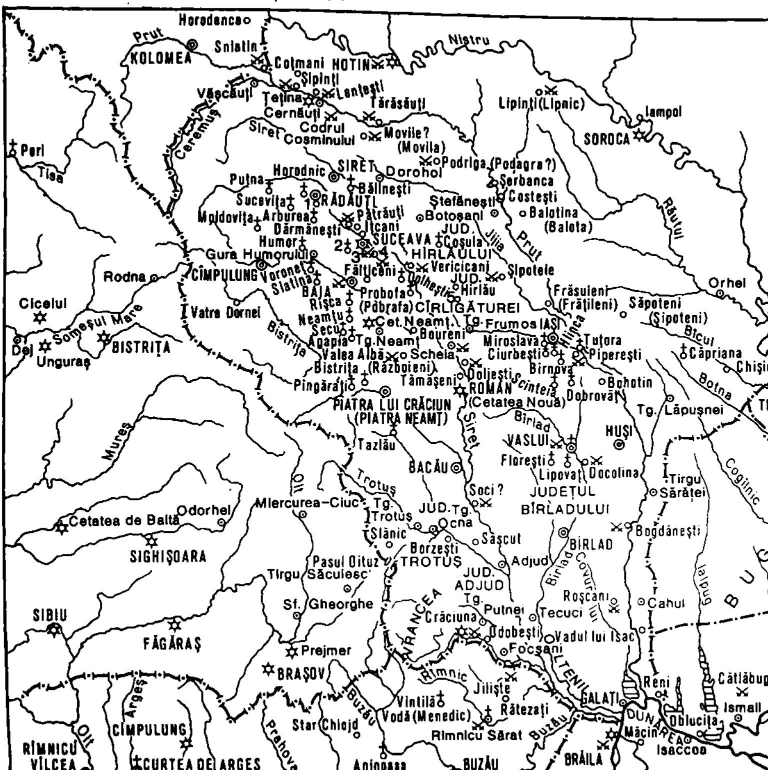
Cronica povesteşte că într-una din expediţii, în 1509, armata moldovenească „arzînd şi prădînd ţara, au tras la Liov (Lemberg) de au bătut tîrgul, de puţin nu l-au luat. Şi singur Bogdan cu capul său a lovit cu suliţa în poarta Liovului care lucru şi astăzi se cunoaşte semnul şi nici leşii nu tăgăduiesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că au fost adevărat aşa. Şi au prădat împrejur pretutindenea — continuă cronica , şi au ars Rohatinul, oraş mare şi vestit, şi multă avuţie şi bunătate dintr-însul au luat. Luat-au din Rohatin şi clopotul cel mare, ce-i la mitropolie în Suceava, şi mulţi oameni şi boieri au robit... şi cu mare izbîndă s-au întors la scaunul său, la Suceava fără de nici o sminteală, şi robilor ce-i adusese din ţara leşească, le-au împărţit hotare în ţara sa"

După Bogdan, urmă fiul său *Ştefăniţă* (1517–1527), care, nevîrstnic fiind, domni la început sub tutela boierului Arbore, portarul de Suceava. Mai tîrziu, el luă singur frînele stăpînirii în mînă, şi fiindcă fostul său tutore stăruia să se facă o politică de înţelegere cu polonii, pe care domnul n-o voia, capul lui Arbore căzu. Ştefăniţă a moştenit şi el vitejia tatălui şi bunicului său: a bătut, astfel, pe turci şi a prădat în două rînduri Muntenia. A murit tînăr şi a fost îngropat la mănăstirea Putna.

Petru Rareş. Mai însemnat decît aceşti doi domni e Petru Rareş, care a domnit în două rînduri (1527–1538 şi 1541–1546). Era fiul nelegitim al lui Ştefan cel Mare şi, înainte de-a ajunge la tron, se îndeletnicise cu negoţul de peşte. În vremea aceea, Ungaria ajunsese într-o grea situaţie: în urma luptei de la Mohács (1526), ea îşi pierduse nu numai regele — înecat într-o mlaştină în timpul retragerii —, dar şi independenţa şi unitatea. Pentru coroana Ungariei se luptau doi pretendenţi: *Ferdinand*, fratele împăratului Carol Quintul, şi *Ioan Zapolya*, voievodul Ardealului. Ambii erau bucuroşi de sprijinul lui Rareş; acesta i-l dete lui Zapolya, pe care-l susţinea şi sultanul. Două oşti moldoveneşti pătrunseră în Ardeal; cea dinspre miazănoapte ocupă Ciceiul, cea dinspre miazăzi, condusă de vornicul Grozav, întîlni pe partizanii lui Ferdinand la *Feldioara*, în ţara Bîrsei, şi-i bătu cumplit (22 iunie 1529), luîndu-le toate tunurile. Drept mulţumită, Zapolya dărui lui Rareş oraşele *Bistriţa* şi *Rodna*, precum şi cetatea *Unguraşul*, întărindu-i totdeodată şi vechile posesiuni ale lui Ştefan cel Mare, Ciceiul şi Cetatea de Baltă. Bistriţenii refuzară, la început, să recunoască stăpînirea lui Rareş, în cele din urmă, însă, de frică, se supuseră. O bună parte din Ardeal asculta deci de domnul Moldovei.

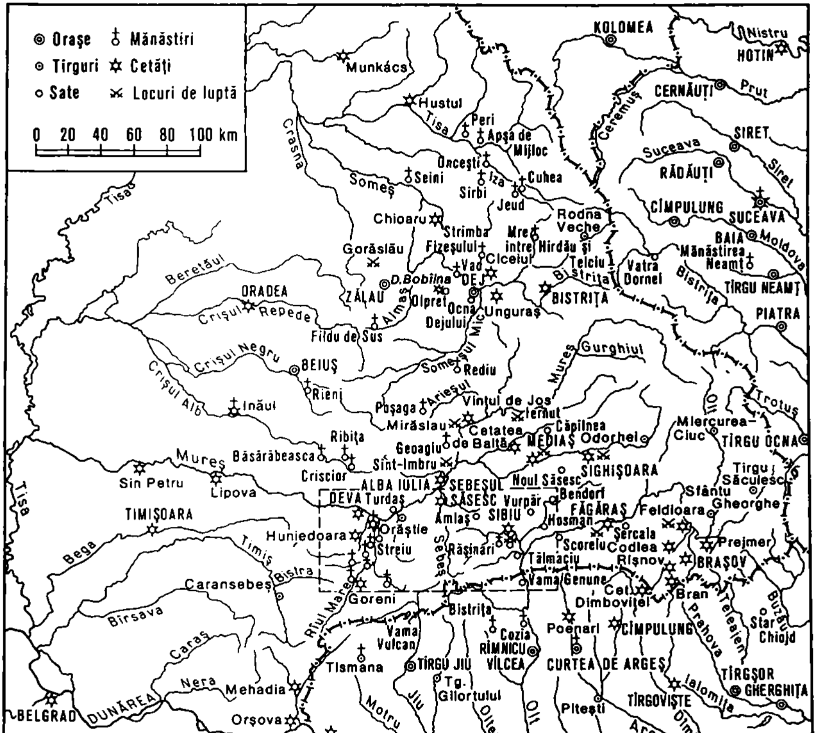
După acest succes, Rareş îşi îndreptă privirile spre miazănoapte, asupra Pocuţiei, pe care o ocupă (1530). Polonii însă trimiseră pe un general vestit, pe Jan Tarnowski, şi în lupta care avu loc la Obertyn (1531), ai noştri fură bătuţi, deşi, la început, victoria părea sigură. Polonii înşişi, prin cronicarul lor Bielski, recunosc că au biruit „ca prin minune". Luptele continuară în anii următori; chestia Pocuţiei rămase însă nesoluţionată.

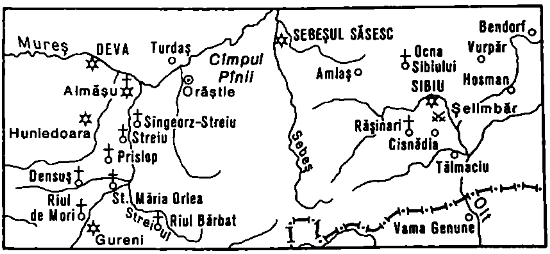
MOLDOVA ÎNTRE 1432 şi 1606

ARDEALUL ÎNTRE 1400–1601

Harta nr. 7

Rareș a mai intervenit în Ardeal și în anul 1534, cînd oastea lui ajută la prinderea lui Aloisio Gritti, un favorit al sultanului Soliman al II-lea Magnificul, pe care acesta îl trimisese cu o misiune; Gritti se pare însă că dorea, în ascuns, să ia locul lui Zapolya, să pună în Muntenia pe un fiu al său, iar în Moldova pe un prieten. Asediat în cetatea Mediașului de către ardeleni și moldoveni, el fu nevoit, în cele din urmă, să se predea și plăti cu capul visurile sale de domnie. Acest act supără însă pe sultan; se adăugară pîrile polonilor; cînd, în sfîrșit, Rareș refuză să trimită un contingent de 1 000 de călăreți cerut de Poartă, soarta sa fu pecetluită. Soliman veni cu o armată uriașă în Moldova; părăsit de boieri, Rareș trebui să fugă singur, pe poteci, peste munți, în Ardeal (1538).

„Și intrînd în munte într-adînc... — povestește cronica , au dat la strîmtori ca acelea de nu era nici de cal nici de pedestru, ci i-au căutat a lăsa calul. Și așa, șase zile învăluindu-se — adică rătăcind — prin munte, flămînd și trudit, au nemerit la un pîrîu ce cura spre săcui, și mergînd pre pîrîu în jos, au dat peste niște păscari carii, dacă i-au luat seama, cu dragoste l-au primit. Iară Petru vodă, înfricoșîndu-se de dînșii, s-au speriat, iar ei cu jurămînt s-au jurat înaintea lui, cumu-i vor fi cu dreptate și nimica să nu se teamă; iară el le-au dat lor 70 de galbeni. Și dacă au văzut ei galbenii, cu bucurie l-au primit, și l-au dus la otacul lor, de l-au ospătat cu pîine și cu pește fript, ospăț pescăresc, de ce-au avut și ei, și dacă au înserat, l-au îmbrăcat cu haine proaste de a lor și cu comănac în cap, și de aci l-au scos la Ardeal. Și fiind oastea ungurească tocmită de strajă la margine, i-au întrebat pe dînșii: ce oameni sînteți? Ei au zis: sîntem păscari, și așa au trecut prin straja ungurească și nimenea nu l-au cunoscut." La 28 septembrie, dimineața „în răsărita soarelui", Rareș ajungea în cetatea Ciceiului; soția și copiii îl precedaseră, încă de la începutul ostilităților.

În locul lui fu numit *Ștefan* zis *Lăcustă*; Tighina deveni raia turcească, și întreg Bugeacul fu anexat: pierderea teritorială era considerabilă. Rareș rămase cîtva timp în Cetatea Ciceiului, apoi se duse la Constantinopol, unde sultanul îl iertă și-i dădu din nou domnia Moldovei. Această a doua domnie fu mai puțin însemnată. În anul 1546, Rareș muri și fu înmormîntat în ctitoria sa, în noul lăcaș de la Pobrata. Tot el a ridicat mănăstirea Rîșca și a reclădit biserica mănăstirii Moldovița, biserica episcopiei de Roman, biserica mănăstirii Bistrița. Alte lăcașuri a înălțat la Baia, la Suceava, la Hîrlău, la Tîrgul Frumos; danii a făcut și la muntele Athos. Soția sa, Ecaterina Elena, fiica despotului sîrb Ioan Brancovici, o femeie învățată și energică, a zidit și ea două biserici în Botoșani și una în Suceava.

Alexandru Lăpușneanu. Fiii lui Rareș n-au semănat părintelui lor: *Iliaș*, după cinci ani de domnie, a părăsit țara și s-a turcit, iar *Ștefan* a pierit ucis de boierii nemulțumiți (1552). În urma lui, a ocupat tronul *Alexandru Lăpușneanu*. Acesta avu de furcă, întocmai ca și contemporanul său din Țara Românească, Mircea Ciobanul, cu boierii nestatornici, gata de mișcări, fiind nevoit să taie un număr dintr-înșii. Se îngriji, în schimb, de viața economică a țării și ridică un număr însemnat de lăcașuri bisericești, între care *Slatina*, unde a fost înmormîntat. Lăpușneanu a domnit în două rînduri (1552–1561 și 1564–1568), ca și Rareș,

între domniile sale intercalîndu-se scurta stăpînire a lui *Despot vodă*. Acesta era un aventurier, nu lipsit însă de însuşiri; cu ajutorul unui nobil polon, izbuti el să surprindă pe Lăpuşneanu şi să-l gonească. Dar încercările sale de reforme, lipsa sa de preţuire a datinelor ţării îl pierdură, ca şi pe Petru Cercel. Se formă un complot al boierimii nemulţumite, în frunte cu hatmanul Tomşa, şi Despot plăti cu viaţa greşelile sale (1563). Nici Tomşa nu avu însă o soartă mai bună. El încercă în zadar să se opună lui Lăpuşneanu care se întorcea cu ajutor turcesc şi trebui să treacă în Polonia. Aci însă fu închis şi apoi decapitat, în piaţa Liovului, împreună cu tovarăşii săi de pribegie, boierii Moţoc şi Spanciog (1564).

Ioan vodă „cel Viteaz". Dintre urmaşii lui Lăpuşneanu, o figură de seamă este *Ioan vodă*, căruia istoricii i-au zis „cel Cumplit", dar care merită mai degrabă numele de „cel Viteaz" (1572–1574). A fost un domn cu milă faţă de popor şi aspru faţă de boieri. Pentru negoţul mărunt al celor de jos, a bătut el, în 1573, monedă de aramă care are, pe o parte, chipul voievodului, iar pe partea cealaltă, stema ţării.

Ioan vodă n-a voit să îndoiască cifra haraciului, aşa cum îi porunciseră turcii, şi s-a hotărît să se apere cu armele. Ajutat de 1 200 de cazaci, el înfrînase cumplit, la satul *Jilişte*, lîngă Focşani, pe turci şi pe munteni; mai cîştigă apoi unele biruinţe la Brăila, în Bugeac, la Tighina. În lupta cea mare de lîngă iezerul Cahulului el fu trădat, însă, de către boieri şi, cu toată admirabila sa vitejie, silit, după o ultimă rezistenţă la *Rocşani*, să se predea. Turcii îi tăiară capul, iar trupul, legat de cozile a două cămile, fu rupt în bucăţi.

> Înainte de bătălia de la iezerul Cahulului, cînd moldovenii, îngrijaţi de zvonurile ce umblau, întrebară cîţi sînt de mulţi duşmanii, Ioan vodă le răspunse printr-un cuvînt care merită să rămînă în istoria militară a lumii, alături de alte cuvinte celebre ale marilor căpitani: „îi vom socoti în luptă"

În locul lui Ioan vodă Viteazul, fu pus pe tron *Petru Şchiopul*, un domn slăbănog, tulburat mereu de pretendenţi. El stăpîni în două rînduri (1574–1579 şi 1582–1591), întrerupt de domnia lui *Iancu Sasu*, care isprăvi însă, ca şi Tomşa, sub securea călăului polon, la Liov. Tocmai dimpotrivă de cum făcuse Ioan vodă Viteazul, Petru Şchiopul arătă cea mai mare atenţie boierilor, neieşind din sfatul lor. I se ceru şi lui să sporească tributul; nevoind s-o facă, dar neîndrăznind nici să imite pe eroicul său predecesor, el preferă să ia calea exilului şi se stabili în Tirol, la Bolzano. Acolo a şi murit, în 1594.

Principatul Transilvaniei. Reforma religioasă. După lupta de la Mohács, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, ajutat, după cum am văzut, de Petru Rareş şi sprijinit şi de sultanul Soliman al II-lea, izbuteşte, în cele din urmă, să ia în stăpînire Transilvania şi ţinuturile de la răsărit de Tisa. Partea de mijloc a Ungariei, prin urmare cîmpia Dunării, împreună cu oraşul de reşedinţă, *Buda*, devine, din 1541 înainte, *paşalîc turcesc*, iar partea de apus intră în stăpînirea lui Ferdinand, fratele împăratului Carol Quintul. Ungaria se împarte aşadar în

trei părți; e de observat însă că, și mai înainte, Transilvania avusese, în cuprinsul statului ungar, o situație deosebită, de cvasiautonomie; cîrmuitorul ei păstrase vechiul titlu de *voievod*, din vremea stăpînirii românești. După Ioan Zapolya, mort în 1540, a urmat fiul său minor, *Ioan-Sigismund*, sub tutela mamei sale *Isabella*; conducerea treburilor publice o avea, în realitate, însă, un călugăr, *George Martinuzzi*, care era omul lor de încredere. Transilvania, numită acum principat, plătea haraci turcilor, întocmai ca și Muntenia și Moldova. Imperialii au căutat să cuprindă și principatul Transilvaniei și, între 1551–1556, l-au și stăpînit. Deoarece guvernarea lor era însă foarte grea, birurile apăsătoare, *dieta*, adică adunarea deputaților din vremea aceea, hotărî readucerea familiei Zapolya, ceea ce se și îndeplini, cu ajutorul domnilor noștri, Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu.

După moartea lui Ioan-Sigismund, în 1571, ajunse la tron familia Báthory. Cel dintîi principe din această familie, *Ștefan*, a fost un conducător priceput, cu însușiri deosebite; el a ajuns și rege al Poloniei. A urmat fratele său *Christofor*, iar apoi, fiul acestuia din urmă, *Sigismund*, o fire nehotărîtă și cu visuri mari, contemporan cu Mihai Viteazul.

În prima jumătate a veacului al XVI-lea, Reforma se răspîndește cu repeziciune în Ardeal. Sașii trec la *luteranism* și încearcă să convertească și pe români. Ungurii îmbrățișează *calvinismul*; principii Transilvaniei caută, la rîndul lor, să atragă pe frații noștri la această confesiune. Nici una, nici cealaltă încercare n-au izbutit; ele ne-au adus, totuși, un folos: au favorizat traducerea, tipărirea și răspîndirea cărților bisericești *în limba română*, deoarece, potrivit noilor confesiuni, slujba trebuia făcută, pentru fiecare popor, *în limba sa*.

BIBLIOGRAFIE

Țările Românești în veacul al XVI-lea. Muntenia: Diaconul Dr. Nic. M. Popescu, *Nifon II, patriarhul Constantinopolului*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913–1914), pp. 731–798; Al. Lapedatu, *Politica lui Radul cel Mare 1495–1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, pp. 191–223; Const. C. Giurescu, *Din vremea lui Neagoe vodă Basarab*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 78–88; Al. Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurperul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, II (1909), pp. 40–44; Hortensia Schachman, *Petru Cercel, după izvoare de curînd publicate sau inedite*, în *Conv. Lit.*, XXXVI (1902), pp. 906–932 și 1015–1037; Al. Cartojan, *Petru Cercel, Viața, domnia și aventurile sale*, Craiova (1941), 228 p. in 8°.

Moldova: Const. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, 1908, 65 p. in 8°; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb 1504–1517*, București, 1910, 117 p. in 8°; N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, 131 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Un nedreptățit: Alexandru Lăpușneanu*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 78–88; Hans Petri, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot vodă cu capii reformațiunii atît în Germania cît și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în Principatul Moldovei*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*,s. 3, t. VIII (1927–1928), pp. 1–62; B. Petriceicu-Hașdeu, *Ion Vodă cel Cumplit (1572–1574)*, ed. a II-a, București,

1894, XVIII + 256 p. in 8° N. Iorga, *Prefața* vol. XI din colecția de documente, Hurmuzaki, București, 1900, XCVII p. in 4°

Ardealul: G. Müller, *Die Türkenherrshat in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Siebenbürgens zur Pforte 1541–1688*, Sibiu, 1923, 148 p. in 8°; Șt. Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, ed. a II-a, vol. I (pînă la 1698), Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p. in 8°

STAREA POLITICĂ, SOCIALĂ, ECONOMICĂ ȘI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN VEACUL AL XVI-LEA

> *„Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, deaca văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n-av˘-mu și Hristos zice: cine citește să înțeleagă... de aceea „înputu-se-au a se scrie aceste sfente Psaltiri."*
>
> (Epilogul *Psaltirii românești* din 1570)

Starea politică. Veacul al XVI-lea este vremea în care dependența Țărilor Românești de turci se accentuează. Domnii încep să fie numiți *direct* de Poartă, nu mai sînt aleși întotdeauna de către boieri, în țară, ca mai înainte. Inițiativele în materie de politică externă devin tot *mai rare*, voievozii trebuind să urmeze indicațiile primite de la Constantinopol. Dreptul de a bate monedă proprie e suprimat; banii mărunți, de aramă, ai lui Ioan vodă Viteazul, sau aceia, de aur și argint, ai lui Despot vodă, sînt o excepție. Puterea și prestigiul domnilor noștri scad: așa se explică și soarta nenorocită a unora dintre ei, care-și sfîrșesc zilele sub securea călăului (Tomșa și Iancu Sasul, la Liov) sugrumați și înecați de turci (Petru Cercel) sau obligați să se turcească (Mihnea). Haraciul *se mărește* necontenit; pe lîngă haraci, mai trebuie trimise o sumă de *daruri*; de asemenea, trebuie vîndute *cu precădere* și la anumite prețuri unele produse și alimente precum oile, grîul, mierea, untul etc. Muntenia și Moldova devin locul de aprovizionare al Constantinopolului, „chelerul", cum se spunea pe atunci, al împărăției.

Transilvania ajunge și ea, începînd din 1541, sub suzeranitatea turcească; plătește haraci ca și celelalte țări românești, iar principii ei trebuie confirmați de către Poartă. Sfărîmarea Ungariei la Mohács, în 1526, împărțirea ei în trei părți, dintre care una, cea de la mijloc, devine pașalîc și trecerea Transilvaniei sub suzeranitatea turcească sînt factori care explică dependența tot mai accentuată de turci a Munteniei și Moldovei. Într-adevăr, Muntenia se vede înconjurată din toate părțile de tributarii sultanului, iar Moldova nu mai poate cere ajutor, într-un eventual conflict, decît de la poloni, care însă și ei caută să păstreze raporturi bune cu turcii. Așa încît, nemaigăsind puncte de sprijin, de alianțe, în afară, domnii noștri ajung în mod fatal la discreția Porții.

Situația socială și economică. Această dependență de turci, tot mai strînsă și mai apăsătoare, a avut urmări însemnate și asupra dezvoltării *interne* a țărilor noastre. Din cauza haraciului și a darurilor necontenit sporite, birurile au crescut și ele necontenit și s-au înființat altele noi. Cronicile arată în multe rînduri această creștere a fiscalității.

Astfel, despre Petru cel Tînăr (1559–1568), care a domnit la început sub tutela mamei sale, doamna *Chiajna*, soția lui Mircea Ciobanul, ni se spune că „adaus-au la

bir cinci aspri" Alexandru al II-lea (1568–1577), succesorul la tron al lui Petru cel Tînăr, „au adaus în țară un bir ce i-au zis oaie seacă" (se lua asupra oilor sterpe, celelalte fiind supuse oieritului!), Mihnea al II-lea Turcitul „au adaus în țară găleata", iar Petru Cercel „au pus birul curții foarte mare și au scos în țară goștină de oi". În a doua domnie, Mihnea Turcitul „au adaus în țară un bir ce i-au zis *năpaste* (numele însuși e elocvent!), și pe megiași găleata de pîine și dijmă din cinci stupi un stup". În sfîrșit, despre Aron Tiranul, în Moldova, ni se spune că „prăda" țara, că agenții care strîngeau „dabilele" sau dările umblau însoțiți de turci și că, la urmă, „izvodi ca să ia de la tot omul cîte un bou"; pentru cei care n-aveau, lua de la alții.

Locuitorii satelor, mai ales micii proprietari — moșnenii sau răzășii —, plătesc din ce în ce mai greu birurile; cînd nu mai pot plăti, din cauza secetei, a războiului sau a vreunei alte nenorociri, atunci sînt obligați să-și vîndă *moșia*, ceea ce înseamnă, pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea, însăși *libertatea lor personală*. Ei devin deci *rumâni* sau *vecini*. Numărul acestora crește mereu; totdeodată crește și puterea acelora care le cumpără moșiile, adică a *boierilor*. Boierimea își formează proprietăți întinse, devine bogată și ajunge adeseori în conflict cu domnul. Nu e de mirare deci că întreg veacul al XVI-lea este plin de mișcări ale boierilor contra domniei și, ca o consecință, de tăieri de boieri de către domnii care-și apără tronul.

Din punct de vedere economic, constatăm, de asemenea, o scădere. Comerțul pe mare se face în condiții mai grele: Marea Neagră e toată în stăpînirea turcilor, devine un „lac turcesc"; ei au și marile porturi: Cetatea Albă, Chilia, Brăila. Unele articole, așa cum am arătat mai sus, sînt cumpărate de ei cu precădere și pe prețuri mai joase, adeseori, decît în tîrgul liber. Comerțul orașelor săsești din Ardeal suferă și el; relațiile cu Apusul sînt îngreunate, după lupta de la Mohács; volumul afacerilor scade.

Starea culturală. În schimb, sub raport cultural, constatăm unele fapte noi, de o deosebită însemnătate: în acest veac al XVI-lea, se traduc în românește cărțile bisericești; ba chiar, la finele lui, sub Petru Șchiopul și Mihai Viteazul, limba română pătrunde și în cancelaria domnească. Se fac, apoi, primele tipărituri; în sfîrșit, arta veche românească ajunge la creații remarcabile, atît în arhitectură cît și în pictura bisericească.

Istoriografia sau scrierea de lucrări istorice a continuat. În Moldova, *Macarie*, egumenul mănăstirii Neamțului (mai tîrziu a ajuns și episcop de Roman), povestește faptele domnilor de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la 1551, stăruind în special asupra lui Petru Rareș, pe care-l înfățișează într-o lumină foarte favorabilă. Stilul său este însă greoi și complicat, imitat după stilul cronicarului bizantin *Manasses*.

Astfel, de exemplu, în loc să scrie, simplu și scurt, data 7058, el întrebuințează următoarea perifrază: „în anul ce se capătă dacă numeri de șapte ori cîte o mie și de cinci ori cîte cinci și cîte cinci de cinci ori și a opta rotație de la facerea lumii!"

Eftimie, egumenul mănăstirii Căpriana, povesteşte istoria Moldovei de la 1542 pînă la 1554; el laudă pe Alexandru Lăpuşneanu; şi stilul său e greoi. *Azarie*, un ucenic de-al lui Macarie, duce povestirea mai departe, de la 1551 pînă la 1574; el e favorabil lui Petru Şchiopul; stilul său e ceva mai limpede. Toate aceste trei cronici sînt scrise, bineînţeles, în limba slavă. Sub Alexandru Lăpuşneanu, se traduce în limba polonă, la Iaşi, de către un polon, letopiseţul zis de la Putna; traducătorul continuă povestirea şi adaugă şi unele informaţii asupra ţinuturilor, ostaşilor şi dregătorilor moldoveni.

În Ţara Românească nu ni s-a păstrat vreo cronică mai veche, deşi ştim că a existat o asemenea cronică. Prima povestire istorică de aci e *Viaţa patriarhului Nifon*, scrisă de *Gavril Protul*, egumenul cel mai mare de la Muntele Athos, în care aflăm multe ştiri despre domnia lui Radu cel Mare şi domniile urmaşilor săi, pînă la Neagoe Basarab inclusiv. La sfîrşitul veacului se alcătuiesc mai multe povestiri istorice asupra lui Mihai Viteazul, ale cărui fapte uimesc pe contemporani. Este întîi o cronică oficială, care nu ni s-a păstrat însă decît într-o traducere latinească (textul original a fost *în limba română*[1]), sînt apoi *două cronici în versuri*, scrise în limba greacă, de către doi admiratori ai voievodului, vistierul *Stavrinos* şi *Gheorghe Palamed*; poema lui Stavrinos a fost şi rezumată în ruseşte, ceea ce dovedeşte interesul lumii slave pentru Mihai. În sfîrşit, s-a alcătuit o cronică boierească, a fraţilor Buzeşti, colaboratorii eroicului domn, povestind evenimentele din anii 1593–1600. Ea nu ni s-a păstrat însă ca o cronică separată, ci intercalată în cronica munteană intitulată *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat românii*, scrisă de Stoica Ludescu (vezi şi mai jos, p. 214).

În afară de lucrările istorice, s-au mai scris, în limba slavă, şi altele, de alt caracter. Cea mai însemnată dintre ele este lucrarea intitulată *Învăţăturile lui Io Neagoe Voievod către iubitul său fiu Teodosie*; ea cuprinde o serie de sfaturi în legătură cu domnia. După unii cercetători, autorul *Învăţăturilor* n-ar fi însă Neagoe Basarab, ci un călugăr admirator al acestuia, care a trăit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea.

Traducerile în româneşte ale textelor biericeşti s-au făcut sub influenţa propagandei luterane şi, apoi, calvine. Unii cred că ele ar fi chiar mai vechi, din veacul al XV-lea, făcute sub influenţa *husitismului*, dar lucrul nu e sigur. S-au tradus întîi textele care se întrebuinţau mai mult, adică *Evanghelia*, *Psaltirea* şi *Faptele apostolilor*. Fiecare din aceste cărţi sfinte ni s-a păstrat în cîte două traduceri; ele se găsesc în manuscrisele numite *Psaltirea Scheiană* (de la proprietarul lui: Sturdza-Scheianu!), *Psaltirea Voroneţeană* (fiindcă s-a găsit la mănăstirea Voroneţ!), *Codicele Voroneţean* etc.

Limba acestor vechi traduceri este greoaie, deoarece traducătorii erau robiţi de *litera textului* slav pe care-l aveau în faţă şi de *topica* lui. Ea are, de aceea, unele întorsături nefireşti în limba noastră, dar normale în cea slavă. Cîteodată, traducîndu-se literal, cuvînt cu cuvînt, şi scăpîndu-se din vedere înţelesul general al frazei, unii termeni slavi care aveau două sensuri, sînt redaţi în româneşte

cu sensul greşit, nu cu cel care se potrivea în fraza respectivă. Aşa, bunăoară, cuvîntul slavon *grad* care înseamnă şi *cetate* şi *grindină* e tradus, în *Psaltire*, prin cetate, deşi trebuia tocmai celălalt înţeles. Găsim, în schimb, o serie de cuvinte de origine latină care astăzi nu se mai întrebuinţează sau al căror înţeles s-a schimbat. Astfel, de pildă, *gintu* (din *gens*) în loc de *neam*, *op* (din *opus*) în loc de *treabă*, *deşider* (din *desidero*) în loc de *doresc*, *mărit* (din *maritus*) în loc de *ginere*, *temoare* (din *temor*) în loc de *frică* etc. Se întrebuinţau, apoi, mai mult decît astăzi, prepoziţiile *de* şi *a* pentru a forma genitive şi dative; întîlnim expresiile: *„casa de Domnul“* şi *„te închini a Dumnezeu străin“*. Genitivul şi dativul numelor proprii se formau adesea cu articolul pus înainte; pe lîngă forma *„lu Petru“*, mai găsim şi *„ei Ane“* La acuzativ lipseşte prepoziţia *pe* înainte de nume de fiinţe şi de pronume, de exemplu: *„văd tine“*, *„Ion bate Petru“*. Verbele, la perfectul simplu, prezintă forme mult mai apropiate de cele latine; se spunea astfel *„eu dediu“* (*dedi*), *„eu feciu“* (*feci*), *„eu răspunşu“*, în loc de *dădui*, *făcui*, *răspunsei*. Apare, de asemenea, vechiul condiţional: *„se eu cîntaru“* (*cantavero*) şi *„se eu cîntare“* (*cantaverim*), în care *se* are înţelesul lui *si* latin. În sfîrşit, o particularitate însemnată a limbii vechilor texte româneşti este *rotacismul* adică prefacerea lui *n* intervocalic în *r*: se spunea, prin urmare, *„bire“* în loc de *bine*, *„vire“* în loc de *vine*; erau şi forme cu *n* şi *r* în acelaşi timp, ca, de pildă, *„înremă“* în loc de *inimă*.

Tiparul a ajuns la noi la începutul veacului al XVI-lea. El a fost adus de un călugăr *Macarie*, care învăţase meşteşugul la Veneţia şi care, înainte de a veni la noi, stătuse cîtva timp la mănăstirea Obod, lîngă Cetinie, capitala Muntenegrului, unde tipărise patru cărţi. Nemaiputînd lucra acolo, el veni în Ţara Românească, la curtea lui Radu cel Mare, care îl primi bine. Tipări aci, în 1508, un *Liturghier*, apoi, peste doi ani, un *Octoih*, iar peste alţi doi ani, în timpul lui Neagoe Basarab, o *Evanghelie*: cîteşitrele în limba slavă. După acestea, urmează o întrerupere, pînă la 1545, cînd un alt tipograf, *Dimitrie Liubavici*, scoate şi el un *Molitvenic*, urmat, peste scurt timp, de un *Apostol*, ambele tot în limba slavă.

Cel mai de seamă tipograf al nostru, în veacul al XVI-lea, este însă diaconul *Coresi*. El a lucrat timp de aproape trei decenii, începînd din 1557, cînd publică la Braşov un *Octoih* mic, şi pînă în 1583 cînd, împreună cu un tovarăş al său, scoate un *Evangheliar*. Dar meritul lui cel mai mare este că a tipărit cărţi bisericeşti *în româneşte*, că a dat putinţă să se facă slujba în biserică în româneşte. Mai înainte, apăruse, la Sibiu, în 1544, un *Catechism* luteran, tot în româneşte, din care nu ni s-a păstrat însă nici un exemplar; Coresi scoate o *serie întreagă* de cărţi bisericeşti în româneşte: *Evanghelia* (1561), *Psaltirea* (1570), *Liturghierul* (1570), *Cazania* (1581) etc. În afară de acestea, a tipărit multe cărţi şi în slavoneşte. Tipăriturile lui Coresi s-au răspîndit nu numai în Ardeal, dar şi dincoace, peste munţi. În cele româneşti găsim *începutul limbii noastre literare*.

Motivul pentru care Coresi a tipărit cărţile bisericeşti în româneşte apare limpede în „epilogul“ *Psaltirei* din 1570: „Cu mila lui Dumnezeu, eu diaconul Coresi, deaca

văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi românii n-avămu şi Hristos zice: cine citeşte să înţeleagă..." deaceea „începutu-se-au a se scrie aceste sfente Psaltiri"

Coresi a fost ajutat în activitatea sa tipografică de către primarul Braşovului, sasul Hans Benkner, care era şi fabricant de hîrtie; acesta urmărea, pe de o parte, cîştigarea românilor pentru protestantism, pe de altă parte, un beneficiu material. Şi calvinii au încercat să ne atragă spre confesiunea lor; în acest scop, au ajutat şi ei la tipărirea de cărţi româneşti cum a fost *Palia de la Orăştie* (1582), care cuprinde primele două cărţi ale *Bibliei*: *Geneza* şi *Exodul*. Nici unii, nici alţii n-au reuşit însă.

Din prefaţa *Paliei* aflăm că traducerea „cu mare muncă... den limbă jidovească şi grecească şi sîrbească" s-a făcut di îndemnul şi prin silinţa lui „*Tordaş Mihaiu*, ales piscopul rumânilor în Ardeal" şi a unui grup alcătuit din „*Herce Ştefan*, propoveduitorul Evangheliei lui Hs. în oraşu Cavîran Şebeşului (Caransebeş!), *Zacan Efrem* dascalul de dăscălie a Şebeşului... *Peştişel Moisi* propoveduitorul Evangheliei în oraşul Logojului şi... *Achirie* protopopul varmeghiei Heniedoariei..." De tipar au avut grijă Şerban diacul „meşter mare a tiparelor" şi Marien diacul. Ei îndeamnă pe „fraţii români" să citească aceste cărţi ale *Bibliei*, „că veţi afla întru iale mărgăritariu scump şi vistieriu nesfîrşit, cunoaşte-veţi folosul buneaţilor şi plata păcatelor de la Dumnezeu..."

Contemporan cu Coresi este diacul *Lorinţ*. El lucrează tot în Ardeal, la Braşov şi la Alba Iulia. Se cunosc pînă acum patru tipărituri de ale lui — două *Evanghelii*, o *Psaltire* şi un *Octoih* — apărute în intervalul 1567–1580; toate sînt *în limba slavă*.

În Moldova n-a existat tipar în veacul al XVI-lea; primele cărţi vor apărea abia sub Vasile Lupu. Constatăm însă o *fabrică de hîrtie* în timpul lui Petru Şchiopul.

Arta are o dezvoltare remarcabilă în veacul al XVI-lea. Se construiesc biserici şi mănăstiri frumoase, unele strălucite chiar, cum e biserica de la Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe. În această vreme se închegă în Ţara Românească *primul stil muntean* în ce priveşte arhitectura bisericească. Lăcaşurile nu sînt prea mari; zidurile ne înfăţişează rînduri de cărămizi aparente alternînd cu rînduri de tencuială; o turlă se înalţă deasupra naosului, în timp ce pronaosul e sau fără turlă, sau cu două turle mici, ca la Dealul şi la biserica lui Neagoe de la Argeş. În Moldova, linia zveltă a lăcaşurilor bisericeşti se menţine, ba chiar se accentuează. Între naos şi pronaos se adaugă o nouă încăpere: *aceea a mormintelor ctitoriceşti*, întîlnită pentru prima oară la biserica cea mare a mănăstirii Neamţului, ridicată de Ştefan în 1497; la unele lăcaşuri, găsim şi o *vesmîntărie*, aşezată *deasupra* încăperii mormintelor. Alte elemente noi sînt *pridvorul*, închis sau deschis, şi *banca de piatră* care, legată de soclu, dă ocol bisericii sau merge numai pe o porţiune a ei. Dar inovaţia cea mai interesantă e acoperirea cu picturi *a pereţilor exteriori*, obţinîndu-se efecte foarte frumoase. Astfel, de pildă, sînt împodobite bisericile de la *Voroneţ* şi de la *Suceviţa*, care fac şi astăzi admiraţia tuturor.

BIBLIOGRAFIE

Starea politică: I. C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor Române*, II, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, V (1924), pp. 71–113, 337–370 și VI (1927), pp. 318–346.

Starea socială și economică: C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), pp. 479–543; G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal. Essai d'histoire comparée roumaine, slave et byzantine*, în *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, pp. 445–462; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc, Vol. I, Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1925, 327 p. in 8°

Istoriografie, tipar etc.: Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508–1830*, t. I, 1508–1716, București, 1903, IX + 572 p. în f°; I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXI (1909), pp. 57–216; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I., ed. a II-a, București, 1925, 400 p. in 8°; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°; P. P. Panaitescu, *Cronica moldo-polonă*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), pp. 113–123; Iulian Ștefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii 17 și 18*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), pp. 141–174; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, IX + 350 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Întâiele noastre tipărituri*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 235–244.

Arta: Gh. Balș, *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, 397 p. in f°; I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bukovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, Paris, 1928, XII + 338 p. in f°; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia. Partea a doua. Vechiul stil românesc din veacul al XVI-lea*, în *Bul. Mon. Ist.*, XXIII (1930), pp. 1–63.

MIHAI VITEAZUL

„Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei.

(Titlul lui Mihai Viteazul în hrisoavele sale din vara anului 1600)

Tot mai puternic strălucește chipul lui Mihai Viteazul, tot mai vie și mai luminoasă este amintirea faptei lui. Cu cît se adaugă informația documentară, cu cît cunoaștem mai bine lupta, biruința și căderea acestui mare căpitan, neînfricat luptător pentru credință și ctitor veșnic al țării de azi, cu atît sporește în sufletul nostru admirația. Alături de Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul este întruchiparea eroismului, este izvor de putere, de încredere și de mîndrie pentru poporul românesc.

Viața lui e una din cele mai impresionante din cîte s-au desfășurat pe pămîntul strămoșilor. Mihai Viteazul a cunoscut din plin și bucuriile și durerile vieții; a cunoscut dulceața biruinței și amărăciunea înfrîngerii; a stăpînit cît nici unul dintre voievozii noștri, pentru ca, într-o clipă, să piardă totul; a văzut pe cei trufași închinîndu-i-se și a căzut prin trădarea lor. Contemporanii, prieteni sau dușmani, au simțit că au în față o personalitate excepțională; unii l-au ridicat în slăvi, alții l-au urît cu patimă, cu toții însă au rămas impresionați de această apariție unică.

Originea lui Mihai. Cariera sa ca boier. În actele oficiale, Mihai Viteazul este numit *fiul lui Pătrașcu cel Bun*; unii istorici, de atunci și de astăzi, se îndoiesc însă de această filiație. Pe mamă-sa o chema *Teodora* și era soră cu *Iane Epirotul*; acesta ajunsese, grație însușirilor lui, la cea mai înaltă dregătorie din Țara Românească, la bănia Olteniei, fiind, în același timp, și *capichihaia* sau reprezentant al domnului la Constantinopol.

În tinerețe, Mihai s-a îndeletnicit cu negustoria: ne-o spun mai multe mărturii contemporane, între altele, un document intern descoperit în ultimul timp. Știa turcește și grecește; avea un scris frumos, energic; iscălitura lui se recunoaște dintr-o mie.

Cariera boierească și-a început-o pe lîngă unchiu-său Iane. A fost, la început, ban mic sau bănișor în județul Mehedinți; a ajuns, apoi, stolnic, postelnic, mare agă — ceea ce însemna păzitorul orașului de reședință și comandantul armatei de lefegii sau mercenari —, a ajuns, în sfîrșit, ban al Olteniei. Ca boier, a strîns o avere însemnată, la care s-a adăugat și averea soției sale *Stanca*. În 1593, Mihai era nu numai cel dintîi dintre dregători, dar și unul dintre cei mai bogați.

În acest an, fiind prigonit de către domnul de pe atunci al Munteniei, *Alexandru cel Rău*, Mihai fuge în Ardeal şi, de acolo, la Constantinopol unde, cu ajutorul unchiului său Ianc, izbuteşte să fie numit domn.

O cronică internă, ca şi o cronică ungurească, din Ardeal, povestesc că Alexandru cel Rău ar fi vrut chiar să-l omoare, sub cuvînt „că iaste fecior de domn". Mihai ar fi fost condamnat la moarte şi dus în faţa călăului: acesta însă, înspăimîntat, ar fi zvîrlit sabia şi ar fi fugit. Cîtă valoare prezintă aceste ştiri, nu se poate spune în mod precis.

Începutul domniei. Răscoala împotriva turcilor. Numit în septembrie 1593, Mihai ajunge, în cursul lunii octombrie, în ţară. Aci el găseşte o situaţie din cele mai grele: datorii mari către cămătarii din Constantinopol, la care se împrumutaseră domnii dinaintea lui şi chiar el însuşi; o bună parte dintre aceşti cămătari veniţi în Bucureşti, ba u ii dintre turci *aşezaţi chiar în ţară*, unde începuseră a-şi face case şi geamii. În primul an de domnie, pînă să-şi consolideze situaţia, Mihai stătu liniştit; îndată ce se simţi stăpîn pe tron şi înconjurat de o boierime numeroasă, puternică şi vitează, el se hotărî să scuture jugul turcesc. Momentul era prielnic: tocmai atunci se punea la cale, în Europa, o ligă sfîntă pentru a duce războiul cu necredincioşii. Papa îndemna pe toţi creştinii să-şi unească forţele împotriva lor; concentrarea urma să se facă în jurul împăratului Austriei, Rudolf al II-lea, la a cărui curte comandau iezuiţii. La această ligă aderaseră principele Transilvaniei, *Sigismund Báthory*, şi domnul Moldovei, *Aron vodă*, căruia boierii i-au zis *Tiranul*. Mihai, fără să aştepte să i se facă propuneri, *se oferi el* — fapt esenţial şi care-l caracterizează de la început — să participe la lupta contra turcilor. Se încheie astfel o înţelegere atît cu Báthory, cît şi cu Aron: mişcarea trebuia să înceapă în aceeaşi zi şi la Bucureşti şi la Iaşi. Aşa se şi întîmplă. În ziua de 13 noiembrie 1594, Mihai chemă pe creditorii turci la visterie, chipurile pentru a-i socoti. Cînd toată lumea fu adunată, începu într-adevăr socoteala, dar o socoteală sîngeroasă. Tunurile izbiră în mulţime, casa luă foc, ostaşii domneşti desăvîrşiră prăpădul. Un detaşament de două mii de turci, care staţiona în Bucureşti, spre a supraveghea pe domn, fu şi el sfărîmat; apoi fu atacată cetatea Giurgiului; aceasta putu, însă, rezista. Lupte avură loc şi în alte părţi: la Cetatea de Floci, la Hîrşova, la Silistra: pretutindeni turcii fură învinşi. O oaste mai însemnată, sub conducerea a doi paşi, care aduceau cu ei pe noul domn al Ţării Româneşti, pe *Bogdan*, fu sfărîmată pe malul drept al Dunării, aproape de Rusciuc; mai înainte fuseseră bătuţi în trei locuri (la satele Putineiul, Stăneşti şi Şerpăteşti, jud. Vlaşca) tătarii, care trebuiau să sprijine oastea turcească. Pe de altă parte, banul *Mihalcea*, unul dintre devotaţii lui Mihai, bătea o a doua oaste turcească lîngă Silistra; ea aducea pe înlocuitorul lui Aron Vodă, pe *Ştefan Surdul*. Încurajaţi de aceste succese, ostaşii munteni fac incursiuni pe tot malul drept al Dunării, ajungînd pînă la Balcani; ţăranii bulgari se răscoală şi ei; oraşul Sofia este atacat de o ceată mai însemnată de răsculaţi.

Campania din 1595. Lupta de la Călugăreni. Era evident că turcii nu puteau tolera o asemenea situaţie; răscoala ţărilor româneşti însemna o întreită lovitură: de ordin politic, militar şi economic. Ea constituia, mai întîi, un exemplu şi un îndemn pentru toţi creştinii din Balcani — bulgarii începuseră chiar să se mişte —, însemna apoi o extindere considerabilă a frontului de luptă, era, în sfîrşit, şi o perturbare serioasă în aprovizionarea cu materii prime a imperiului în general şi a Constantinopolului în special. Prada, mai ales în vite, luată de răsculaţi, era aşa de mare, încît un orăşean din Braşov a putut cumpăra „50 de boi, 47 de vaci şi 44 de viţei de un an" numai cu 100 lei. Sultanul hotărî aşadar o mare expediţie de represiune, de nimicire a hainului care produsese o tulburare aşa de adîncă. Mihai îşi dădea seama de primejdie; pentru a-şi asigura ajutorul de care avea nevoie, încheie deci în 1595, prin boierii săi trimişi la Alba Iulia, un act cu Sigismund Báthory, recunoscîndu-i, în schimb, suzeranitatea; prin acelaşi act, se hotăra ca toate bisericile româneşti din Ardeal să asculte de mitropolitul din Tîrgovişte, ceea ce era un cîştig însemnat pentru neamul nostru.

Armata turcească, sub comanda lui *Sinan-paşa*, izbuti să treacă Dunărea la începutul lui august 1595. Mihai, a cărui armată — inclusiv detaşamentul ardelean comandat de Albert Király — era mult inferioară ca număr, se retrase puţin şi ocupă o poziţie strategică la satul *Călugăreni*, pe drumul ce ducea de la Giurgiu la Bucureşti. În spatele poziţiei alese de domn, erau mici înălţimi acoperite de păduri, formînd un adăpost natural; în faţă, valea mlăştinoasă a Neajlovului; drumul ducea peste rîu pe un pod de lemn şi continua apoi între înălţimi, aşa încît armata turcească nu putea înainta decît sub formă de coloană, cu un front redus.

Lupta avu loc în ziua de 13/23 august. Încă înainte de revărsatul zorilor, avangarda lui Mihai atacă, ajungînd pînă la corturile duşmanului. Urmă un atac puternic al ienicerilor; aceştia izbutesc să respingă pe ai noştri, trec peste Neajlov şi capturează unsprezece tunuri. Mihai se retrage puţin, în perfectă ordine, cu armata dispusă în formă de unghi, cu vîrful spre duşman; apoi, în momentul cînd ajunge în dreptul unde se afla detaşamentul lui Király, care pînă atunci nu intervenise în luptă — se pare că *nu voise* să intervină —, dă un contraatac fulgerător, care determină soarta bătăliei. Pentru a încuraja pe ai săi, voievodul însuşi, invocînd numele lui Iisus, se azvîrle cu securea în mînă asupra duşmanului. Unul din paşii turceşti, ieşindu-i înainte, are capul despicat dintr-o lovitură, un altul e izbit în piept. Boierii, văzînd pilda domnului, se azvîrlă şi ei „pre capete asupra turcilor", îi taie şi-i îneacă în mlaştină. Pe de altă parte, tunurile lui Király izbesc din flanc, iar un detaşament de două sute de ardeleni şi două sute de cazaci, lefegii, sub comanda căpitanului Cocea, atacă din spate. Turcii sînt cuprinşi de panică şi încep o retragere dezordonată. La podul de peste Neajlov, îmbulzeala era aşa de mare, încît însuşi Sinan este azvîrlit în mlaştină, şi cu siguranţă ar fi pierit acolo, dacă un veteran din Rumelia, recunoscîndu-l, nu l-ar fi luat în spate şi l-ar fi scăpat. Sînt ucişi patru paşi, şapte

sangeaci şi trei mii de ostaşi. „Şi am cîştigat — povesteşte însuşi Mihai — cinci tunuri şi un steag verde al proorocului lor Mohamed, foarte preţuit de dînşii şi foarte respectat." Binecînţeles, cele unsprezece tunuri pierdute în timpul atacului ienicerilor, fuseseră reluate.

Noaptea care se lăsa aduse încetarea bătăliei. Biruinţa rămăsese de partea noastră. Dar pentru ca să se bucure de roadele ei, ar fi trebuit ca Mihai să poată continua urmărirea, ca odinioară Ştefan după lupta de la Vaslui, să poată zvîrli pe duşman în Dunăre. Din nefericire, aceasta nu era cu putinţă. Turcii fuseseră bătuţi, dar nu distruşi; superioritatea lor numerică era încă zdrobitoare. Pe de altă parte, armata însăşi a lui Mihai era obosită, după o luptă care durase mai bine de şaisprezece ceasuri. Iar unii dintre boieri — izvoarele vorbesc de Dan vistierul şi Mirăslău logofătul — erau nemulţumiţi şi, după un păcătos obicei, gata să trădeze. Ţinînd seama de toate aceste elemente, hotărî domnul retragerea la munte, spre a aştepta acolo ajutorul zăbavnicului Sigismund. În urma lui, turcii ocupară ţara, făcînd în Bucureşti o „palancă", adică o redută de pămînt, în jurul mănăstirii Radu Vodă, fortificînd Tîrgoviştea şi aşezînd prin sate „subaşi", adică primari. Se părea că Muntenia va fi prefăcută în paşalîc.

Sigismund Báthory trecu peste Carpaţi abia pe la începutul lui octombrie; armata sa se uni cu aceea a lui Mihai, şi campania reîncepu. Fu asediată şi luată întîi Tîrgoviştea; veni apoi rîndul Bucureştilor, care căzură şi ei. Sinan, văzînd acestea, se grăbi să treacă Dunărea îndărăt; o parte a armatei lui mai era însă pe malul nostru, cînd Mihai năvăli asupra ei. Podul, bombardat puternic, fu rupt, şi o sumă dintre turci pieriră înecaţi sau de sabie. Mai bine de opt mii de robi fură eliberaţi. În sfîrşit, cetatea Giurgiului, asediată, căzu, în ziua de 20 octombrie. Expediţia de pedepsire, ordonată de sultan, se isprăvi deci în chip ruşinos; Sinan-paşa fu destituit din funcţia de mare vizir; un cronicar turc, povestind evenimentele, califică retragerea armatei acestuia ca „dezastruoasă". Prada luată de creştini era enormă: ea se evalua la mai bine de două milioane aur; o mărturie contemporană spune: „nu numai comandanţii oştirii ardelene au devenit bogaţi, dar şi ostaşul cel mai mic avea măcar patru cai, afară de alte spolii".

Ţara avusese mult de suferit însă de pe urma războiului: multe sate şi oraşe fuseseră arse: Bucureştii erau o ruină, recoltele fuseseră distruse, oamenii fugiseră care încotro. Mihai luă măsuri de refacere; între altele, făcu un nou recensămînt fiscal şi hotărî ca rumânii sau vecinii, adică ţăranii neliberi, să rămînă pe moşiile pe care se aşezaseră după retragerea turcilor, să nu mai poată fi, cu alte cuvinte, reclamaţi de foştii lor stăpîni. Acesta e rostul vestitei „legături" a lui Mihai Viteazul, în care unii istorici au văzut, în mod greşit, o legare a ţăranilor de pămînt, un act de asuprire.

În anul următor, 1596, armatele muntene trecură pe ţărmul drept al Dunării şi prădară în diferite locuri: la Babadag, la Vidin, la Plevna, care fu arsă; ele ajunseră, sub comanda lui Baba Novac, alt general vestit al lui Mihai, chiar pînă la Sofia. Brăila fusese reluată îndată după retragerea lui Sinan. Domnul însuşi atacă Turnul şi cetatea din faţă, a Nicopolei; comandantul turc de aci se rugă

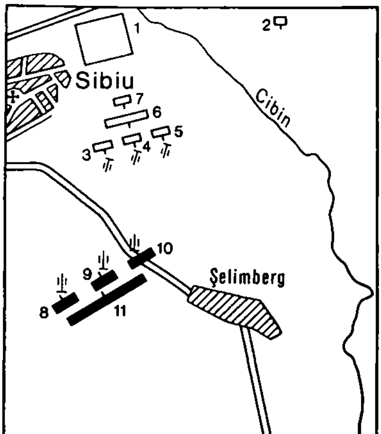
de pace prin daruri strălucite şi făgăduiala de a mijloci pe lîngă sultan o împăcare. Mihai, văzînd că liga sfîntă n-avusese succese militare, dimpotrivă, armatele ei fuseseră grav bătute în Ungaria, chiar în toamna anului 1595, văzînd, pe de altă parte, că Sigismund Báthory nu era omul capabil să facă un efort continuu, ci-şi schimba repede părerile şi hotărîrile, primi propunerea paşei; el ar fi fost mai bucuros să continue lupta împotriva necredincioşilor, dar pentru aceasta îi trebuia un sprijin puternic, cel puţin în bani, din partea împăratului Rudolf; cum acest sprijin nu exista *în acel moment*, deoarece nu se încheiase un tratat formal, Mihai făcu pace cu turcii, care fură bucuroşi să nu mai aibă de luptat împotriva lui. La începutul anului 1597, se ştia că sultanul i-a trimis steag de domnie, împreună cu daruri, şi că „întreaga Ţară Românească se găseşte în pace bună". De această pace Mihai se folosi spre a pregăti însă şi a desăvîrşi înţelegerea cu imperialii care să-i îngăduie a relua apoi, cu mai multe mijloace, lupta.

Tratatul cu imperialii. Noi lupte cu turcii. După mai multe solii, dintr-o parte şi dintr-alta, Mihai încheie, în iunie 1598, la mănăstirea Dealului, un tratat cu împăratul Rudolf. Acesta se obliga să-i dea lui Mihai plata pentru 5 000 de soldaţi şi, eventual, încă pentru atîţia, precum şi armament: „tunuri, praf, gloanţe şi alte unelte de război" Domnul Ţării Româneşti, recunoscînd suzeranitatea împăratului, însă „fără plata vreunui tribut sau vreunei dări", se obliga, în schimb, să lupte „pentru depărtarea turcilor şi a altor duşmani de la Transilvania, Ţara Românească şi părţile Ungariei". Libertatea credinţei era asigurată, aceea a comerţului de asemenea. Mihai va primi un castel în Ungaria sau în Transilvania, cu venituri suficiente pentru a trăi, potrivit rangului, în cazul cînd ar trebui să-şi părăsească ţara. La curtea împărătească, se preţuiau în mod deosebit meritele domnului muntean; arhiducele Maximilian, fratele împăratului Rudolf, îi aducea laude, spunînd că el „a fost zidul şi apărarea acestor ţări"

Curînd după aceasta, reîncepură ostilităţile cu turcii. Malul drept al Dunării fu prădat şi ars, iar paşii de Silistra şi de Vidin bătuţi. Într-una din luptele din preajma Vidinului, Mihai trecu printr-o mare primejdie: era să fie străpuns de suliţa unui turc; săriră însă fraţii Buzeşti, Preda şi Stroe, şi tăind capul turcului şi pe tovarăşii acestuia, scăpară pe domn. În timpul acestei campanii, 16 000 de ţărani sîrbi şi bulgari fură strămutaţi pe malul nostru.

Cucerirea Ardealului. În acelaşi an, 1598, se întîmplau în Ardeal mari schimbări. Sigismund Báthory, nemaiputînd suporta, se vede, permanenta încordare pe care o impuneau împrejurările, se hotărî, la începutul lui aprilie, să părăsească tronul, cedîndu-l lui Rudolf şi primind de la acesta, în schimb, două ducate în Silezia. După puţină vreme însă — cîteva luni —, dîndu-şi seamă de marea greşeală pe care o făcuse — ce se potriveau sărăcăcioasele ducate sileziene cu frumosul Ardeal! —, se întoarce pe furiş. Dieta îl proclamă din nou principe, iar comisarii trimişi de Rudolf să guverneze ţara în numele său, fură arestaţi. Nu trecură însă alte cîteva luni, şi Sigismund, dovedind încă o

dată cît era de schimbăcios și de ușuratic — bine spunea despre el Mihai Viteazul că „nu știe nici ce face, nici ce vrea" —, părăsi pentru a doua oară tronul, făcînd să fie ales, în locu-i, vărul său, cardinalul Andrei Báthory (martie 1599). Acesta era, însă, în strînse legături cu polonii și, după îndemnul lor, voia să reia legăturile cu turcii, închinîndu-se sultanului. Ceea ce ar fi însemnat, însă, ca Mihai să fie înconjurat din toate părțile de dușmani. Evident, el nu putea îngădui o asemenea situație care l-ar fi dus, în mod sigur, la pierderea domniei; de altfel, noul principe al Transilvaniei îi și trimisese vorbă în sensul acesta, să cedeze tronul. De aceea, Mihai propuse împăratului Rudolf să-l atace pe Andrei Báthory și să-l gonească de pe tron. Cînd sosi răspunsul afirmativ, domnul se afla în tabără, la Ploiești; planul era ca Ardealul să fie atacat și dinspre apus, de către generalul imperial George Basta. Cum acesta întîrzia însă, și cum vremea trecea — se apropia iarna —, Mihai se hotărî să pornească singur. Ideea cuceririi Ardealului fusese a lui, iar nu sugerată de imperiali; *înfăptuirea* acestei idei îi aparține, de asemenea, exclusiv. Mișcările de trupe fuseseră calculate dinainte, și ele se făcură cu atîta precizie, încît campania din 1599 poate servi ca model de acțiune militară. Un corp de oaste, mai mare, comandat de domnul însuși, trecu munții prin pasul Buzăului, la 5 octombrie; i se adăugară secuii, pe care Bathoreștii îi nemulțumiseră, luîndu-le vechile lor privilegii, și cu toții împreună ajunseră, mergînd spre apus, la satul *Tîlmaciu*, spre sud-est de Sibiu. Aci se făcu joncțiunea cu cel de al doilea corp de oaste muntean, comandat de frații Buzești și de Baba Novac. În ziua de 18/28 octombrie 1599, lîngă satul Șelimbăr (*Șelimberg*), care fusese ocupat de ai noștri, se dădu lupta. Avură loc mai multe atacuri și contraatacuri; la un moment dat se părea că biruința va rămîne de partea cardinalului. Atunci, întocmai ca la Călugăreni, Mihai interveni personal; îmbărbătîndu-și trupele, cerîndu-le să-și facă datoria, el se aruncă la atac „cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală", așa ne spune o mărturie contemporană. Trupele lui Báthory fură cuprinse de panică; el însuși, însoțit numai de cîțiva nemeși sau boieri ardeleni, fugi cu gîndul să treacă în Moldova. Sibiul se supune numaidecît; peste trei zile, adică la 21 octombrie (1 noiembrie stil nou), Mihai intră în Alba Iulia.

Lupta de la Șelimbăr. 1. Tabăra lui Andrei Báthory. 2. Locul de unde a asistat Andrei Báthory la desfășurarea luptei. 3–7. Corpurile de trupă ale lui Andrei Báthory. 8–11. Corpurile de trupă ale lui Mihai Viteazul. 8. Baba Novac, 11. Mihai Viteazul. (R. R.)

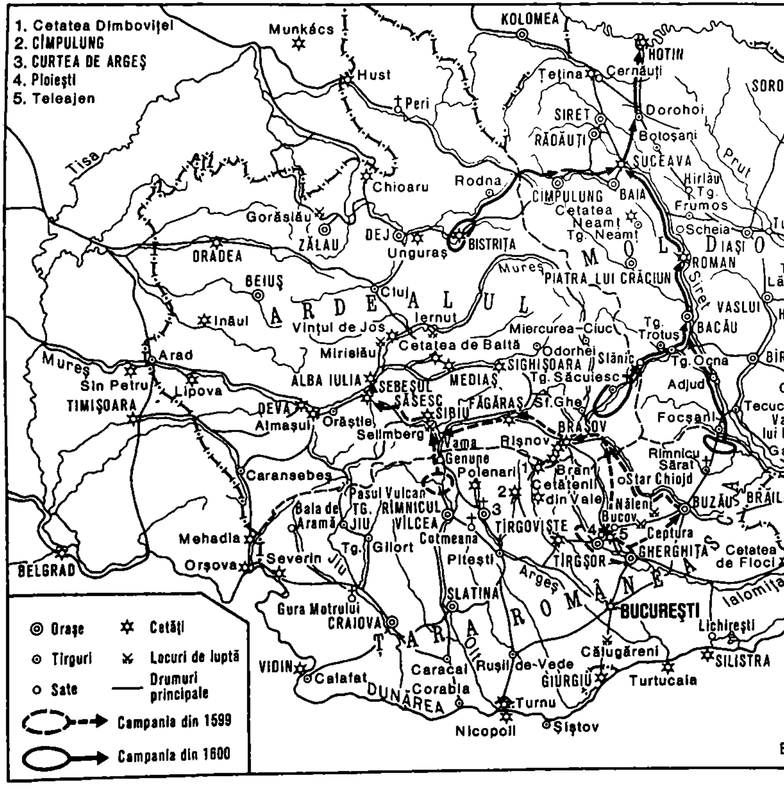
Descrierea alaiului e făcută de un martor ocular: voievodul, călare pe un cal roib, purta o tunică albă și, pe deasupra, o manta de aceeași culoare, avînd brodați, cu fir, mai mulți șoimi. Pe cap avea bine cunoscuta cușmă, al cărei surguci, cu pene de cocor, era prins printr-o copcă de aur; sabia, bătută în rubine și împodobită cu aur, atîrna în stînga; ciorapii erau de mătase albă, cizmele de saftian galben. Opt slujitori, frumos îmbrăcați, duceau de frîu opt cai minunați, cu șeile bogat împodobite, veneau apoi trîmbițașii și, după aceștia, lăutarii, zicînd din vioare. De o parte și de alta a voievodului, plecate spre pămînt, erau purtate steagurile luate de la Andrei Báthory.

La porțile orașului, Mihai primi cheile trimise de episcopul Naprágy; curînd după aceea, i se aduse, în 22 de care, vistieria cardinalului, prețuind peste 200 000 de florini. S-au găsit, între altele, vase de argint masiv, așa de grele, că unul nu putea fi ridicat de doi oameni. Nobilii unguri i se închinară; orașele și cetățile, afară de cîteva la granița de nord-vest a Ardealului, în care apucaseră a intra ostașii lui Basta, făcură la fel: țara era la picioarele învingătorului.

Între timp, Andrei Báthory, urmărit de secui, fu ajuns în coliba unui păstor din munți și ucis cu lovituri de topor. Capul său purtînd două răni, fu adus la Alba Iulia și înfățișat lui Mihai; acesta porunci să se aducă și trupul și-i făcu o înmormîntare frumoasă, mergînd el însuși cu lumînarea aprinsă în mînă, după coșciug.

Cucerirea Moldovei. Deși Aron Tiranul făcea parte din coaliția care lupta împotriva turcilor și deși dăduse dovadă de sentimentele sale, pornind răscoala în aceeași zi ca și Mihai și atacînd cetățile de la Dunăre — Ismailul a și fost luat — și de peste Dunăre, din Dobrogea, totuși Sigismund Báthory, bănuindu-l de necredință, făcu să fie prins de către *Răzvan*, comandantul gărzii unguresti de la curte, și adus în Ardeal. În locul lui, ajunse pe tron chiar cel care-l prinsese, adică Răzvan; el luă numele de Ștefan vodă. Acesta era supus cu totul principelui ardelean, ceea ce supără însă pe poloni, care aveau vechi pretenții de suzeranitate asupra Moldovei. De aceea, ei dădură mijloace militare boierului *Ieremia Moghilă* (Movilă), reprezentant al unei puternice familii și refugiat peste Nistru, ca să ocupe domnia. Oastea polonă, comandată de hatmanul Zamoyski, instală pe Ieremia în Iași; cînd Răzvan se întoarse din Țara Românească, unde se dusese, împreună cu Sigismund Báthory, să dea ajutor lui Mihai, după Călugăreni, el fu învins într-o luptă la satul *Areni* și pierdu nu numai tronul, dar și viața. Ieremia Moghilă, supus prea plecat polonilor și plătind regulat tributul turcilor, era însă dușman lui Mihai Viteazul; încercase chiar — fapt foarte grav — să-l omoare „cu otravă sau prin trădare". Îndepărtarea acestui înverșunat adversar se impunea: o cereau nu numai siguranța personală a lui Mihai, dar și planul însuși de luptă împotriva turcilor, plan care cuprindea, în tabăra creștină, și Moldova. De aceea, Mihai se hotărî să gonească pe Ieremia. În primăvara anului 1600, la 4/14 mai, ostașii săi, intrînd pe la Oituz, coborau valea Trotușului; un alt detașament pătrundea prin nord, pe la Cîmpulung, în timp ce al treilea trecea Milcovul, venind din Țara Românească. Polonii lui Ieremia fură bătuți;

UNIREA TARII ROMÂNEŞTI, A MOLDOVEI ŞI A ARDEALULUI SUB M

cetatea Neamţului şi Suceava se supuseră, mai mult de spaimă decît de luptă, apărătorii înfricoşîndu-se că au de înfruntat pe Mihai. Ieremia se retrase la Hotin, iar de acolo, după puţin timp, fugi peste Nistru. Campania durase mai puţin de trei săptămîni; învingătorul de la Şelimbăr stăpînea acum şi cea de a treia ţară românească. La Iaşi, fu instalat un consiliu alcătuit din patru boieri; se numi, de asemenea, un nou mitropolit şi noi episcopi în locul celor fugiţi. Mihai, întors la Alba Iulia, se găsea acum în culmea puterii. Cuvîntul său era ascultat de la Nistru pînă în Banat şi din Maramureş pînă la Dunăre. În hrisoavele sale, el se intitula: „Io Mihail Voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi a toată Ţara Moldovei"; noua sa pecete avea o legendă aproape identică. Dieta, întrunită la Alba Iulia, după reîntoarcerea domnului, hotărî, la cererea expresă a acestuia, să ia măsuri *pentru îmbunătăţirea stării iobagilor şi a preoţilor români.*

Iată pasajele respective din procesele-verbale de şedinţă ale Dietei: „pofleşti Măria ta, stăpînul nostru milostiv, ca satele lăzuite, satele ungureşti şi săseşti să îngăduie satelor româneşti, ce sînt hotarnice cu ele, păşunat liber în locurile şi în hotarul necultivat", drept aceea, se hotărăşte „din respect faţă de Măria ta, ca toate satele lăzuite, atît ungureşti cît şi săseşti, să dea satului românesc precum şi satele româneşti altor sate româneşti păşunat liber pentru cai, boi, porci şi junci, afară de oi" De asemenea, faţă de „a doua dorinţă a Măriei tale, ca persoanele preoţilor români să nu fie silite la munca cea de obşte" — subînţeles: a iobagilor! , hotărăşte „ca preoţii români să fie scutiţi pretutindeni, în persoana lor, de astfel de slujbe" Aşadar — spun membrii dietei — „am respectat şi în această privinţă dorinţa Măriei tale"

Mihai nu uita aşadar pe cei de un sînge cu el din Ardeal. Şi dacă ar fi avut mai mult răgaz, desigur că ar fi făcut şi altele. Din nefericire, însă, evenimentele se precipitară.

Căderea lui Mihai. Mirăslău. Nobilii unguri, învăţaţi să poruncească, sufereau cu greu stăpînirea domnului „valah"; o considerau ca o înjosire a lor. Se adăuga apoi şi nemulţumirea produsă de necontenitele rechiziţii şi contribuţii, precum şi de prădăciunile soldaţilor neplătiţi. Într-adevăr, împăratul Rudolf nu mai trimitea banii necesari, aşa cum se legase prin tratat; erau discuţii şi în ce priveşte stăpînirea Ardealului, pe care Mihai voia să-l păstreze pentru el, cu drept de moştenire; pe dosul actului dat de domn comisarilor imperiali, voievodul scrisese cu mîna sa: „Şi hotarul Ardealului, pohta ce-am pohtit, Moldova, Ţara Românească". Rudolf nu voia să admită însă acest punct de vedere. Atitudinea împăratului încurajă pe nobilii unguri la rezistenţă; ei se strînseră la Turda, proclamară răscoala şi izbutiră să atragă de partea lor şi pe generalul Basta. Mihai îi aşteptă într-o poziţie bine întărită, la satul *Mirăslău*, între Turda şi Alba Iulia. Basta, a cărui armată era mai numeroasă, se prefăcu a se retrage, pentru a aduce pe domn în cîmp liber. Acesta căzu în cursa ce i se întindea şi deodată se văzu atacat puternic, de front, de cuirasierii germani. Cavaleria noastră nu putu rezista, tunurile fură pierdute, în urma unei mişcări de învăluire prin flancul stîng, o parte dintre lefegiii cazaci trădară chiar, trecînd la duşman. Mihai,

al cărui moral era zdruncinat — în tabăra adversarului se aflau nu numai nemeşii răsculaţi, dar chiar şi oamenii împăratului Rudolf, comisarii pe care acesta îi trimisese în Ardeal —, nu mai putu restabili, ca odinioară la Călugăreni şi la Şelimbăr, situaţia. Văzînd lupta pierdută şi oastea risipită, el trecu Mureşul cu calul, înot, însoţit de trei cazaci şi purtînd asupra lui steagul cel mare al oştirii, coborî apoi spre Sibiu, iar de aci, cu oştile ce-i veniseră din Muntenia, porni spre Făgăraş şi Braşov.

La 20 septembrie 1600, învingătorii de la Mirăslău intrau în Alba Iulia, ucideau pe toţi italienii, grecii, sîrbii şi românii din oraş, *dărămau biserica românească* zidită cu trei ani mai înainte şi, părîndu-li-se că atîta nu era, se vede, de ajuns, dezgropau oasele lui Aron vodă, înmormîntat acolo, şi le aruncau afară. „O aşa neomenie — spune Mihai în memoriul trimis peste cîteva luni ducelui de Toscana — n-a fost făcută nici de păgîni.

În acest timp, polonii intraseră în Moldova, respinseseră pe boierii lăsaţi la Iaşi, instalaseră din nou pe Ieremia Moghilă şi porniseră să aşeze în Ţara Românească pe fratele acestuia, pe Simion Moghilă. Mihai trebuia să-şi apere acum însuşi tronul său. Cu armata pe care şi-o alcătuise din nou, trecu el munţii îndărăt, tot pe la Buzău, şi încercă să oprească pe poloni. Soarta războiului îi fu însă şi de data aceasta potrivnică: după o primă înfrîngere, la *Bucov*, lîngă Ploieşti, urmă o a doua, la Curtea de Argeş. Buzeştii, care-l slujiseră cu credinţă pînă acum, îl părăsiră, trecînd de partea lui Simion; exemplul lor fu urmat de alţii. Părăsit de boieri, părăsit de noroc, cu familia zălog în Ardeal, viteazul domn luă calea pribegiei. Trecu, împreună cu puţina oştire ce-i mai rămăsese, prin Deva — unde din cetate se trase cu tunul asupră-i —, apoi prin Beiuş, prin Oradea, prin Debreţin, Tokay, Caşovia — unde dădu drumul ultimilor ostaşi —, prin Bratislava şi ajunse, în sfîrşit, la Viena. Primit bine aci, el fu invitat apoi la Praga, unde se afla împăratul Rudolf; acesta *avea nevoie acum* de serviciile lui Mihai, deoarece nemeşii din Ardeal, după Mirăslău, se întorseseră şi împotriva lui Basta, îl siliseră să părăsească ţara şi proclamaseră principe iar pe nehotărîtul Sigismund Báthory.

Gorăslău. Moartea lui Mihai. Pentru recucerirea Ardealului, Rudolf dădu mijloacele băneşti necesare lui Mihai; armata acestuia avea să colaboreze cu aceea a lui Basta. Báthory fu, într-adevăr, bătut la *Gorăslău*, pe valea Someşului, între Satu Mare şi Cluj (3 august 1601), de către cele două armate reunite şi silit să fugă spre Moldova; întreaga sa artilerie, 45 de tunuri, 110 steaguri şi mulţi prizonieri căzură în mîinile învingătorilor. Lui Mihai îi revenea partea cea mai mare a victoriei — aripa comandată de el dăduse atacul principal —, şi aceasta provocă invidia lui Basta. Generalul imperial ar fi vrut, apoi, ca el să rămînă conducător al Ardealului recucerit, ceea ce domnul muntean nu putea admite. Mai ales că, între timp, îi sosise şi vestea bună a izgonirii din Muntenia a lui Simion Moghilă de către boierii Buzeşti. De aceea, Basta, sigur de aprobarea tacită a curţii de la Praga, căreia îi convenea mai mult o stăpînire *directă* asupra

Ardealului, hotărî să suprime pe viteazul său concurent. În zorii zilei cînd Mihai trebuia să-şi despartă armata de a sa şi să plece spre Făgăraş, unde-i era familia, la 9/19 august 1601, el trimise un detaşament de trei sute de germani şi valoni să aresteze pe Mihai, iar dacă se opune, să-l ucidă. Aşa se şi întîmplă. Intrînd în cortul domnului, comandantul detaşamentului îi spuse „Eşti prins!" Mihai rosti un singur cuvînt: „Ba!" şi dădu să pună mî a pe sabie. În aceeaşi clipă, însă, un valon îl împuşcă, un al doilea îi străpunse pieptul, alţii îl loviră cu halebardele. „Şi căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu — ne spune cronica Ţării Româneşti —, pentru că nu ştiuse, nici se prilejise sabia lui cea iute în mîna lui cea vitează." Ucigaşii îi tăiară capul, acesta fu luat de comisul Radu Florescu şi adus la mănăstirea Dealului, unde şi astăzi odihneşte, iar trupul eroului fu îngropat pe cîmpia Turzii. „Şi rămaseră creştinii şi mai vîrtos Ţara Românească săraci de dînsul... Căci era ajutor creşti ilor — adaugă cronica — şi sta tare ca un viteaz bun pentru ei, cît făcuse pre turci de tremura de frica lui."

Mihai Viteazul a dat deosebită atenţie vieţii religioase. În timpul lui s-a ţinut un sinod la Tîrgovişte, în 1596, unde s-au discutat măsurile ce trebuie luate pentru o mai bună organizare a gospodăriei mănăstirilor şi a vieţii călugărilor. El este apoi ctitorul a două mănăstiri: mănăstirea Sf. Nicolae, numită astăzi *Mihai Vodă*, căreia i-a dăruit patrusprezece sate, şi mănăstirea *Clocociov*, din judeţul Olt, lîngă Slatina. În Ardeal, în cursul scurtei sale stăpîniri, a ridicat trei biserici, una la *Ocna Sibiului*, alta în satul *Luşărdea*, în judeţul Someşului, cea de a treia în marginea de miazăzi a cetăţii *Făgăraşului*. Mihai n-a fost numai un mare conducător de oşti, dar şi un domn dreptcredincios, punîndu-şi sabia în slujba credinţei, apărînd biserica şi pe slujitorii ei şi înzestrînd lăcaşurile Domnului. Alături de Mircea cel Bătrîn, de Iancu de Hunedoara şi de Ştefan, el este al patrulea mare luptător pentru creştinătate pe care l-a dat neamul nostru. „Ceea ce am făcut — scrie Mihai în iulie 1595 polonilor —, toate le-am făcut pentru credinţa creştinească, văzînd eu ce se întîmplă în fiecare zi cu bieţii creştini. M-am apucat să ridic această mare greutate cu această ţară săracă a noastră *ca să fac un scut al întregii lumi creştine.*" Sînt cuvinte simbolice, pornite din inimă şi luminînd puternic întreaga acţiune a eroului.

BIBLIOGRAFIE

Mihai Viteazul: Dr. Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul domnul Ţării Româneşti*, vol. I–II, Bucureşti, 1904 şi 1907, XVI + 596 şi VIII + 344 p. in 8°; Constantin Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1915), pp. 479–543; Const. C. Giurescu, *Cîteva cuvinte asupra „Legăturii şi aşezămîntului lui Mihai vodă"*, în *Conv. Lit.*, LII (1920), pp. 370–380; N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3 t. V (1926), pp. 339–349; B. Slătineanu, *Contribuţiuni la studiul portretelor lui Mihai Viteazul însoţite de un nou portret*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), pp. 203–216; Ioan C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1934, 32 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I–II, Bucureşti, 1935, 299 + 226 p. in 8°; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, 269 p. in 8°; Colonel Const. Zagoriţ, *Călugărenii subt o nouă înfăţişare*, Ploieşti, 1940, 143 p. in 8°.

EPOCA LUI MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU

„Mateiu vodă, domn muntenesc, om fericit peste toate domniile acei ţări, nemîndru, blînd, dirept om de ţeară, harnic la războaie, aşa neînfrînt şi nespăimat, cît poţi să-l asemeni cu mari şi vestiţi oşteni ai lumei."

(Letopiseţul lui Miron Costin)

Urmaşii lui Mihai Viteazul. Dintre urmaşii lui Mihai Viteazul cel mai de seamă a fost *Radu Şerban* (1602–1611). El a urmat politica de alianţă cu creştinii a marelui său înaintaş şi a dovedit vitejie pe cîmpul de luptă. A trebuit să poarte război mai întîi cu tătarii, care veneau să aşeze pe tron pe *Simion Moghilă*, şi i-a silit să se retragă, după luptele de la *Ogretin* şi *Teiuşani* (13/23 şi 14/24 septembrie 1602). În acest război, a avut loc vestitul duel între boierul Stroe Buzescu şi cumnatul hanului, în care cel dintîi a învins şi a ucis pe ultimul, fiind însă şi el rănit greu la cap, din care cauză i s-a tras moartea.

Pe piatra de mormînt a lui Stroe, la schitul *Stăneşti* (Vîlcea), se vede reprezentat acest viteaz boier cum se luptă cu adversarul său şi cum îl împunge. Inscripţia, în limba română, povesteşte fapta, încheind prin următoarele cuvinte: „Şi nu fu pre voia cîinilor de tătari"

Radu Şerban s-a luptat, de asemenea, cu *Moise Secuiul;* unul din trădătorii lui Mihai Viteazul şi care se revoltase acum împotriva împăratului Rudolf. În lupta de lîngă *Braşov* (7/17 iulie 1603), Moise, care avea şi ajutoare de la turci şi tătari, e înfrînt şi îşi pierde şi viaţa; 32 de steaguri cad în mîinile noastre.

Cronica Ţării Româneşti povesteşte astfel începutul acestei campanii: „Şi cînd fu la purcesul lui din Tîrgovişte, strînse preoţii bisericii de făcură bdenii (adică rugăciuni) şi sluşbe dumnezeieşti şi-l blagosloviră toţi, rugînd pe Dumnezeu să-l poarte într-această cale cu sănătate şi cu biruinţă asupra vrăjmaşilor. Şi cînd fu a treia zi, trecu munţii. Ear deacă înţelease Sekil Mosi, el începu a se lăuda, zicînd: «Ea să vedeţi acum acel român gros ce va să paţă, numai să-mi întinz aripa ceastă dreaptă, numaidecît îl voi birui»." Lucrurile ieşiră însă altfel decît crezuse fălosul Moise.

Ultimul război l-a purtat Radu cu *Gabriel Báthory*, principele Transilvaniei. Acesta năvălise, spre sfîrşitul lui decembrie 1610, în Ţara Românească, pe neaşteptate, silind pe domn să fugă în Moldova. Întors cu ajutoare de la moldoveni şi poloni, şi avînd un tratat cu imperialii, Radu intră în Ardeal, şi tot lîngă Braşov, în acelaşi loc chiar în care biruise pe Moise Secuiul, sfărîmă şi pe Gabriel Báthory (27 iunie–7 iulie 1611). Mii de unguri rămaseră pe cîmpul de luptă; văzîndu-i, a doua zi, biruitorul exclamă: „Dumnezeu din cer a dat aceasta; eu sînt prea slab pentru a săvîrşi".

Cronica Ţării Româneşti povesteşte: „Şi deaderă război mare în zioa de Sf. Petru şi acişi deade Dumnezeu de birui pe vrăjmaşul lui, pre Bator Gabor (Gabriel Báthory!)

şi multe trupuri fură tăiate de oastea lui, făcîndu-se de dînşii o movilă mare în lunca Braşovului. Ear Bator Gabor fugind, i-au căzut cuşma din cap, şi ca un cîine s-au ascuns şi de abia au scăpat cu mare ruşine şi nu-i folosiră nimic peanele cele multe ce purta, pîn-au scăpat de s-au închis la Sibiiu, că de la singur Dumnezeu au luat acea plată."

Pe cînd era însă în Ardeal, turcii intră în ţară şi aşază domn pe Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul; Radu Şerban e nevoit să ia calea pribegiei; el îşi sfîrşeşte zilele la Viena, în 1620. Mai tîrziu, rămăşiţele sale au fost aduse la mănăstirea *Comana*, refăcută de el.

Radu Mihnea era un domn învăţat; ştia mai multe limbi; iubea luxul şi fastul. A domnit de două ori în Muntenia şi de două ori în Moldova. Bun diplomat, a adus servicii mari turcilor, care îl preţuiau în chip deosebit; a ştiut să-şi cîştige însă şi simpatia vecinilor creştini. În timpul ultimei sale domnii moldovene (1623–1626), în Ţara Românească era fiul său *Alexandru Coconul* (1623–1627), care, tînăr fiind — de aici porecla —, cîrmuia, de fapt, după sfaturile tatălui său. Se poate deci spune că, în acest răstimp, cele două ţări au fost într-un fel de unire, sub acelaşi domn.

A avut şi o scădere stăpînirea lui Radu Mihnea: fiscalitatea excesivă, determinată — crede Miron Costin — de fastul şi de luxul exagerat al curţii. Chiar şi boierii de rangul al doilea şi al treilea trebuiau să aibă veşminte strălucite, altfel cădeau în dizgraţie.

Movileştii. În Moldova, după Ieremia Moghilă, a urmat fratele său *Simeon* (1606–1607), iar după acesta a început lupta pentru tron între urmaşii unuia şi ai celuilalt, luptă care a făcut mult rău ţării. Din cauza ambiţiei sale nepotolite, dorind să-şi vadă toţi feciorii pe tron, văduva lui Ieremia, doamna *Elisaveta*, a provocat dezastrul casei sale. Unul dintre feciori, *Constantin*, a pierit, înecat în apa Niprului, pe cînd era dus în robie de tătari, în urma luptei nenorocite de la *Cornul lui Sas* (1612); un ginere al ei, nobilul polon *Wiszniewiecki*, a pierit, se zice, otrăvit; un alt ginere, *Corecki*, tot nobil polon, apoi fiii ei *Alexandru vodă* şi *Bogdan* şi ea însăşi au ajuns robi la turci, în urma înfrîngerii de la *Drăcşani* (3 august 1616).

Povesteşte Miron Costin lupta care s-a dat în acest loc între puţina oaste — mai mult poloni — a doamnei Elisaveta şi turcii şi tătarii care aduceau ca domn pe Radu Mihnea. Şi după ce arată cum au fost luaţi robi, adaugă amănuntul că doamna a isprăvit în haremul unui agă, iar fiul ei Bogdan s-a turcit. Înainte de a porni din ţară, doamna Elisaveta şi-a tăiat părul şi l-a trimis la ctitoria soţului ei, la mănăstirea Suceviţa, unde şi astăzi se poate vedea într-o sferă de argint, sub policandru.

Tot în această epocă a domnit în Moldova, în două rînduri, *Ştefan Tomşa* (1611–1615 şi 1621–1623) care s-a purtat aspru cu boierii, tăind, în urma unei răscoale, o sumă dintre ei, dar care a ocrotit sărăcimea.

O menţiune merită şi *Gaspar Graţiani*, morlac de neam, care a ocupat tronul în 1619–1620. Seamănă în unele privinţe cu Despot, avînd un sfîrşit asemănător. El s-a

răsculat împotriva turcilor; i-a măcelărit pe cei din Iaşi — cum făcuse mai înainte Aron vodă —, dar cu tot ajutorul dat de poloni, n-a putut rezista oastei sultanului (lupta de la *Ţuţora*, 9/19 10/20 septembrie 1620) şi a fost ucis de doi boieri, pe cînd se îndrepta spre Ardeal.

Înrudit cu Movileştii, *Miron vodă Barnowski* a domnit trei ani şi jumătate (ianuarie 1626–iulie 1629) şi a lăsat cea mai bună amintire. Era evlavios — a ridicat şi a reparat o sumă de biserici şi mănăstiri — şi iubit de ţară. Miron Costin ni-l înfăţişează ca „foarte trufaş, şi la portul hainelor mîndru; eară la inimă foarte dirept, blînd şi nelacom". A avut un sfîrşit tragic, în 1633, tocmai cînd ţara îl alesese pentru a doua oară domn, fiind decapitat de către turci, care-l bănuiau că vrea să treacă de partea polonilor. Bănuiala era provocată de influenţa considerabilă pe care au exercitat-o într-adevăr polonii asupra Moldovei în epoca movileştilor, intervenind, după cum am văzut, în repetate rînduri cu armele; Barnowski a fost însă nevinovat, după cum nevinovat va fi, mai tîrziu, Brîncoveanu.

Povesteşte Miron Costin că atunci cînd a venit delegaţia de boieri să-i ofere, pentru a doua oară, tronul, un prieten polon l-ar fi sfătuit să nu primească. „Dulce este domnia de Moldova", ar fi răspuns Barnowski, „Eară şi obezile turceşti încă sînt grele" ar fi replicat leahul.

Cu cîteva zile înainte de execuţie, Barnowski îşi făcu, în închisoare, testamentul: e o pagină mişcătoare, arătînd înălţimea de suflet şi adînca credinţă a celui care-şi presimţea sfîrşitul. El hotărăşte ca ocinele sale din Polonia să se vîndă fostului proprietar; din banii rezultaţi, se vor da 5 000 de zloţi bisericii din L'vov „care am sfîrşit-o noi cu cheltuiala noastră"; se vor isprăvi apoi lăcaşurile dumnezeeşti începute şi se vor plăti toate datoriile. Averea mobilă „să se dea pe la mănăstiri şi biserici, pentru sufletul nostru şi al părinţilor noştri". În ce-l priveşte, roagă ca oasele sale să „nu zacă în păgini", ci să fie aduse la Dragomirna.

Creşterea influenţei greceşti. În timpul primelor trei decenii ale veacului al XVII-lea, constatăm o creştere a influenţei greceşti în ţările noastre. Această influenţă era veche şi se manifestase pe diferite căi. Mai întîi, pe cale bisericească: primii mitropoliţi ai Ţării Româneşti fuseseră greci, trimişi de patriarhia din Constantinopol; mai tîrziu, veniseră călugări greci de la Muntele Athos; numărul lor a sporit atunci cînd s-a introdus obiceiul în ţările noastre *să se închine* mănăstirile de aici către alte mănăstiri vestite din răsărit, să se pună, cu alte cuvinte, sub ocrotirea şi conducerea acestora. A doua cale era cea politică. Printre dregătorii noştri, unii au fost greci, din grecii aceia care s-au refugiat la noi în timp ce turcii cucereau Peninsula Balcanică şi Constantinopolul, sau din aceia care au locuit şi după cucerire în Constantinopol şi au ajuns, cu vremea, la o însemnătate deosebită. În veacul al XVI-lea, o sumă dintre domnii noştri, între alţii Petru Şchiopul, s-au înrudit chiar cu familiile de seamă greceşti. În sfîrşit, a treia cale de influenţă era cea economică: mulţi dintre negustorii Ţărilor Româneşti, încă din veacul al XIV-lea, erau greci; ei se întîlneau mai ales în oraşele de la Dunăre şi în capitală. În veacul al XVI-lea, se ocupau mult cu negoţul de vite, în special de oi, pentru aprovizionarea Constantinopolului.

Mişcările împotriva grecilor. Radu Mihnea a fost unul dintre domnii care s-au înconjurat mai mult de greci, dîndu-le dregătorii însemnate, aducătoare de venit. Această preferinţă a nemulţumit însă pe boierii de ţară. Unul dintre aceştia, *Bărcan Stolnicul*, complotă, împreună cu cîţiva tovarăşi, împotriva domnului; fu însă descoperit şi decapitat. A doua mişcare, mai însemnată, avu loc în 1617; conducător, de data aceasta, era *Lupu paharnicul Mehedinţeanu*. El izbuti să gonească din scaun pe *Alexandru Iliaş*, care sprijinea pe greci şi mai mult decît Radu Mihnea; fură ucişi o sumă de greci, boieri, prelaţi şi negustori; plăti însă şi Lupu cu viaţa încercarea sa, deoarece, sub domnul următor, el fu prins cu vicleşug de către turci şi tras în ţeapă. Abia cea de a treia mişcare va reuşi: ea va avea drept urmare venirea pe tron a lui *Matei Basarab*. Această a treia mişcare, pornită de boierii olteni, a început sub *Leon vodă*; la început, răsculaţii au fost învinşi şi au trebuit să se refugieze în Ardeal, unde principele Gheorghe Rákoczy I i-a primit bine şi i-a ajutat; venind cu forţe noi, ei izbutesc, de data aceasta, biruind într-o luptă, în marginea Bucureştilor, lîngă mănăstirea Plumbuita, pe noul domn *Radu Iliaş*, care fugi „cu mare spaimă şi cu capul gol" (25 octombrie 1632).

Cîteva luni mai tîrziu, în aprilie 1633, izbucnea şi în Moldova o mişcare împotriva domnului Alexandru Iliaş — acelaşi pe care-l gonise din Muntenia Lupu Mehedinţeanu — şi a sfetnicilor săi greci. În fruntea nemulţumiţilor era vornicul *Vasile Lupu*. Domnul e nevoit să plece şi de data aceasta; tronul nu e ocupat însă de conducătorul răsculaţilor decît în anul următor, 1634.

Matei Basarab şi Vasile Lupu. *Matei Basarab* (1633–1654), originar din Oltenia, a fost un domn gospodar şi viteaz, cîrmuind cu pricepere ţara şi ştiind s-o apere, la nevoie, cu armele. A fost, de asemenea, un domn evlavios şi un sprijinitor al culturii: în vremea lui s-au ridicat multe lăcaşuri dumnezeieşti şi s-au tipărit o sumă de cărţi, bisericeşti şi laice. Cronica rezumă domnia lui în următoarele cuvinte caracteristice: „Ţara iubea pre domn şi domnul pre ţară"

Vasile Lupu (1634–1653) a avut şi el însuşiri deosebite: era iubitor de cultură şi evlavios, dar de o mîndrie şi de o ambiţie care l-au făcut să comită greşeli şi, în cele din urmă, să piardă tronul. Iubea, întocmai ca şi Radu Mihnea, luxul şi fastul; numai nasturii de la haina lui de ceremonie făceau 100 000 de galbeni, iar bijuteriile doamnei, peste 400 000. De aceea, Miron Costin şi spune că era „om cu hirea înaltă şi mai mult împărătească decît domnească", aşadar nepotrivită cu mijloacele Moldovei.

Lupu voia să cuprindă şi Ţara Românească, spre a pune ca domn acolo pe fiul său *Ioan*, un tînăr firav, bolnăvicios. În acest scop, face el o primă expediţie în 1637, nereuşită, fiind nevoit să se retragă în faţa lui Matei, căruia-i venise în ajutor şi o oaste de ardeleni, trimisă de Gheorghe Rákoczy. A doua încercare are loc în 1639; şi de data aceasta, ea dă greş. Moldovenii sînt bătuţi rău, între satele *Ojogeni* şi *Nenişori* (azi satul Armăşeşti, în jud. Ialomiţa); Vasile Lupu abia scapă cu fuga la Brăila, şi de acolo trebuie să plece pe furiş, deoarece era să fie prins de turci.

După această a doua înfrîngere, relaţiile se restabilesc; ca semn de pace şi de bunăvoinţă, fiecare din cei doi domni zideşte un lăcaş dumnezeiesc în ţara celuilalt. Matei înalţă mănăstirea *Soveja*, în ţinutul Putnei, iar Vasile reface biserica *Stelea* din Tîrgovişte. Cei zece ani care urmează sînt ani de linişte şi de belşug. Abia în 1649 are loc o ciocnire cu tătarii, provocată însă de moldoveni, care le iau acestora o parte din prada cu care se întorceau din Polonia. Drept răspuns, hanul trimite, în anul următor, o oaste asupra Moldovei; o dată cu ea, năvăliră şi *cazacii*. Aceştia erau o strânsură de oameni de toate naţiile, locuiau în Ucraina, în special în regiunea de la pragurile sau cataractele Niprului şi ascultau de poloni. În 1648, din cauza prigonirilor, se răscoală însă, avînd în frunte pe hatmanul *Bogdan Hmielniţki*. Bogdan voia să-şi facă legături între vecini şi se gândise să căsătorească pe fiul său *Timuş* cu *Ruxandra*, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu. Acesta însă nu voia să dea un răspuns lămurit, şi pe drept cuvânt: feciorul hatmanului era doar un barbar, faţă de rafinata domniţă moldoveană; ca mijloc de convingere, năvăliră cazacii împreună cu tătarii. Ţara fu arsă şi prădată; se luară mulţi robi, şi Vasile Lupu trebui să consimtă la nuntă, care se şi făcu, în 1652, la Iaşi, cu alai mare. Hmielniţchi făgădui, în schimb, ajutor la nevoie.

Această alianţă a domnului Moldovei cu cazacii nelinişti însă atît pe Matei Basarab, cît şi pe noul principe al Transilvaniei, *Gheorghe Rákoczy al II-lea*. Ei se sfătuiră să-l îndepărteze deci de pe tron şi dădură, în acest scop, ajutor de oaste unui boier moldovean, logofătul Gheorghe Ştefan, care rîvnea domnia. Vasile Lupu fu surprins nepregătit şi trebui să fugă la Hotin, iar de acolo peste Nistru, aşteptînd ajutor de la ginerele său Timuş. Acesta sosi, într-adevăr, Gheorghe Ştefan fu respins, dar biruitorii, în loc să fie mulţumiţi cu atîta, porniră mai departe, peste Milcov, spre a pedepsi pe Matei. În lupta care avu loc la *Finta*, vitejia bătrînului domn muntean triumfă iarăşi; deşi rănit la picior de un glonţ, acesta stătu în mijlocul ostaşilor săi, luptînd alături de ei şi îmbărbătîndu-i. Silit să se retragă, cu pierderi grele, Vasile fu urmărit de Gheorghe Ştefan, care luă de data aceasta definitiv domnia. Timuş îşi găsi moartea apărînd cetatea Sucevei, iar socrul său trebui să plece peste Nistru şi de acolo la Constantinopol, unde îşi isprăvi viaţa.

Un an după lupta de la Finta, în 1654, închise ochii şi Matei Basarab. Cu puţin înainte de moarte, avu el durerea să vadă o răscoală a seimenilor şi dorobanţilor, ostaşi cu plată, care făcură multe neorînduieli, cerînd sporirea soldelor, şi uciseră şi cîţiva boieri. Înmormîntate, mai întîi, în Biserica Domnească din Tîrgovişte, rămăşiţele pămînteşti ale voievodului au fost duse, mai tîrziu, la *Arnota*, ctitoria sa din judeţul Vîlcea. Tot Matei a zidit şi mănăstirile *Căldăruşani*, *Strehaia*, *Dintr-un lemn* (Vîlcea), *Sadova* (Dolj), *Măxineni* (Râmnicu-Sărat), *Slobozia lui Enache Postelnicul* (actuala Slobozie din Ialomiţa), precum şi biserici noi la mănăstirile *Negru Vodă din Cîmpulung*, *Plătăreşti* şi *Plumbuita* (Ilfov), *Lăculeţe* (Dâmboviţa), *episcopia din Buzău* şi *Brebu* (Prahova). A zidit apoi biserici în Bucureşti (a *Sărindarului* şi a *Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel*), în

Târgovişte (două biserici cu hramul *Sf. Nicolae*), în Craiova (frumoasa *Biserică Domnească*), în Gherghiţa (*Biserica Domnească*) şi la *Drăgăneşti* (Teleorman); tradiţia îi mai atribuie cîte un lăcaş şi la *Caracal, Piteşti, Ploieşti* şi *Călugăreni*.

În afara hotarelor, Matei a ridicat trei biserici: una în Ardeal şi două în Bulgaria. Biserica din Ardeal se află în satul *Porceşti* (jud. Sibiu) şi a fost zidită în 1653, din aprilie pînă în septembrie; cele două din Bulgaria se găsesc pe malul Dunării. Una e la *Vidin*, cu hramul Sf. Vineri; cea de a doua, avînd hramul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, se află la *Sviştov*; chipul lui Matei şi cel al soţiei sale, doamna Elina, se văd încă, la locul de cinste, pe peretele ctitorilor.

Doamna Elina e ctitora bisericii din *Fierăşti* (Ilfov), pe care a ridicat-o di temelie „cu osteneala şi în parte... a... fratelui" ei Udrişte sau „Iorest Năsturel" Tot ei i se datoreşte biserica din *Negoieşti* (jud. Ilfov). La mănăstirea Slătioarele, doamna e înfăţişată pe tabloul ctitoricesc împreună cu Ecaterina, soţia lui Alexandru al II-lea (1568–1577), prima ctitoră; ea a dat mănăstirii o moşie şi a făcut probabil reparaţii şi pictura bisericii. Numele doamnei Elina apare de altfel împreună cu acela al lui Matei pe multe din pisaniile mănăstirilor şi bisericilor ridicate de acesta. Îl întîlnim astfel la Strehaia, la Măxineni, la Lăculeţe, la Plătăreşti etc.

Nu s-a stabilit pînă acum cu precizie numărul ctitoriilor lui Matei Basarab. Un contemporan, clericul sirian Paul de Alep, care a fost prin Muntenia în două rînduri în timpul domniei lui, dă cifra de *„o sută cincizeci de mănăstiri şi biserici, zidite magnific din piatră"* Este, evident, o exagerare. Cronica ţării, scrisă mai tîrziu, dă numai *douăzeci* de biserici şi mănăstiri, ceea ce e sub realitate. Un lucru e sigur însă: *Nici unul dintre domnii Ţării Româneşti nu a ridicat atîtea lăcaşuri bisericeşti ca Matei Basarab.*

Şi Vasile Lupu a fost un mare ctitor: a înălţat o sumă de lăcaşuri sfinte, mai puţine la număr — e adevărat — decît vecinul său, dar mai împodobite, mai bogate. În plus faţă de acesta, s-a interesat de aproape de conducerea centrală a bisericii răsăritului, aşadar de patriarhia din Constantinopol, stabilind norme noi de gospodărie, plătindu-i datoriile, provocînd chiar întrunirea unui sobor sau sinod la Iaşi (1642), în care s-au discutat probleme dogmatice. El poate fi considerat deci — sub raportul bisericesc, cum era, de altfel, şi sub acela al fastului — ca un adevărat urmaş al împăraţilor bizantini.

În ce priveşte construcţiile, Vasile Lupu începe prin a isprăvi *biserica Sfîntului Ioan Botezătorul din Iaşi*, ctitoria lui Miron Barnovski, pe care acesta nu apucase s-o facă decît pînă la înălţimea ferestrelor. Pisania ne arată că lucrarea era gata în noiembrie 1635. În anul următor, domnul face *biserica din Şerbeşti* (judeţul Neamţ) cu hramul „marelui mucenic Gheorghe". Urmează, în 1638, *biserica Sfîntul Atanasie de la Copou*; pisania, în limba slavă, pomeneşte pe domn, pe „iubita doamna noastră Teodosia şi iubiţii copiii mei Ion voievod şi Maria şi Ruxandra"; adaugă, de asemenea, ştirea că lăcaşul s-a sfinţit „cu mîna preasfinţitului patriarh Chiril".

Cea mai frumoasă dintre ctitoriile lui Vasile Lupu este, fără îndoială, *mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi*. Bogatul şi ambiţiosul voievod n-a cruţat mijloacele

pentru a realiza o operă care să impresioneze — şi a impresionat, într-adevăr, atît pe contemporani cît şi pe urmaşi — prin trăinicia şi valoarea materialului — piatră şi marmură —, prin mulţimea şi varietatea podoabelor. Bine proporţionată, elegantă chiar, inspirîndu-se, atît în linia generală cît şi în diferitele detalii arhitectonice, din stilul caracteristic moldavo-bizantin al lăcaşurilor anterioare, biserica e acoperită, însă, de sus pînă jos, de sculpturi în piatră, dispuse în şiruri orizontale, nici unul la fel cu celălalt. Este un exces de împodobire, deoarece nu se ţine seama de *valoarea funcţională* a diferitelor părţi ale clădirii. Nici profuziunea de aur nu este în avantajul ei. Totuşi, nu se poate nega că Trei Ierarhii rămîne una din operele reprezentative ale arhitecturii noastre bisericeşti.

Între Prut şi Nistru, Vasile Lupu a ridicat două biserici: una în *Orhei*, alta „*supt cetatea Chiliei*" Pisania celei dintîi nu ne dă data zidirii; deoarece însă ea aminteşte numele doamnei Teodosia, rezultă că lăcaşul e cel mai tîrziu din 1639: în acest an, după 6 mai, moare prima soţie a voievodului. Pisania celei de a doua arată că lucrurile s-au început la 1/11 martie 1647 şi s-au isprăvit la 30 mai (9 iunie) 1648. Biserica din Chilia poartă hramul sfîntului Nicolae. Vasile Lupu e ctitor şi la *Pobrata*, unde a refăcut zidul împrejmuitor. Ultimul lăcaş pe care a apucat să-l isprăvească de zidit, fără însă a-l zugrăvi, este *Hlincea*; aci, în locul ctitoriei mai vechi, a ginerelui lui Petru Şchiopul, a înălţat el o biserică, avînd hramul marelui mucenic Gheorghe. Zugrăveala se datoreşte lui Ştefăniţă Lupu.

Tot Ştefăniţă Lupu a isprăvit şi puternica şi înfăţişătoarea biserică a mănăstirii *Goliei*: e cea mai mare dintre ctitoriile părintelui său. Pisania, în limba slavă, spune: Eu, robul Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos, Io Vasilie voievod am zidit această sfîntă mănăstire şi, nefiind săvîrşită de mine, cu ajutorul lui Dumnezeu Io Ştefan voievod, fiul lui Vasilie voievod, am săvîrşit-o, la anul 7168 (1660) mai 24" (3 iunie stil nou). Înfăţişarea acestui lăcaş se deosebeşte simţitor de aceea obişnuită a bisericilor moldovene contemporane; se simte o dublă influenţă străină: a barocului pe de o parte, rusească pe de alta; aceasta din urmă se observă şi în pictură, care a fost făcută de meşteri ruşi, de la Moscova.

În afara hotarelor, Vasile Lupu a rezidit, din piatră, *biserica Sfînta Paraschiva din Liov* (1644, august 15/25) şi a înzestrat-o cu o moşie din apropierea oraşului, cumpărată de la un polon. El e, de asemenea, ctitor la *mănăstirea Sfînta Lavră din Moreea* (Peloponez), în ţinutul Kalavryta; o însemnare posterioară, grecească, arată că „a fost clădită acea mănăstire cu bani moldoveneşti, ai lui Vasile şi ai lui Ştefan voievod şi ai lui Ioan voievod şi ai Ecaterinei doamna (cea de a doua soţie a lui Lupu) şi ai altor boieri din Vlahia".

BIBLIOGRAFIE

Urmaşii lui Mihai Viteazul: General P. V. Năsturel, *Luptele de la Ogretin şi Teişani din zilele de 13 şi 14 septembrie 1602* (7111), în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXII

(1909–1910), pp. 845–864; V. Motogna, *Războaiele lui Radu Şerban (1602–1611)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VI (1927), pp. 241–321.

Movileştii: N. Iorga, *Legăturile principatelor române cu Ardealul, de la 1602 la 1699*, în *Studii şi Documente*, IV, Bucureşti, 1902, pp. I–CCCXV; N. Iorga, *„Doamna lui Ieremia vodă"*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909–1910), pp. 1019–1078; Aurel H. Golimaş, *Lupta decisivă de la Tătăreni şi capitularea dorobanţilor deasupra Tăuteştilor, 22 noiembrie 1615*, Iaşi, 1935, 30 p. in 16°

Influenţa grecească. Mişcările contra grecilor: D. Russo, *Elenismul în România*, Bucureşti, 1913, 70 p. in 8°.

Matei Basarab şi Vasile Lupu: Ion Sârbu, *Matei Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632–1654*, Leipzig, 1899, XI + 356 p. in 8°; Lt. colonel I. Anastasiu, *Bătălia de la Finta*, Tîrgovişte, 1912, 48 p. in 16°; Const. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohamed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), pp. 98–103; I. Lupaş, *Începutul domniei lui Matei Basarab şi relaţiile lui cu Transilvania*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XII, (1932–1933), pp. 347–370; N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole şi a bisericii ortodoxe*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913–1914), pp. 207–236; Const. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, Paris-Bucarest 1925, 56 p. in 8°; Fr. Babinger, *Originea lui Vasile Lupu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIX (1937), pp. 137–146; Const. C. Giurescu, *Matei aga din Brâncoveni*, în volumul *Din trecut*, Bucureşti, 1942, pp. 100–110.

ŞERBAN CANTACUZINO, CONSTANTIN BRÂNCOVEANU, CANTEMIREŞTII

„...Cu voia şi cu sfatul părintelui vlădicăi şi a egumenilor şi a boiarilor şi al tuturor căpeteniilor şi a toată ţara rugîndu-mi-se, ne-au rădicat domn, iar domnia mea aceasta nu o aş fi pohtit... că de nici unile lipsă n-am fost, ci ca un domn eram la casa mea, ci numai pentru rugăciunea tuturor... şi pentru ca să nu vină niscari striini domni asupra ţării şi a săracilor să-i necăjească făr'de milă şi să pustiiască ţara, pentru aceia am luat domnia mea jugul acesta asupra domniei meale."

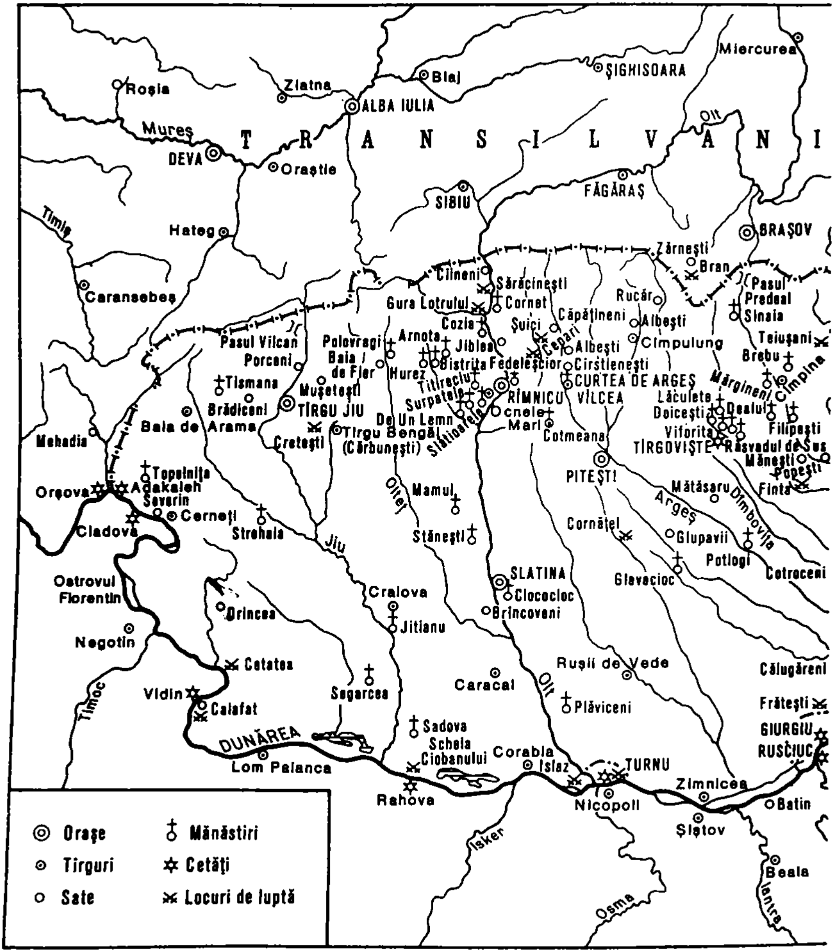
(Scrisoarea lui Brâncoveanu din 23 noiembrie 1688 către egumenul mănăsti 'i Brâncoveni)

Urmaşii lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. După domniile lungi ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, urmară, atît într-o ţară cît şi în cealaltă, o serie de domnii scurte şi fără prea mare însemnătate. În Muntenia, trebuie pomenit mai întîi *Constantin Şerban Basarab* (1654–1658), zis şi *Cîrnul*, fiul nelegitim al lui Radu Şerban şi succesorul la tron al lui Matei. Porecla lui se explică prin aceea că, fiind bănuit că ar umbla după domnie, fusese „însemnat" la nas de către Matei Basarab. În timpul lui, seimenii şi dorobanţii se răsculară din nou, ucigînd cincisprezece boieri şi jefuind pînă şi bisericile. Domnul făcu atunci apel la Gheorghe Rákoczy al II-lea, principele Transilvaniei, care-i era prieten, şi la Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei. Aceştia trimiseră, într-adevăr, cîte o armată şi, în lupta de la *Şoplea*, răsculaţii fură sfărîmaţi de către ardeleni; urmă apoi o adevărată vînătoare a celor scăpaţi din luptă. Rezultatul final fu din cele mai rele pentru puterea noastră militară. Într-adevăr, o dată desfiinţaţi seimenii şi dorobanţii, oastea munteană rămase cu totul slăbită, nemaiputînd constitui, ca în trecut, un mijloc de apărare al ţării şi al domnului ei. Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata lui Matei Basarab, el n-ar fi sfîrşit sub sabia călăului, la Constantinopol.

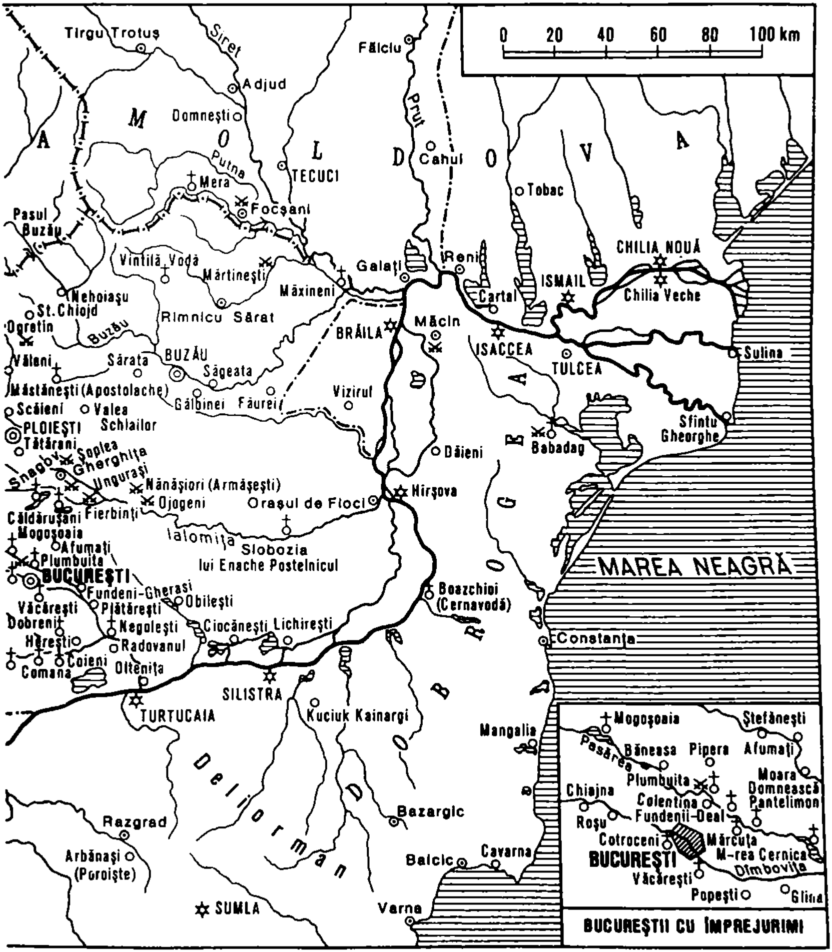
Contemporan cu Constantin Şerban, e, în Moldova, *Gheorghe Ştefan* (1654–1658). Şi acesta stă în relaţii bune cu principele Transilvaniei, Gheorghe Rákoczy al II-lea. Din cauza legăturii care era între cele trei ţări româneşti, legătură care amintea pe aceea mai veche, din vremea lui Mihai Viteazul, turcii devin bănuitori. Ei se folosesc de faptul că Rákoczy întreprinde, fără voia lor, o expediţie în Polonia (voia să ocupe tronul acesteia!), expediţie la care trimit cîte un detaşament şi Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban, pentru a scoate din domnie pe aceştia doi. Rákoczy însuşi e înlocuit şi moare curînd după aceea (8 iunie 1660) de pe urma rănilor căpătate într-o luptă cu turcii.

După ieşirea din domnie, atît Constantin Şerban cît şi Gheorghe Ştefan au pribegit multă vreme prin străini, trăgînd mereu nădejde şi încercînd să-şi recapete domniile. Cel dintîi a ajuns chiar, pentru scurtă vreme, să stăpînească Moldova, la începutul anului 1661; şi-a sfîrşit viaţa la Waniowice, în Polonia, în 1685. Constantin Şerban a zidit biserica patriarhiei din Bucureşti, o biserică în satul Tinăud din Ardeal şi alte două în nordul Ungariei. Gheorghe Ştefan a

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1601 și 1821

Harta nr. 9

0 20 40 60 80 100 km
Tirgu Trotuş
Siret
Fălciu
Adjud
Domneşti
M O L D O V A
Prut
Cahul
Putna
TECUCI
Mera
Focşani
Tobac
Pasul Buzău
Vintilă Vodă
Mărtineşti
Galaţi
Reni
CHILIA NOUĂ
Chilia Veche
ISMAIL
Cartal
Măxineni
Nehoiaşu
St. Chiojd
Rimnicu Sărat
Ogretin
Buzău
BRĂILA
Măcin
ISACCEA
TULCEA
Sulina
Văleni
Sărata
BUZĂU
Săgeata
Măstăneşti (Apostolache)
Gălbinei
Făurei
Vizirul
Scăieni
Valea Schlailor
PLOIEŞTI
Tătărani
Snagov
Sopiea
Gherghiţa
Ungurași
Sfintu Gheorghe
Babadag
Dăieni
Nănăşiori (Armăşeşti)
Ojogeni
Căldăruşani
Fierbinţi
Oraşul de Floci
Hirşova
Mogoşoaia
Afumaţi
Plumbuita
Ialomiţa
Slobozia lui Enache Postelnicul
BUCUREŞTI
MAREA NEAGRĂ
Fundeni-Gherasi
Obileşti
Boazchioi (Cernavodă)
Văcăreşti
Plătăreşti
Dobreni
Negoleşti
Ciocăneşti
Lichireşti
Constanţa
Hereşti
Radovanul
Coieni
Comana
Olteniţa
SILISTRA
TURTUCAIA
Kuciuk Kainargi
D O B R O G E A
Mangalia
Deliorman
Bazargic
Razgrad
Arbănaşi (Poroişte)
Balcic
Cavarna
SUMLA
Varna
Mogoşoaia
Ştefăneşti
Pasărea
Băneasa
Pipera
Afumaţi
Plumbuita
Moara Domnească
Chiajna
Colentina
Pantelimon
Roşu
Fundenii-Deal
Cotroceni
Mărcuţa
BUCUREŞTI
M-rea Cernica
Dîmboviţa
Văcăreşti
Popeşti
Glina
BUCUREŞTII CU ÎMPREJURIMI

colindat prin multe ţări; a fost în Austria, în Prusia, în Rusia — cu al cărei ţar încheiase, pe cînd era domn, un tratat —, chiar şi în Suedia; şi-a sfîrşit zilele la Stettin, în 1688. Rămăşiţele sale pămînteşti au fost aduse în ţară şi îngropate la mănăstirea Caşin, ctitoria sa.

Mihnea al III-lea, urmaşul lui Constantin Şerban Basarab, e una din figurile cele mai curioase şi mai interesante ale istoriei noastre; face parte din aceeaşi categorie cu Despot şi Gaspar Graţiani. Ca şi cel dintîi, el e străin cronica ţării îl numeşte „grec cămătariu", feciorul lui Iane Surdul —, dar caută să se prezinte înrudit cu domnii de ţară, dîndu-se drept fiul lui Radu Mihnea. Ca şi cel de al doilea, a trăit la turci, dar o dată suit pe scaun, se ridică împotriva lor şi le face război, cu acelaşi rezultat de altfel. Are însuşi : e poet, erudit, caligraf, cunoaşte turca, araba, persana, greaca, latina şi româna. Îşi ia ca model pe Mihai Viteazul şi îşi schimbă, spre a-i semăna, numele, zicîndu-şi: „Io Mihail Radu voievod" În urma răscoalei împotriva turcilor, a trebuit să părăsească tronul; a murit la Sătmar, în 1660.

Partidele boiereşti muntene. În vremea aceasta, boierimea munteană ajunsese foarte puternică şi bogată; ea era împărţită în două partide: una a Cantacuzinilor, avînd în frunte pe postelnicul Constantin Cantacuzino, boier înţelept şi foarte avut, fruntaşul boierimii muntene; cealaltă, a Bălenilor, după numele lui Gheorghe Băleanu, marele ban.

Constantin Cantacuzino era ginerele lui Radu Şerban: luase în căsătorie pe fiica acestuia, Elena. A avut şase feciori, toţi mari dregători, unul dintre ei, *Şerban*, a ajuns chiar domn; altul, *Constantin*, mare stolnic, a fost cel mai învăţat boier al vremii sale. Una din fiicele postelnicului a ţinut în căsătorie pe Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului domn.

În urma unor intrigi şi a unor pîri nedrepte ale boierului Stroe Leurdeanu, din partida Bălenilor, postelnicul Constantin Cantacuzino este ridicat de la moşia sa din Prahova, dus la mănăstirea Snagov şi sugrumat (1663). După mazilirea lui *Grigoraşcu Ghica*, domnul din ordinul căruia se făcuse această crimă şi care îndată după aceea se căise amar de gestul său, soţia şi feciorii celui ucis începură însă o acţiune energică de reabilitare a postelnicului şi de pedepsire a lui Stroe Leurdeanu. Acţiunea lor e încununată, în cele din urmă, de succes; mai mult chiar, unul dintre feciori, şi anume Şerban, izbuteşte să ia domnia (1678).

În răstimpul dintre 1663, cînd a fost ucis postelnicul, şi 1678, cînd s-a suit pe tron fiul său, s-au perindat în Ţara Românească patru domni; mai de seamă este *Antonie vodă din Popeşti*, un bătrîn blînd şi bun; în vremea lui are loc pedepsirea lui Stroe Leurdeanu şi reabilitarea memoriei postelnicului.

Şerban Cantacuzino (1678–1688) era înalt, avea o înfăţişare impunătoare, maiestuoasă şi o voce foarte puternică. La început, a pedepsit şi a persecutat pe mai mulţi dintre membrii partidei adverse; mai tîrziu, a căutat să curme conflictul, căsătorind pe una din fiicele sale cu nepotul lui Gheorghe Băleanu.

Radu Popescu, cronicarul partidei Bălenilor, descrie astfel începutul domniei: „Mare şi întunecat nour şi plin de fulgere şi trăsnete au căzut pe Ţara Rumânească

cu Şărban vodă, carele ca cu neşte trăsnete cu răotatia lui au spart şi au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci şi pre mulţi au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse"

Şerban Cantacuzino însoţeşte pe turci în campania pe care o fac aceştia împotriva imperialilor, asediind Viena (1683). Fiindcă era însă cu sufletul de partea creştinilor, el nu pune în tunurile sale ghiulele adevărate, ci unele care nu făceau stricăciuni. Mulţumită rezistenţei eroice a garnizoanei sale şi mai ales ajutorului pe care i-l dă Ioan Sobieski, regele Poloniei, Viena rezistă asediului; turcii, dimpotrivă, suferă o mare înfrîngere; în retragere, ei părăsesc bagajele şi muniţiile. Această înfrîngere e începutul decăderii turceşti; în 1686 e cucerită *Buda*, unde steagul cu semiluna flutura din timpul sultanului Soliman al II-lea (vezi mai sus, p. 169); în anul următor, creştinii repurtează o mare biruinţă la *Mohács*, acolo unde fuseseră înfrînţi cu mai bine de un veac şi jumătate înainte. În felul acesta armatele împăratului *Leopold* ajung la hotarul Ţării Româneşti. Şerban Cantacuzino se hotărăşte atunci să înceapă tratative cu creştinii, spre a scăpa de suzeranitatea turcească. Se fac propuneri de o parte şi de alta, dar tocmai cînd era să se încheie actul, în care scop trimisese o numeroasă delegaţie la Viena, în frunte cu unul din fraţii săi, Şerban moare.

Domnia lui e însemnată şi prin fapte de ordin cultural. El întemeiază, la Bucureşti, în 1679, o şcoală de învăţătură superioară, sau, cum se spunea atunci, o „academie", unde cursurile se făceau însă în greceasca veche. Tot el pune să se traducă în româneşte mai multe cărţi bisericeşti, dintre care cea mai însemnată e *Biblia* (1688). A zidit mănăstirea *Cotroceni*, unde i se află şi mormîntul.

Constantin Brâncoveanu (1688–1714) a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Munteniei. Nepot al lui Şerban Cantacuzino — mamă-sa era sora fostului domn —, fruntaş între dregători — era vel-logofăt —, stăpînind o avere însemnată şi mulţumit cu situaţia sa, el nu voia tronul; a fost însă împins să-l primească de către ceilalţi boieri, care-i preţuiau firea chibzuită, paşnică şi aleasă.

Cronica ţării ne arată cum s-au petrecut lucrurile: „Logofete — i-au spus boierii —, noi cu toţii pohtim să ne fii domn". Brâncoveanu zise: „Dar ce aş vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un domn sînt la casa mea, nu-mi trebuieşte să fiu; ear ei ziseră: Ne rugăm, nu lăsa ţeara să intre alţi oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii! Şi-l luară de mîni şi-l împingea de spate şi acolea fiind şi un capegiu împărătesc pentru trebi împărăteşti, îl dusease şi pre el la mitropolie, şi duseră caftan la capegi-başa al împăratului de l-au îmbrăcat cu caftan şi intrară în biserică de au citit molitvele de domnie şi au mers de i-au sărutat mîna, zicîndu-i: Mulţi ani!"

La începutul domniei, armatele împăratului Leopold au intrat în ţară şi au stat cîtăva vreme, făcînd tot felul de rechiziţii, cerînd hrană, furaje şi altele. Sosind însă tătarii, ele se retrag în Ardeal, urmărite de aceştia şi de Brâncoveanu; între *Zărneşti* şi *Tohani* are loc lupta (1690), în care austriacii sînt învinşi, iar comandantul lor, generalul Heissler, e prins. Dar nu după mult timp, relaţiile

se restabilesc, ba chiar, în 1695, Brâncoveanu e făcut „Principe al Sfîntului Imperiu". Sultanul, la rîndul lui, îl întăreşte în scaun: situaţia domnului muntean era din cele mai tari.

În acelaşi an, se reiau luptele dintre austriaci şi turci, care lîncezîseră în ultimul timp. La *Zenta*, în 1697, cei dintîi repurtează o victorie strălucită: urmarea fu pacea de la *Karlovitz* (1699), prin care ei capătă Ungaria şi Ardealul, turcii rămînînd, la nord de Dunăre, numai cu Banatul Timişoarei. În acelaşi an, Brâncoveanu capătă de la sultan domnia pe *viaţă*. Aceasta însă nu împiedică, patru ani mai tîrziu (1703), să fie chemat, în urma intrigilor duşmanilor lui, la Poartă; o asemenea chemare era întotdeauna cu primejdia tronului, ba chiar şi a vieţii. Mulţumită însă numeroaselor pungi de bani pe care le dă, Brâncoveanu nu pate nimic de data aceasta; el întîlneşte, la Adrianopol, pe marele vizir, îl atrage de partea sa şi se întoarce din nou în scaun. Urmează apoi o epocă liniştită, de belşug, cea mai frumoasă epocă din domnia lui. Voievodul, înconjurat de o familie numeroasă, clădeşte palate, biserici şi mănăstiri, încurajează arta, sprijină pe cărturari, duce o viaţă plăcută, în strălucire şi lux.

Această vreme fericită ţine pînă în 1711, cînd izbucneşte un nou război, de data aceasta între turci şi ruşi. Brâncoveanu stă în rezervă, voind să vadă cine va birui; un boier de al său care-i era şi rudă, spătarul Toma Cantacuzino, trece însă cu o parte din călărime la ruşi, şi-i ajută să cucerească Brăila. Împotriva aşteptărilor, de data aceasta, biruiră turcii, şi ei începură să bănuiască pe domn de necredinţă. Se adăugară apoi intrigile duşmanilor săi — şi între aceştia erau chiar boieri din apropierea tronului, mai mult chiar, *rude* de ale sale, ca stolnicul Constantin Cantacuzino —, se adăugă, în sfîrşit, faptul că Brâncoveanu dăduse să i se bată în Ardeal o medalie de aur cu chipul său, ceea ce putea fi considerat ca un semn de independenţă. (În realitate, o făcuse spre a sărbători împlinirea a 60 de ani.) Toate acestea grăbiră sfîrşitul bogatului domn muntean, a cărui uriaşă avere era şi ea o pricină de pierzare. În apropierea Paştilor, în anul 1714, sosi la Bucureşti un trimis al sultanului. Brâncoveanu îl primi în divan, nebănuind nimic, cînd deodată văzu că i se pune pe umăr năframa de mătase neagră, semnul mazilici. Fără să încerce o împotrivire, porni el, împreună cu familia şi o parte din averi, la Constantinopol. Aci fu închis la Edicule (înseamnă „Şapte turnuri"), i se confiscară toate bunurile, pînă şi banii pe care-i avea depuşi la Veneţia — 400 000 lei —, şi în ziua de 15 august, cînd împlinea cei 60 de ani, fu pornit, în picioarele goale, la locul de osîndă. Întîi se tăie capul sfetnicului său de încredere, Ienache Văcărescu, apoi li se tăiară capetele celor patru feciori, Constantin, Ştefan, Radu şi Matei; la urmă, după ce văzuse toată grozăvia, căzu şi capul lui însuşi. Trupul îi fu adus, mai tîrziu, în ţară şi îngropat la biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, zidită de el, sub o candelă pusă de soţia sa *Marica*.

Candela, descoperită în 1914, tocmai cînd se împlineau două sute de ani de la moartea domnului martir, are următoarea inscripţie: „Această candelă, ce s-au dat la Sfeti Gheorghe cel Nou, luminează unde odihnesc oasele fericitului domn Io Costandin

Brâncoveanul Basarab voievod şi iaste făcută de doamna Măriei sale Maria, carea şi Măria sa nădăjduiaşte în Domnul iarăşi aice să i se odihnească oasele, iulie în 12 zile 7228" (1720).

Ctitoriile. Constantin Brâncoveanu a fost un mare credincios. Cronica îl arată ca pe un domn „creştin şi pravoslavnic, cu dragoste şi cu rîvnă creştinească şi fierbinte": nu e deloc o exagerare. Acest puternic sentiment i-a călăuzit întreaga sa viaţă şi i-a fost sprijinul cel mai tare în ceasul crîncen al morţii.

Numeroasele lăcaşuri dumnezeieşti pe care le ridică, le reface, le înzestrează pe întreg cuprinsul ţării şi în afara hotarelor ei sînt manifestări concrete ale credinţei sale. Încă pe cînd era boier, înalţă el două biserici pe proprietăţile lui: una la *Potlogi*, în Dîmboviţa, alta la *Mogoşoaia*, lîngă Bucureşti. Scurt timp după ce se suie pe scaun, în vara celui de al doilea an de stăpînire (1690), încep lucrările mănăstirii *Horezu* (Vîlcea), punîndu-se temeliile. Acest lăcaş e cea mai de seamă ctitorie a lui Brâncoveanu; construcţia lui, cu modificările aduse ulterior, cu zugrăvelile, cu adaosurile, cu diferitele paraclise, ţine pînă în 1705; esenţialul era gata însă la 18/28 septembrie 1697, cînd domnul, vizitînd mănăstirea, o găsi „grijită de tot". Tot în Vîlcea, ridică credinciosul domn o nouă biserică, de piatră, în locul celei vechi, de lemn, la mănăstirea *Mamul*. La *Brâncoveni*, satul său de baştină, vechiul lăcaş este de asemenea înlocuit printr-unul nou; aceasta se face în 1699. Bucureştii se bucură, sub raportul ctitoriilor, de o deosebită grijă: trei mănăstiri, *Sfîntul Gheorghe Nou*, *Sfîntul Ioan Grecesc* — pe locul unde e azi Casa de Depuneri — şi *Sfîntul Sava* avură bisericile, neîncăpătoare sau întunecoase, înlocuite prin altele, de proporţii mari şi frumos lucrate.

Împreună cu unchiul său Mihai Cantacuzino, făcu Brâncoveanu, între 1691 şi 1697, o puternică mănăstire la *Râmnicu-Sărat*. Înconjurată de ziduri înalte de 8 metri, prevăzute la colţuri şi pe două din laturi cu turnuri pătrate sau octogonale, ea era şi un loc de „apărare" şi „multă scăpare" pentru populaţia de primprejur.

În afara hotarelor, credinţa şi dărnicia domnului ridicară biserici noi la *Făgăraş* (1698), la *Ocna Sibiului* (1701), la *Ismail* (1698), şi la *Galata*, un cartier al Constantinopolului (1698).

Vrednice de pomenire sînt şi *palatele* pe care le ridică Brâncoveanu în diferite puncte ale ţării. Făcu un asemenea palat la *Potlogi*, pentru fiul său Constantin; un al doilea, la *Mogoşoaia*, pentru fiul său Ştefan. Pereţii acestui ultim palat erau împodobiţi cu picturi reprezentînd călătoria, din 1703, la Adrianopol. Curtea din Bucureşti, refăcută de Brâncoveanu, avea grădini frumoase şi întinse care mergeau pînă în apa Dîmboviţei. Alte curţi erau la *Doiceşti*, unde au lucrat meşterii italieni Pecena Levin, la *Brâncoveni*, satul lui de baştină, la *Sîmbăta de Jos*, în Ţara Făgăraşului şi în multe alte locuri.

Cantemireştii. Dintre domnii care urmează pe tronul Moldovei, după Gheorghe Ştefan, merită să fie pomenit *Istrate Dabija* (1661–1665), domn de ţară, podgorean din ţinutul Putnei. A lăsat o bună amintire; a fost ultimul domn

care a bătut bani moldoveneşti, bani mărunţi de aramă, numiţi „şalăi" (schilling). După el a venit *Gheorghe Duca*, al cărui neam era din Peninsula Balcanică. A domnit în trei rînduri şi a participat şi el la asediul Vienei. În a doua şi mai ales în a treia domnie a pus biruri mari şi a dezlănţuit o adevărată teroare fiscală. Fiind însă bine văzut de către turci, cărora le făcea daruri bogate, a primit de la aceştia şi *hătmănia Ucrainei*; avea curţile sale peste Nistru, şi anume la *Nemirov*, pe Bug şi la *Ţigănauca*, în faţa Sorocii. La doi ani după ce şi-a isprăvit, în condiţii jalnice, ca prizonier al polonilor, ultima domnie, a ajuns pe tron *Constantin Cantemir* (1685–1693). Acesta era de fel din ţinutul Fălciului; urmase cariera ostăşească, slujise şi în armata polonă.

Cronicarul Ion Neculce îi face următorul portret sugestiv: „Acest domn Cantemir vodă... carte nu ştia, ci numai iscălitura învăţase de o făcea. Practică bună avea la voroavă era sănătos, mînca bine şi bea bine. Semne multe avea pe trup, de la războaie, în cap şi la mîni, de pe cînd fusese slujitor[1] în Ţara Leşească. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat. Barba îi era albă ca zăpada.

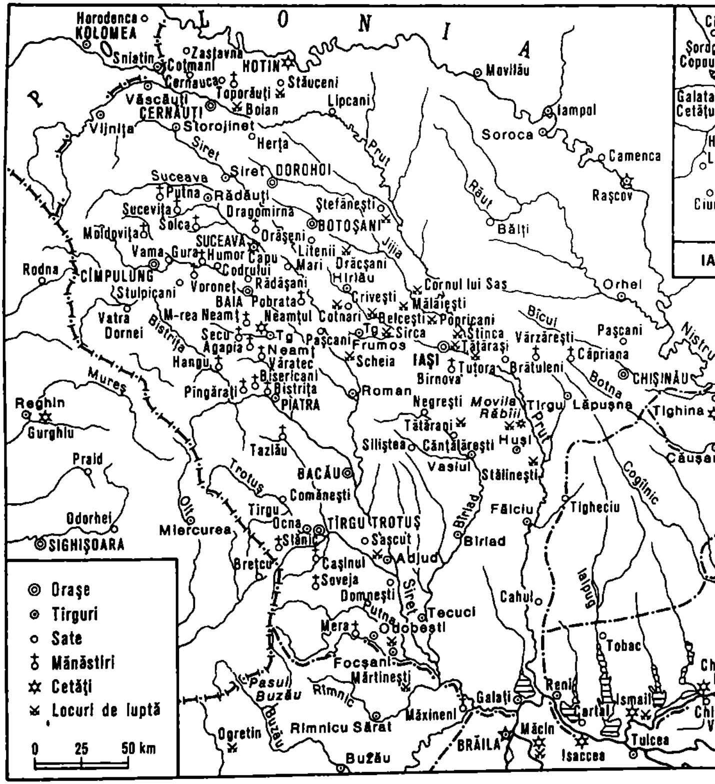
În timpul lui, fac leşii două expediţii în Moldova; în cea de a doua are loc asediul Cetăţii Neamţului, cînd armata regelui Sobieski, salvatorul Vienei, e ţinută pe loc zile întregi de nouă vînători (numiţi, în mod greşit, în urma nuvelei lui Negruzzi, *plăieşi*: aceştia n-au existat decît în Muntenia şi în Ardeal!).

Amîndoi fiii lui Constantin Cantemir au ajuns la tron. Cel mai mare, *Antioh*, a domnit în două rînduri şi a lăsat o bună amintire în ţară. Lui i se datoreşte o reformă fiscală prin care darea anuală, stabilită potrivit averii, se plătea *în patru sferturi*; e deci, în această privinţă, un precursor al lui Constantin Mavrocordat. Cronicarul Ion Neculce îi face lui Antioh Cantemir următorul portret: „Om mare la trup, cinstiş, chipiş, la minte aşezat, judecător drept; nu era cărturar, numai nici era om prost. Minciunile şi telpijicurile (adică vicleniile) nu le iubia; la avere nu era lacom; obiceie nouă nu primea să le facă prea peste seamă; era vînător şi slujitor bun, după firea tătîne-său."

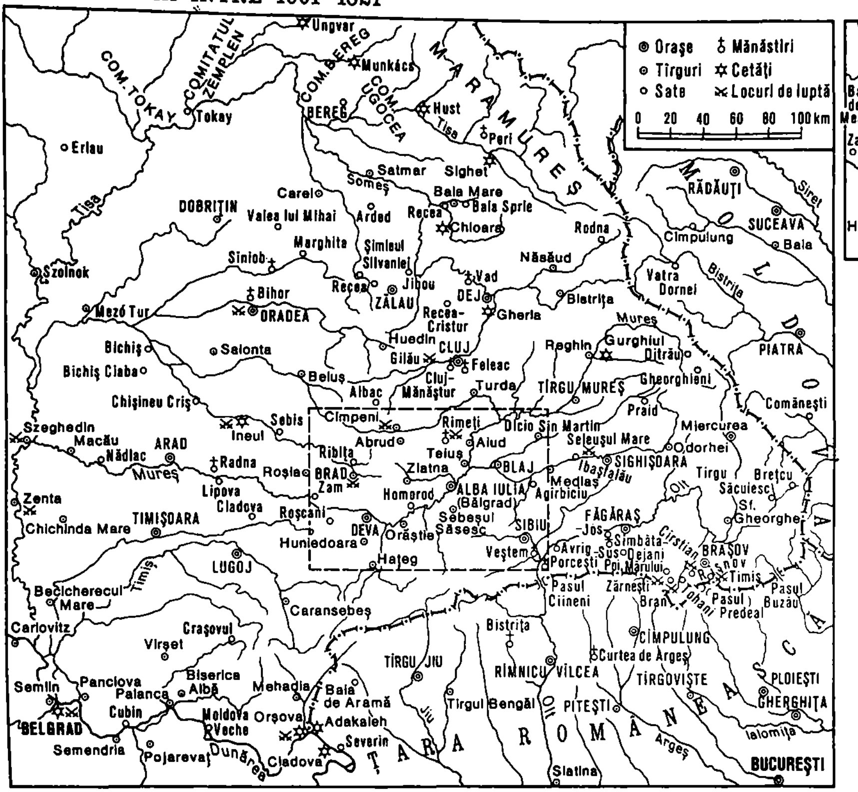
Cel de al doilea fiu, *Dimitrie*, a domnit şi el, scurt timp însă, între anii 1710–1711. Era foarte învăţat, îşi făcuse legături strînse cu marii demnitari de la Poartă, şi turcii credeau, dîndu-i tronul, că vor avea în el un domn cu totul devotat intereselor lor. S-a întîmplat însă tocmai dimpotrivă. Cînd Petru cel Mare, ţarul Rusiei, începe războiul cu turcii, în 1711, Dimitrie Cantemir, cunoscînd slăbiciunea acestora din urmă, trece de partea lui. Prin convenţia încheiată cu acest prilej, Moldova urma să aibă vechile ei hotare de la Dunăre şi Mare; domnia devenea ereditară în familia lui Dimitrie Cantemir; ruşii trebuiau să dea solda necesară pentru întreţinerea unei oşti moldovene de 10 000 de oameni şi nu cereau tribut. Ţarul vine la Iaşi, şi de aci porneşte pe Prut cu o parte a armatei, trimiţînd o altă parte să ia Brăila. Turcii, împreună cu tătarii, văzînd că armata rusească e puţină la număr şi obosită, o înconjurară la *Stănileşti* (jud. Fălciu). După mai multe zile de încercări zadarnice de a scăpa din capcana

[1] Adică „ostaş".

MOLDOVA ÎNTRE 1606 şi 1821

TRANSILVANIA ÎNTRE 1601–1821

în care intrase, țarul cere pace, și vizirul, fiind probabil cîștigat și cu multe pungi de bani, i-o acordă. Rușii pierd mai multe cetăți și plătesc despăgubiri de război, iar Dimitrie Cantemir părăsește, împreună cu ei, Moldova. El și-a sfîrșit zilele în Rusia, unde țarul îi dăduse moșii întinse și îl făcuse consilier al său; tot în Rusia a scris el o bună parte din lucrările care l-au făcut cunoscut în toată Europa.

BIBLIOGRAFIE

Urmașii lui Matei Basarab și Vasile Lupu: N. C. Băjenaru, *Domnia lui Constantin vodă Șerban de la stabilirea supremației lui Rákoczy asupra Țării Românești pînă la mazilirea lui*, în *Arhiva* din Iași, XXXII (1925), pp. 196–221; N. C. Băjenaru, *Pribegia lui Constantin vodă Șerban*, în *Arhiva*, XXXIII (1926), pp. 192–204; P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, în *Mem. Sec. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XXI (1939), pp. 373–432; Al. Papadopol-Calimah, *Despre Gheorghe Ștefan voievod, domnul Moldovei (1653–1658)*, București, 1886, 152 p. in 8°; Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656*, București, 1933, 16 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.* III, 1933); Eugen Pavlescu, *Georges II Rákoczy Prince de Transylvanie (1648–1660)*, Iași, 1924, 138 p. in 8°; Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu), 1658–1659*, București, 1936, 181 p. in 8°; Dr. Andrei Veress, *Pribegia lui Gligorașcu vodă prin Ungaria și aiurea (1664–1672)*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, II (1924), pp. 269–336.

Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu: Const. Giurescu, *Introducerea* la *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, de Const. Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907, L + 435 p. in 8°; N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*, București, 1913, 215 p. in 8°; V. Drăghiceanu, *În amintirea lui Constantin Brâncoveanu, 1714–1914. Lăcașurile voievodului și viața lui*, București, 1914, 112 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Constantin Brâncoveanu*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 111–119.

Cantemireștii: C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriacii (1690)*, București, 1910, 19 p. in 8°; Sever Zotta, *Despre neamul Cantemireștilor*, în *Revista Arhivelor*, I (1924), pp. 61–72; I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul — scriitorul — domnitorul*, Iași, 1926, 421 p. in 8°; Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, asupra campaniei în Moldova la 1686*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIII (1932–1933), pp. 279–314.

CULTURA ROMÂNEASCĂ ÎN VEACUL AL XVII-LEA. STAREA SOCIALĂ ŞI ECONOMICĂ

În veacul al XVII-lea, spiritul românesc îşi găseşte forme de manifestare noi, alese şi puternice.

În istoria noastră, veacul al XVII-lea este, înainte de toate, un veac al *manifestărilor culturale*. Cele politice — războaie, tratate, răscoale — au mai puţină importanţă şi mai puţin răsunet, deoarece, în această privinţă, noi atîrnăm mai mult de turci, nu mai avem *libertatea* de dinainte. În schimb, în domeniul culturii, spiritul românesc, liber, scăpat de sub apăsarea influenţei slavone, îşi găseşte forme de manifestare noi, alese şi puternice. Acum se alcătuiesc *cronicile* noastre, *în graiul ţării*, acum se fixează *limba literară*, acum arta, bisericească şi laică, înfloreşte, dînd adevărate capodopere de gust şi eleganţă.

Pentru a înţelege manifestările acestui *secol al culturii*, trebuie să ţinem seamă de trei factori: de *starea socială şi economică* din ţările noastre, de *influenţele culturale* care s-au exercitat asupra noastră şi, mai ales, de *personalităţile culturale* care s-au ivit atunci la noi.

Starea socială şi economică. În acest secol, asistăm la o creştere şi mai mare a puterii boierimii. Prin veniturile legate de dregătorii — numărul acestora se înmulţeşte[1] —, prin scutirile de dări acordate de domni şi, uneori, şi prin negoţul pe care-l fac, boierii ajung din ce în ce mai bogaţi, îşi sporesc averile, adică, în primul rînd, moşiile. Acum se alcătuiesc *latifundiile boiereşti*, pe care puteai să mergi ceasuri şi, cîteodată, zile întregi. Sînt mari dregători care stăpînesc zeci şi sute de sate, în afară de vii, păduri, iezere, prisăci, şi case şi dughene în oraşe. Iordache Ruset, un fruntaş al boierimii moldovene, avea nu mai puţin de 213 moşii şi diverse proprietăţi, dintre care 112 sate întregi; Miron Costin stăpînea 70 de sate. În Ţara Românească, fraţii Buzeşti aveau un număr uriaş de moşii — exact 133 de toate —, iar postelnicul Constantin Cantacuzino era unul din cei mai bogaţi boieri ai vremii sale.

Dar, în timp ce dregătorii se îmbogăţeau, micii proprietari, răzeşii sau moşnenii, sărăceau. Din pricina birurilor tot mai grele, ei trebuiau adesea să-şi vîndă peticele lor de moşie, care merg să sporească latifundiile boierilor. În *prima jumătate* a secolului, asemenea vînzări sînt foarte dese; o dată cu moşia, răzeşii sau moşnenii se vînd adeseori şi pe ei, devenind vecini sau rumâni. În acelaşi timp,

---

[1] Acum se înfiinţează, în Moldova, dregătoria de *sărdar* (din turcescul *serdar*, comandant), în paza căruia era marginea dinspre răsărit a ţării, la Nistru.

asistăm şi la fenomenul contrar: vecini sau rumâni care-şi răscumpără moşia şi deci şi libertatea. Acest fenomen e tot mai des în *a doua jumătate* a secolului.

Iată un document din 1628, decemvrie 15, prin care mai mulţi moşneni se vînd rumâni: „Adecă noi, satul Polovinele, moşnenii satului, scris-am aceasta al nostru zapis să fie de mare credinţă la mîna jupan Neculai vist(ierul), ca să să ştie cum ne-am vîndut noi toţi, cu feciorii noştri şi cu toate ocinile noastre, de în cîmpu, den pădure, şi den apă, şi cu viile şi den sileştea satului şi cu tot venitul den hotar pî în hotar... Pentru că noi, aceşti moşneni ai satului Polovinele... fost-am toţi megiaşi pre ocinile noastre. Iară după aceia, cînd a fost acum în zilele domnu nostru Io Alexandru voievod *snu pocoinago*[1] Io Iliaş voievod, venit-am noi toţi la jupan Necula vistier de ne-am vîndut *za*[2] 16 000 aspri *văs gotovi*[3] să-i fim rumâni şi noi şi feciorii noştri şi cu toate moşiile noastre cîte se vor alege de în hotar pînă în hotar. Şi am luat noi toţi banii de în divanul cel mare, den naintea domnu nostru Io Alexandru voievod şi de naintea acestor boiari mari ce mărturisesc aicea într-acest zapis... *Ispisah az* Stanciul, *msţa* dechemvrie 15, *leat* 7137" (1628)[4].

Din punct de vedere economic, se constată, ca şi din punct de vedere politic, o dependenţă tot mai strînsă de turci. Comerţul oraşelor săseşti din Ardeal, ai căror negustori ne vindeau mărfuri venite din Apus, spre a cumpăra, în schimb, produse răsăritene, sosite cu corăbiile în porturile de la mare şi Dunăre, continuă să scadă. În schimb, e în creştere comerţul nostru cu turcii, care sînt clienţii principali pentru multe din produsele ţărilor noastre, precum: mierea şi ceara, untul, grîul, oile etc. Preţurile pe care le plătesc ei nu corespund însă întotdeauna *celor adevărate, fiind sub acestea*, deci o pierdere pentru producătorii noştri.

Tocmai faptul că unul din produsele ţării, *grîul*, era căutat de turci, deci nu întotdeauna rentabil, explică repeziciunea cu care s-a întins cultivarea unei alte cereale, *porumbul*, pe care aceştia nu-l întrebuinţau în alimentaţie. Introdus la noi pe la începutul veacului al XVII-lea, porumbul, originar din America (Mexic), a fost imediat adoptat de ţărănime, care cunoştea din cele mai vechi timpuri, pe lîngă pîinea de grîu, şi *mămăliga de mei*.

Tot în veacul al XVII-lea găsim unele începuturi de industrie mai mare: Matei Basarab înfiinţează *o fabrică de hîrtie din cîrpe*, una de *sticlă*, reia exploatarea *minelor de aramă* din judeţul Mehedinţi şi, se pare, şi a celor de *fier* din Gorj. În Moldova se face *potasă*, care se exportă, prin Danzig, în apusul Europei.

Fiind bogaţi, unii dintre boieri au putut să-şi trimită copiii la învăţătură în străinătate. Tineri moldoveni, ca Grigore Ureche şi Miron Costin, au studiat în şcolile polone, la Bar, la Liov; unul din fiii postelnicului Constantin Cantacuzino, din Ţara Românească, anume viitorul stolnic Constantin Cantacuzino, a mers în Italia, la Veneţia şi la Padova; alţii, ca Nicolae Milescu şi Dimitrie Cantemir, au învăţat la şcoala cea mare a patriarhiei din Constantinopol. Cei

---

[1] Înseamnă, în limba slavă, „fiul răposatului".
[2] Idem, „pentru".
[3] Idem, „toţi gata" adică peşin, bani număraţi.
[4] Idem, „Am scris eu Stanciul, luna dechemvrie 15, anul 7137" (1628).

care nu puteau sau nu voiau să-și trimită copiii peste hotare, aveau acum mijlocul să-i dea la școlile înalte din țară: la colegiul din Iași, înființat de Vasile Lupu, și la școala superioară de la Sfîntul Sava, înființată de Șerban Cantacuzino: ambele erau considerate ca adevărate focare de cultură sau, pentru a întrebuința însăși expresia vremii, ca „vetre de lumină" Adăugăm că, în unele tîrguri și orașe, existau și școli ținute de iezuiți: astfel la Iași, Cotnari, Galați.

Influențele culturale. Din această înșirare a locurilor unde au învățat feciorii de boieri ai veacului al XVII-lea ne putem da seama de influențele culturale care s-au exercitat atunci asupra noastră. Ele au fost: 1) *Influența apuseană*, transmisă fie direct (cazul stolnicului Constantin Cantacuzino), fie indirect, prin școlile polone (cazul cronicarilor moldoveni) sau cele iezuite. 2) *Influența grecească*, transmisă iarăși fie direct (școala cea mare a patriarhiei din Constantinopol), fie indirect, prin școlile superioare din București și Iași. Trebuie să adăugăm însă că și în aceste școli, de spirit grecesc, și mai ales în cea din Iași, influența apuseană tot se făcea simțită, prin programele lor și prin unii dintre profesorii lor, care învățaseră și în Apus.

Personalitățile culturale. Înțelegem prin această denumire atît pe cei care *au produs* operele culturale — autorii deci —, cît și pe cei care *au sprijinit* mișcarea culturală, au întemeiat școli și tipografii, au încurajat arta, prin urmare *domnii* și *înalții ierarhi*. Meritul acestora nu e mai mic decît al celor dintîi.

În secolul al XVII-lea se pot distinge două epoci mai însemnate: epoca lui *Matei Basarab și Vasile Lupu*, pe la jumătatea acestui secol, și *epoca lui Șerban Cantacuzino*, *Constantin Brâncoveanu* și *Dimitrie Cantemir*, la sfîrșitul lui, intrînd și în secolul următor.

În Moldova au trăit, în prima epocă, mitropolitul *Varlaam* și cronicarul *Grigore Ureche*, iar în cea de a doua, mitropolitul *Dosoftei*, cronicarul *Miron Costin*, învățatul *Dimitrie Cantemir*. Tot moldoveni au fost și mitropolitul *Petru Movilă* și spătarul *Nicolae Milescu*, dar activitatea lor culturală s-a desfășurat mai mult în afara hotarelor, anume în Rusia.

În Muntenia, găsim, în prima epocă, pe boierul *Udriște Năsturel*, iar în cea de a doua pe mitropolitul *Antim Ivireanul* și pe cronicarii *Stoica Ludescu*, *Radu Popescu* și stolnicul *Constantin Cantacuzino*. În Ardeal, e însemnată figura mitropolitului *Simion Ștefan*, contemporan cu Matei Basarab.

Scrierile religioase. Scrierile alcătuite în țările noastre, în veacul al XVII-lea, au fost mai ales de două feluri: religioase și istorice. Cele religioase sînt, aproape toate, *traduceri*, pe cînd cele istorice sînt *originale*, au deci o însemnătate deosebită.

Am văzut că traducerile textelor bisericești în limba română începuseră mai demult și că diaconul Coresi a tipărit un număr însemnat de asemenea texte traduse. Introducerea oficială a slujbei românești în biserică s-a făcut însă, în

Muntenia și Moldova, abia pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. În timpul acestor doi voievozi și din porunca lor, se tipăresc cărți bisericești *în românește*. Astfel, mitropolitul Varlaam publică, în 1643, *Carte românească de învățătură* sau *Cazania* sa, care e *cea dintîi carte tipărită în Moldova*. Pînă atunci nu existase în această țară nici o tipografie. Vasile Lupu, cu ajutorul lui *Petru Movilă*, mitropolitul Kievului, aduce una și o instalează la Iași, în cuprinsul mănăstirii Trei-Ierarhi, ctitoria sa. Tot aici tipărește Varlaam și *Răspunsul* său la catehismul calvinesc, apărut cu cîțiva ani mai înainte în Ardeal, combătînd învățăturile acestuia.

Petru Movilă (1596–1646) era fiul lui Simeon Moghilă (Movilă) fostul domn al Moldovei. A voit și el să ocupe tronul, dar, neizbutind, s-a consacrat vieții religioase. Ajuns de tînăr — avea treizeci și șapte de ani — mitropolit al Kievului, a desfășurat o vie activitate bisericească. N-a uitat însă că era român de neam și fiu de domn: a ajutat țările noastre, trimițînd materialul și meșterii necesari pentru înființarea cîte unei tipografii.

În cea de a doua epocă, apar lucrările mitropolitului *Dosoftei*. El traduce *Psaltirea în versuri*, avînd un model polon, și o tipărește peste hotare, la *Uniev*, în 1673. Valoarea poetică a acestei lucrări e redusă; trebuie să se țină seamă, însă, de faptul că e *prima* operă românească, de mari proporții, în versuri. Ici-colo, se întîlnește și cîte o strofă reușită, ca aceea, bine cunoscută, privind robia babiloniană: „La apa Vavilonului, Jelind de țara Domnului, Acolò șezum și plînsăm, La voroavă ce ne strînsăm"

În 1682–1686, la Iași, publică Dosoftei *Viața și petrecerea sfinților*, în patru volume; ea a constituit mult timp una din lecturile preferate ale strămoșilor noștri. Tot acest înalt ierarh a tradus *din grecește* în limba slavă o serie de cărți bisericești.

În Țara Românească s-au alcătuit și tipărit, de asemenea, multe lucrări bisericești. Aci existau două tipografii, înființate amîndouă de Matei Basarab, cu ajutorul lui Petru Movilă al Kievului: una era la Cîmpulung, alta la mănăstirea Govora, care apoi a fost transportată la mănăstirea Dealului și la Tîrgoviște. La Govora a apărut, în 1642, o *Evanghelie învățătoare* sau *Cazanie*, în românește, sub privegherea lui *Udriște Năsturel*, boier învățat și cumnat al lui Matei Basarab. S-au tipărit și multe alte cărți bisericești, atît în românește cît și în slavonește. Relevăm, dintre ele, *Imitația lui Hristos*, tradusă din limba latină în cea slavă de către Udriște Năsturel și apărută la Dealul, în 1647.

În epoca cea de a doua, sub Șerban Cantacuzino, această activitate continuă. Acum apare vestita *Biblie* din 1688, la a cărei traducere, din grecește, făcută de frații Radu și Șerban Greceanu, a colaborat și stolnicul Constantin Cantacuzino. Această *Biblie* s-a răspîndit pe *întreg* pămîntul românesc și e scrisă într-o limbă frumoasă care s-a impus ca limbă literară. Iată un fragment din prefață: „Cercetați scripturile, zice Domnul, că întru acestea să încheie toată cunoștința celor dumnezăiești și omenești lucruri. Acestea cuprind poruncile și legea lui Dumnezău, care porunci iaste înțelepciunea, cea care face pe om adevărat om,

precum, cu mare înțelegere și preaînțeleptul Solomon... de Dumnezău te teme și poruncile lui păzește."

În timpul lui Constantin Brâncoveanu trăiește mitropolitul *Antim Ivireanu* (originar din Ivir, în Caucaz), care dă un impuls deosebit tipăriturilor bisericești. El e autorul unor predici sau *Didahii* în care critică moravurile societății contemporane. Tot prin îngrijirea lui și cu sprijinul material al domnului, se tipăresc cărți cu litere georgiene la Tiflis, în Georgia, și cărți cu litere arabe la Alep, în Siria.

În Ardeal, figura cea mai însemnată este aceea a mitropolitului *Simion Ștefan*, din timpul principilor Gheorghe Rákoczy I și Gheorghe Rákoczy al II-lea. Sub privegherea lui, se tipărește, în anul 1648, *Noul Testament*, iar în 1651, *Psaltirea*, amîndouă în românește. În prefața primei lucrări, mitropolitul arată că s-a străduit ca traducerea, din grecește în românește, să fie astfel făcută încît s-o înțeleagă românii de *pretutindeni*. Căci — spune el — „cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, carii îmblă în toate țărîle, așia și cuvintele acealea sînt bune carele le înțelegu toți"

Cronicarii moldoveni. În veacurile al XV-lea și al XVI-lea, cronicile sau letopisețele țării se scriseseră în limba slavă; în veacul al XVII-lea, apar *primele cronici în limba română*. Se pare că acela care a tradus pentru întîia oară vechile letopisețe în românește și a alcătuit o cronică mergînd pînă la Vasile Lupu a fost *Eustratie logofătul*, un boier învățat care știa și grecește. Cronica lui nu ni s-a păstrat. De ea s-a folosit însă *Grigore Ureche*, vornic mare al Țării de Jos, care a scris un letopiseț povestind istoria Moldovei de la descălecat (1359) pînă la domnia a doua a lui Aron vodă Tiranul (1595). El a întrebuințat, pentru alcătuirea lucrării sale, și izvoare străine. Arată, cel dintîi dintre cronicarii moldoveni, originea romană a poporului nostru: „de la Rîm (Roma!) ne tragem și cu a lor cuvinte ni-i mestecat graiul... De la rîmleni, ce le zicem latini: pîine, ei zic panis; carne, ei zic caro; găina, ei zic galena; al nostru, noster și altele multe din limba latinească, și de am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înțelege." Grigore Ureche scrie cu dragoste de țară și de trecutul ei; el vrea, în același timp, ca opera sa să aibă și un rol educativ: urmașii, citind faptele strămoșilor, „să le fie de învățătură, despre cele rele să se ferească și să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze și să învețe și să se îndirepteze" Cronica lui Grigore Ureche, alcătuită pe vremea lui Vasile Lupu, nu ni s-a păstrat în forma ei originală, ci în prelucrarea lui *Simion Dascălul*, care i-a făcut numeroase adaosuri. Un alt rînd de adaosuri, mai tîrziu, se datoresc — se pare — lui *Misail Călugărul*; ele n-au însă valoare istorică, fiind mai toate greșite.

Cel mai însemnat cronicar moldovean din veacul al XVII-lea este *Miron Costin* (sau Costîn: așa iscălea!). A învățat și el, ca și Ureche, în Polonia și a ocupat dregătorii însemnate, ajungînd mare logofăt, ceea ce ar însemna azi prim-ministru. A scris patru lucrări istorice, dintre care două în românește și două în limba polonă. Cele românești sînt: *Letopisețul Țării Moldovei*, care duce povestirea de la Aron Tiranul (1595) pînă la Eustratie Dabija (1661), și *De neamul*

Moldovenilor în care arată pe larg originea latină a poporului şi a limbii noastre. Lucrările în limba polonă (una din ele e în versuri) cuprind o scurtă descriere a Moldovei şi a Munteniei, precum şi cîteva elemente de istorie moldovenească. Şi Miron Costin e însufleţit de patriotism în scrierile sale; acesta nu-l face însă să-şi piardă *obiectivitatea*, care e prima datorie a istoricului. Limba sa este din cele mai frumoase; ea se citeşte cu multă plăcere.

Iată, în ce priveşte spiritul său de dreptate, un pasaj caracteristic din *Letopiseţ*; e vorba de războiul dintre Vasile Lupu şi Gheorghe Ştefan: „Acest război, cum au fost şi cum s-au tîmplat, nice unii părţi nefăţărind; că nimică nu strică credinţa aşa, celor ce scriu leatopiseţele, ca făţăria, cînd veghe voea unuia şi pogoară lucru cu hulă altuia. Noi măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan vodă, de la carele multă milă am avut, decît lui Vasile vodă, de la carele multă urgie părinţii noştri au petrecut; eară direptatea socotind, nu pociu scrie într-al chip." Pentru talentul lui Miron Costin de a înfăţişa plastic, sugestiv, oamenii şi împrejurările, iată acum un alt pasaj, în care e vorba de pîrcălabul de Soroca, Ştefan, din timpul lui Vasile Lupu: „Om de mirat la întregimea lui de sfaturi şi de înţălepciune, cît spre acele vremi abie de era pămîntean de potriva lui; cu carele şi Vasile vodă singur, osăbi de boieri, făceau sfaturi şi multe ceasuri voroavă, aşa era de întreg la fire. Eară la statul trupului său era gîrbov, ghebos şi la cap cucuiat, cît puteai să zici că este adevărat Isop..."

Acest mare cronicar a avut un sfîrşit tragic: acuzat, pe nedrept, că a luat parte la un complot împotriva lui Constantin Cantemir, el a pierit sub sabia călăului, în decembrie 1691. Aceeaşi soartă avu şi fratele său, hatmanul Velicico.

Unul dintre feciorii lui Miron Costin, *Nicolae*, a moştenit înclinarea părintelui său pentru scrierea istoriei. El a alcătuit, pe temeiul a o sumă de izvoare, din ţară şi străine, un letopiseţ al Moldovei care merge pînă la 1601; a povestit, de asemenea, prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1709–1710) şi domnia lui Dimitrie Cantemir (1710–1711). Scrisul său nu se citeşte însă cu aceeaşi plăcere ca al tatălui său; e mai încărcat şi mai puţin natural.

Cel mai învăţat dintre domnii noştri, *Dimitrie Cantemir*, a alcătuit o serie întreagă de lucrări; cele mai multe de caracter *istoric*; cîteva privesc însă şi filosofia, religia, politica şi arta. Prima sa lucrare istorică a scris-o în 1705: e *Istoria ieroglifică* în care înfăţişează societatea românească din vremea aceea, cu intrigile de la curtea domnilor şi de la Constantinopol. Urmează, în 1715–1716, *Istoria creşterii şi descreşterii curţii otomane*, în latineşte, lucrare care s-a bucurat de o largă răspîndire în întreaga Europă, fiind tradusă în mai multe limbi. Tot în 1716, alcătuieşte el *Descrierea Moldovei* şi *Viaţa lui Constantin Cantemir*, ambele în latineşte. Cea dintîi, scrisă în urma invitaţiei Academiei din Berlin, al cărei membru era, ne înfăţişează Moldova de la începutul veacului al XVIII-lea şi e însoţită de o hartă foarte amănunţită. Cea de a doua e biografia părintelui său. În 1722, Dimitrie Cantemir scrie *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, arătînd unitatea şi originea romană a poporului românesc; povestirea evenimentelor merge numai pînă la 1274. În sfîrşit, amintim *Evenimentele Cantacuzinilor* şi *Brâncovenilor*, lucrare publicată în ruseşte, tradusă mai tîrziu şi în nemţeşte,

în care se arată atitudinea politică a acestor familii și se justifică politica filorusă a autorului.

Dintre lucrările de alt caracter, merită să fie relevată aceea de caracter filosofic, intitulată *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, tipărită la Iași în 1698. Într-un stil greoi, cu întorsături de frază imitînd topica latină, Cantemir vrea să demonstreze superioritatea sufletului asupra trupului. Învățatul domn s-a ocupat și de cultura și civilizația turcească, scriind în latinește *Sistema religiei mahomedane*, tradusă apoi în rusește și în bulgărește, compunînd un nou sistem de notație a muzicii turcești și alcătuind, în latinește, o lucrare despre *Starea politică a curții otomane* care, însă, din nefericire, s-a pierdut. Pentru știința sa vastă și complexă, Dimitrie Cantemir este socotit printre marii învățați ai lumii.

Asemănătoare, în multe privințe, cu aceasta, e știința și activitatea culturală a unui alt moldovean de seamă, spătarul *Nicolae Milescu*. Boier de frunte, el a fost silit, din cauza unui complot descoperit, să ia calea pribegiei, după ce mai întîi fusese „însemnat" la nas (de aceea i s-a zis și „Cîrnul"). S-a stabilit și el în Rusia, unde a scris o serie întreagă de lucrări, cu subiecte variate. Deosebit de interesante și valoroase sînt acelea privind călătoria sa în China, întreprinsă ca ambasador al țarului.

Cronicarii munteni. Și în Muntenia s-au scris cronici; ele au o valoare mai mică decît cele moldovene, deoarece sînt părtinitoare. Astfel, logofătul *Stoica Ludescu* scrie *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat rumânii*, povestind evenimentele de la 1290 pînă la 1688; el este, însă, omul de casă al Cantacuzinilor, e părtinitor deci față de aceștia și, dimpotrivă, pătimaș față de partida boierească adversă, a Bălenilor. În schimb, *Radu Popescu*, autorul unui alt letopiseț, intitulat *Istoriile domnilor Țării Rumânești* (1290–1728) este favorabil Bălenilor și dușman Cantacuzinilor.

Am arătat mai sus (pp. 200–201) cum înfățișează el începutul domniei lui Șerban Cantacuzino. Iată acum ce spune despre dările acestuia: „Pentru dăjdi, ce să zic?... Fără cît știu foarte bine că în anul dentîi au luat din țară 2 000 de pungi de bani, iar al doilea 3 000, al treilia și mai mult — cît răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșîile, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șărban vodă și ai lui; iar săracii plîngia și pliniia tot ce le ceria, că era legați de stîlpii ce era înfipți la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătia cumplit; pre boiari, pre căpitani, pre slujitori — pîn i-au sărăcit pe toți; și care cum scăpa, umplia țărîle, carei nu muriia de bătăi sau de necazuri".

Astfel stînd lucrurile, se înțelege de la sine că judecățile acestor cronicari asupra domnilor din a doua jumătate a veacului al XVII-lea sînt influențate de atitudinea pe care au avut-o zișii domni față de cele două partide boierești. Tot părtinitor este și *Radu Greceanu*, care scrie cronica oficială a domniei lui Constantin Brâncoveanu, are deci numai cuvinte de laudă pentru acesta.

Cel mai învățat dintre cronicarii munteni a fost *Stolnicul Constantin Cantacuzino*. Cunoștea mai multe limbi, învățase în Italia, la Padova, și se pricepea foarte bine și în chestiunile bisericești. El a scris *Istoria Țării Rumânești*, arătînd originea romană a neamului nostru și unitatea lui, cuprinzînd și pe macedo-români.

Iată un pasaj despre aceștia din urmă: „Sînt dară acești coțovlahi (cum le spun vecinii lor și încă și cînd cu dînșii am vorovit) oameni nu mai osebiți, nici în chip, nici în unele obiceie, nici în tăria și în făptura trupului, decît rumânii aceștia, și limba lor rumânească, ca a acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de ceastă proastă grecească și cu turcească"

Din nefericire, lucrarea n-a fost terminată: ea cuprinde numai istoria veche, mergînd pînă la Atila, regele hunilor. Asemenea lui Dimitrie Cantemir, Stolnicul a alcătuit și o hartă amănunțită a Țării Românești, în limba greacă.

Pe lîngă aceste lucrări de istorie națională, s-au citit în țările noastre și lucrări de istorie universală, care începeau cu facerea lumii (socotită ca avînd loc cu 5508 ani înainte de nașterea lui Hristos), cuprindeau istoria antică, apoi aceea a Evului Mediu și ajungeau cu povestirea pînă la un an oarecare din epoca modernă. Astfel de lucrări se numeau *cronografe* și se traduceau din limba greacă și limba slavă. Un asemenea cronograf a fost acela al lui Moxa sau Moxalie, alcătuit în Muntenia în 1620; el cuprinde și unele știri asupra istoriei românești, de pildă asupra biruinței de la Rovine a lui Mircea cel Bătrîn.

Scrieri de altă natură. În afară de scrierile bisericești și istorice, s-au mai alcătuit, în veacul al XVII-lea, și scrieri de altă natură; unele din ele s-au și tipărit. Astfel sînt cele trei pravile: *Pravila de la Govora* și *Îndreptarea legii*, tipărite în timpul lui Matei Basarab, în anii 1640, respectiv 1652, și *Pravilele împărătești*, tipărite la Iași, în 1646, sub Vasile Lupu. Aceste pravile cuprind o serie de legiuiri și măsuri, atît pentru mireni cît și pentru clerici; *sînt cele dintîi legiuiri scrise în românește*.

O trecere deosebită au avut la noi cărțile care arătau viitorul, întemeindu-se pe anumite semne. Astfel erau: *Rojdanicul*, care prevedea soarta omului după data *nașterii* (*rojdanie*, în slavonește) sau după zodia în care se născuse; *Gromovnicul*, care arăta ce va fi, luîndu-se după fulgere, *tunet* (*grom*, în slavonește) și alte manifestări meteorologice: mai ales agricultorii puneau mare preț pe gromovnic; *Trepetnicul*, care făcea preziceri după diferitele mișcări ale părților trupului (de ex.: cînd se bate ochiul, cînd tremură mîna etc.).

Iată, de pildă, pasaje din *Rojdanicul* de la 1620 (scris de un preot român în comuna Sâmpetru din Hunedoara), privitor la soarta celor născuți în decembrie: „În luna indrele (de la Sf. Andrei, sărbătoare ce cade în decembrie!), de va naște ficiorul, el va fi mijlociu în stat... De ar învăța carte, el ar fi învățătoriu tuturora; de nu va învăța, el va fi muncitoriu. Și de va vrea să slujască, ave-va cinste mare de boieri și de domnu său... Boli-va de cap și de toate încheieturile. Primejdi va ave, că va căde despre un cal. Semnu va ave în cap; și va ave o frică re; ci să păzască de un cuțit și de o săgeată și de o săcure...".

Cît prețuiau înaintașii noștri aceste cărți, se vede și din faptul că ele au fost tipărite înaintea altora, care aveau totuși o însemnătate mult mai mare: găsim un gromovnic și un trepetnic tipărite încă din 1639, în Ardeal.

În manuscris au circulat și o serie de romane populare, ca *Alexăndriia*, povestea minunată a lui Alexandru Machedon, viteazul lumii vechi, și *Varlaam și Ioasaf*, o prelucrare a legendei lui Buddha, înfățișînd eterna luptă dintre trup și suflet, dintre materie și spirit. N-a lipsit de asemenea *Viața și pildele lui Esop*, ale cărui fabule s-au răspîndit pretutindeni.

Arta. Epoca lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu are însemnătate și din punctul de vedere al artei. Acum se formează *al doilea stil* în arhitectura bisericească munteană, *stilul brâncovenesc*. Lăcașurile sînt, în genere, armonios proporționate, au un *pridvor cu stîlpi* și *chenare de piatră sculptată* de jur-împrejurul ferestrelor și ușilor. Motivele ornamentale ale acestor chenare sînt alcătuite mai cu seamă din vreji cu frunze și flori, frumos stilizate. Aceleași motive se întîlnesc și pe obiectele lucrate din metal: pe tăvile, tipsiile, cupele, candelele, ferecăturile de cărți bisericești lucrate în vremea aceasta. Ele formează una din caracteristicile de seamă ale stilului brâncovenesc. Acest stil se poate observa foarte bine la mănăstirea Horez și la palatul de la Mogoșoaia: în ambele locuri ne impresionează frumusețea clădirilor, perfecțiunea proporțiilor, eleganța ornamentelor. Sfîrșitul veacului al XVII-lea înseamnă, sub raportul artei, o epocă de rafinament, nemaiatins după aceea.

BIBLIOGRAFIE

Starea socială și economică: Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova, t., I De la origini pînă la 1834*, București, 1907, V + 555 p. in 8°; Ioana R. Rosetti, *Iordache Ruset*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 100–122. N. Iorga, *Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie*, în *Bull. Sect. Hist. Acad. Roum.*, IX (1923), pp. 185–191; Mihai Popescu, *Fabricile de hîrtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), pp. 384–388; Const. C. Giurescu, *Începuturi de industrie în Țările Românești*, București, 1938, 18 p. in 8° (Extras din *Analele Industriei și Comerțului*, februarie–martie 1938).

Influențe și personalități culturale: P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1926, I, pp. 1–97; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, 263 p. in 8°.

Scrierile religioase: Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508–1830. Tomul I 1508–1716*, București, 1903, IX + 572 p. in f°; Const. Solomon, *Biblia de la București (1688). Contribuțiuni nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932, 48 p. in 4°.

Cronicarii moldoveni: C. Giurescu, *Noui contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene. Letopisețul lui Eustratie logofătul și letopisețul latinesc, cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Misail Călugărul*, București, 1908, 93 p. in 8°; P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.* s. 3, t. IV (1925), pp. 149–372; Const. C. Giurescu, *Introducerea la ediția Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul, Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II-a,

Craiova, 1939, pp. III–LXXXII, in 8°; Ioan St. Petre, *Nicolae Costin, Vieața și opera*, București, 1939, 286 p. in 8°; I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul — Scriitorul — Domnitorul*, Iași, 1926, 421 p. in 8°, P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1925, I, pp. 35–181; Const. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul, Contribuțiuni la opera sa literară*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VII (1927), pp. 231–284.

Cronicarii munteni: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, 160 p. in 8°; N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, XLIV + 180 p. in 16°; C. Grecescu, *Istoriile Domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul. Studiu și ediție critică* (sub tipar).

Scrieri de altă natură: Șt. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius, romanistul italian*, București, 1909, VIII + 119 p. in 4°; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească, I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, VIII + 271 p. in 8°; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I–II, București, 1940–1942, 178 p. in 4°; Iulian Ștefănescu, *Opere istorice*, București, 1942, 239 p. in 8° (*Biblioteca Revistei Istorice Române*, nr. 3).

Arta: N. Iorga, Gh. Balș, *L'art roumain*, Paris, 1922, 412 p. in f°; N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și în Oltenia, III, Veacul al XVII-lea*, Vălenii de Munte, 1933, 108 p. + CCCXXXV planșe (formează anul XXV al *Bul. Com. Mon. Ist.*).

EPOCA FANARIOȚILOR. CARACTERIZARE GENERALĂ. DOMNII MAI ÎNSEMNAȚI. RĂZBOAIELE DINTRE TURCI, RUȘI ȘI AUSTRIACI

Privită în general, epoca fanarioților este o epocă de decădere.

Fanarioții. La Constantinopol, pe malul de miazăzi al Cornului de Aur — minunatul golf al Bosforului —, a existat și există și astăzi un cartier numit *Fanar*, al cărui centru îl formează *patriarhia ortodoxă.* I s-a dat acest nume de la un *far* sau *fanar* aflat acolo pentru orientarea corăbiilor. În acest cartier locuiau mai cu seamă grecii; se întîlneau printre ei și urmași de ai vechilor familii bizantine, de dinainte de cucerirea Constantinopolului, precum și alții, de origine mai nouă, dar îmbogățiți prin negoț. Erau oameni pricepuți în afaceri, cu multe relații, cunoscînd bine pe fruntașii împărăției, cărora le furnizau tot felul de mărfuri, ambițioși, dar în același timp intriganți și lacomi. Din mijlocul lor și-au recrutat turcii *dragomanii* sau tălmacii de care aveau nevoie în relațiile cu celelalte state (*Coranul* interzice mahomedanilor să învețe limbi străine!) și pe șeful acestor tălmaci, pe *marele dragoman*, care ar fi egal, astăzi, cu ministrul de externe. Grecii ocupau, așadar, la Înalta Poartă, locuri de mare încredere, erau deținători ai secretelor de stat.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir, în care sultanul pusese atîtea speranțe, la ruși (1711), turcii se hotărăsc să nu mai încredințeze tronul Moldovei unui domn de țară, ci să-l dea unui grec pe care să-l aibă oricînd în mîna lor. Persoana aleasă este *Nicolae Mavrocordat*, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat. Același lucru se întîmplă și în Muntenia: după înlăturarea lui Ștefan Cantacuzino, care a pierit sugrumat la Constantinopol, împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin (1716), ei numesc tot un grec, care este același Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Epoca fanarioților începe deci, atît într-o țară cît și în cealaltă, cu acest domn; ea ține pînă în 1821, așadar mai bine de un secol.

Caracterizarea epocii fanarioților. Privită în general, epoca fanarioților este o epocă de *decădere*. Teritoriul țărilor românești este ciuntit: se iau de către vecini *provincii întregi*; domnii ajung niște simpli funcționari ai sultanului, care-i schimbă foarte des: fiscalitatea se accentuează; atmosfera morală e grea: intriga, bacșișul, mita au tot mai mare preț; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sînt și unele aspecte pozitive: astfel, în ordinea socială, se desființează rumânia, cu alte cuvinte se dă libertate țăranilor, se înființează școli și spitale, se fac apoi legiuiri noi; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale epocii fanariote care rămîne o epocă tristă a istoriei noastre.

În răstimpul de peste o sută de ani cît ține ea, au fost nu mai puțin de 40 de domnii în Muntenia și 36 în Moldova, în afară de diversele ocupații ruse și austriace. Media unei domnii era deci foarte scurtă. Turcii, de altfel, și fixaseră în practică, încă de mult — pare-se chiar de la sfîrșitul veacului al XVI-lea —, la *trei ani* durata unei domnii: pentru înnoirea ei, trebuia plătită o sumă importantă, numită *mucarer* Era și un *mucarer mic*, care se plătea în fiecare an. Domnii se schimbau dintr-o țară în cealaltă: astfel Constantin Mavrocordat a domnit de șase ori în Muntenia și de patru ori în Moldova. Aceste schimbări aveau însă un bine: ele ușurau apropierea dintre cele două țări, pregăteau unirea lor; se vedea din ce în ce mai limpede că e același popor, aceeași limbă, aceeași organizare, aceleași moravuri.

Nu e cu putință și nu e nici necesar să înșirăm aici pe toți domnii din epoca fanariotă; mulți dintre ei n-au avut nici o importanță; e de-ajuns să arătăm familiile cărora au aparținut ei. Unele din aceste familii erau de origine greacă; astfel, de pildă, *Macrocordații* — înrudiți, totuși, prin femei, cu fostul domn Alexandru Iliaș —, *Moruzi*, *Sutzu*, *Caragea*, *Ipsilanti*; cîteva erau de altă origine etnică, dar grecizate, ca *Ghica* (albanezi, înrudiți însă cu Sturzeștii!) și *Callimachi* (români, numindu-se la început Calmășul!); în sfîrșit, familia *Racoviță* era curat românească.

Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță. Din familia Mavrocordat, mai însemnați au fost *Nicolae*, cel dintîi domn fanariot, atît într-o țară cît și în cealaltă, și fiul său *Constantin*. Nicolae era un cărturar: strînsese la mănăstirea *Văcărești*, ctitoria sa din marginea Bucureștilor, o bibliotecă foarte frumoasă, cuprinzînd multe cărți și manuscrise rare, cumpărate cu sume mari, de pretutindeni. A pus, de asemenea, să se copieze cronicile țării, făcîndu-se o singură povestire și a însărcinat cu scrierea domniei lui, în Moldova, pe Nicolae Costin, iar în Muntenia, pe Radu Popescu. În timpul lui, izbucnește un război între turci și austriaci; o parte din boierimea țării ținînd cu aceștia din urmă, Nicolae Mavrocordat începe a o prigoni. Un membru al familiei Bălăceanu e decapitat pentru că exclamase: „De-ar da Dumnezeu să vină nemții mai degrabă"; un alt boier, Ion Brezoianu, are aceeași soartă, mitropolitul Antim Ivireanul, caterisit și trimis în surghiun la muntele Sinai, piere pe drum, înecat de garda turcească ce-l însoțea, în rîul Tundja, un afluent al Maricei. În același timp, sînt decapitați, la Adrianopol, spătarul Mihai Cantacuzino și Radu Dudescu, rudele fostului domn Ștefan Cantacuzino. Ceilalți boieri, care țineau cu austriacii, izbutesc, totuși, să-i aducă pe aceștia prin surprindere în București (noiembrie 1716), îl iau prizonier pe domn și îl duc la Sibiu, unde a avut răgazul să scrie o carte *Despre datorii* în limba greacă veche.

În Moldova, Nicolae Mavrocordat, care mai stăpînise o dată în 1709–1710, a inaugurat epoca fanariotă printr-o domnie de patru ani și ceva (1711–1716). În timpul ei, se produce *prima pierdere teritorială* pe care o suferă țările noastre în epoca fanariotă: e vorba de *cetatea și raiaua Hotinului*. Faptul s-a petre-

cut astfel: turcii voiau să ajute cu oaste pe regele Poloniei, Stanislas Leszczynski, care trebuise să-și părăsească țara și venise în Moldova prin Ardeal; în schimb, urmau să primească cetatea Cameniței. Trupele porniră spre miazănoapte; nu se ajunse la o campanie dincolo de Nistru, din cauza forțelor însemnate ale adversarului; *Hotinul însă fu ocupat* (1713); în primăvară, se anexă cetății ținutul înconjurător, iar în anul următor și porțiunea din județul Cernăuți de la nord la Prut. În felul acesta, o *nouă raia* se înființă pe pămîntul Moldovei (1715); pe lîngă pierderea teritorială, se adăugară și pagubele produse de turcii care treceau mereu prin țară spre și de la Hotin.

După Nicolae Mavrocordat a urmat, în Moldova, *Mihai Racoviță* (1716–1726). Austriacii voiră să-l prindă și pe el, după sistemul întrebuințat în Muntenia și, în acest scop, trimiseră un detașament sub comanda căpitanului Ferenț. Domnul avu timp însă să anunțe pe tătari, și aceștia sfărîmară, lîngă Iași, cătanele împărătești; Ferenț, făcut prizonier, plăti cu capul îndrăzneala sa. După biruință, Mihai Racoviță fu nevoit să îngăduie tătarilor — drept plată — prădarea țării între Siret și munte; pretextul era că locuitori de acolo se dăduseră cu nemții; „ciambulurile“, adică detașamentele tătărești, trecură și în Ardeal, pe la Vama, și prădară colțul nord-estic al lui, ferindu-se însă, după recomandarea domnului, de gospodăriile românești.

Războiul dintre turci și austriaci se isprăvi prin pacea de la *Passarovitz* (1718); rezultatul, în ce ne privește, fu că aceștia din urmă ocupară *Banatul* și *Oltenia*, luară, de asemenea, și o parte din Serbia.

Oltenia sub austriaci. Stăpînirea austriacă a durat, în Oltenia, douăzeci și unu de ani, pînă în 1739, cînd, în urma unui alt război, în care înving, de data aceasta, turcii, ținutul din dreapta Oltului ne este restituit (pacea de la *Belgrad*). Această stăpînire este caracterizată printr-un regim fiscal sever și foarte precis; se face un nou recensămînt, stabilindu-se că vor fi scutiți de dări numai cei care pot dovedi că înaintașii lor au fost în slujbe timp de patru generații, apoi cei recunoscuți ca nobili de către împărat (adică familiile Bălăceanu și Cantacuzino), în sfîrșit, marii dregători. Toți ceilalți boieri trebuie să plătească dări; de asemenea preoții și mănăstirile. Țăranii sînt scoși la muncă, la construirea de șosele, întărituri etc.; comerțul suferă, din cauza închiderii graniței spre Muntenia și spre turci. Episcopul de Rîmnic e pus sub ascultarea celui de la Belgrad și sub mitropolitul sîrb de la Carlovitz. Toate aceste măsuri nemulțumesc însă profund populația; multe sate se risipesc, locuitorii fug peste Dunăre sau Olt. De aceea, cînd, în urma războiului încheiat prin pacea de la Belgrad, Oltenia revine sub stăpînirea noastră, a fost o bucurie generală: atît țăranii cît și boierii își dăduseră seama că era mult mai bună stăpînirea veche, cu toate lipsurile ei, decît administrația împărătească, minuțioasă și exactă, dar foarte rigidă și mai ales apăsătoare sub raportul fiscal.

Constantin Mavrocordat și reformele lui. Restituirea Olteniei se face în timpul lui Constantin Mavrocordat. Acesta moștenise de la tatăl său, Nicolae,

înclinarea spre cultură, învăţase în şcoli superioare, cunoştea limbile italiană, franceză, turcă, persană, greacă modernă şi clasică, ţinea corespondenţă cu personalităţile culturale de peste hotare, era, într-un cuvînt, un spirit luminat. El se hotărî să dea o nouă organizare ţărilor noastre şi, în acest scop, făcu, atît în Muntenia cît şi în Moldova, cîte o serie de reforme. Principiile generale ale acestor reforme se găsesc exprimate în „constituţia" sa, în 13 articole, datată 7 februarie 1740, pe cînd era domn în Muntenia, şi publicată, cu laude, în *Mercure de France*, numărul din iulie 1742. Sub raportul *social*, el dădu libertate rumânilor sau vecinilor (Muntenia — 1746, Moldova — 1749), îngăduindu-le să se răscumpere cu suma de 10 taleri de cap şi făcînd pe boieri să consacre prin jurămînt, la mitropolie, această reformă; fixă, în acelaşi timp, şi numărul de zile pe care era obligat să-l lucreze săteanul boierului pe moşia căruia stătea. El dădu, de asemenea, o nouă organizare boierimii, hotărînd că e boier acela care are o *slujbă domnească* (mai înainte criteriul fusese *stăpînirea pămîntului!*) şi împărţindu-i pe categorii. Dregătorii, de la ban şi pînă la clucerul de arie, se numeau *boieri mari* sau *veliţi*; ceilalţi erau boieri de clasa a doua. Urmaşii veliţilor fură numiţi *neamuri*, iar ai celorlalţi *mazili*. Pentru fiecare din aceste categorii se stabiliră apoi anumite privilegii; veliţii şi neamurile fură scutiţi de orişice dare, ceilalţi numai de unele din ele. Sub raportul *fiscal*, Constantin Mavrocordat desfiinţă puzderia de dări personale şi unele din cele pe avere care existau pînă atunci şi le înlocui printr-una singură, de 10 lei anual, plătibilă în patru sferturi. Cu toate acestea, greutăţile financiare ale ţării, pricinuite, între altele, şi de cererile tot mai mari ale turcilor, făcură ca, la urmă, să se ajungă a se lua cîte şase şi chiar douăsprezece „sferturi" În sfîrşit, sub raportul *administrativ*, încredinţă conducerea judeţelor unor *ispravnici*, desfiinţînd pe vechii pîrcălabi şi căpitani, fixă lefuri, pentru dregători, din vistieria ţării, şi introduse condici în care se treceau toate hotărîrile date. Preoţii fură recrutaţi numai dintre ştiutorii de carte; se înfiinţară şcoli şi tipografii; se făcură rînduieli edilitare. Din nefericire, realizările n-au corespuns întotdeauna intenţiilor lui Constantin Mavrocordat; el rămîne, totuşi, una din figurile cele mai însemnate ale epocii fanariote, atrăgînd asupra lui şi atenţia cercurilor din apusul Europei.

Grigore Al. Ghica şi răpirea Bucovinei. Al. Ipsilanti. Din familia Ghica, mai însemnat a fost Grigore Alexandru Ghica, care a plătit cu viaţa îndrăzneala de a protesta împotriva răpirii Bucovinei. Iată cum s-au petrecut faptele: În 1768 izbucnise un nou război între turci şi ruşi; aceştia din urmă ocupară ţările noastre şi cîştigară pretutindeni biruinţe. Austriacii, însă, care nu voiau ca ruşii să se întindă prea mult, făcură alianţă cu turcii şi mobilizară armata. Pacea se încheie la *Kuciuc-Kainargi*, un sat în Dobrogea de miazăzi, în anul 1774. Prin această pace se hotăra, între altele, ca miniştrii Rusiei la Poartă să poată vorbi în favoarea Principatelor şi a creştinilor ortodocşi din imperiul turcesc; se prevedea, de asemenea, înfiinţarea de consulate ruseşti în oraşele mai însemnate şi libertatea comerţului pe uscat şi pe Dunăre. După încheierea păcii, austriacii

care, în timpul ostilităților, ocupaseră, prin împingerea semnelor de hotar, a „pajurilor împărătești", o fîșie largă de-a lungul munților, atît în Muntenia cît și în Moldova, în suprafață de cîteva mii de kilometri pătrați, cerură, drept recompensă că ajutaseră pe turci, „o rectificare de frontieră în sudul Galiției", spunînd că le era necesară pentru trecerea din Ardeal în Galiția de curînd anexată. Se prezentă la Constantinopol o hartă falsă, se dădură bani acelor care protestau și astfel Moldova de Sus, leagănul țării, cu vechile mănăstiri și cu mormîntul lui Ștefan, fu răpit (1775), ratificîndu-se totdeodată și încălcarea de-a lungul munților. Austriacii numiră Moldova de Sus *Bucovina*, cuvînt care înseamnă, în limba slavă, *pădure de fag*, avînd în vedere marele codru de la Cozmin. Grigore Ghica, pe atunci domn al Moldovei, protestă împotriva acestui furt nerușinat; ceea ce văzînd austriacii, interveniră pe lîngă turci. Aceștia, sub cuvînt că Ghica s-ar fi dat de partea rușilor în timpul războiului, trimit la Iași un capugiu, adică un agent executor, însoțit de cîțiva oameni, care ucid pe domn (1777). În așa fel ajunseseră țările noastre, încît era de-ajuns un trimis al sultanului ca să poată lua viața domnului, în însăși capitala sa, înconjurat de atîta lume, care însă nu îndrăznea să miște cînd auzea cuvîntul magic: „firman" Aceeași soartă o va avea mai tîrziu voievodul *Constantin Hangerliu*, căruia i se va tăia capul în mijlocul Bucureștilor. Un al treilea, *Nicolae Mavrogheni*, deși va aduce servicii militare turcilor în noul război cu rușii și austriacii, început în 1787, va pieri și el tăiat, în tîrgușorul Biela din Bulgaria, la miazăzi de Rusciuc (1790), din porunca vizirului.

Războiul din 1787 se încheie, după cîțiva ani de lupte, prin tratatele de la *Șiștov* (1791) și de la *Iași* (1792). Cel dintîi dădea austriacilor *Orșova*, cel de al doilea stabilea *Nistrul* ca hotar al împărăției rusești, făcîndu-ne deci vecini imediați ai ei; mai înainte, ținutul de la răsărit de Nistru, împreună cu cetatea Oceacov, pe coasta Mării Negre, era al turcilor. În acest ținut de la răsărit de Nistru și mai ales între Nistru și Bug, noi avem așezări vechi și numeroase. Malul stîng al Nistrului, de la Moghilău spre miazăzi, e plin de sate românești, cu nume la fel cu cele din Moldova, Muntenia și Ardeal (de ex. Botușani, Dubăsari, Sărăcia, Butur, Mălăiești, Slobozia etc.). Moghilău, Balta, Ovidiopol, Ananiev au avut la origine populație moldovenească: o recunosc înșiși cercetătorii ruși. Tiraspolul a fost zidit pe vatra satului moldovenesc Sucleia. Și la Oceacov, la gura Niprului, moldovenii erau cei mai numeroși pe vremea lui Vasile Lupu și a lui Dimitrie Cantemir. Țara dintre Nistru și Bug, *Transnistria* sau — așa cum îi spuneau rușii îndată după anexare, la finele veacului al XVIII-lea — *Moldova Nouă*, este un teritoriu de veche așezare românească.

Contemporan cu Grigore Ghica a fost *Alexandru Ipsilanti*, domnul Munteniei (1774–1782), unul din cei mai buni stăpînitori pe care i-au avut țările noastre. El a desfășurat o remarcabilă activitate de ordin gospodăresc, edilitar, cultural și filantropic.

Lui i se datorește reorganizarea învățămîntului muntean; o atenție deosebită dă școlii superioare din București, pentru care clădește un local încăpător la mănăstirea Sf. Sava. Numărul profesorilor acestei școli e fixat la nouă: „doi de gramatică — precizează hrisovul domnesc —, doi de matematici, adică de

aritmetică, geometric și astronomic și, pe lîngă acestea, și de istorie, unul de fizică, unul de teologic și trei de limbile latină, franceză și italiană". Cursurile vor dura aci în totul *doisprezece ani*, școlarii începînd de la vîrsta de șapte ani; vor fi șaptezeci și cinci de bursieri, primind întreținere completă și veșminte de două ori pe an.

Alexandru Ipsilanti a dat țării o nouă organizare *fiscală*, făcînd totdeodată și unele scăderi de impozite, o nouă organizare *judecătorească*, sporind instanțele și alcătuind un cod care s-a tipărit în românește și în grecește la 1780; a reorganizat serviciul poștelor sau al „menzilurilor" (de aci numele orașului *Mizil*: stație de poștă!); a acordat o atenție deosebită comerțului și meseriilor.

Tot lui i se datorește construirea unei noi curți domnești în București (ruinele se văd și azi, din sus de Arsenal, între strada Militari și strada Căzărmii!), apoi o *orfantrofie*, adică un azil pentru orfani, tot în București, la Mănăstirea Tuturor Sfinților. Sub raportul edilitar, merită o mențiune specială tăierea unui mare canal, în dreptul satului Lungulești (jud. Dîmbovița), pentru derivarea apelor Dîmboviței, atunci cînd ele veneau mari și amenințau să înece Capitala.

Pentru ieftinătatea și belșugul din timpul acestei domnii, reproducem următorul pasaj din *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul: „... Ieftinătate era la mărfuri și la dobitoace, boii, vacile, oile, caprele cu puțin preț, bucatele mai cu puțin preț. Și pentru ca să fie știut și să fie de mirare celor ce se vor afla după noi auzînd, vom scrie cevaș din parte: bou de jug 10 lei, 12, 15 cel ales, vaca 6 lei cu lapte, cal, cîrlan de trei ani 8 lei, 10, cal bun de călărime 20 lei, ales 25, iar cal boieresc telegar, prețul cel mai mare 40 lei, oaia cu miel 1 leu, capra cu ied 1 zlot, carnea ocaua 1 para sau mult 2, vinu vadra 10 parale pe ales, ocaua de vin la cîrciume 2 parale, găina 2 sau 3 parale, puiu 1 sau 2 parale, ouă zece de o para, gîsca 6, 7, 8 parale, curca 10 parale, curcanul cel mare 15, făina de grîu 1 para, cînd era mai scumpă o para și o lăscaie... era și peștele berechet, morunu proaspăt la Dunăre ocaua 4 parale, la tîrg, la scaune, ocaoa 8 parale, crapu, somnu 5 parale și 4, ocaoa, cosacu și alt pește mărunt, era o para ocaua și nici îl lua cineva, raci 20 de o para, icre tescuite de morun 30 parale ocaua, de cele proaspete 20 parale ocaua, fasolea, lintea, mazărea 1–2 para ocaua..."

Răpirea Basarabiei. O altă pierdere însemnată teritorială pe care au suferit-o țările noastre în epoca fanarioților a fost aceea a Moldovei dintre Prut și Nistru, numită impropriu de către ruși *Basarabia*. În 1806 începuse un nou război între ruși și turci, al cincilea în decurs de o sută de ani; soarta armelor era iarăși defavorabilă armatelor sultanului. Luptele ținură mai mulți ani, pînă în 1812, cînd începură tratativele de pace. Rușii cereau ambele țări românești; cînd auziră însă că Napoleon le-a declarat război, ei se mulțumiră numai cu Moldova dintre Prut și Nistru. Nici pe aceasta n-ar fi căpătat-o poate, dacă marele dragoman Panaiotache Moruzi și cu fratele său Dimitrie, favorabili rușilor, n-ar fi trădat interesele turcești. Moruzeștii plătiră, e adevărat, cu viața, trădarea lor, dar Moldova dintre Prut și Nistru rămase pierdută timp de 106 ani, pînă în 1918. Rușii o numiră Basarabia, spre a crea o confuzie, spre a face să se creadă că

e vorba numai de ținutul dinspre miazăzi, lîngă gurile Dunării, care se numea într-adevăr Basarabia, după vechii stăpînitori ai acestor locuri, Basarabii munteni.

BIBLIOGRAFIE

Fanarioții. Caracterizare generală: N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, pp. I–CCXIII (Prefața); Joseph Gottwald, *Phanariotische Studien*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, V (1941), pp. 1–58.

Mavrocordații. Mihai Racoviță: Al. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660–1830*, Paris, VIII + 463 p. in 4°; C. Giurescu, *Despre boieri*, București, 1920, 129 p. in 8°; Ilie Minea, *„Reforma" lui Constantin vodă Mavrocordat*, în *Cercet. Ist.*, II–III (1926–1927), pp. 97–248; Vasile Lungu, *Despre olatul Hotinului (1715–1806)*, în *Cercet. Ist.*, V–VII (1929–1931), pp. 253–290; D. Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716–1717)*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), pp. 133–151

Oltenia sub austriaci: Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci 1716–1739*, vol. I, București, 1929, 240 p. in 4°.

Grigore Ghica și răpirea Bucovinei. Al. Ipsilanti: N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775–1914)*, ed. a II-a, București, 1931, 87 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *„Canalul lui Alexandru vodă Ipsilanti" O mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), pp. 1–10.

Răpirea Basarabiei: N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXIII (1911), pp. 147–185.

STAREA SOCIALĂ, ECONOMICĂ ŞI CULTURALĂ A ROMÂNILOR ÎN EPOCA FANARIOŢILOR

„Oh! oh! oh! Săracă Ţara Moldovei şi Ţara Muntenească, cum vă petreceţi... cu aceste supărări la aceste vremi cumplite, şi fără de milă de stăpînii noştri, cari singuri noi ţi-am poftit şi ţi-am aflat. Nu ne săturam de domnii de ţară, nici de măritat fetele după pămînteni; ce ziceam că-s proşti şi săraci, şi alergaţi la cei străini greci de-i apucaţi care de care să vă fie gineri, că-s cilibii şi bogaţi şi li daţi moşii şi-i puneţi în capul mesii; eacă la ce am venit!"

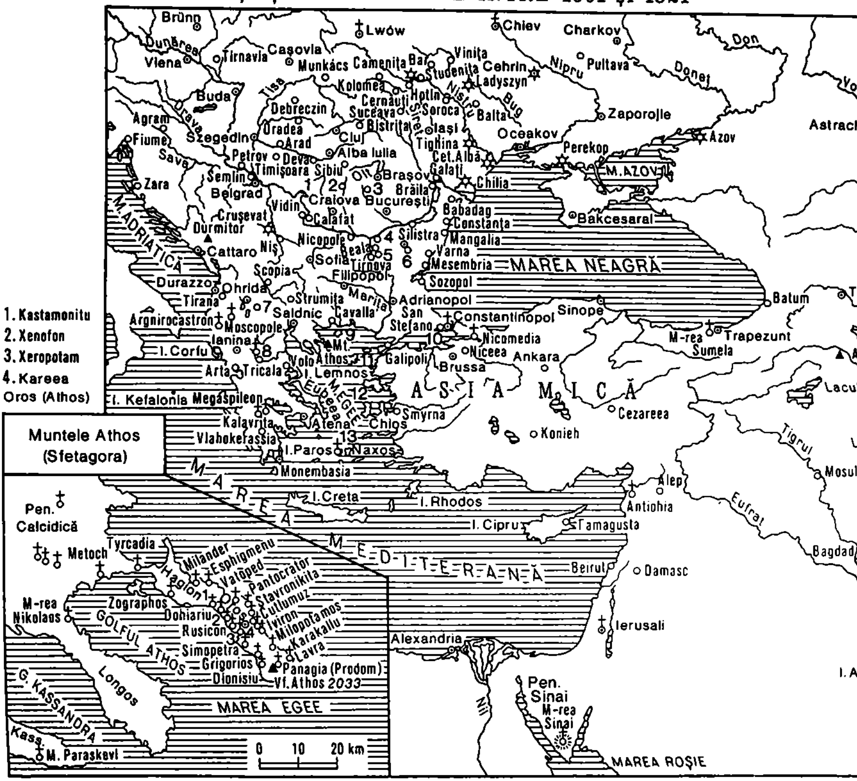
(Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*)

Starea socială şi economică. În epoca fanariotă se observă unele schimbări sociale. *Boierimea* nu mai seamănă cu aceea din vremea lui Matei Basarab şi Mihai Viteazul. Nu mai sînt boieri-ostaşi, gata, la chemarea domnului, să pună mîna pe armă şi să apere, împreună cu oamenii lor, ţara şi legea. Armată naţională nu mai există, fiind înlocuită cu o simplă gardă a voievodului; meritele boierilor nu se mai arată aşadar pe cîmpul de bătaie, ci la curtea domnului fanariot, în atmosfera de politică măruntă şi de intrigi care domneşte acolo. Mişcări de ale boierilor împotriva elementelor străine, greceşti, ca în veacul al XVII-lea, nu mai există; dimpotrivă, aceste elemente sînt primite şi îmbrăţişate; se fac înrudiri; mulţi greci se stabilesc la noi, strîng avere, cumpără moşii, ajung la cele mai înalte dregătorii. Influenţa grecească este atotputernică: limba greacă este limba cultă, subţire, a celor aleşi: ea se aude la curte, în biserică, în casele boiereşti, la reşedinţele ispravnicilor de judeţe, pretutindeni unde este un post de comandă.

Moda constantinopolitană biruie în îmbrăcăminte, în mîncare, în ceremonii, în viaţa de curte etc. Costumul domnului şi al boierilor imită pe cele turceşti; se poartă acum haine largi, orientale, cu falduri, anterie lungi, calpace cu atît mai înalte cu cît boierul ocupă o slujbă mai mare. Se introduc o sumă de dregători noi, imitînd pe cei de la Poartă: unul are grijă de ciubucele domnului, altul de cafea, altul de şerbet, un al patrulea e mai mare peste încălţămintea Măriei sale; un al cincilea poartă foarfecele şi briciul, şi aşa mai departe. Dregătoriile mari se dublează, la urmă se împătresc chiar, toţi caută să ajungă slujbaşi, deoarece slujba e acum criteriul *nobleţei* şi ea înseamnă *leafă*, *scutelnici*, adică un număr de ţărani care, în loc să plătească vistieriei dările lor, le dau boierului, apoi *scutirea generală sau parţială de dări*, în sfîrşit, putinţa de a fi aproape de curtea domnului, izvorul tuturor avantajelor şi onorurilor.

Totuşi, această boierime prezintă şi unele aspecte interesante; ea e mai cultă, citeşte mai mult: între 1720 şi 1820 s-au tipărit în ţările noastre peste 300 de cărţi, afară de multele care se aduceau de peste hotare. Influenţa franceză începe a se face simţită, şi ea se va accentua spre sfîrşitul epocii fanariote; încep să pătrundă ideile generoase, umanitare. Ca o urmare a acestei stări de spirit, *şcolile* se înmulţesc; o sumă de domni fanarioţi iau măsuri pentru bunul mers al

ORIENTUL ŞI ŢĂRILE ROMÂNE ÎNTRE 1601 şi 1821

lor şi le creează venituri; în Bucureşti sînt trei *biblioteci publice*. În acelaşi timp, se fac *spitale*, în care bolnavii sînt îngrijiţi *fără plată*.

La Şcoala cea Mare sau Academia din Iaşi erau, în 1766, următorii dascăli sau profesori: dascălul cel mare de ştiinţe, plătit cu 1 500 lei pe an; dascălul dintîi de limba greacă, plătit cu 600 lei; dascălul al doilea de limba greacă, 300 de lei; dascălul de greacă bisericească, 180 lei; dascălul de latineşte, 240 lei; dascălul de limba română, 120 lei; *bibliotecarul*, 120 lei. Pentru întreţinerea a douăzeci de bursieri, se prevăzuseră 1 000 lei şi 30 de care de lemne; din prisosul de venituri şi din economiile făcute de epitropi trebuiau să se cumpere cărţi, „organe — adică instrumente matematice" şi diferite rechizite.

În afară de şcolile cele mari din Iaşi şi Bucureşti, erau însă altele, mai mici, pe lîngă episcopii, pe lîngă mănăstiri şi biserici, apoi în oraşe şi tîrguri şi chiar în multe sate, ca *Ruginoasa* în Moldova, *Corneşti* (Dîmboviţa) şi *Preajba* (Dolj) în Muntenia.

Iată ce se învăţa, de pildă, la şcoala de la mănăstirea Putna, potrivit diplomei liberate în 1778 „tinerelului Ioan, fiul preotului Gheorghi Vasilievici Bălăşescul", care învăţase acolo de la vîrsta de 5 pînă la aceea de 12 ani; „ciaslovul, psaltirea, octoihul, catehismul moldovenesc şi ruseşte, alcătuirea scrisorilor moldoveneşti, psaltichia după melodia grecească, gramatica, geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier, piatra evangheliei asupra despărţirii bisericii Răsăritului de a Apusului, epistolia arhiepiscopului Eughenie, istoria bisericii după Evsevie şi alţi istorici, de la începutul creştinătăţii pînă la veacul al IX [-lea] şi pînă la soborul din Florenţa şi scurtata teologie platonească, toate bine şi unele şi de rost şi cu înţelegere..."

Oraşele *sporesc*, în genere, ca populaţie; meseriaşii sînt mai numeroşi; constatăm şi un început de industrie mare, fabrici de postav, de sticlă, de hîrtie.

Fabrici de postav erau, în Moldova, la *Filipeni* în jud. Bacău (1765), apoi la *Chipereşti*, în jud. Iaşi (1764), iar în Ţara Românească, la *Pociovalişte*, lîngă Afumaţii din Ilfov (1768). Ni s-au păstrat cîteva privilegii domneşti privitoare la aceste fabrici, cum e cel de la Grigore Al. Ghica, ucis de turci după răpirea Bucovinei, în care domnul arată că s-a întemeiat fabrica de la Chipereşti „pentru cea mai multă ieftinătate a lăcuitorilor ţării aceştia şi să rămîie şi un lucru de pomenire pămîntului acestuia" Fabrici de sticlă erau la *Hîrlău* (1786) şi la *Tîrgovişte* (1791); fabrici de hîrtie (sau „harturghii": de aici „hardughie") la *Fundeni*, în Ilfov, în timpul lui Scarlat vodă Ghica (1768) şi la *Batiştea*, în Prahova, sub Alexandru Ipsilanti (1776). S-au înfiinţat şi industrii de produse alimentare: de arpăcaş la *Argeşti*, în Ilfov, şi la *Corneşti*, în Dîmboviţa; de fidea, macaroane, arpăcaş etc., la *Bucureşti*, cu produse superioare, egale celor străine. Erau apoi fabrici de lumînări, o fabrică de ţesături diferite la *Mărcuţa*, una de farfurii etc.

Sînt şi centre care decad, însă, în acest răstimp: astfel Tîrgul de Floci, la gura Ialomiţei, pe care războaiele ruso-turce îl nimicesc aproape, apoi Tîrgşorul şi Gherghiţa, pe care îi întrec Ploieştii; aceştia încep să se dezvolte mai ales după ce austriacii taie, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, drum de care pe *valea* Prahovei, de la Comarnic pînă la Predeal. Mai înainte drumul mergea pe sus, pe plai.

Ţărănimea scapă de rumânie pe vremea lui Constantin Mavrocordat; ea nu devine însă liberă *de fapt*, deoarece, neavînd pămînt, trebuie să lucreze mai

departe pe moşiile boierilor, dînd *dijmă* şi *muncind* un număr de zile pe an care variază între 12 şi 24. Situaţia economică a ţăranilor e grea: striviţi de impozite ordinare şi extraordinare, siliţi să muncească şi boierului şi domnului, căruia-i fac transporturile de *zaherea* (alimente, *furaje* etc.) ordonate de sultan, ei îşi iau adesea lumea în cap, trec peste hotare, foarte adesea peste Dunăre, unde nu au să asculte decît de un singur stăpîn: turcul, sau peste Nistru. Multe sate scad ca număr de locuitori, altele se pustiesc, devin *silişti*.

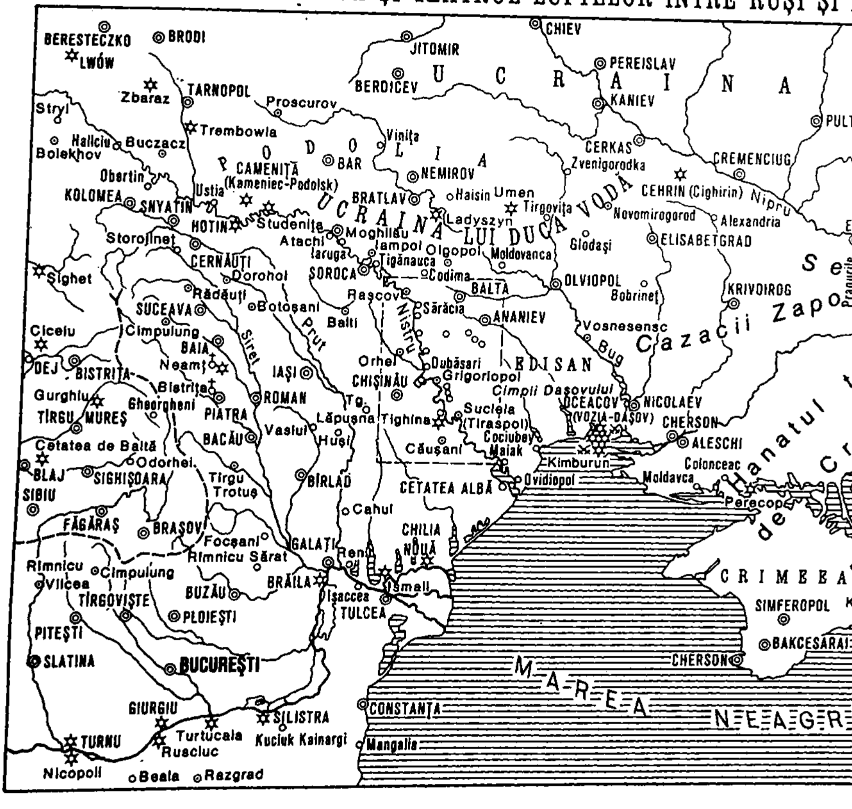
Înainte de reforma lui Constantin Mavrocordat, numărul birurilor era foarte mare: unele existau din timpul domnilor de ţară: astfel *vădrăritul*, care se plătea de podgoreni, fusese pus de Eustratie Dabija, *văcăritul*, o dare foarte grea, de Constantin Brâncoveanu, *fumăritul*, de fratele lui Dimitrie Cantemir, Antioh. Mavrocordat le-a redus considerabil, dar, după el, birurile au început iar să se înmulţească. Presiunea fiscală era mare din două motive: mai întîi *cererile* nesfîrşite ale turcilor, şi apoi *graba* domnului de a strînge în timpul cel mai scurt avere, „bani albi pentru zile negre", deoarece timpul de stăpînire era redus: trei ani, şi nu ştia dacă-i va împlini şi pe aceia, dacă nu va fi silit să plece înainte. Aceeaşi socoteală o făceau şi dregătorii sau slujbaşii: în timpul cel mai scurt trebuiau să-şi scoată banii pe care-i dăduseră la numire şi, pe deasupra, un beneficiu cît mai mare. Se înţelege, aşadar, de ce *abuzurile* erau numeroase, de ce bacşişul şi mita înfloreau de sus pînă jos. În asemenea condiţii, demnitatea şi caracterul erau mai curînd defecte decît însuşiri.

Starea culturală. În epoca fanariotă există o activitate culturală destul de vie; ea nu o egalează însă pe aceea a veacului al XVII-lea. În domeniul operelor religioase, se continuă traducerile şi tipăriturile de cărţi bisericeşti. În privinţa aceasta, se distinge, în Muntenia, episcopul *Damaschin* al Rîmnicului, care a tradus, în primele decenii ale veacului al XVIII-lea, o serie de texte ce au fost apoi imprimate, şi *Chesarie*, tot al Rîmnicului (1773–1780), sub care se începe publicarea mineielor, 12 volume. În Moldova, trebuie amintită figura mitropolitului *Iacov Stamate*, un cărturar de seamă, care ştia latineşte şi citea pe Montesquieu, a lui *Paisie Velicicovschi*, egumenul de Neamţ, care dădu acestei mănăstiri o nouă strălucire, în sfîrşit a lui *Vartolomeu Măzăreanu*, egumenul Putnei, care întemeie aci o şcoală bună şi alcătui o lucrare despre Ştefan cel Mare.

În ce priveşte *cronicile*, ele sînt, în genere, mai prejos decît acelea ale înaintaşilor. O singură excepţie: letopiseţul lui Ioan Neculce care e o adevărată capodoperă. Acest cronicar continuă letopiseţul lui Miron Costin, începe aşadar povestirea la anul 1661 şi o duce pînă în 1743. Îşi iubeşte cu putere ţara, plînge durerile ei şi e duşman neîmpăcat al grecilor. Descrierile şi portretele lui sînt foarte sugestive; povesteşte cele ce-a văzut el, dar se foloseşte şi de tradiţii şi legende, pe care le aşază la un loc, la începutul letopiseţului, sub titlul: *O samă de cuvinte*. Stilul său e limpede, simplu, foarte plăcut.

Iată una din aceste tradiţii: „Gheorghe Ştefan vodă, cînd era logofăt mare, au fost şezînd odată în divan cu toiagul în gură; iar Iordachi Cantacuzino cel bătrîn,

UCRAINA MOLDOVENEASCĂ ŞI TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE RUŞI ŞI T

vel-vistiernic: «Ce zici în fluier dumneata, logofete?» Iară el au răspuns: «Zic în fluier să mi se coboare caprele de la munte, şi nu mai vin». El au răspuns în pildă, şi alţii nu s-au priceput, că el aştepta oştile ungureşti să vie de preste munte."

Dintre cronicarii ceilalţi ai Moldovei însemnăm pe *Alexandru Amiras*, care povesteşte evenimentele începînd tot de la 1661 şi mergînd pînă la 1729, pe *Axinte Uricarul*, care a continuat pe Nicolae Costin, scriind a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1711–1716), şi a întocmit un corp de cronici moldovene, pe spătarul *Ioan Canta*, care alcătuieşte un letopiseţ, de la a doua pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1731–1769), şi pe *Gheorgachi al doilea logofăt*, care scrie o *Condică ce are întru sine obiceiuri vechi şi nouă a prea înnălţaţilor domni* (Iaşi 1762). E o carte de ceremonial, în care se arată cum se procedează la instalarea domnilor, la sărbătorile cele mari, la înmormîntări etc.

În mod greşit s-a atribuit o cronică a Moldovei care povesteşte evenimentele dintre anii 1661–1730 lui *Nicolae Muste*, „stari diac de divan": autorul nu e el. Nici cronica atribuită lui *Ienache Kogălniceanu*, cronică relatînd evenimentele dintre 1733–1779, nu se datoreşte acestuia; avem de a face, în aceste două cazuri, cu „pseudo-cronicari"

În Ţara Românească, merită să fie amintit *Mihail Cantacuzino*, mare vistier şi mare ban, care trece de partea ruşilor în războiul încheiat prin pacea de la Kuciuc-Kainargi. El scrie o *genealogie* a familiei sale şi o *istorie* a Ţării Româneşti între 1225 şi 1774, care, tradusă în greceşte, s-a publicat mai tîrziu, de fraţii Tunusli, la Viena. Această istorie, cuprinzînd şi o sumă de date geografice şi statistice, a servit şi lui *Dionisie Fotino* la alcătuirea lucrării sale greceşti *Istoria vechii Dacii*, în trei volume, apărută tot la Viena, în 1818. De asemenea în greceşte şi-a publicat învăţatul Dimitrie Philippide *Istoria României*, din care n-a ieşit însă decît primul volum (pînă la întemeierea Principatelor) şi *Geografia României*, cuprinzînd *întreg* pămîntul locuit de neamul nostru. El e primul care întrebuinţează termenul de „România", în sens politic şi geografic. Asemănător în unele privinţe cu Neculce, dar inferior lui, este *Dionisie Eclesiarhul*, de la episcopia Rîmnicului, care scrie un *Cronograf* al Ţării Româneşti, cuprinzînd evenimentele dintre 1764 şi 1815.

Alături de aceste letopiseţe sau cronici apar, în epoca fanariotă, şi o serie de povestiri istorice în versuri. Cea mai veche e *Istoria lui Iordache Stavarache*, fost capichihaia, adică reprezentant al ţărilor noastre la Constantinopol, un grec foarte bogat şi puternic, pe care l-a pierdut, însă, lăcomia şi intriga. Moartea năprasnică a lui Grigore Ghica, domnul Moldovei, ca şi aceea a lui Nicolae Mavrogheni şi a lui Constantin Hangerliu din Muntenia au fost, de asemenea, descrise în versuri. O altă povestire avem asupra intrării ruşilor în Bucureşti la 1769, în timpul războiului cu turcii. Valoarea poetică a acestor cronici rimate este, în general, redusă.

La sfîrşitul epocii fanariote, apar *două condici de legi*: aceea a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1817) şi aceea a lui Ioan Caragea (1818), în Ţara Românească.

La alcătuirea lor s-a ţinut seamă întru cîtva şi de „obiceiul pămîntului", adică de vechiul drept românesc, nescris.

În domeniul literaturii, e de reţinut numele lui *Ienache Văcărescu*, autorul a mai multe poezii, dintre care cele mai cunoscute sînt *Amărîtă turturea* şi îndemnul către urmaşii săi: „Urmaşilor mei Văcăreşti, las vouă moştenire, creşterea limbii româneşti ş-a patriei cinstire!"

Tot el a scris şi o *gramatică* a limbii româneşti, care a apărut în două ediţii, una la Viena, alta în ţară, la Rîmnic (1787), precum şi o *istorie* pe scurt a sultanilor dintre 1300 şi 1791.

BIBLIOGRAFIE

Starea socială şi economică: V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor de la 1774–1786*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XII (1889–1890), pp. 117–125; C. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, 129 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria industriilor la Români*, Bucureşti, 1927, 226 p. in 8°.

Starea culturală: V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, t. I, Bucureşti, 1892, 408 p. in 4°; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928, 351 p. in 8°; C. Giurescu, *Pseudocronicari I. Ienache Kogălniceanu*, Bucureşti, 1916, 43 p. in 8°; N. Bănescu, *Viaţa şi opera lui Daniel (Dimitre) Philippide*, în *Anuar Ist. Cluj*, II (1923), pp. 119–204; Constantin C. Giurescu, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, Bucureşti, 1923, 32 p. in 8° (Extras din *Bul. Com. Ist.* III); G. D. Triant Aphyllopoulos, *Sur les sources du Code Callimaque*, în *Rev. Ist. Rom.* I (1931), pp. 32–49; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. II, Bucureşti, 1939, pp. 351–692 in 8°.

ROMÂNII DIN ARDEAL SUB AUSTRIACI. UNIREA CU ROMA ŞI URMĂRILE EI. MIŞCAREA LUI HORIA

„Ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească,
şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci.

(Ţăranul Florea Cosma din Gîrbău către
nobilul Szent-Pal, în toamna lui 1784)

Românii din Ardeal sub austriaci. Unirea cu Roma. Prin pacea de la Carlowitz (1699), Ardealul ajunsese sub stăpînirea austriacilor; acest fapt avu urmări însemnate în viaţa românilor de aci. Din punctul de vedere al drepturilor politice, situaţia nu se schimbă; rămaseră tot trei „naţiuni": nobilii, saşii şi secuii, ca şi mai înainte, avînd fiecare reprezentanţii săi în dietă. Din punct de vedere religios, se produse însă un fapt nou, care rupse unitatea de pînă atunci a fraţilor noştri de peste munţi. Acest fapt nou fu *unirea cu Roma*. Habsburgii aveau în catolicism un aliat preţios; la rîndul lor, ei căutau să favorizeze răspîndirea lui în cuprinsul împărăţiei pe care o stăpîneau. Folosindu-se de situaţia grea, economică şi socială, în care se aflau preoţii români din Ardeal şi poporănii lor, austriacii îi îmbiară să treacă la catolicism făgăduindu-le, în schimb, diferite drepturi şi avantaje. Episcopul de Alba Iulia, Teofil, admise în principiu, în 1697, acest lucru, iar urmaşul său, *Atanasie Anghel*, îl înfăptui; manifestul pentru unirea cu Roma, iscălit de 38 de protopopi, poartă data 7 octombrie 1698. Hirotonisirea lui Atanasie ca episcop unit avu loc la Viena (25 martie 1701). Slujba în biserică urma să fie ca şi pînă atunci, calendarul la fel, sărbătorile aşijderea, preoţii aveau să se căsătorească, aşa cum făcuseră şi mai înainte. Se introduceau însă patru puncte noi şi anume: 1) papa de la Roma e recunoscut ca *şef al bisericii*; 2) la *Crez* se adaugă: *filioque*, adică Duhul Sfînt purcede nu numai de la Tatăl, dar şi de la Fiul; 3) se admite existenţa *purgatoriului*, prin care trebuie să treacă sufletele, înainte de a intra în rai; 4) împărtăşania se face *cu azimă* (pîine nedospită).

Mulţi preoţi nu voiră să primească însă această u ire şi aleseră un nou episcop ortodox, pe *Ioan Ţirca*. Atanasie fu afurisit de către Teodosie, mitropolitul din Bucureşti şi de către Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, iar Constantin vodă Brâncoveanu lăudă pe cei care păstraseră vechea credinţă.

Rezistenţa populaţiei din Ardeal împotriva unirii cu Roma a fost însufleţită de apariţia, în 1744, a unui călugăr, *Visarion Sarai*; acesta, sîrb de origine, trecu prin Banat şi intră în Hunedoara. De aci, el se îndreptă spre Deva, după aceea, prin Sălişte, la Sibiu, vorbind ţăranilor, prin sate şi pe drum şi întărindu-i în vechea credinţă. Prins de autorităţi, fu dus sub escortă la Viena, de unde i se pierdu urma. Deşi prezenţa lui a fost de scurtă durată, totuşi influenţa exercitată asupra mulţimii s-a dovedit însemnată; din cauza aceasta, se şi institui, în 1746,

un regim de teroare și de prigonire contra ortodocșilor. Și mai însemnată a fost acțiunea desfășurată, peste un deceniu și jumătate, de călugărul *Sofronie*, originar din satul *Cioara* (județul Alba). Acesta își durase un mic schit în pădure, avînd pe lîngă el și cîțiva copii la învățătură. Autoritățile din Vinț îi distruseră, însă, lăcașul în 1757 și-l siliră să fugă. El petrecu cîtva timp prin județul Hunedoara, pînă cînd fu prins și închis în satul Bobîlna. De aci îl scăpă o ceată de vreo 500–600 de țărani români, înarmați cu măciuci și conduși de protopopul *Ioan din Săliște* (13 februarie 1760).

Sofronie se refugie atunci în Zarand, unde se putea apăra. Bisericile uniților începură să fie ocupate; mișcarea se întinse și în sudul Ardealului, și în cîmpie, și pe cursul superior al Mureșului, unde se remarcă protopopul *Ion din Sadu*, zis și Popa Tunsu. Prins din nou, în Abrud, Sofronie e liberat pentru a doua oară de țăranii strînși în mare număr. În cele din urmă, cetele lui atacară Blajul, în august 1760, silind pe episcopul unit Petru Pavel Aron să fugă la Sibiu. Culminarea mișcării fu sinodul convocat de Sofronie la 14/25 februarie 1761, în Alba Iulia; aci se aprobă o încheiere în 19 puncte, prin care se cerea, în primul rînd, libertate religioasă, consultarea țării în vederea numirii unui episcop ortodox și eliberarea preoților închiși. În urma acestui fapt, curtea de la Viena care urmărea, prin consiliul ei de stat, cu multă atenție, problema confesională românească, se hotărî să intervină. Ea trimise în Ardeal pe generalul *Buccow*, cu forțe îndestulătoare, numindu-l totodată și președinte al comisiei instituite pentru cercetare și înlăturarea certurilor religioase. Se decise să se facă o prescripție generală a aderenților celor două confesiuni; ea avu loc (în mai 1761 — primele luni din 1762) și e cunoscută sub numele — barbar — de „dismembrația legii" Deși nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152 886 de familii românești, 127 712 se declarară ortodoxe și numai 25 174 unite; dacă s-ar fi procedat imparțial, numărul acestora din urmă ar fi fost — după ultimele cercetări — numai de 11 907 adică 7,7% din populația totală. Aceste cifre arată de ce se putea vorbi la Viena, în consiliul de stat, de „eșuarea" unirii. Lui Sofronie i se intentă proces; sentința, 5 ani închisoare, nu putu fi însă executată, deoarece el trecuse din timp în Muntenia, unde ajunse egumen la mănăstirea din Curtea de Argeș.

Mișcarea împotriva unirii a durat multă vreme, vreo 60 de ani, și a dat naștere la prigoniri. O sumă de preoți fură închiși; țăranul *Nicolae Oprea* din Săliște stătu decenii întregi în închisoare, sfîrșindu-și acolo zilele.

> Într-un sat, venise un slujbaș cu o poruncă împărătească; românii ascultară citirea cuviincioși, apoi un bătrîn grăi: „Acest cojoc, care-l am pe mine, e acum al meu. Dar dacă ar vrea să mi-l ia crăiasa[1], i-l dau. Cu aceste slabe mîini și picioare și cu trupul meu am lucrat, zi și noapte, ca să plătesc porția[2]. Ele sînt ale crăiesei, și de ar vrea să mi le ia, nu am ce face. Dar nu am decît un suflet, pe care eu îl păstrez pentru Dumnezeu din cer și nici o putere omenească nu-l poate îndoi."

[1] Maria Tereza, care era atunci împărăteasa Austriei.

[2] Adică darea.

Episcopul Ioan Inochentie Clain. Că avea dreptate poporul să se împotrivească unirii, se dovedi în curînd. Mai întîi, conducătorului românilor uniți nu i se dădu titlul de *mitropolit*, așa cum se așteptaseră adepții noii confesiuni, ci numai acela de episcop; reședința lui fu mutată de la Alba Iulia la Făgăraș, după aceea la Blaj. Apoi drepturi politice nu se acordară: rămaseră tot trei „națiuni", ca și înainte de unire. Degeaba se zbătură conducătorii uniților și în special episcopul *Ioan Inochentie Micu Clain*[1] (1730–1751), care prezentă cererile românilor curții de la Viena. Împărăteasa Austriei, Maria Tereza, trimise aceste cereri, în fruntea cărora era recunoașterea ca a patra „națiune", dietei ardelene la Cluj; membrii dietei nici nu vrură măcar să le discute și-și exprimară refuzul lor în cuvinte jignitoare pentru noi.

> „Episcopul și clerul unit — spun aceștia — cer niște lucruri pe care nimenea nu le-a mai cerut vreodată de la străbunii noștri și nu le va putea cere nici de la urmașii noștri. Cer aceea ce păgubește în gradul cel mai mare privilegiile și scutințele cele mai vechi dobîndite de la regi și principi. Cer aceea ce vatămă sancțiunile pragmatice ale regatului... Cer ceva ce răstoarnă din temelie drepturile și libertățile avute pînă acum, în pace, din partea națiunilor patriei. Cer ce, de fapt, clatină și turbură întreg sistemul acestei țări, păstrat pînă acum în ordine bună, atît în cele religioase, cît și în cele politice și economice. În fine, cer aceea ce clerului și plebei valahe, după firea ei prea bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri nemaiauzite și foarte însemnate ale episcopului, nouă, statutelor[2] care am venit la această dietă, nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizați și pregătiți a ne declara într-o chestiune atît de importantă și de neașteptată."

În fața acestei situații, Clain convocă un sinod la Blaj, în 1744, în care puse întrebarea dacă nu trebuie să se desfacă unirea, în cazul cînd se continuă a nu se îndeplini făgăduielile date. În cele din urmă, el fu reclamat de către oficialitate la Viena și plecă într-acolo. Văzînd însă că va fi judecat, se duse mai departe, la Roma, dar nici aici nu putu face nimic și muri departe de ai săi, plin de amărăciune că nu a izbutit să le scoată dreptatea.

În ce privește pe românii rămași ortodocși în Ardeal — și aceștia formau imensa majoritate, reprezentînd, în 1762, 92% din populație —, ei nu avură un episcop decît în 1761, și acela nu era român, ci sîrb. Episcop român ortodox se va alege abia în 1809, în persoana lui Vasile Moga.

O urmare bună avu totuși unirea cu Roma, și anume faptul că viitorii preoți fură dați la învățătură mai înaltă, întîi în școlile din Blaj și apoi, cei mai răsăriți dintre dînșii, la Roma. Aci, studiind limba latină și istoria veche, ei putură să-și dea seama de *latinitatea* limbii noastre, de originile nobile ale poporului nostru. Aceste constatări sporiră puterea lor sufletească, îi făcură mîndri de faptul că sînt români și fură punctul de plecare al unei mișcări culturale de renaștere națională.

Situația economică a românilor din Ardeal rămase însă foarte grea. Iobagii trebuiau să muncească mai toată săptămîna pentru proprietarul pe moșia căruia

---

[1] În școală, *Ioan Micu* și-a văzut numele germanizat în *Klein* (scris românește: Clain!).

[2] Adică reprezentanților categoriilor cu drepturi politice din Ardeal.

stăteau, trebuiau să-i dea dijme şi tot felul de plocoane şi daruri; nu puteau să îmbrace decît anumite haine, n-aveau dreptul să poarte arme. De o situaţie bună se bucurau numai *satele de grăniceri*, pe care austriacii le înfiinţaseră la hotarul ţărilor româneşti şi în Banat. Aceste sate aveau moşia lor; în schimb, locuitorii, constituiţi în regimente grănicereşti, trebuiau să facă serviciul militar şi să meargă în război. În scurtă vreme, vitejia regimentelor grănicereşti ajunse cunoscută în întreaga împărăţie.

Mişcarea lui Horia, Cloşca şi Crişan. În 1769 se încercă o îmbunătăţire a soartei iobagilor; curtea de la Viena hotărî ca ei să nu muncească decît *două zile* pe săptămînă şi să aibă unele drepturi; nobilimea ardeleană rezistă însă şi nu vru să cedeze. Nici încercările împăratului Iosif al II-lea (1780–1790), un monarh luminat şi doritor de a ajuta poporul de jos, nu avură rezultatul aşteptat, tot din cauza împotrivirii nobililor. Iosif veni şi în Ardeal în trei rînduri (1773, 1783, 1786) şi se interesă de situaţia românilor, făgăduindu-le sprijinul său. Aceştia văzînd că starea lor nu se mai îndreaptă, încep să se mişte. Tulburări mai mici, unele, după cum am văzut, în legătură şi cu propaganda împotriva uniirii pe care o făceau anumiţi preoţi şi călugări, avuseseră loc şi mai înainte. Mişcarea cea mare izbucni, însă, în toamna anului 1784, sub conducerea moţului Vasile Nicola Ursu din Albac, zis *Horia*, şi a tovarăşilor săi *Cloşca* şi *Crişan*.

Iată portretul lui Horia, făcut de un sas: „De talie mijlocie, mai mult uscăţiv şi zvelt decît dolofan; îmbrăcămintea după croi valah: ţundră valahă pînă la genunchi, tivită pe două margini cu postav roşu, cioareci strîmţi..., cizme în picioare, iar pe cap căciulă neagră. Straşnic poruncitor. Precum se vede din întreaga lui înfăţişare şi din faptele sale de pe vremea cînd şi-a jucat rolul, era născut pe stăpînire."

Ţăranii din regiunea Munţilor Apuseni se ridicară cu coase, cu topoare, cu ce avea fiecare şi începură să prade, să ardă şi să dărîme curţile nobililor (noiembrie 1784). Unii dintre aceştia fură ucişi, femeile şi fetele lor botezate după legea ortodoxă şi silite să ia în căsătorie iobagi români. Focul se întinse, şi ungurii, speriaţi, făcură apel la armata austriacă, să-i scape. Horia însă nu vroia să se bată împotriva cătanelor împărăteşti. El spusese doar tovarăşilor săi că împăratul Iosif e de partea lor: le arătase şi nişte hrisoave şi o cruce pe care i-ar fi dat-o acesta cînd l-a primit la Viena, în primăvara din anul mişcării. Pe de altă parte, se apropia iarna, şi oamenii trebuiau să-şi îngrijească de gospodării. Horia dădu deci drumul la ai săi şi el se retrase în codrul uriaş al *Scorăgetului*, cu gîndul să aştepte acolo primăvara, spre a vedea ce are de făcut.

Capul lui şi al celor doi tovarăşi fusese însă pus la preţ de către autorităţi; se găsiră deci cîţiva trădători ticăloşi care călăuziră cătanele prin potecile codrului şi căzură pe neaşteptate asupra lor. Legaţi în lanţuri, fură duşi cei trei la Alba Iulia şi aci începu procesul răzvrătirii. Crişan, ştiind bine care va fi sfîrşitul, se spînzură în închisoare cu nojiţele de la opinci. Horia şi Cloşca fură condamnaţi să fie traşi pe roată: o moarte crîncenă, la care trebuiră să asiste peste două mii cinci sute de ţărani români aduşi dinadins din sate — cîte şase

de fiecare sat —, spre a vedea pedeapsa căpeteniilor lor (28 februarie 1785). Ni s-a păstrat testamentul lui Horia, făcut în închisoare, în ajunul morții, prin care, între altele, iartă pe cei care-l vînduseră.

Supplex libellus Valachorum. Răscoala din 1784 n-a rămas, totuși, fără urmări. Împăratul Iosif luă unele măsuri în favoarea iobagilor, și nobilii, speriați de cele ce văzuseră, nu îndrăzniră să se mai opună. Se înființară apoi școli sătești, mai cu seamă în Banat. Dar recunoașterea noastră ca a patra națiune în Ardeal, egal îndreptățită cu celelalte, iar nu *tolerată*, cum se spunea atunci, nu putu fi obținută. Românii, în frunte cu episcopii lor, făcură totuși un demers solemn la curte, prezentînd cererile lor sub forma unei petiții numite *Supllex libellus Valachorum* (martie 1791). Această petiție cuprindea 6 puncte și anume: 1) Să nu li se mai spună românilor tolerați; 2) Să aibă deci locul între celelalte națiuni pe care l-a avut înainte de 1437, cînd s-a făcut acea „Unio trium nationum“ (adică: a nobililor, sașilor și secuilor!); 3) Clerul, nobilii și țărănimea română să se bucure, prin urmare, de aceleași drepturi și avantaje ca și cele trei națiuni; 4) Numiri în funcțiuni publice și în dietă proporțional cu numărul locuitorilor de fiecare naționalitate; 5) În toponimie, paralel cu numirile unguresti și germane, să se dea și numiri românești; 6) Să se îngăduie ținerea unui congres național romanesc care să-și aleagă delegați spre a reprezenta poporul românesc unde va fi nevoie.

Petiția românilor a fost trimisă de către împăratul Leopold al II-lea dietei din Ardeal, și aceasta, întocmai cum făcuse și mai înainte cu cererile lui Ioan Inochentie Clain, a respins-o. Dreptatea era încă departe pentru poporul nostru.

Școala ardeleană. Paralel cu revendicările politice, are loc o mișcare însemnată culturală în Ardeal, de redeșteptare națională. Dintre tinerii trimiși la învățătură la Roma, se ridică figuri însemnate care arată în fața lumii, cu argumente, latinitatea limbii noastre și originea romană a poporului nostru. Aceste idei fuseseră exprimate mai înainte de cronicarii moldoveni și munteni, de Grigore Ureche, Miron Costin, Dimitrie Cantemir și stolnicul Constantin Cantacuzino, spre a nu pomeni decît pe cei mai însemnați. Învățații ardeleni le reiau, le dezvoltă, le dau o întreagă argumentare, istorică și filologică, și alcătuiesc, pe temeiul lor, adevărate monumente culturale, în slujba redeșteptării poporului nostru. Figurile cele mai însemnate ale acestui curent de redeșteptare sînt trei, ca și în mișcarea din 1784, și anume: *Samuil Micu*, *Petru Maior* și *Gheorghe Șincai*. Cel dintîi, nepot al episcopului Ioan Inochentie Clain, se ocupă îndeosebi de studiul limbii. El scrie în latinește o gramatică intitulată: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, apărută în 1780, în care arată originea limbii noastre care derivă — spune el — din latina clasică. Samuel Micu a scris și o istorie a românilor, în patru volume, care însă nu s-a publicat. Petru Maior e autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* (1812), în care susține con-

tinuitatea noastră în stînga Dunării şi că sîntem descendenţii curaţi ai romanilor, deoarece dacii au pierit sau au fugit din Dacia, în urma războaielor cu Traian. Susţine, de asemenea, că limba noastră se trage din latina populară, nu din cea clasică, aşa cum afirmase Samuil Micu. A mai scris şi o istorie a Bisericii românilor, atît a celor de dincoace cît şi a celor de dincolo de Dunăre, operă de mai mică însemnătate. Gheorghe Şincai a lucrat multă vreme la o *Cronică a românilor şi a mai multor neamuri*; redactarea ei a durat pînă la 1808. N-a putut însă nici s-o isprăvească, nici s-o tipărească; cenzura oficială, cercetînd-o, spusese că această lucrare, prin ideile ce conţine, e „bună de foc, iar autorul ei de furci", adică de spînzurătoare[1]. S-a tipărit abia în 1853, la Iaşi.

Ideile acestor trei mari scriitori — care, împreună cu cei doi episcopi, ortodox şi unit, şi cu alţi fruntaşi, ca Ioan Molnar, sînt şi autorii petiţiei numite *Supplex libellus Valachorum* — au avut un adînc răsunet nu numai în Ardeal, dar şi dincoace, peste munţi, unde ele au contribuit la mişcarea de renaştere culturală şi politică.

Pe lîngă operele capitale ale reprezentanţilor Şcolii ardelene, mai apar şi altele, de o însemnătate mai mică, dar care merită totuşi să fie menţionate. Astfel e *Istoria sfintei biserici a Scheailor Braşovului*, de Radu Tempea, şi *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului*, alcătuită în versuri, în 1788. Ambele sînt împotriva uniţilor. La Braşov apare, în 1757, cea dintîi *Gramatică românească*; alcătuită de Dimitrie Eustatievici, după un model rusesc, fără a pomeni nimic de romanitatea noastră, ea e închinată lui Constantin Mavrocordat.

BIBLIOGRAFIE

Unirea cu Roma: Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal: în secolul XVIII*, vol. I–II, Sibiu, 1920 şi 1930, VIII + 259 şi VII + 440 p. in 4°; Dr. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal, făcută de administraţia austriacă la anul 1760–1762*, Cluj, 1926, 87 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. II-a, vol. II, Bucureşti, 1932, 493 p. in 8°; Helmut Klima, *Die Union der Siebenbürger Rumänen und der Wiener Staatstat im theresianischen Zeitalter*, în *Südost-Forschungen*, VI (1941), pp. 249–256.

Mişcarea lui Horia, Cloşca şi Crişan: Nic. Densuşianu, *Revoluţia lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784–1785*, Bucureşti, 1884, VI + 523 p. in 8°; Episcopul Roman Ciorogariu, *Horia şi Cloşca*, Oradea, f. a., 29 p. in 8°; Ştefan Meteş, *Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. in 8°; David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Cluj, 1938, 205 p. in 8°.

Supplex libellus Valachorum: I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni 1780–1792. Cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu şi Braşov*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914–1915), pp. 607–813; Zenovie Pâclişanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din 1790–92*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. I (1923), pp. 33–146; I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria politică a*

[1] „Opus igne, author patibulo dignus."

românilor ardeleni de la 1780–1792, în *Studii, Conferințe și Comunicări Istorice*, I, București, 1928, pp. 313–373; I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viața și opera lui*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1938–1939), pp. 653–697.

Școala ardeleană: Ovid Densușianu, *Literatura român˘ modernă*, vol. I, București, 1920, VI + 191 p. in 8°

REDEŞTEPTAREA NAŢIONALĂ. TUDOR VLADIMIRESCU

„Eu nu caut cevaş pentru mine, ci ţara îşi caută dreptăţile cele robite de fanarioţi.”

(Scrisoarea lui Tudor către boieri, din 4 aprilie 1821)

La începutul secolului al XIX-lea, are loc, în Ţările Româneşti, o mişcare de redeşteptare naţională. Ea se face *pe cale culturală*, prin şcolile româneşti ce se înfiinţează în principate şi prin tinerii care, studiind în Apus, se întorc pătrunşi de ideile generoase ale Revoluţiei Franceze, şi *pe cale politică, prin mişcarea şi jertfa lui Tudor Vladimirescu.*

Şcoala din Iaşi. Gheorghe Asachi. În Iaşi, mitropolitul *Veniamin Costache*, un însemnat sprijinitor al culturii româneşti, înfiinţase, în anul 1803, un seminar, la Socola, pentru pregătirea viitorilor preoţi. În timpul domniei lui Scarlat Callimachi (1812–1819), se înfiinţează o nouă şcoală, pentru pregătirea viitorilor ingineri hotarnici, de care se simţea pe atunci mare nevoie, atît în Moldova cît şi în Muntenia. Sufletul acestei noi şcoli fu *Gheorghe Asachi*, fiu de preot, care studiase ingineria în şcolile superioare din străinătate, la Liov, la Viena şi în Italia, dar care avea o pregătire serioasă şi în domeniul literar. El fu numit, la 15 noiembrie 1813, ca profesor de „ştiinţele trebuincioase unui inginer politicesc“ Pe lîngă aceste ştiinţe, Asachi predă, însă, şi cunoştinţe de istoria patriei, vorbi de originea poporului nostru, făcu, într-un cuvînt, o operă de educaţie naţională. Profesorii de la şcoala grecească din Iaşi, în localul căreia se ţineau şi cursurile şcolii de inginerie, nu vedeau cu ochi buni această activitate; ei susţineau, de altfel, că nu se pot preda ştiinţele înalte în limba română, care n-are termenii necesari, nu e o limbă cultă. Asachi nu se descurajă însă, şi, sprijinit de o parte dintre boieri, care îşi dădeau seama de folosul acţiunii lui, continuă cursurile, scoţînd, în 1818, după cinci ani, prima serie de absolvenţi. Printre elevi erau şi oameni în vîrstă, atraşi de spiritul naţional al lecţiilor lui Asachi.

Şcoala din Bucureşti. Gheorghe Lazăr. Un fapt asemănător se petrecu în Muntenia. Şi aci se deschise, în timpul lui Ioan vodă Caragea (1812–1818), o şcoală pentru pregătirea inginerilor hotarnici. Conducător al ei fu numit ardeleanul *Gheorghe Lazăr*. Născut în satul Avrig, în 1781, acesta se pregătise la început pentru preoţie şi făcuse studii bune la şcolile din Sibiu, Cluj şi Viena. Neputînd îmbrăţişa, din cauza greutăţilor şi intrigilor, această carieră, el se făcu profesor la Sibiu. Dar nici aici nu putu rămîne mult timp — i se făceau mizerii pentru simpatia pe care o arăta faţă de francezi şi de ideile revoluţiei lor —, şi fu

nevoit să treacă peste munţi, în Ţara Românească. Numit la 5 aprilie 1818 profesor şi conducător al şcolii de inginerie nou înfiinţate, el nu făcu însă, ca şi Asachi, numai cursuri de matematică şi geometrie, dar şi de istorie şi filosofie, expunînd ideile învăţaţilor ardeleni şi inspirînd elevilor săi dragoste pentru trecutul neamului şi încredere în viitorul lui. Lecţiile se ţineau în chiliile mănăstirii Sf. Sava — în faţa Universităţii de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul — şi erau ascultate, ca şi în Moldova, nu numai de tineri, dar şi de oameni în vîrstă.

În acelaşi timp, plecau la învăţătură, peste hotare, o sumă de fii de boieri. Unii se opreau în Ardeal, la şcolile săseşti — multe fete au învăţat la „cloaşterul", adică la mănăstirea ursulinelor din Sibiu, vestită pe atunci , alţii se duceau mai departe, în Apus. Astfel, în vara anului 1817, plecară la Paris tinerii *Gheorghe* şi *Barbu Bibescu*, viitorii domni (Barbu Bibescu, fiind adoptat de ultimul dintre Ştirbey, luă apoi numele de familie al acestuia!). La Viena urmară doi fii ai lui Iordache Cantacuzino, şi Iancu, fiul lui Alecu Văcărescu. Familiile Brăiloiu, Jianu, Oteteleşanu, Costescu, Glogoveanu, Bengescu îşi trimiteau copiii la şcolile saşilor. Era o pornire puternică spre învăţătură, o dorinţă de schimbare, de lucruri noi, pricinuită, între altele, şi de ideile Revoluţiei Franceze. Boierimea mică şi orăşenii încep să se agite, să facă planuri de reforme, ţărănimea, strivită de dări şi trăind în condiţii foarte grele, aşteaptă, ca să se mişte, un semn şi un conducător. Acest conducător va fi *Tudor Vladimire.*

Unul dintre boierii munteni cei mai luminaţi ai vremii, *Dinicu Golescu*, de la care ne-a rămas o frumoasă descriere de călătorie, arată starea nenorocită a ţărănimii de atunci în felul următor: „Birnicul Ţării Româneşti, care lăcuieşte într-acel bogat şi frumos pămînt, este într-o sărăcie şi întru o ticăloşie atît de mare, încît un străin este peste putinţă să crează această proastă stare... Pentru banii de bir, s-au urmat şi pedepse, ca să dea ceea ce nu are şi atîţi cîţi nu poate agonisi. O! se cutremură mintea omului cînd îşi va aduce aminte că... fraţii noştri au fost cîte 10 aşternuţi pe pămînt, cu ochii în soare, şi o bîrnă mare şi grea pusă pe pîntecile lor ca, muşcîndu-i muştele şi ţînţarii, nici să poată a se feri!... Alţi creşti i, tot pentru dare de bani, au fost spînzuraţi cu capul în jos, şi alţii iarăşi închişi în coşare de vite, unde le-au dat fum, şi altele multe asemenea pedepse... Aceste nedrepte urmări şi nepomenite peste tot pămîntul i-au adus pe ticăloşii locuitori întru aşa stare, încît intrînd cineva într-acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă... nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei... ci numai nişte odăi în pămînt ce le zic bordeie..."

Mişcarea şi jertfa lui Tudor. Mişcarea lui Tudor este începutul unei noi epoci în dezvoltarea noastră politică. Pînă la el, merseserăm, mai bine de o sută de ani, tot în jos; de la el înainte, păşim pe calea ridicării, ajungînd, după aproape altă sută de ani, la România Mare din 1918. Sîngele lui stă la temelia statului de astăzi.

Născut în satul Vladimir din judeţul Gorj, dintr-o familie de moşneni, adică de mici proprietari, Tudor a crescut în casa boierului Glogoveanu din Craiova, împreună cu fiul acestuia. A putut astfel să cunoască mai bine societatea vremii lui şi să-şi însuşească anumite cunoştinţe. A învăţat greceşte; ştia şi nemţeşte;

cunoştea pravilele, adică dreptul. Era o fire hotărîtă şi dîrză, aspru cu sine însuşi, dar simţitor la suferinţele celor mulţi. Luase parte, cu o ceată de *panduri*, ţărani înarmaţi din Oltenia, la luptele dintre turci şi ruşi, în 1806–1812, fiind de partea acestora din urmă; pentru priceperea şi vitejia arătată, primise atunci titlul de comandir, o decoraţie şi o sabie. Văzuse şi revoluţia ţărănească izbucnită în vremea aceea în Serbia, iar în 1814–1815 se dusese la Viena pentru nişte treburi de familie ale Glogovenilor, pe care le isprăvi cu bine. Era deci şi om umblat; avea şi ceva avere, în satul Cloşani şi în tîrgul Cerneţi, unde casa lui, în fiinţă şi astăzi, domină locul. Era credincios: el a ridicat biserica din satul Prejna — i s-a păstrat chipul pe peretele ctitorilor — şi începuse a zidi, cu puţin înainte de izbucnirea mişcării, un alt lăcaş la Cloşani.

Un contemporan, care l-a văzut şi a stat de vorbă cu el, dar nu-i era prieten, nici admirator, ni-l descrie pe Tudor astfel: „Om de statură mai nalt decît de mijloc, talia bine proporţionată, faţa blondă, mustaţa galbenă, părul castaniu, obrazul mai mult rotund decît oval, nici prea durduliu, nici slab, cu o mică bărbie, om nu urît; sta drept, ţanţoş, vorba brevă (scurtă!), răstită şi... destul de elocventă, aer de comandant; pe atunci cînd l-am cunoscut[1], să fi avut 40 de ani... Netăgăduit este că era om de inimă. Cine ştie ce ar fi fost într-o altă sferă, într-o altă epocă, cu spiritul mai cultivat, un asemenea om! Avea stofă de om mare, dar timpul, locul şi mijloacele i-au lipsit.

Tudor îşi da seama de starea nenorocită a ţării, de mizeria în care trăia norodul, de lăcomia şi lipsa de cinste a păturii conducătoare, a slujbaşilor mai ales, mari şi mici, puşi pe pricopseală. Îşi da seama şi aştepta un prilej să se ridice, să gonească pe asupritori, să facă rînduială nouă. Acest prilej se ivi la moartea ultimului domn fanariot din Muntenia, Alexandru Suţu (19 ianuarie 1821). Împreună cu un fost ofiţer sîrb şi cu o ceată de cîteva zeci de soldaţi, plecă el din Bucureşti în Oltenia, şi acolo, la satul Cloşani, începu să strîngă panduri. Ţăranii se adunară repede, înarmaţi fiecare cu ce avea şi aducînd în desagi şi merinde. Tudor dădu un manifest către ţară, spre sfîrşitul lui ianuarie 1821, arătînd că se ridică împotriva asupritorilor norodului; dădu un altul către turci, asigurîndu-i că nu s-a răsculat împotriva lor, şi ocupă în scurtă vreme Oltenia, pornind apoi asupra Bucureştilor.

„Veniţi dar fraţilor cu toţi — spune Tudor în manifestul către ţară —, care veţi avea arme cu arme, iar care nu veţi avea arme, cu furci de fier şi cu lănci. Să vă faceţi degrabă şi să veniţi unde veţi auzi că se află adunarea cea orînduită pentru binele şi folosul a toată ţara... *Că ne ajunge, fraţilor, atîta vreme de cînd lacrămile noastre... nu s-au mai uscat.*"

În acest timp, izbucnise şi mişcarea de eliberare a grecilor de sub jugul turcesc, mişcare cunoscută sub numele de *Eteria* (înseamnă, pe greceşte: „societate",

---

[1] Autorul acestui portret l-a cunoscut pe Tudor înainte de începerea mişcării sau, cum spune el însuşi, „în timp de pace". Ultima dată l-a văzut la Goleşti, cu trei zile înainte de prinderea lui de către greci, la 17 mai 1821.

„tovărăşie"); conducătorul ei era *Alexandru Ipsilanti*, fost maior în armata rusă şi nepot de fiu al voievodului cu acelaşi nume din Muntenia. El îşi făcuse planul să treacă din Rusia în Moldova şi în Muntenia, să strîngă aci o armată mai puternică, şi apoi să păşească peste Dunăre spre a ataca pe turci. La Iaşi, Ipsilanti fu, într-adevăr, bine primit, atît de domnul *Mihail Suţu*, cît şi de mitropolitul *Veniamin Costache*; se adunară ceva voluntari, dar, în afară de un „batalion sacru" alcătuit din studenţi greci, idealişti, oastea lui cuprindea elemente nedisciplinate, puse mai mult pe jaf decît pe luptă. Cu această oaste coborî el spre Milcov şi trecu în Muntenia. Tudor intrase tocmai de cîteva zile în Bucureşti (16 martie 1821), în fruntea pandurilor săi, şi începuse tratative cu o parte din boierii care simţeau româneşte, cînd sosi şi Ipsilanti. Acesta ar fi vrut să-l atragă de partea sa; unii afirmă chiar că ar fi fost o înţelegere mai veche; fapt este însă că în întrevederea care avu loc la Colentina, între cei doi conducători de răscoală, Tudor refuză să sprijine pe Ipsilanti. El îşi dădea seama că foarte mulţi dintre asupritorii ţăranilor erau *greci* şi că deci, luptînd împotriva acestor asupritori, lupta, de fapt, împotriva grecilor. Vedea apoi că o sumă dintre boieri, în frunte cu episcopul Ilarion al Argeşului, trecuseră de partea lui. Mişcarea, la început cu caracter *social*, căpăta acum şi un caracter *naţional*. Tudor îl lăsă deci pe Ipsilanti să meargă singur pe drumul său, şi el continuă consfătuirile cu boierii, în vederea noii orînduiri a ţării.

Din nefericire, însă, nu fu răgazul trebuitor spre a ajunge la un rezultat. Turcii, pentru a zdrobi mişcarea lui Ipsilanti, trecură cu oştile peste Dunăre, prin mai multe locuri, şi înaintară spre Bucureşti. În faţa lor şi pînă ce se vor lămuri că el nu s-a ridicat împotriva sultanului, Tudor hotărî să se retragă în Oltenia; luă deci drumul Piteştilor. Pe de altă parte, Ipsilanti se retrage spre Tîrgovişte. Refuzul lui Tudor de a-l sprijini fusese o puternică lovitură şi putea deveni, în cazul cînd turcii ar fi ajuns la o înţelegere cu acesta, o gravă ameninţare. De aceea Ipsilanti hotărî să-l suprime pe Tudor. Pe cînd acesta se afla la Goleşti, sosiră în tabăra lui doi trimişi ai grecului şi atraseră de partea lor pe comandanţii cetelor de panduri şi arnăuţi. Aceştia erau nemulţumiţi de aspra disciplină a lui Tudor, care nu pregeta să spînzure chiar pe ostaşii săi vinovaţi de prădăciuni. Se învoiră deci ca Tudor să fie luat din mijlocul lor şi dus la Tîrgovişte. Nu-şi dădeau oare seama că îl trimit la moarte? Fără o judecată adevărată, noaptea, pe întuneric, în marginea oraşului, Tudor fu tăiat cu iataganele, şi trupul lui aruncat, se pare, într-o fîntînă (26 spre 27 mai 1821). Dar pedeapsa nu întîrzie să vină pentru Ipsilanti şi ai săi: turcii îi sfărîmară cu totul, în lupta de la *Drăgăşani*; singuri studenţii din „batalionul sacru" se apărară cu vitejie şi ştiură să moară eroic; ceilalţi eterişti fugiră în mod ruşinos, în frunte cu Ipsilanti însuşi, care stătuse departe de locul bătăliei. Rămăşiţele eteriştilor, conduse de aromânul Iordache Olimpiotul, se retraseră în Moldova; aci, ele fură nimicite, însă, în două noi ciocniri, la Iaşi şi la mănăstirea Secul; în acest din urmă loc, văzînd că nu mai e nici o scăpare, Iordache dădu foc prafului de puşcă din clopotniţa în care se retrăsese împreună cu zece tovarăşi şi pieri ca un viteaz. Eteria fu astfel lichi-

dată în Principate. Mai mult noroc avu în Grecia; acolo, ea dură ani de zile și izbuti, în cele din urmă, cu ajutorul statelor din Apus, să asigure independența țării.

Felul cum s-a desfășurat Eteria în Moldova și suferințele pricinuite țării de pe urma acestei isprăvi, sînt arătate pe larg de vornicul Alexandru Beldiman în *Tragodiea sau mai bine a zice Jalnica Moldovei întîmplare după răzvrătirea grecilor, 1821.* E o povestire în versuri, fără mare valoare poetică, superioară însă tuturor producțiilor similare din epoca fanariotă (vezi mai sus, p. 230). A fost scrisă la începutul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza, în a doua jumătate a anului 1822, după 28 iulie st. v.; are 4 266 de versuri.

Domniile pămîntene. Jertfa lui Tudor nu rămase însă zadarnică. Turcii își dădură seama că Țările Românești nu mai pot suporta pe fanarioți și numiră din nou domni pămînteni: în Muntenia, pe *Grigore Ghica*, iar în Moldova pe *Ioniță Sandu Sturdza* (1822). Stăpînirea acestora a fost bună; țările începură a progresa. În Muntenia se înființă, în 1827, din inițiativa lui Dinicu Golescu, o societate literară în care intrară chiar frații domnului și o mare parte din boieri; în Moldova, se închiseră școlile grecești, considerate drept „temelia răutăților“, și se luară măsuri împotriva călugărilor greci din mănăstiri. Prin convenția de la *Akerman* (Cetatea-Albă!), în 1826, între ruși și turci, se hotărî ca durata domniilor să fie de șapte ani; se hotărî, de asemenea, alcătuirea unui regulament pentru îndreptarea stării Principatelor: e punctul de plecare al viitorului Regulament Organic.

BIBLIOGRAFIE

Școala din Iași. Gheorghe Asachi: N. Iorga, *Istoria literaturii române în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, 1907, 324 p. in 8°; D. Caracostea, *Izvoarele lui G. Asachi*, București, 1928, 86 p. in 8°; E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi*, ediție definitivă, București, 1927, 239 p. in 8°

Școala din București. Gheorghe Lazăr: G. Bogdan Duică, *Gheorghe Lazăr*, în *Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.*, s. 3, t. I (1924), pp. 135–297.

Tudor Vladimirescu: N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814–1815*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, t. XXXVII (1914–1915), pp. 121–160; N. Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, XVI + 423 p. in 8°; Emil Vârtosu, *Tudor Vladimirescu, glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927, 187 p. in 8°; N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, în *Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 3, t. XIII (1932–1933), pp. 1–56; Emil Vârtosu, *Tudor Vladimirescu, Pagini de revoltă*, București, 1936, 79 p. in 8°; D. Bodin, *Tudor Vladimirescu*, București, 1937, 29 p. in 8°.

Domniile pămîntene: N. Iorga, *Centenarul domnilor pămînteni la Academia Română*, în *Calendarul Ligii Culturale*, 1923, pp. 43–60.

EPOCA REGULAMENTULUI ORGANIC

„Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitorilor într-aceste două principaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care pînă acum s-au fost oprit și s-au zăbovit numai după împrejurări întîmplătoare... Bunele dobîndiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile dar s-au așezat într-acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amîndouă țările."

(Articolul 371 al Regulamentului organic din Muntenia)

Războiul ruso-turc din 1828 și tratatul de la Adrianopol. Răscoala grecilor a durat, la ei în țară, mai mulți ani de zile, și ar fi fost înăbușită, așa cum s-a întîmplat în Principate, dacă nu interveneau puterile europene, și în primul rînd Rusia. Aceasta, considerîndu-se protectoarea creștinilor din Balcani, declară război Turciei, în aprilie 1828. Armatele țarului trec Prutul, ocupă Iașii și Bucureștii și asediază Brăila, care e luată cu greu; pe ruinele ei se ridică orașul cel nou, după un plan sistematic, cu străzi concentrice și radiale. Campania continuă în 1829; turcii sînt bătuți la Șumla; generalul Diebici trece Balcanii și ajunge pînă aproape de Constantinopol. Pe frontul Caucazului, rușii repurtează, de asemenea, victorii; pe mare, flota turcă fusese distrusă încă de la 20 octombrie 1827, în urma luptei de la Navarin, cu flota franco-engleză. Sultanul e nevoit, prin urmare, să ceară pace. Ea se încheie în orașul *Adrianopol*, la 2/14 septembrie 1829 și are o însemnătate deosebită pentru noi.

Prin acest tratat, ni se înapoiază mai întîi *cele trei raiale* (Brăila, Giurgiu și Turnu), hotarul țării fixîndu-se pe albia sau talvegul Dunării: cîștigul teritorial e însemnat. Vom putea păzi hotarul prin cordoane sanitare, cu păzitori înarmați. Se suprimă, apoi, darea de *zaherea*, adică de provizii în natură către turci, punîndu-se, în locul ei, o sumă fixă care se adaugă tributului. Se suprimă, de asemenea, procurarea de salahori pentru lucrările pe care le-ar executa turcii. Se hotărăște *libertatea absolută* a navigației și a comerțului pe Dunăre și pe Marea Neagră, deci dreptul corăbiilor de a trece prin strîmtori: acest lucru va aduce o puternică înviorare comerțului și agriculturii noastre; porturile Brăila și Galați vor lua o mare dezvoltare. În vederea tocmai a garantării acestei libertăți de navigație, rușii anexează Delta Dunării și obțin de la turci ca malul drept, de la Ceatal[1] și pînă la gura Sfîntului Gheorghe, pe o lățime de două ceasuri (deci vreo 10 kilometri!), să fie *nelocuit*. Pînă la plata despăgubirilor de război de către Înalta Poartă, Principatele vor rămîne sub *ocupația rusească*. În sfîrșit, se va alcătui, atît în Muntenia cît și în Moldova, cîte un regulament privind conducerea și administrația țării, în toate privințele.

Regulamentele organice. Ocupația rusească a durat pînă în anul 1834. La început, a fost numit guvernator al Principatelor generalul *Pahlen*; acestuia i-a

[1] Locul unde se desfac cele două brațe: Chilia și Sf. Gheorghe.

urmat, însă, curînd generalul *Kisseleff*, un om ales şi înţelegător, care s-a purtat bine cu noi. El a luat măsuri pentru combaterea epidemiei de ciumă şi holeră adusă din Asia de armata rusă şi s-a îngrijit de gospodăria ţărilor. În timpul lui, s-au lucrat cele două *regulamente* care, fiindcă priveau întreaga cîrmuire a ţării, hotărînd normele fundamentale ale acestei cîrmuiri, s-au mai numit şi *organice*. Pentru alcătuirea lor, s-a format cîte o comisie compusă din patru membri, doi numiţi de ruşi, doi aleşi de Adunarea obştească, şi un secretar. Comisia din Muntenia era alcătuită din banul Grigore Băleanu şi vornicul Gheorghe Filipescu, numiţi de ruşi, iar logofătul Ştefan Bălăceanu şi hatmanul Alexandru Vilara, aleşi de Adunarea obştească; secretar era Barbu Ştirbey, viitorul domn. Din comisia moldoveană făceau parte vornicul Mihai Sturdza şi visticrnicul Constantin Paşcanu, numiţi de ruşi, şi vornicul Costache Conache şi visticrnicul Iordache Catargiu, aleşi de Adunare; secretar era Gheorghe Asachi. În 1830, *regulamentele* erau gata; de fapt, ar trebui să spunem *regulamentul*, deoarece ele sunt aproape identice.

Prin acest regulament, se hotăra ca domnul să fie ales pe viaţă dintre marii boieri (de la vel-van pînă la vel-cămăraş) de către o Adunare obştească extraordinară de 132 de deputaţi (în Muntenia 190), dintre care 27 reprezentau pe negustori şi meseriaşi, iar restul pe boieri; ţăranii nu aveau nici un reprezentant. Se înfiinţa o Adunare obştească, un fel de parlament, dar alcătuit tot numai din boieri mari şi mici, precum şi din înalţi ierarhi. Ea făcea legile şi înfăţişa domnului, prin *anaforale*, adică rapoarte, nevoile şi suferinţele ţării; putea să le aducă la cunoştinţă, însă, şi la loc mai „înalt", adică celor două puteri: Turciei, care era puterea suzerană, şi Rusiei, puterea protectoare. Domnul avea dreptul să dizolve Adunarea obştească; pentru alegerea uneia noi, trebuia însă învoirea sultanului şi a ţarului. În conducerea ţării, el era ajutat de şase miniştri. Se înfiinţau *birouri* la fiecare departament şi *arhive* pentru păstrarea actelor.

În privinţa ţăranilor, se hotăra suprafaţa de pămînt la care aveau aceştia drept pentru ogoare, de asemenea pentru păşunat şi fineaţă; în schimb, ei trebuiau să lucreze proprietarilor un număr de 12 zile pe an, care însă, în realitate, ajungeau uneori pînă la 40 şi chiar 50; aceasta, deoarece munca fixată teoretic ca pentru o zi nu se putea îndeplini, de fapt, decît în 2, 3 şi chiar 4 zile. Trebuiau, de asemenea, să facă o cărătură sau două, după distanţă, şi să dea ajutor la reparaţia acareturilor.

Raportînd suprafaţa de pămînt ce se dădea ţăranului, la munca ce i se cerea, Regulamentul organic înseamnă, faţă de situaţia de la finele secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, o *înrăutăţire*. Faptul se explică, pe de o parte, prin aceea că populaţia se înmulţea, în timp ce moşiile rămîneau aceleaşi, pe de altă parte, prin dorinţa proprietarilor de a-şi rezerva lor o suprafaţă arabilă cît mai mare şi zile de lucru cît mai multe, dată fiind rentabilitatea tot mai mare a agriculturii. Într-adevăr, începînd de la tratatul din Adrianopol, care asigura libertatea navigaţiei şi a comerţului pe Dunăre şi pe Mare, grînele noastre pot fi exportate în Apus; preţul lor creşte, venitul proprietarilor de asemenea.

Scutelnicii se desființau, dîndu-li-se boierilor, în schimb, cîte 24 de lei de fiecare; impozitul era fixat la 30 de lei de cap. Se hotărau, de asemenea, dările negustorilor, meseriașilor și *sudiților*, aceștia din urmă erau supușii altor state, așezați la noi (între ei, mulți evrei, supuși austriaci; li se spunea, în nemțește, *Unterthanen*, de aci românescul *tîrtan*). Se înființa un început de *armată națională*, cuprinzînd infanterie și cavalerie, mai tîrziu și artilerie; în Muntenia erau 4 700 de ostași, în Moldova numai 1 554. Se adăuga, în sfîrșit, un corp de grăniceri care trebuia să păzească linia Dunării.

Crearea acestui început de armată națională provoacă entuziasm printre tineri. Mulți dintre aceștia, ca Vasile Cârlova, Nicolae Bălcescu, Alexandru Cuza, Grigore Alexandrescu se angajează în cadrele ei, ca *iuncări*, adică subofițeri.

Regulamentul organic a fost, de fapt, o adevărată *constituție*, prima constituție românească. Ea avea, e drept, un caracter *aristocratic*, favorizînd pătura boierească, cuprindea, însă, și o sumă de dispozițiuni fericite, gospodărești, care veneau în folosul *tuturor locuitorilor țării*. Adunarea obștească era alcătuită dintr-un număr restrîns de membri, 42 cu toții, boieri și înalți ierarhi, era totuși un început de parlament.

Dar Regulamentul organic a însemnat, în același timp, și o adevărată pregătire a unirii Principatelor, prin organizarea aproape identică pe care o dădea celor două țări. De altfel, într-unul din articolele Regulamentului muntean se și spune: „Începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitorilor într-aceste două Principaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt îndestule elementuri de o mai de aproape a lor unire, care pînă acum s-au fost poprit și s-au zăbovit numai după împrejurări întîmplătoare... Bunele dobîndiri și urmările folositoare ce ar odrăzli dintr-o apropiere a acestor două popule, nu pot fi supuse la nici o îndoială; începuturile dar s-au așezat într-acest Regulament prin cea de un fel clădire a temeiurilor administrative în amîndouă țările."

Domnii regulamentari. Alexandru Ghica și Gheorghe Bibescu. Pe temeiul Regulamentului organic, domnii urmau să fie *aleși* de o Adunare obștească extraordinară. Printr-o convenție specială, încheiată la Petersburg în ianuarie 1834, se hotărî însă ca, de data aceasta, și numai în mod excepțional, ei să fie *numiți* de către cele două puteri. Și astfel, în Muntenia fu numit, de către ruși, *Alexandru Ghica* (1834–1842), iar în Moldova, de către turci, *Mihail Sturdza* (1834–1849).

Alexandru Ghica era, după cum spune un istoric contemporan, un „om bun, însă fără curaj..., prieten al țării, dar mai mult încă al postului său". El luă cîteva măsuri fericite, între altele înființă orașul *Alexandria* (1834), dar nu știu să-și păstreze sprijinul Adunării obștești. Aceasta nu voia, pe drept cuvînt, să primească introducerea unui nou articol în Regulament, articol cerut de ruși, prin care orice modificare a zisului Regulament urma să se facă numai cu autorizația Înaltei Porți și a Rusiei. În cele din urmă, articolul, care însemna, de fapt, interzicerea dreptului de a mai face legi noi, fu introdus, iar membrii Adunării obștești care protestaseră, pedepsiți. În fruntea acestora se afla luminatul

şi patriotul boier Ion Câmpineanu; el izbuti să plece în străinătate, unde protestă împotriva încălcărilor ruseşti şi făcu propagandă pentru programul său care prevedea: *înlăturarea protectoratului rusesc, ca şi a suzeranităţii turceşti*, tributul răscumpărîndu-se o dată pentru totdeauna, apoi *unirea tuturor românilor şi egalitatea claselor sociale*, aşadar, un program naţionalist şi revoluţionar. La întoarcere, Câmpineanu fu arestat şi închis la mănăstirea Mărgineni, ceea ce provoacă o mare indignare în ţară. Alexandru Ghica mai luă şi alte măsuri nepotrivite: retrase, de pildă, subvenţia *Societăţii filarmonice*, în care erau toţi cei ce simţeau româneşte, şi o acordă unei trupe germane, apoi arestă pe bulgarii care făcuseră un complot la Brăila, cu scopul de a scutura jugul turcesc. Se ajunse, în felul acesta, la o stare de încordare. Mai mulţi tineri, între care şi Nicolae Bălcescu, făcură un complot, în 1840, care fu însă descoperit. Obşteasca Adunare se plî[illegible], în cele din urmă, împotriva domnului; comisia de anchetă, trimisă de turci şi de ruşi, fiind cîştigată de către boieri, Alexandru Ghica trebui să părăsească scaunul.

În locul lui fu ales *Gheorghe Bibescu*. Acesta făcuse studii la Paris; era bine intenţionat şi a luat şi el cîteva măsuri bune: a sporit armata naţională, a pus ordine în finanţele ţării, a înfrumuseţat oraşele (lui i se datoresc grădina Cişmigiu şi şoseaua Kisseleff), a ajutat pe locuitorii Bucureştilor ale căror case au fost distruse de un incendiu năprasnic în timpul domniei lui. Din cauza atitudinii supuse faţă de ruşi, atitudine care se văzu mai ales în legătură cu proiectul de concesionare a minelor către un anume Trandafilof, el îşi înstrăină însă simpatia elementelor naţionaliste, mai ales a tineretului. Înfiinţarea cenzurii, suprimarea colegiului de la Sf. Sava, pe care-l înlocui printr-un colegiu francez şi interzicerea pentru tineri de a se mai duce la învăţătură la Paris contribuiră şi ele să-i facă o atmosferă defavorabilă. Cînd izbucni revoluţia din 1848, el nu avu curajul nici să treacă de partea ei, nici s-o înăbuşe, ci preferă să părăsească tronul şi să plece peste hotare, în Transilvania.

Mihail Sturdza (1834–1849) a stăpînit în Moldova timp de cincisprezece ani. Era iubitor de cultură şi bun gospodar; a luat o sumă de măsuri în folosul ţării. Astfel, a înfiinţat la Iaşi o şcoală superioară, corespunzînd liceului şi universităţii; ea s-a numit *Academia Mihăileană* şi a avut profesori aleşi, ca *Ion Ghica*, din Muntenia, unul din spiritele cele mai luminate ale vremii, apoi *Eftimie Murgu* din Banat, şi, pentru cîteva luni numai, *Mihail Kogălniceanu*. Acesta trebuia să predea istoria naţională; cuvîntul de deschidere şi lecţiile în genere erau însă aşa de pătrunse de ideile naţionaliste ale vremii, ostile ruşilor, încît consulul lor ceru şi obţinu suprimarea cursului. Se reorganiză seminarul de la Socola, se instituì un control asupra administraţiei bunurilor mănăstireşti şi bisericeşti. Pe de altă parte, se făcură şosele noi, se luară măsuri pentru navigaţia pe Prut şi Siret, Galaţii se bucurară de o deosebită grijă.

Din nefericire, Sturdza avea şi două mari scăderi: era *lacom de bani*, deşi poseda o avere imensă, iar pe de altă parte, era, mai ales spre sfîrşitul domniei, *prea plecat faţă de ruşi* şi, deci, duşman tineretului naţionalist. Din cauza

lăcomiei de bani, el a permis intrarea în țară a o sumă de *evrei* care, în schimb, plăteau bine; a vîndut apoi, pe bani, titlurile de boierie: de unde la începutul domniei erau 853 de boieri, la sfîrșitul ei, numărul lor ajunge la 3 750. Această lăcomie, ca și aplecarea față de ruși îl făcură nepopular; mișcarea de la 1848, deși înăbușită de dînsul de la început, îi aduse, totuși, prin urmările ei, pierderea domniei (1849).

BIBLIOGRAFIE

Războiul ruso-turc din 1828, tratatul de la Adrianopol și Regulamentele organice: I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, (1934), V + 385 p. in 8°.

Domnii regulamentari: I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic 1834–1848*, București, 1915, XVIII + 688 p. in 8°; I. C. Filitti, *Turburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840–1843*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXIV (1911–1912), pp. 201–290; Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, t. I–II, București, 1893–1894, XIII + 467 și 741 p. in 8°.

MIȘCAREA CULTURALĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNEȘTI ÎNTRE 1821 ȘI 1859

„Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește, și ca istorie națională istoria Moldaviei întregi înainte de sfîșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania."

(Mihail Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană*)

Caracterizare generală. Un fapt de cea mai mare însemnătate în istoria poporului nostru în răstimpul ce se scurge de la acțiunea lui Tudor Vladimirescu pînă la Unirea Principatelor (1821–1859), este *mișcarea culturală*. În acest răstimp, atît în Muntenia cît și în Moldova și în Ardeal, se înființează școli noi, apar ziare și reviste, se tipăresc manuale didactice, publicații științifice, culegeri de documente istorice, se fac traduceri din limbi străine, se publică *opere originale*, se întemeiază teatrul românesc și diferite societăți literare și artistice. E o epocă de necontenită frămîntare și creație spirituală românească, avînd o mare influență asupra mișcării politice. La rîndul ei, aceasta din urmă influențează adînc mișcarea literară. E, de asemenea, o întrecere, parcă, între diferitele țări românești: o acțiune culturală într-una din ele, apariția unei cărți, a unei reviste, întemeierea unei societăți, provoacă în curînd, în celelalte, acțiuni asemănătoare.

Mișcarea culturală din răstimpul 1821–1859 e însuflețită de două idei principale: una e *ideea națională*, a propășirii și a unității românești, ca limbă, ca literatură și chiar ca formă politică. De aceea numele de Dacia, țara care odinioară cuprindea tot pămîntul românesc, revine adesea în titlurile lucrărilor și publicațiilor vremii (*Dacia* literară, Magazinul istoric pentru *Dacia*), de aceea figura lui *Mihai Viteazul*, voievodul care realizase pentru întîia dată unitatea noastră politică, provoacă un interes deosebit. (Nicolae Bălcescu scrie *Istoria românilor sub Mihai vodă Viteazul*, iar Gheorghe Bibescu, după ce se suie pe tron, apare poporului într-un costum ca al voievodului și face o călătorie la mănăstirea Dealului, îngenunchind în fața mormîntului celui ucis la Turda.) A doua idee principală care inspiră mișcarea culturală în răstimpul amintit e ideea *democratică-liberală*, a ridicării celor de jos, a chemării la o viață mai bună a mulțimii necăjite, a înlăturării regimului aristocratic, în care o mînă de oameni, avînd totul și bizuindu-se pe sprijinul străinilor, asupresc pe ceilalți.

Amîndouă aceste idei își găsesc o expresie remarcabilă în lecția de deschidere a cursului de istorie națională, rostită de Mihail Kogălniceanu în noiembrie 1843 la Academia Mihăileană din Iași. „Eu privesc ca patria mea — spune acest mare cărturar și mare om de stat — toată acea întindere de loc unde se vorbește românește, și ca istorie națională, istoria Moldaviei întregi înainte de sfîșierea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania." Iar sub raportul ideii liberale, democratice, Kogălniceanu are acest pasaj care, referindu-se la epoca fanariotă, se

potrivea însă şi unei părţi însemnate din pătura conducătoare a vremii lui: „O aristocraţie ignorantă, sprijinită de Poartă şi de cler, pe de o parte ţine în lanţuri un popor de mai mult de două milioane de oameni, iar pe de alta se face stavila chiar binelui ce unii din domnii fanarioţi vroiesc a face...; izvoarele de înavuţire publică se întrebuinţează numai în folosul unor familii privilegiate"

Cercetînd mişcarea culturală dintre 1821 şi 1859, ne vom ocupa de: 1) şcoli; 2) publicaţii periodice, adică ziare şi reviste; 3) traduceri din limbi străine; 4) opere originale, care au o deosebită însemnătate; 5) societăţi literare, ştiinţifice şi artistice.

Şcolile. Şcolile începute de Gheorghe Lazăr şi Gheorghe Asachi continuară şi după mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Lazăr, care se îmbolnăvise şi îşi simţea sfîrşitul aproape, se întoarse, în vara lui 1823, în satul său, la Avrig. La plecarea din Bucureşti, ridicat în picioare în carul care trebuia să-l ducă acasă, binecuvîntase ţara, de faţă fiind trei dintre elevii săi; curînd după aceea, în toamna aceluiaşi an, la 17 septembrie, Lazăr îşi dădu sfîrşitul. *Opera* sa fu însă dusă mai departe de elevul său *Ion Heliade Rădulescu*. Acesta desfăşură o activitate culturală însemnată, în diferite domenii, ca profesor, literat, editor şi ziarist; luă, de asemenea, parte la luptele politice, în special la revoluţia din 1848. El publică, în 1828, o *gramatică românească* şi luptă pentru introducerea *literelor latine* în locul celor chirilice. Ca profesor la şcoala de la Sfîntul Sava, el preda gramatica, matematica şi filosofia. Din 1826 avu ca ajutor pe *Eufrosin Poteca*; alţi profesori erau Constantin Moroiu şi Simion Marcovici. Cîteşitrei fuseseră trimişi ca bursieri ai statului în Italia, la Pisa, unde stătură la învăţătură vreo cinci ani.

Prin Regulamentul organic se dădu o nouă organizare şcolii de la Sfîntul Sava, înfiinţîndu-se un „pensionat", adică un internat cu plată (60 de galbeni pe an), în care erau şi un număr de bursieri. Se înfiinţă, de asemenea, un „pensionat" de fete, tot în Bucureşti. Învăţămîntul fu împărţit în mai multe grade: 1) „şcoala începătoare", adică primară, cu patru clase; 2) „umanioare", corespunzînd gimnaziului de astăzi, tot cu patru clase; 3) „învăţături complimentare", corespunzînd cursului superior de liceu, cu trei clase; 4) „cursuri speciale", adică universitare: aci se predau „legile", prin urmare dreptul, „matematica aplicată" şi „agricultura practică". Şcoli începătoare se înfiinţară în fiecare reşedinţă de judeţ.

În Iaşi, la Trei Ierarhi, se deschide, la 1 ianuarie 1828, o şcoală cu două cicluri: primar şi secundar, urmînd ca mai tîrziu să se adauge şi un ciclu superior, universitar („de filozofie"). Director era Gheorghe Asachi. Examenele, la sfîrşitul anului, constituiau un eveniment important pentru întreg oraşul; multă lume venea să asiste. Mihai Sturdza dădu o atenţie deosebită învăţămîntului; el înfiinţă *Academia Mihăileană* (vezi şi capitolul precedent); dădu, de asemenea, burse elevilor merituoşi, dar săraci.

În Ardeal erau şcolile din Blaj, unde se continua tradiţia marilor înaintaşi; ideea latinistă găsi în *Timoteiu Cipariu* pe cel mai vajnic apărător; el voia chiar

să se scrie cuvintele astfel încît să se vadă originea lor latină; aceasta era însă o exagerare. La Brașov unde, pe lîngă biserica Sf. Niculae din Șchei, exista de mult o școală elementară în care se învăța „cetitul, scrisul și cîntările", se înființă, în 1834, cu ajutorul negustorilor români de aci, *o școală comercială*, în fruntea căreia ajunse, în 1836, un tînăr și inimos profesor din Blaj, *Gheorghe Bariț*.

Contractul prin care Gheorghe Bariț era angajat ca profesor, pe timp de trei ani, cu leafă de patru sute de fiorini de argint anual, a fost iscălit de fruntașul negustorimii brașovene *Rudolf Orghidan*; Bariț se obliga „să învețe pruncii obștei cele de cuviință în limba românească, nemțească și latinească, neavînd voie a se amesteca în nici un fel în cele bisericești" (era unit!).

În 1850 se înființă, tot la Brașov și tot cu ajutorul negustorilor români localnici, un *gimnaziu*; printre elevii primei clase era și *Titu Maiorescu*. Gimnazii mai vechi existau la Blaj și la Beiuș; școli primare începuseră a se înființa în multe părți; în Banat, numărul lor era însemnat.

Însuflețiți de idei naționaliste, veniră de peste munți în Principate, pe urma lui Gheorghe Lazăr, și alți profesori. Astfel *Ioan Maiorescu*, tatăl lui Titu Maiorescu, și *Florian Aaron*, autorul unei *Istorii a prințipatului Țării Românești* (București, 1835) care se așezară în Muntenia; *August Treboniu Laurian*, care profesă în ambele Principate, stabilindu-se la urmă la București, și *Simion Bărnuțiu* care ocupă, mai tîrziu, o catedră la Iași. *Aron Pumnul*, un alt elev al Blajului, ajunse profesor la Cernăuți; printre ultimii săi ascultători a fost Mihai Eminescu.

Ziare și reviste. Pentru a face cunoscute părerile lui, tipări Ion Heliade Rădulescu, în 1829, *primul ziar în limba română*, cu titlul *Curierul românesc*; după cîțiva ani, scoase și un supliment literar, *Curierul de ambe sexe*. Moldova nu se lăsă mai pe jos; la mai puțin de două luni după apariția *Curierului românesc*, în același an 1829, tipări Gheorghe Asachi *Albina românească*, prima gazetă de peste Milcov, căreia îi urmă, iarăși după cel muntean, un supliment literar, *Alăuta românească*. Generația următoare își avu și ea periodicele ei: în Moldova, *Mihail Kogălniceanu*, unul din oamenii cei mai de seamă pe care i-a dat poporul nostru, publică *Dacia literară* (1840) — titlul însuși era un întreg program, — și *Arhiva românească*, revistă de istorie (1840). Împreună cu Ion Ghica, P. Balș și Vasile Alecsandri și avînd colaborarea și a lui C. Negruzzi, scoase el o altă revistă literară *Propășirea*, al cărei titlu, însă, nu plăcu cenzurii — îl găsea revoluționar — și fu suprimat (1844). Mai apoi fu suprimată și revista însăși. În Muntenia, *Nicolae Bălcescu*, cel mai ales dintre tinerii cărturari și luptători politici, publică, împreună cu profesorul Laurian, revista istorică *Magazinul istoric pentru Dacia* (începînd din 1845). Ardealul avu ceva mai tîrziu, în 1838, prima sa gazetă românească; ea se numea *Gazeta de Transilvaniai* (mai tîrziu *Gazeta Transilvaniei)* și era scoasă de profesorul Gheorghe Bariț, la Brașov; suplimentul literar se numea: *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

Cu un an mai înainte, în 1837, apăruse, tot la Braşov, cu cheltuiala marelui negustor şi filantrop Rudolf Orghidan, o *Foaie de duminică, spre înmulţirea cei de obşte folositoare cunoştinţe*. Această foaie, un adevărat „magazin" ilustrat, cuprinzînd articole traduse din limba germană, era săptămînală; în a doua parte a anului a apărut sub îngrijirea lui „Ioan Barac, translator al Braşovului"

Aceste ziare şi reviste se răspîndiră, pe faţă sau în ascuns, peste întreg pămîntul românesc, purtînd cu ele ideile naţionale, de propăşire şi de unire.

Traducerile din limbi străine. Tinerii care fuseseră la învăţătură în străinătate ca şi aceia care avuseseră, în ţară, profesori străini, citind operele literare apărute în Apus, se gîndiră să le traducă în româneşte. Ni s-au păstrat o sumă de traduceri de acestea; multe din ele s-au tipărit; altele au rămas în manuscris. Majoritatea traducerilor sînt făcute din limba franceză, pe care o cunoşteau mai toţi cei cu carte; cîteva, din nemţeşte şi italieneşte. Se traduc piese de teatru, romane, poezii, lucrări istorice şi filozofice.

Lista traducerilor din această vreme e foarte lungă; ne mărginim să indicăm cîteva din ele. Dintre *piesele de teatru* se traduce *Heraclius* a lui Corneille (1831). *Monsieur de Pourceaugnac* (1836) şi *Les précieuses ridicules* de Molière, *Văduva veselă* de Goldoni (1836), *Kabale und Liebe* de Schiller. Dintre romane, notăm *Bélisaire* de Marmontel, roman „filozofic", tradus în două rînduri, apoi *Paul et Virginie*, duiosul roman al lui Bernardin de Saint Pierre (1831), *Télémaque*, vestitul roman educativ al lui Fénelon. *Robinson Crusoe*, romanul de aventuri, citit de tineretul de pretutindeni, a fost tradus la noi în două rînduri, pe la 1830; s-a tradus, de asemenea, în aceeaşi epocă, *Genoveva de Brabant*. N-au lipsit lucrările de caracter istoric — astfel *Histoire de Charles XII* a lui Voltaire e tradusă de boierul Vasile Vârnav —, după cum n-au lipsit traducerile de versuri, făcute, între alţii, de *Costache Stamati*, nepotul mitropolitului Iacov Stamati, şi de *Heliade Rădulescu*; acesta din urmă publică, în 1830, un volum de traduceri din *Lamartine*. La Braşov se traduce, de către Ioan Barac, *Halima* sau *O mie şi una de nopţi*, minunatele poveşti orientale; ele s-au tipărit tot cu cheltuiala lui Rudolf Orghidan.

Operele marilor scriitori ai veacului al XVIII-lea, între alţii Voltaire, Jean-Jacques Rousseau şi Montesquieu, apoi operele romanticilor francezi din prima jumătate a veacului al XIX-lea pătrund astfel în societatea românească. Se traduc, de asemenea, lucrări privind ţările noastre: astfel, din latineşte se traduce opera *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir şi se tipăreşte, în 1825, la mănăstirea Neamţului; din greceşte se traduce opera lui Dionisie Fotino, *Istoria Daciei vechi*.

Prin aceste traduceri, limba literară cîştigă: pe de o parte, se îmbogăţeşte cu termeni noi, cu neologisme, pe de altă parte, devine mai mlădioasă; aceasta va fi spre folosul autorilor români de opere originale.

Operele originale. Din mijlocul poporului românesc apar în această vreme, în tustrele ţările, scriitori care alcătuiesc opere originale. *Poeţii* sînt cei mai numeroşi. În Moldova, *Vasile Alecsandri* publică, sub titlurile: *Doine şi Lăcră-*

mioare (1853) și *Suvenire, Mărgăritărele* (1856), două volume de gingașe poezii lirice; tot el face cea dintîi culegere de *poezii populare românești*, atrăgînd atenția asupra însemnătății și frumuseții lor (în fruntea acestor poezii populare se află *Miorița*). În Muntenia, cel mai de seamă poet e *Grigore Alexandrescu*: *fabulele* și *elegiile* lui, precum și o parte din poeziile istorice și filozofice (de exemplu: *Umbra lui Mircea la Cozia, Anul 1840*) au o deosebită valoare. Și *Vasile Cârlova* ar fi ajuns un mare poet, judecînd după puținul care ne-a rămas de la el; a murit, foarte tînăr. În Ardeal, *Andrei Mureșanu* scrie vestitul imn *Deșteaptă-te, române!*

Teatrul original românesc începe cu piesele lui Vasile Alecsandri. Acesta pune pe scenă întreaga societate a vremii sale, cu figurile ei așa de deosebite: pe de o parte, tinerii doritori de progres, îmbrăcați europenește și vorbind o limbă amestecată cu multe franțuzisme, pe de altă parte, cei bătrîni, ținînd la obiceiurile vechi, la costumul și la limba dinainte. Alături de aceștia, apar apoi figuri de străini: greci, evrei, vorbind românește pocit și lacomi de cîștig.

Dintre prozatori, o deosebită însemnătate are *Costache Negruzzi*. Nuvelele sale istorice (*Alexandru Lăpușneanu, Sobieski și plăieșii*) ne înfățișează pagini din trecutul Moldovei; scrise cu mult talent, ele impresionează puternic și se pot număra printre creațiile de seamă ale literaturii românești. Foarte simpatică este figura învățatului și luminatului boier *Dinicu Golescu*, autorul unei descrieri de călătorie în Europa, în care un spirit viu de observație se împletește cu o iubire puternică de țară; lucrarea a apărut la Buda, în 1826. Același sentiment de adînc patriotism îl însuflețește și pe scriitorul *Alecu Russo*; opera de căpetenie a acestuia, *Cîntarea României* (1855), e un adevărat imn de slavă, cu accente profetice, închinat țării și neamului.

De o deosebită atenție s-au bucurat în vremea aceasta lucrările istorice. *Mihail Kogălniceanu*, care tipărise, pe cînd era la Berlin, la studii, o scurtă *Istorie a românilor* în franțuzește (1837), publică acum *Letopisețele Moldovei*, iar *Nicolae Bălcescu*, împreună cu *Laurian*, pe cele muntene; ei pun astfel la dispoziția publicului românesc o adevărată comoară. Bălcescu scrie și o serie de studii despre vechea noastră organizare (armata, clasele sociale); opera sa de căpetenie, operă de știință și de entuziasm, rămîne, însă, *Românii sub Mihai vodă Viteazul*, pe care n-a avut răgazul s-o isprăvească; boala căpătată pe cînd se afla în închisoare, ca participant la complotul din 1840, l-a răpus mai înainte: Bălcescu a închis ochii departe de țară, la Palermo, în vîrstă de 33 de ani.

Iată începutul operei de căpetenie a marelui Bălcescu: „Deschid sfînta carte unde se află înscrisă gloria României, ca să pun înaintea ochilor fiilor ei cîteva pagini din viața eroică a părinților lor. Voi arăta acele lupte uriașe pentru libertatea și unitatea națională, cu care românii, sub povața celui mai vestit și mai mare din voievozii lor, încheiară veacul al XVI-lea. Povestirea mea va cuprinde numai opt ani (1593–1601), dar anii istoriei românilor cei mai avuți în fapte vitejești, în pilde minunate de jertfire către patrie. Timpuri de aducere aminte glorioasă! Timpuri de credință și de jertfire! Cînd părinții noștri, credincioși sublimi, îngenunchiau pe cîmpul bătăliilor, cerînd de la Dumnezeul armatelor laurii biruinței sau cununa martirilor și, astfel

îmbărbătaţi, ei năvăleau unul împotriva a zece prin mijlocul vrăjmaşilor; şi Dumnezeu le da biruinţa, căci el e sprijinitorul pricinilor drepte, căci el a lăsat libertatea pentru popoare, şi cei ce se luptă pentru libertate se luptă pentru Dumnezeu.

Moştenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinţii noştri au luptat atîta în veacurile trecute, fie ca aducerea aminte a acelor timpuri eroice să deştepte în noi simţămîntul datorinţei ce avem d-a păstra şi d-a mări pentru viitorime această preţioasă moştenire!"

Societăţi literare, ştiinţifice şi artistice. Am văzut mai înainte (p. 243) că în Muntenia se înfiinţase, încă din 1827, o societate literară din care făceau parte chiar fraţii domnului Grigore Ghica şi mulţi dintre boieri. Înainte de numirea lui Alexandru Ghica, frate cu Grigore, luă naştere o societate pentru *teatru*, care se numi *Societatea filarmonică* (octombrie 1833). Întemeietorii ei erau Ioan Câmpineanu, Ion Heliade Rădulescu şi C. Aristia, care urmase cursurile marelui actor francez Talma. Această societate făcu o şcoală pentru tineri actori şi dădu mai multe reprezentaţii. Cam în acceaşi vreme, se înfiinţa la Iaşi o societate de medici şi naturalişti; iniţiatorul ei, doctorul *Cihac*, participă la congresul naţional din Freiburg în Breisgen, în 1835, unde prezentă o comunicare, făcînd totodată şi propagandă în cercurile ştiinţifice apusene pentru poporul român. Căci toate aceste societăţi literare, ştiinţifice şi artistice aveau, în secret, şi scopuri de propagandă politică, urmărind biruinţa ideilor naţionale şi a reformelor sociale. În curînd, prin revoluţiile din 1848, se va da putinţa de manifestare făţişă a dorinţei de înnoire care stăpînea societatea românească.

BIBLIOGRAFIE

Şcoli: *Regulamentul organic al Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1832, 691 p. in 4°; Andrei Bârseanu, *Istoria şcoalelor centrale române gr. or. din Braşov*, 1902, XII + 606 + 79 p. in 8°; N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1928, 351 p. in 8°; Dr. Nicolae I. Angelescu, *Negustorii de odinioară*, Bucureşti, 1931, 105 p. in 8°

Ziare şi reviste: Nerva Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti (ziare, gazete, reviste)*, t. 1, Bucureşti, 1913, XXIII + 811 p. in 8°

Traduceri şi opere originale. Societăţi literare, ştiinţifice şi artistice: N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea, vol. I–III*, Bucureşti–Vălenii de Munte, 1907–1909, 334 + 267 + 348 p. in 8°; Ovid Densuşianu, *Literatura română modernă*, vol. II, Bucureşti; 1921, 205 p. in 8°; G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întîii poeţi munteni*, Cluj, 1923, VII + 318 p. in 8°; D. A. Bădăreu, *O sută de ani de naturalism în România*, Iaşi, 1930, 205 p. in 8°.

REVOLUŢIILE DE LA 1848

„Unicul dor al vieţii mele e să-mi văd naţiunea fericită, pentru care, după puteri, am lucrat pînă acuma."

(Testamentul lui Avram Iancu, 1850)

Ideile naţionaliste, precum şi ideile de reformă socială care se manifestaseră pînă acum în literatură, au avut prilejul unei aplicări politice prin revoluţiile din 1848. Zicem „revoluţiile", iar nu „revoluţia", fiindcă, de fapt, au fost trei: una în Moldova, alta în Muntenia, a treia în Ardeal. Ele n-au izbucnit *în acelaşi timp* şi n-au avut *acelaşi program*, de aceea nici n-au reuşit, pînă în cele din urmă. În Moldova, mişcarea n-a fost îndreptată, *la început*, deloc împotriva Regulamentului organic, dimpotrivă, pe cînd în Muntenia desfiinţarea lui a format un punct de căpetenie al răsculaţilor; în Ardeal, s-a cerut recunoaşterea naţiunii române ca egal îndreptăţită cu celelalte şi s-a luptat împotriva unirii cu Ungaria.

Încercarea de revoluţie din Moldova. În dimineaţa zilei de 27 martie, are loc la Iaşi, într-un hotel, o întrunire a tinerilor naţionalişti şi reformatori, la care iau parte însă şi alte persoane: boieri mari şi mici, negustori şi cîţiva liberi profesionişti. Se redactează un memoriu în 35 de puncte care, începînd prin „sfînta păzire a Regulamentului (organic!) în tot cuprinsul său, fără nici o răstălmăcire", cuprinde, între altele: „grabnica îmbunătăţire a stării locuitorilor săteni", îmbunătăţirea administraţiei (justiţie, armată, finanţe), reforma şcolară, ridicarea cenzurii, înfiinţarea unei gărzi cetăţeneşti şi dizolvarea Adunării obşteşti ca una ce fusese aleasă ilegal. O delegaţie se prezintă lui Mihail Sturdza care, pentru moment, se preface a primi cele mai multe dintre cereri, dar, pe urmă, ordonă arestarea căpeteniilor mişcării. O parte dintre ei sînt surghiuniţi peste Dunăre, în Turcia, alţii trec în Bucovina. Printre aceştia din urmă se aflau Alexandru Cuza, viitorul domn, Costache Negri, Dimitrie Conta, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Manolache Costache Epureanu, fraţii Rosetti, fraţii Sion, într-un cuvînt, cei mai de seamă tineri ai Moldovei. Curînd după aceea sosi şi Mihail Kogălniceanu, care nu fusese amestecat în mişcare, dar care avusese un conflict cu fiul lui Mihail Sturdza şi trebuise să părăsească ţara. Cu toţii sînt prieteneşte primiţi de familia Hurmuzaki, în a cărei casă, la Cernăuţi şi apoi la moşie, la Cernauca, ei află ospitalitatea cea mai aleasă. Aci, în urma consfătuirilor avute, şi cu ajutorul gazdei, scot refugiaţii *Gazeta Bucovinei*, în care Mihail Kogălniceanu publică, în august 1848, *Dorinţele partidei naţionale*, noul program al tineretului moldovean, naţionalist şi revoluţionar. Acest program, în 36 de puncte, se deosebeşte mult de cererile revoluţionarilor din martie; mai

întîi, el e împotriva Regulamentului organic și a protectoratului rusesc care „nu poate în nici un chip face fericirea țării"; se cere apoi: autonomia Moldovei, egalitatea civilă și politică a tuturor cetățenilor, adunare alcătuită din reprezentanții tuturor stărilor sau categoriilor sociale, garantarea libertății și a domiciliului, instrucție gratuită, renunțarea, din partea boierilor, la privilegii, la scutirea de contribuții și la robii țigani, desființarea clăcii și — fapt foarte important — *unirea Moldovei cu Muntenia.*

Revoluția în Muntenia. În Muntenia, revoluția s-a bucurat, de la început, de mai mult succes decît în Moldova; una din cauze e că a avut concursul a o parte din administrație și armată. În timpul domniei lui Gheorghe Bibescu se formaseră mai multe societăți politice, cum era aceea intitulată *Dreptate-Frăție*. Din ele făceau parte tinerii naționaliști, dintre care mulți studiaseră în străinătate, mai ales la Paris. În capitala Franței izbucnise revoluția la începutul anului 1848; conducătorii ei făgăduiseră sprijin tinerilor munteni, în cazul cînd se vor ridica împotriva asupritorilor.

Poetul *Lamartine*, ministrul de externe al guvernului revoluționar francez, era protectorul societății studenților români la Paris; *Ledru-Rollin*, ministrul de interne al aceluiași guvern și remarcabil orator de mase, era un adevarat „idol" al tineretului român din capitala Franței. O oarecare influență asupra acestui tineret a exercitat și istoricul *Louis Blanc*, unul dintre teoreticienii socialismului, mi istru și el, pentru scurt timp, în guvernul revoluționar francez. Un prieten activ și devotat a fost *Paul Bataillard*.

Mișcarea izbucni, în țară, în ziua de 9 iunie, la Izlaz, în județul Romanați, ale cărui autorități, civile și militare, erau de partea revoluționarilor. Se citi proclamația, în 22 de articole, alcătuită într-un stil grandilocvent și mistic, de Ion Heliade Rădulescu, în care se prevedea, între altele: înlăturarea protectoratului rusesc, egalitatea drepturilor politice, suprimarea rangurilor sociale, împroprietărirea țăranilor, emanciparea mănăstirilor închinate locurilor sfinte, desființarea robiei. Nu se vorbea de unirea principatelor. În aceeași zi, la București, trei tineri trag cu pistolul asupra lui Gheorghe Bibescu: acesta scapă, însă, numai cu spaima, epoletul oprind glonțul. Peste două zile, la 11 iunie, mulțimea, condusă de Ion Brătianu, se strînge în jurul palatului; văzînd aceasta, Bibescu iscălește noua constituție ce-i fusese prezentată și numește un guvern din rîndul revoluționarilor. În fața însă a protestului consulului rus, care părăsește capitala, el se teme de urmările actului său și, în ziua de 14 iunie, abdică, trecînd în Ardeal. Puterea rămîne astfel pe seama unui *guvern provizoriu* din care făceau parte, între alții, Heliade, frații Ștefan și Alexandru Golescu, Nicolae Bălcescu, C. A. Rosetti, Cristian Tell și Ion Brătianu. Acest guvern trimite emisari în străinătate, spre a fi recunoscut de către statele europene. Astfel, Ion Ghica e trimis la Constantinopol, Alexandru Golescu la Paris, Dimitrie Brătianu, frate cu Ion, la Viena, iar Ion Maiorescu la Frankfurt pe Main, unde tocmai se ținea o dietă a statelor germane. În același timp, guvernul provizoriu ia și cîteva măsuri interne, între

care desfiinţarea robiei. Se formează totdeodată şi o comisie mixtă, cu delegaţi de ai boierilor şi ai ţăranilor care să facă propuneri pentru împroprietărire; necesitatea acesteia e recunoscută în principiu; nu se poate ajunge însă la un acord în ce priveşte *suprafaţa* ce urmează a fi expropriată şi *preţul*; după discuţii lungi şi infructuoase, comisia a fost dizolvată, guvernul anunţînd că va veni cu un proiect de lege care să soluţioneze chestiunea. Precipitarea evenimentelor n-a mai îngăduit-o însă.

Într-adevăr, ruşii, care vedeau că mişcarea e îndreptată împotriva lor, intervin la Poartă spre a se restabili ordinea: aceasta trimite pe *Suleiman-paşa*, care e bine primit însă; guvernul provizoriu demisionează; în locul lui se alege o *locotenenţă domnească*, alcătuită din trei membri ai fostului guvern, Heliade, Nicolae Golescu şi Cristian Tell; era deci cam acelaşi lucru. Ruşii obţin atunci rechemarea lui Suleiman şi trimiterea unei alte persoane, mai energice. Acest continuu amestec în treburile noastre provoacă atunci la Bucureşti un gest simbolic: revoluţionarii ard, în dealul Mitropoliei, după ce-l purtaseră cu alai şi cu bocete prin oraş, exemplarul oficial al Regulamentului organic precum şi pe acela al Arhondologiei, adică al cărţii care cuprindea numele tuturor boierilor (6 septembrie 1848). Peste o săptămînă, la 13 septembrie, noul comisar al turcilor, *Fuad-paşa*, intră, însoţit de o armată, în Bucureşti. Locotenenţa domnească e dizolvată; în locul ei, este numit un caimacam, *Constantin Cantacuzino*, din partida reacţionară; căpeteniile revoluţiei sînt arestate şi apoi surghiunite. Cu prilejul intrării trupelor turceşti în capitală are loc, în Dealul Spirei, o ciocnire sîngeroasă cu pompierii; aceştia, provocaţi fiind, se apără cu vitejie; cad morţi şi răniţi de ambele părţi, pînă cînd comandantul turc, dîndu-şi seama de greşeala făcută, ordonă alor săi încetarea focului.

Ruşii, pe de altă parte, intră şi ei cu armata în ţară; la 15 septembrie e trecut Milcovul; la Rîmnicu-Sărat, cazacii calcă în picioarele cailor mulţimea care ieşise în mare număr spre a protesta; peste cîteva zile, tabăra e aşezată la Colentina, şi o jumătate a Bucureştilor e ocupată de armata ţarului, în timp ce în jumătatea cealaltă poruncesc turcii. În felul acesta e înăbuşită revoluţia din Muntenia.

Revoluţia din Ardeal. În Ardeal, mişcarea a durat mai mult şi a avut un caracter mai sîngeros. Ungurii, profitînd de faptul că în acest an, 1848, izbucnesc mai multe răscoale în cuprinsul împărăţiei austriace, şi anume, la Viena, în Italia şi în Boemia, se ridică şi ei, sub conducerea lui *Ludovic Kossuth*, şi proclamă Ungaria independentă; totdeodată hotărăsc anexarea Transilvaniei la noul stat maghiar. Românii nu puteau admite, evident, acest lucru; pe de altă parte, voiau drepturi egale cu ale celorlalte naţionalităţi din Ardeal. De aceea, ei hotărăsc, la rîndul lor, convocarea unei mari adunări în care să se discute toate problemele care-i priveau. Adunarea se ţine, într-adevăr, în ziua de 3/15 mai 1848, lîngă Blaj, pe o cîmpie întinsă care de atunci s-a numit *Cîmpia Libertăţii*; erau de faţă vreo 40 000 de oameni, veniţi din toate părţile Ardealului, în frunte cu preoţii şi cărturarii lor. Printre aceştia se aflau *Simion Bărnuţiu*, care a şi ţinut

o cuvîntare documentată, dar în limba cultă a vremii, împestrițată cu latinisme, pe care n-o prea înțelegeau țăranii, apoi tinerii *Avram Iancu*, de fel din Vidra de Sus, și *Ion Buteanu* care grăiau acestora simplu și întrebuințînd comparații înțelese de toți.

Iancu venise, cu muntenii lui, îmbrăcat în costum național, cu șerpar lat și cu pistoale la brîu. Era om voinic, înalt, cu părul negru; imediat a fost remarcat de mulțime. Avea numai 24 de ani — de altfel, toți conducătorii mișcării au fost oameni tineri — și urmase dreptul. Erau de față și cîțiva tineri din Principate, între care Alexandru Cuza și Alecu Russo; acesta din urmă povestește cum vorbeau mulțimii Ion Buteanu și Avram Iancu. Primul zicea: „Ungurii vreau unio[1] Știți ce vrea să zică unio? Vrea să zică că pînă acum, ei ne-au încălecat pe păr, și acum vrea să ne puie șaoa în spinare. Al doilea striga: Uitați-vă pe cîmp, românilor! Suntem mulți ca cucuruzul brazilor, sîntem mulți și tari, că Dumnezeu e cu noi.

În urma cuvîntărilor ținute, se votează o rezoluție în patru puncte prin care „nația română se declară și se proclamă... de sine stătătoare și... parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale", și „depune jurămîntul de credință către împărat și către patrie". A doua zi, *se dezvoltă această rezoluție*, cerîndu-se reprezentarea proporțională în toate ramurile de conducere și în administrația țării, libertatea presei și a întrunirilor, școli de tot felul și o universitate etc. Se protestează apoi solemn împotriva unirii cu Ungaria, făcută fără consultarea românilor.

Ceva mai tîrziu, la sfîrșitul lui iunie, se strîng și românii din Banat, sub conducerea lui *Eftimie Murgu*, care studiase de asemenea dreptul, și votează și ei o rezoluție în opt puncte, cerînd egala îndreptățire.

Evident, ungurilor nu le conveneau aceste mișcări, și ei își închipuie că le pot opri prin teroare. Sînt împușcați și spînzurați zeci de țărani români și mai mulți cărturari, ceea ce are ca urmare acte asemănătoare din partea alor noștri. Regimentele austriace din Transilvania sînt bătute de unguri, și aceștia ocupă o bună parte a țării; numai în Munții Apuseni ei nu pot pătrunde, deoarece aci stau de pază moții; au loc mai multe lupte, la Abrud, la satul Fîntînele și la Ponorul, în care ungurii sînt bătuți și respinși. Avram Iancu era sufletul rezistenței; el avea comanda supremă asupra tuturor cetelor de moți; organizarea acestora voia să imite organizarea legiunilor romane, cu prefecți, tribuni, centurioni. Doi dintre cei mai buni colaboratori ai lui Iancu, Buteanu și Dobra, fură prinși pe neașteptate de către unguri și executați; rezistența însă nu slăbi, și pînă la urmă Munții Apuseni rămaseră o cetate neînvinsă.

Austriacii, văzînd că nu pot răzbi singuri și că vor fi înfrînți, chemară în ajutor pe ruși. Armatele acestora sosesc, într-adevăr, în Ardeal și, la satul Șiria, în apropiere de Arad, zdrobesc pe răsculații unguri (august 1849). Kossuth și alți conducători fug în Turcia; o sumă sînt prinși și spînzurați.

---

[1] Adică unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Românii fuseseră credincioşi împăratului; răsplata nu fu însă la înălţimea sacrificiilor făcute şi, mai ales, ea întîrzie. Se înfiinţă — ce e drept — o mitropolie a românilor uniţi, în 1853; aceea a ortodocşilor urmă abia la finele lui 1863; iar înregistrarea sau „inarticularea", cum se spunea pe atunci, recunoaşterea adică a românilor ca naţiune a Ardealului, recunoaştere făcută prin constituţia dată de împăratul Franz-Iosef la 4 martie 1848, avu loc abia în 1863, cînd se întruni, la Sibiu, dieta Ardealului. Mulţi dintre urmaşii celor căzuţi în lupte fură lăsaţi în voia soartei. Avram Iancu, dezamăgit, refuză orice răsplată pentru el; mai mult chiar, vine în conflict cu autorităţile împărăteşti care îl umilesc şi-l tratează în mod nevrednic (a fost ţinut la Alba Iulia în aceeaşi închisoare în care fuseseră închişi Horia, Cloşca şi Crişan). Deprimat şi bolnav, mintea lui, în curînd, se întunecă. Rătăceşte, cîntînd doine din fluier, încă mulţi ani, prin Munţii Apuseni; mormîntul lui se află la Ţebea, sub un gorun bătrîn, numit gorunul lui Horia. Alături e mormîntul lui Buteanu.

Printre cei executaţi de unguri cu prilejul revoluţiei a fost şi pastorul sas *Ştefan Ludwig Roth* (1796–1849), un prieten al nostru. Acesta se făcuse vinovat de faptul că spusese ungurilor în faţă şi, mai mult, *tipărise* chiar, o sumă de *adevăruri* dureroase sub raportul politic, demografic şi lingvistic. Între altele, în broşura intitulată *Der Sprachkampf in Siebenbürger (Lupta pentru limbă în Transilvania)*, afirmase: „A decreta o limbă ca limbă a ţării nu e nevoie! Căci o asemenea limbă există! Ea nu e limba germană, dar nici cea maghiară, *ci limba română*... Toţi au această convingere! Cînd cineva vorbeşte de o limbă comună a ţării, *credem că nu se poate concepe alta decît limba română*." Ungurii, exasperaţi de adevărurile spuse şi de faptul că, fără teamă, dezvelise în faţa lumii făptura lor politică şi morală, au condamnat la moarte pe pastorul Ştefan Ludwig Roth şi l-au executat, la Cluj, în 1849.

Convenţia de la Balta Liman. Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica. Rusia şi cu Turcia, după ce ocupară Principatele, încheiară Convenţia de la Balta Liman (pe malul Bosforului) la 1 mai 1849, hotărînd ca domnii să fie numiţi pe şapte ani — tot numai de data aceasta —, iar adunările obşteşti să se suspende, creîndu-se, în locul lor, divanuri restrînse. În Muntenia fu numit *Barbu Ştirbey*, iar în Moldova *Grigore Ghica*. Amîndoi erau oameni culţi, iubitori de ţară şi buni gospodari. În timpul lor se aduseră îmbunătăţiri învăţămîntului, armatei, administraţiei în genere, se mai uşură starea ţărănimii, se înfrumuseţară oraşele. Legăturile între cele două ţări se strîng; domnii erau în foarte bune relaţii: Grigore Ghica consulta adeseori pe Ştirbey pentru măsurile pe care voia să le ia. În timpul stăpînirii lor, izbucni războiul Crimeii, care avu urmări însemnate asupra ţărilor noastre.

BIBLIOGRAFIE

Încercarea de revoluţie din Moldova: N. Cartojan, *Pribegia lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, în *Lui Ion Bianu amintire*, Bucureşti, 1916, pp. 59–68.

Revoluţia din Muntenia: Colescu-Vartic, *Zile revoluţionare*, Bucureşti, 1898, VIII + 500 p. in 8°; *Paul Bataillard et la révolution roumaine de 1848*, Paris, 1930, 159 p. în 8°; Olimpiu Boitoş, *Raporturile românilor cu Ledru-Rollin şi radicalii francezi în epoca revoluţiei de la 1848*, Bucureşti, 1940, 283 p. in 8°; G. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti. Boierii Goleşti*, Bucureşti, 1939, 4 vol. in 8°

Revoluţia din Ardeal: N. Buta, *Cîteva informaţiuni şi consideraţiuni asupra tinereţei lui Avram Iancu*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), pp. 323–338; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1924, 141 p. in 8° (din publicaţiunile Casei Şcoalelor); I. Lupaş, *Avram Iancu*, Cluj, 1924, 64 p. in 8° (Extras din *Anuar. Ist. Cluj*, 1924); N. Buta, *Avram Iancu şi epoca sa*, Cluj, 1924, 112 p. in 8°; Silviu Dragomir, *Ion Buteanu, prefectul Zarandului în anii 1848–49*, Bucureşti, 1928, 156 p. in 8°.

UNIREA PRINCIPATELOR

„Dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărîtă de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este unirea Principatelor într-un singur stat."

(Din propunerea de unire citită de Mihail Kogălniceanu în Divanul ad-hoc al Moldovei)

Războiul Crimeii și Tratatul de la Paris. Războiul Crimeii, numit astfel după peninsula Crimeii unde s-au dat luptele, a avut drept *pretext* o chestie de ordin religios: stăpînirea lăcașurilor de la Locurile Sfinte (Ierusalim și Bethlehem), pe care și le disputau atît ortodocșii, sprijiniți de țar, cît și catolicii, susținuți de Franța. *Motivul adevărat* era însă dorința Rusiei de a ajunge la Constantinopol și la strîmtori, al căror acces fusese interzis flotelor sale de război prin tratatul de la Londra (1841), de a sfărîma imperiul turcesc a cărui decădere dura de mai mult timp și care ajunsese să fie numit „omul bolnav". Așa se explică de ce marile puteri europene — Franța și Anglia mai întîi, Austria apoi —, văzînd intenția Rusiei, au sărit în ajutorul Turciei. Războiul a izbucnit în anul 1853; armatele țarului se grăbiră să ocupe Principatele și să ajungă la Dunăre. Luptele trebuiau să se poarte în Dobrogea, unde trupele franco-engleze și debarcaseră; din cauza bolilor însă, în special a frigurilor — erau bălți numeroase —, teatrul de operațiuni fu mutat în Crimeea. Rușii fură siliți să se retragă din țările noastre; în locul lor veniră austriacii, care încheiaseră, la 1 iunie 1854, un tratat în sensul acesta cu turcii. În Crimeea, s-au dat lupte sîngeroase, în jurul orașului *Sevastopol*, în special la *Alma* — unde biruiră francezii —, la *Balaklava* și la *Inkerman* — unde englezii suferiră pierderi mari. Iarna, foarte geroasă, aduse o stagnare a ostilităților; epidemiile secerară și ele un mare număr de soldați. În primăvară, luptele reîncepură; armata aliaților spori prin contingentul trimis de regatul Sardiniei, care intră și el în război. În cele din urmă, Sevastopolul căzînd — reduta principală, a Malakoff-ului, fusese luată cu asalt de francezi —, rușii fură siliți să facă pace. Ea s-a încheiat prin Tratatul de la Paris (30 martie 1856), care cuprinde următoarele puncte privitoare la noi: 1) Ni se dau trei județe din Basarabia, anume Cahul, Ismail și Bolgrad, pentru a împiedica Rusia de a mai fi stăpînă pe gurile Dunării, deci de a mai aduce vreo împiedicare navigației. 2) Protectoratul rusesc e înlăturat, Principatele rămînînd numai sub suzeranitatea Porții, dar cu garanția marilor puteri europene. 3) Regulamentele organice vor fi revizuite potrivit cu dorințele românilor. În acest scop se va convoca, în fiecare Principat, cîte un divan ad-hoc, reprezentînd toate clasele societății. Dorințele acestor divanuri vor fi examinate de puterile europene, și rezultatul final va fi exprimat printr-o *Convenție* care se va încheia tot la Paris. În timpul consultării Divanurilor ad-hoc, Principatele vor fi conduse de cîte un caimacam, adică locțiitor de domn (Barbu Știrbey și Grigore Ghica fuseseră numiți pe șapte

ani şi termenul tocmai se împlinea[1]. 4) În sfîrşit se mai prevedea libertatea navigaţiei pe Dunăre şi neutralitatea Mării Negre. Prin tratatul de la Paris, Rusia primi o lovitură grea.

Ideea unirii. Divanurile ad-hoc. Îndată ce se ştiu de hotărîrile tratatului, în Principate începură pregătirile în vederea divanurilor. Curentul pentru unire crescuse mult în ultimul timp: lumea îşi dădea seama că numai astfel se va putea păşi temeinic pe calea progresului politic, se va putea forma un stat care să ajungă independent şi puternic. Ideea unităţii neamului nostru, ca origine, limbă, credinţă şi obiceiuri nu era de dată recentă; ea apăruse mai întîi în operele cronicarilor din veacul al XVII-lea, fusese întărită apoi prin studiile învăţaţilor din Şcoala ardeleană. Ideea *unităţii politice* începuse şi ea să apară de pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea. Tudor Vladimirescu, într-o scrisoare adresată, la 5 aprilie 1821, boierilor, le spune să ia legătură „cu dumnealor boierii moldoveni, ca unii ce sîntem de un neam, de o lege şi subt aceeaşi stăpînire şi ocrotiţi de aceeaşi putere" În consecinţă, adăugă Tudor, „urmează să ştim cele ce se fac acolo, să le vestim acestea de aici ca, *fiind la un gînd şi într-un glas cu Moldova, să putem cîştiga, deopotrivă, dreptăţile acestor Principaturi, ajutîndu-ne unii pe alţii*". Am arătat într-unul din capitolele precedente că Regulamentul organic cuprinde un articol în care se afirmă necesitatea unirii. Încă în 1842, tinerii din Muntenia oferiseră tronul acestei ţări lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei, care nu voise să primească însă, de teama ruşilor. Am văzut apoi că printre punctele partidei naţionale din Moldova, publicate de Kogălniceanu în 1848, era şi *unirea Principatelor*: în timpul lui Barbu Ştirbey şi Grigore Ghica, ideea pătrunsese adînc în spirite; domnii înşişi, fără să ţină seamă de interesele lor personale, o susţineau. Astfel, cel dintîi, într-un memoriu din 1855, trimis marelui vizir, spune: „Pentru a fi... interpretul credincios al opiniei publice, trebuie să adăogim că dorinţele unanime ale valaho-moldovenilor cheamă unirea celor două Principate sub un singur cap, chiar dacă acesta ar trebui să fie luat în una din familiile princiare din străinătate, ceea ce ar cruţa cu adevărat o ţară ce a suferit atîta de încercările alegerilor şi prefacerilor." Iar Grigore Ghica, într-un memoriu trimis conferinţei de pace de la Paris, la sfîrşitul războiului Crimeii, cere, de asemenea, în chip hotărît, unirea. Mulţumindu-i pentru acest gest, Divanul Moldovei declară: „Măria ta ai pregătit calea către mîntuirea ţării noastre, căci ai sprijinit şi ai pledat înaintea areopagului european întrunirea Principatelor, principiu de mărire, de glorie şi de temeinică aşezare a acestei ţări".

Erau însă şi forţe care se opuneau unirii: erau statele vecine, Austria şi Turcia. Austria îşi dădea seama că, o dată Principatele unite, ele vor fi un necontenit punct de atracţie pentru românii de peste munţi, care, în cele din urmă, se vor uni şi ei, formînd un singur stat naţional, după cum s-a şi întîmplat. Turcia, pe de altă parte, simţea bine că Muntenia şi Moldova unite vor avea

[1] În timpul războiului Crimeii, ambii domni trebuiseră să părăsească tronurile lor; înapoiară, însă, după ce Principatele fură ocupate de austrieci.

altă putere și altă autoritate, nu vor mai putea fi deci tratate ca pînă atunci. Nu e de mirare, prin urmare, că atît Austria cît și Turcia au făcut tot ce le-a stat în putință ca să împiedice exprimarea liberă a divanurilor ad-hoc. În Muntenia nu se putea interveni, deoarece aici caimacamul, Alexandru Ghica, fostul domn, înțelegea să-și facă cinstit datoria, și apoi, la București era și o comisie a marilor puteri, trimisă să supravegheze operațiile electorale. În Moldova, însă, unde atît primul caimacam, *Toderiță Balș*, mort curînd după numire, cît mai ales cel de al doilea, *Nicolae Vogoride*, erau contra unirii, se făcură mari samavolnicii. Partizanii unirii fură arestați, scoși din funcții, foarte mulți fură șterși din listele de alegători sau opriți să vină la vot, așa încît rezultatul ieși falsificat.

Astfel, din 2 000 de proprietari mari ai Moldovei, au fost înscriși numai 350; din peste 20 000 de proprietari mici, numai 2 264; din liberii profesioniști, numai... 11; din negustori și meșteri, numai 1 190, în loc de 11 000 cîți erau în realitate. În total, pentru orășeni și proprietari rurali, numai 4 658, în loc de 40 000. În ce privește pe țărani, au fost trecuți 167 000, dar cum ei votau prin delegați, numele delegaților fură lăsate *în alb* spre a fi completate de guvern cu cine voia, deci cu persoane ostile unirii.

Protestul indignat al partizanilor unirii — așa, de pildă, maiorul Alexandru Cuza, ispravnicul, adică prefectul de Covurlui, își dădu în mod răsunător demisia —, precum și intervenția puterilor europene, în special aceea energică a Franței — al cărei consul din Iași, *Victor Place*, ne apără cu căldură —, anulară, însă, această alegere; se făcu alta nouă, corectă, și, de data aceasta, partizanii unirii ieșiră în imensă majoritate.

Împăratul Napoleon al III-lea se dovedi, cu acest prilej, un mare prieten și susținător al nostru. În schimb, Anglia nu ne-a fost favorabilă, ci a sprijinit punctul de vedere turcesc. A trebuit ca Napoleon al III-lea să aibă o întrevedere la Osborne cu regina Victoria; și încă nu putu obține adeziunea decît la o mică parte din dorințele noastre; se hotărî anume că va fi o unire vamală, militară și judecătorească, *dar cu doi domni și două guverne separate*.

Divanurile ad-hoc, o dată alese, ținură mai multe ședințe; în cea de a șaptea a Divanului moldovean, la 7 octombrie 1857, se formulară dorințele noastre. Expunerea de motive, citită de Mihail Kogălniceanu, cuprinde următorul pasaj caracteristic: „Luînd în privire că dorința cea mai mare, cea mai generală, aceea hotărîtă de toate generațiile trecute, aceea care este sufletul generației actuale, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este *unirea Principatelor într-un singur stat*, o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia sîntem același popor, omogen, identic ca nici unul altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeiuri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndestulat, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și, în sfîrșit, aceeași misie de împlinit", pentru toate aceste motive, Divanul ad-hoc, cu 81 de voturi pentru și numai 2 contra, cere:

1) „Respectarea drepturilor Principatelor şi îndeosebi a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor lor capitulaţii încheiate cu Înalta Poartă în anii 1393, 1460, 1511 şi 1634.

2) Unirea Principatelor într-un singur stat cu numele de România.

3) Prinţ străin cu moştenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare a Europei şi ai cărui moştenitori să fie crescuţi în religia ţării.

4) Neutralitatea pămîntului Principatelor.

5) Putere legiuitoare încredinţată unei Obşteşti Adunări, în care să fie reprezentate toate interesele naţiei.

Toate aceste sub garanţia colectivă a puterilor care au subscris Tratatul de la Paris."

Convenţia de la Paris. Ţara îşi exprimase dorinţele ei; rămînea acum să se rostească şi puterile mari europene. Opinia publică din Apus, în special a Franţei, ne sprijinea; moldo-valahii erau bine cunoscuţi prin propaganda pe care o făcuseră exilaţii de la 1848, prin numeroasele broşuri şi lucrări pe care le tipăriseră aceştia şi prietenii lor din străinătate.

Exilaţii izbutiră, într-adevăr, să-şi facă puternice legături în lumea intelectuală şi politică din Paris. Printre francezii care ne-au ajutat, publicînd lucrări favorabile nouă şi ostile duşmanilor noştri sau militînd în favoarea noastră, se cuvine să fie pomeniţi în primul rînd *Jules Michelet*, pe atunci în plină strălucire, şi *Edgar Quinet*, amîndoi profesori la Collège de France, apoi *Paul Bataillard, Elias Regnault* şi *Thibault-Lefevre*. Cel dintîi era prieten cu C. A. Rosetti, cel de al doilea ţinea în căsătorie pe o romancă, fiica lui Gh. Asachi. Bataillard a scris studiul *Les Principautés Danubiennes*, apărut în 1850, Regnault a publicat lucrarea *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes* cu o notă hotărît ostilă Rusiei, iar Thibault-Lefevre s-a ocupat de finanţele Munteniei (*Les finances de la Valachie, 1855*).

Printre cei care ne simpatizau era şi *Cavour*, marele om de stat italian; acesta urmărea, de altfel, acelaşi scop pentru ţara sa. În Napoleon al III-lea aveam, după cum am arătat, susţinătorul cel mai puternic. Totuşi, din cauza celor fixate la Osborne, soluţia dată de puterile europene fu soluţie de mijloc. Prin *Convenţia* prevăzută de tratatul de la Paris şi care se încheie în acest oraş, în ziua de 19 august 1858 (stil nou), se hotărîră următoarele: Muntenia şi Moldova vor purta numele de *Principatele Unite*, va exista o *Comisie Centrală*, cu sediul la Focşani, care va pregăti legile; va exista, de asemenea, tot la Focşani, o *Curte de Casaţie comună*; armatele vor primi o organizaţie identică, spre a forma, la nevoie, una singură. În schimb, fiecare ţară îşi va avea domnul ei, ales dintre cetăţenii, în a doua generaţie, care îndeplinesc anumite condiţii: de vîrstă — minimum 35 de ani —, de avere — minimum 3 000 de ducaţi venit anual — şi de rang social — să fi ocupat funcţii publice timp de zece ani sau să fi făcut parte din Adunare. Domnul va cîrmui cu ajutorul miniştrilor, care vor fi răspunzători; va exista o adunare legislativă; toţi cetăţenii vor fi *egali în faţa legilor*: privilegiile şi rangurile de boierie se desfiinţează. Prin această Convenţie, care devine

noua constituție a țărilor noastre, Regulamenul organic încetează de a mai exista.

Unirea (24 ianuarie 1859). Urma acum să se facă alegerea noilor domni. În Moldova erau doi candidați: *Mihail Sturdza*, fostul domn, și fiul său *Grigore*, care servise în armata turcească sub numele de Muhlis-pașa. Partida națională, adică a celor care voiau unirea, nu se fixase încă, pînă în seara zilei de 3 ianuarie, asupra unei candidaturi; în acea seară, întrunindu-se, se pronunță numele colonelului Alexandru Cuza — fusese înaintat, între timp, în grad —, a cărui demisie, sub Vogoride, făcuse o foarte bună impresie; el fu imediat acceptat de unanimitatea celor de față. Deputații care sprijiniseră pînă atunci pe Grigore Sturdza, văzînd că acesta e respins de la candidatură din cauza rangului pe care-l avusese în armata turcă, se pronunțară și ei tot pentru Cuza. Ceea ce avu drept urmare și adeziunea deputaților care sprijineau pe Mihail Sturdza. Astfel, colonelul Alexandru Cuza fu proclamat, cu unanimitate, domn al Moldovei, în ziua de 5/17 ianuarie 1859.

În Muntenia se vorbea, la început, de Gheorghe Bibescu și de Barbu Știrbey; după alegerea din Moldova, începu să circule însă și numele lui Cuza. Curentul pentru acesta din urmă crescu necontenit și, în ziua alegerii (24 ianuarie/5 februarie), el întruni, într-un mare entuziasm, unanimitatea voturilor. Convenția de la Paris hotărîse să fie cîte un domn în fiecare țară; nu precizase însă că nu poate fi una și aceeași persoană. Prin îndoita alegere a lui Cuza, înaintașii noștri știură deci să împace textul Convenției cu dorința țării întregi. Astfel, lupta pentru unire înregistră un succes hotărîtor.

BIBLIOGRAFIE

Războiul Crimeii și Tratatul de la Paris: Jacques Ancel, *Manuel Historique de la Question d'Orient (1792–1923)*, Paris, 1923, 336 p. in 8°.

Ideea Unirii. Divanurile ad-hoc și Convenția de la Paris: I. Breazu, *Edgar Quinet et les Roumains*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1927, pp. 211–403. W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859. An Episode in diplomatic History*, Cambridge, 1929, IX + 220 p. in 8°; N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853–1857)*, București, 1931, 170 p. in 8°.

Unirea: T. W. Riker, *The making of Roumania, A study of an international problem 1856–1866*, Oxford-London, 1931, VIII + 592 p. in 8°; M. Emerit, *Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union*, București, 1931, 193 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Glasuri din vremea Unirii*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 120–128.

DOMNIA LUI CUZA VODĂ

„Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedecare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui.

(Mesajul prin care Alexandru Cuza deschide sesiunea Camerei, la 4 decembrie 1865)

Începutul domniei lui Cuza. Unirea completă. Austria protestă împotriva actului de la 24 Ianuarie și se gîndea chiar să ocupe țările noastre; din fericire, însă, tocmai atunci izbucni războiul cu Italia și cu aliata acesteia, Franța, și armatele ei fiind învinse, lucrul nu mai avu nici o urmare. Turcii, deși ostili, trebuiră și ei, pînă la sfîrșit, să recunoască faptul împlinit; ei adăugară totuși că o fac numai pentru timpul cît va domni Cuza; așa spuseseră și reprezentanții celorlalte cinci puteri europene, în conferința care se deschise la Paris, la 26 martie (7 aprilie) 1859, îndată după unire. Dezvoltarea ulteri ară a evenimentelor luă însă acestei restricțiuni orice valoare.

Domnia lui Alexandru Cuza a ținut numai șapte ani de zile, dar a fost una din cele mai rodnice ale istoriei noastre. Aceasta se explică mai întîi prin firea domnului, prin însușirile lui; apoi prin faptul că a găsit și un sfetnic de seamă, Mihail Kogălniceanu, care i-a înțeles gândurile și i-a ajutat să le realizeze. Cuza a fost un mare patriot, punînd întotdeauna interesele și nevoile țării mai presus de ale sale, făcînd întotdeauna abstracție de persoana sa. Tot ce era național, tot ce privea neamul, a găsit la el înțelegerea cea mai deplină; de aceea e natural ca el să se fi gândit și la românii din Ardeal, și la aceia din Basarabia, și la aceia din Macedonia.

Complet dezinteresat, ca mulți de altfel din generația lui, Cuza n-a căutat să facă avere, cît a fost domn; chestiunile materiale nu-l preocupau; așa se explică poate și faptul că n-a dat toată atenția laturii financiare, care e un aspect mai puțin luminos al domniei lui. Chipeș, înzestrat cu un deosebit farmec personal, Cuza cîștiga de la început și făcea impresie asupra mulțimii. Avea o inteligență vie și știa să dea întotdeauna, într-o formă aleasă, răspunsul care trebuia. Iubea poporul și a luptat pentru ridicarea lui. A făcut foarte mult pentru țărănime, și n-a uitat nici pe orășeni; adesea, îmbrăcat în haine străine, cutreiera tîrgul spre a-și da seamă, la fața locului, de starea adevărată a lucrurilor și spre a pedepsi pe cei care înșelau sau făceau abuzuri. De aceea a ajuns să fie foarte iubit de masa poporului, care simțea că are în el un apărător.

În prima parte a domniei, Cuza a căutat și a izbutit să întărească și să desăvîrșească unirea. Într-adevăr, cîrmuirea, cu două guverne, cu două adunări, cu două capitale, era greu de dus mai departe. Mijloacele de comunicație erau rudimentare — nu existau căi ferate, multe dintre șosele lăsau de dorit —, apoi sistemul de coordonare al legilor și măsurilor prin Comisia Centrală era greoi,

iar domnul trebuia să-şi împartă veşnic timpul între Bucureşti şi Iaşi. De aceea Cuza, care fusese bine primit de către sultan, cu prilejul vizitei de curtoazie pe care i-o făcuse, în septembrie 1860, stărui pe lîngă acesta să se aprobe unirea completă şi, în cele din urmă, izbuti s-o obţină (noiembrie 1861). Se formă acum un singur guvern, sub preşedinţia lui *Barbu Catargiu*, rămase o singură capitală, la Bucureşti; parlamentul, iarăşi unul singur, îşi deschise şedinţele, în ziua de 24 ianuarie 1862; pe actele interne începu să se scrie „România" în loc de „Principatele Unite" Unirea era acum *completă* şi ea va rămîne *definitivă*.

Secularizarea averilor mănăstireşti. O dată unirea completă realizată, atenţia lui Cuza se întoarse spre problemele interne, dintre care două erau de o însemnătate covîrşitoare: problema averilor mănăstirilor închinate şi problema împroprietăririi ţăranilor.

Mulţi dintre domnii şi boierii noştri închinaseră lăcaşurile ridicate sau înzestrate de ei mănăstirilor de la locurile sfinte (Ierusalim, Muntele Athos, Alexandria, Antiohia etc.). Călugării greci din acele locuri trebuiau aşadar să se îngrijească de zisele lăcaşuri şi să împlinească dorinţele vechilor ctitori. De fapt, însă, ei se mulţumeau numai să încaseze veniturile, foarte mari, ale moşiilor; de rest, n-aveau grijă. Bisericile şi chiliile ajunseseră să se dărăpăneze; slujba se făcea adesea numai în greceşte; dorinţele vechilor ctitori nu se împlineau. De mai multe ori, în cursul veacului al XIX-lea, se încercaseră măsuri de îndreptare; călugării greci erau î să sprijiniţi de ruşi. Astfel, prin Regulamentul organic se prevăzuse că mănăstirile închinate vor contribui cu un sfert din venitul lor la cheltuielile statului; măsura nu se aplică însă, deoarece călugării greci obţinură două păsuiri de cîte 10 ani sub motiv că nu pot plăti. Atît în proclamaţia de la Izlaz cît şi în dorinţele partidei naţionale din Moldova se prevedea secularizarea averilor mănăstireşti, adică luarea lor pe seama statului. Convenţia de la Paris hotărîse, prin articolul 13, să se ajungă la o înţelegere între părţi; Alexandru Cuza, prin guvernul său condus de Mihail Kogălniceanu şi avînd ca ministru de culte pe Alexandru Odobescu, dădu însă o altă soluţie problemei. El aduse anume în Cameră, la 13 decembrie 1863, un proiect de lege prin care se hotăra secularizarea averilor mănăstireşti; în mai puţin de un ceas, după cîteva cuvîntări entuziaste, proiectul fu admis, cu 97 de voturi pentru şi 3 contra.

Prin acest act, intrau în patrimoniul statului, numai în Muntenia, 1 398 021 pogoane de teren cultivabil, din totalul de 10 644 673, aşadar ceva mai puţin de a şaptea parte a suprafeţei arabile.

Călugării greci urmau să primească o indemnizaţie de 38 de milioane lei, care, ulterior, în 1864, fu mărită la 93 de milioane (sau 150 milioane piastri turceşti). Conferinţa ambasadorilor, întrunită la Constantinopol pentru a discuta chestia mănăstirilor închinate, sfătui pe călugării greci să accepte această ultimă sumă, din care Costache Negri, ministrul nostru la Poartă, şi depuse un aconto de 6 milioane lei la o bancă otomană. Oferta noastră fiind respinsă însă, se ajunse la rezultatul că, pînă la urmă, nu mai plătirăm nimic, chestia considerîndu-se închisă.

Pe lîngă bunurile mănăstirilor închinate, se expropriară, în acelaşi timp, şi bunurile vechilor mănăstriri care fuseseră tot timpul conduse de călugări români. Era o nedreptate; s-a reparat în vremea noastră (1937–1938), dîndu-li-se acestor vechi mănăstiri o parte din averi îndărăt.

Tot în domeniul religios, se votă, în 1865, *legea autocefaliei bisericii române*, prin care se hotăra că biserica noastră e de sine stătătoare, că nu mai depinde de patriarhia din Constantinopol.

Împroprietărirea ţăranilor. Lovitura de stat. Dar dacă, în ce priveşte secularizarea, lucrurile merseră uşor, nu tot aşa se întîmplă cu cealaltă mare problemă, a împroprietăririi ţăranilor. Proprietarii de moşii, care aveau foarte mulţi reprezentanţi în Cameră, nu voiau să cedeze; pe de altă parte, trebuia să se dea pămînt ţăranilor, deoarece starea lor era foarte grea. Într-adevăr, în 1862 se votase o lege rurală care prevedea că proprietarul e stăpîn pe moşia lui, iar ţăranul pe munca lui şi că pentru acordarea de pămînt spre lucru, trebuie să se înţeleagă părţile între ele; aceasta însemna însă să fie lăsaţi ţăranii cu totul la bunul plac al proprietarilor. Cuza refuză să sancţioneze această lege şi, în primăvara anului 1864, prim-ministru fiind Mihail Kogălniceanu, se depuse în Cameră un nou proiect, mult mai favorabil.

Mihail Kogălniceanu fusese acuzat în Cameră că instigă pe ţărani, prin nişte circulări pe care le trimisese; la această acuzare, iată ce răspunde el: „Declar cu francheţe că sînt pentru îmbunătăţirea soartei ţăranilor, că în această îmbunătăţire văd fundarea naţionalităţii române. Pînă cînd ţăranii nu vor fi cetăţeni, noi nu vom avea naţie. Da, domnilor! Am vroit să se creeze o aşa stare de lucruri, încît cel de pe urmă ţăran să aibă conştiinţa datoriilor şi a drepturilor lui. Cît timp îl vom lăsa în poziţia în care se găseşte, asuprit, bătut, tratat ca un dobitoc, nelegat către ţară prin nimic, ce sprijin vom putea aştepta de la dînsul în ora pericolului? Este timpul ca, înaintea interesului privat, să gîndim la interesul cel obştesc; ca înainte de a ne ocupa de moşiile cele mici, să ne ocupăm de moşia cea mare, România, cum făceau părinţii noştri. Chestia Orientului este plină de nouri şi de fulgere; trebuie să ne ferim de trăsnetul ce ne ameninţă; însă cu ce să ne ferim? Socotim poate că şi în viitor trebuie să ne mărginim a primi pe cuceritorii noştri cu capetele pe tipsie şi la ducerea lor să-i întovărăşim cu buchete de lăcrămioare? Socot că aceasta nu o mai voim! Ei bine, aceasta va fi, în cîtă vreme ţăranii, greul poporului, nu vor avea interese vitale, materiale, pentru a sări şi a-şi apăra moşia în contra năvălitorilor străini. Două mii de boieri nu fac o naţie: acesta e un adevăr ce nu se poate contesta. Am avut îndrăzneala, în circulările mele, a vorbi ţăranilor de drepturile lor, de demnitatea lor de români; le-am vorbit de gloria strămoşilor lor, de timpurile lui Ştefan cel Mare şi ale lui Mihai Viteazul, cînd şi ţăranul simţea că are o patrie şi, alăturea cu boierul, se bătea pentru apărarea ei."

Se prevedea prin noul proiect să se dea ţăranilor *fruntaşi* (avînd 4 boi) cîte 5 fălci şi jumătate[1], celor *mijlocaşi* (cu 2 boi) cîte 4 fălci, iar celor *pălmaşi* (care

[1] O falce are 3 pogoane sau un hectar şi jumătate.

n-aveau boi) cîte 2 fălci şi jumătate. Acest proiect stîrni discuţii furtunoase; unii proprietari, ca, de exemplu, Constantin Suţu, au mers pînă acolo încît cereau intervenţia armatei turceşti, spre a-i scăpa de o asemenea lege, considerată drept o „nebunie" Se propuse o moţiune de neîncredere, dar, în momentul cînd să se voteze urgenţa ei, Kogălniceanu se sui la tribună şi citi decretul de dizolvare a Camerei (2 mai 1864).

Nici nu se mai putea altfel. Regimul parlamentar se dovedise a funcţiona rău la noi; Camera era un necontenit focar de agitaţie şi de intrigi şi un generator de instabilitate ministerială. În primii doi ani şi jumătate, pînă la unirea completă, se schimbaseră *şapte* guverne în Muntenia şi *opt* în Moldova, iar Camerele, deşi alese pe şapte ani, trebuiseră să fie dizolvate în *două rînduri* (decembrie 1859 şi iunie 1861). În asemenea condiţii, era foarte greu să se realizeze continuitatea necesară operei de guvernare. Pe de altă parte, elementele conservatoare ale Camerei făceau imposibilă votarea legii rurale, de o importanţă covîrşitoare. Cuza trebui deci să recurgă la măsura dizolvării *şi la schimbarea regimului*. Fusese de altfel îndemnat la aceasta nu numai de prim-ministrul în funcţie, de Kogălniceanu, dar şi de fostul prim-ministru, N. Creţulescu, care, în mai 1863, îl îndemnase să ia singur puterea. Aşa şi făcu.

Încă din februarie 1863, *Costache Negri*, trimisul nostru la Poartă şi, prin idealismul, patriotismul şi dezinteresarea sa, unul din bărbaţii cei mai de seamă pe care i-am avut în veacul al XIX-lea, scrisese lui Cuza: „Alteţa voastră avînd dreptul, legalitatea şi puterea, nu veţi lăsa desigur să se producă anarhie şi dezordine prin faptul cîtorva ambiţioşi izolaţi, fără nici un răsunet în ţară".

Prin noua constituţie numită *Statut*, pe care domnul o dădu ţării, iniţiativa legilor se rezerva puterii executive, adică domnului şi guvernului. Se crea un senat ai cărui membri, în afară de cîţiva de drept, erau numiţi de domn; legile, în afară de buget, trebuiau să fie votate şi de senat. Se înfiinţau două colegii electorale; nu puteau fi aleşi decît cetăţenii români avînd 30 de ani împliniţi şi un anumit *cens*, adică un minimum de avere. Supus votului popular, adică *plebiscitului*, Statutul fu aprobat cu o imensă majoritate (683 928 de glasuri pentru, 1 397 contra şi 50 232 abţineri sau absenţi); Sultanul îl ratifică şi el, în urma unei noi vizite a lui Cuza la Constantinopol. Pe temeiul noii constituţii, legea rurală fu promulgată la 14 august 1863 şi împroprietărirea ţăranilor se îndeplini. Ţăranii urmau să plătească, într-un termen de 15 ani, următoarele sume: 1 521 lei şi 10 parale, cei din prima categorie, adică fruntaşii, 1 148 lei mijlocaşii şi 816 lei pălmaşii. Această mare reformă, împreună cu secularizarea averilor mănăstireşti aduseră lui Cuza o popularitate cum nu mai avusese nici un domn mai înainte.

Progrese culturale. Şi în direcţia culturală se făcură paşi însemnaţi înainte. În 1860, se întemeie universitatea din Iaşi cu patru facultăţi; în 1864, cea din Bucureşti, cu trei facultăţi. Tot în 1860, se înfiinţară şi şcolile de bele-arte, precum şi conservatoarele de muzică şi artă dramatică. Gimnaziile din Iaşi şi

Craiova fură transformate în licee cu 7 clase; altele noi se creară la București („Gh. Lazăr"), la Iași („Alexandru cel Bun") și la Ploiești. La Paris erau aproape 500 de studenți români, dintre care 82 bursieri ai statului.

Sub raportul literar, apar acum *Fabulele* lui A. Donici într-o nouă ediție, completă, *Legende noi*, o serie de poezii patriotice — reduse ca valoare poetică însă — ale lui Dimitrie Bolintineanu și excelentul roman *Ciocoii vechi și noi* al lui N. Filimon. Vasile Alecsandri și Grigore Alexandrescu publică noi opere; Papiu Ilarian face să apară o importantă culegere de documente, în trei tomuri, intitulată *Tezaur de monumente istorice*; Bogdan Petriceicu Hasdeu și Alexandru Odobescu își încep activitatea în domeniul istoric și arheologic. În pictură, se remarcă Teodor Aman; la expoziția din 1864, prima de la noi, în afară de tablourile lui, trebuie menționate și acelea ale lui Tătărăscu și E. Crețulescu.

Cuza și românii de peste hotare. O preocupare constantă a lui Cuza au fost românii din afara hotarelor; pentru marele domn, unirea celor două Principate era numai prima fază a unui proces mai larg, la capătul căruia stătea unirea tuturor românilor. În 1859 chiar, vru el să se folosească de războiul ce izbucnise între Austria de o parte, Italia și Franța de cealaltă, spre a ajuta pe frații noștri de peste munți. În acest scop, încheie o convenție — secretă, bineînțeles — cu generalul ungur *Klapka*, prin care se prevedea — în cazul cînd ungurii, revoltîndu-se, se vor despărți de austriaci — *autonomia românilor din Ardeal și cedarea Bucovinei*. Planul nu se realiză însă, deoarece războiul se termină, iar revoluția plănuită nu avu loc.

În 1863, izbucnind o răscoală a polonilor din Rusia, Cuza se gîndi să profite de această împrejurare, spre a relua Basarabia. Ni s-a păstrat cuprinsul scrisorii prin care el oferă împăratului Napoleon al III-lea — despre care se credea, date fiind precedentele cu celelalte naționalități, că va ajuta pe poloni — să lupte cu armata sa alături de forțele franceze împotriva rușilor. Nici acest plan nu avu urmare însă, deoarece Napoleon nu vru să intervină, spre a nu provoca un război european. O mică trupă, alcătuită din poloni emigrați în Turcia, trecu Dunărea în Basarabia, cu gîndul de a înainta spre miazănoapte și a se uni cu conaționalii lor răsculați. Spre a nu ridica asupra noastră pe ruși, Cuza — împotriva convingerilor sale — trebui s-o oprească; aceasta se făcu la *Rânzești* (jud. Cahul), după ce mai întîi, la *Constangalia*, în același județ, avusese loc o scurtă ciocnire.

Nici aromânii, printre care se produce tocmai în vremea aceasta o mișcare de renaștere națională, nu fură uitați. Cuza înființă pentru ei o școală în București, la Sfinții Apostoli; tot în București se tipăriră, în același timp, o serie de lucrări destinate lor: două gramatici — dintre care una de viitorul membru al Academiei, I. C. Massimu —, precum și un abecedar; D. Bolintineanu publică descrierea unei călătorii ce făcuse prin Macedonia.

Abdicarea lui Cuza. Lovitura de stat și legea rurală aduseră lui Cuza și mulți dușmani. Proprietarii erau nemulțumiți; o sumă dintre conducătorii politici, în

special muntenii, acuzau pe domn de dictatură. Se adăugă starea grea a finanțelor: bugetele se soldau cu deficite, lefurile se plăteau cu mari întîrzieri; la 1 noiembrie 1865, erau rămășițe de impozite neîncasate în valoare de 54 milioane lei, adică *a treia parte* din totalul veniturilor anuale ale statului. În sfîrșit, anturajul lui Cuza număra unele persoane a căror moralitate lăsa de dorit. Toate acestea creară o atmosferă grea; în august 1865 — în lipsa domnului, plecat în străinătate să-și îngrijească sănătatea — izbucni chiar o mișcare de stradă în București, cu prilejul căreia Ion Brătianu fu arestat. Se ajunse, în cele din urmă, la un complot în care fu atrasă și o parte din armată, călcîndu-și astfel jurămîntul de credință. În noaptea de 11/23 februarie 1866, conjurații intrară în palat — garda era alături de ei — și siliră pe domn să iscălească abdicarea. A fost aceasta o faptă urîtă, deoarece Cuza declarase în mai multe rînduri — ultima oară chiar în mesajul de deschidere a Camerei, în decembrie (noiembrie stil vechi!) 1865 — că e gata a părăsi tronul de bunăvoie, spre a da putință astfel să se aducă un principe străin.

Iată pasajul respectiv din mesajul de deschidere a Camerei: „Fiți convinși că eu nu aș vrea o putere care nu s-ar întemeia decît pe forță. Fie în capul țării, fie alăturea cu d-voastră, eu voi fi întotdeauna cu țara și pentru țară, fără altă țintă decît voința națională și marile interese ale României. Eu voiesc să fie bine știut că niciodată persoana mea nu va fi o împiedicare la orice eveniment care ar permite de a consolida edificiul politic la a cărui așezare am fost fericit a contribui. În Alexandru Ioan I, domn al României, românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza, care a proclamat, în Adunarea ad-hoc și camera electivă a Moldovei, marile principii ale regenerației României și care, fiind domn al Moldovei, declara oficialmente înaltelor puteri garante, cînd primea coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinței naționale pentru unire, însă numai ca un depozit sacru."

Înfăptuitorul unirii și autorul marilor reforme își petrecu restul zilelor dincolo de hotare. Boala îi curmă zilele la 5 iulie 1873; trupul fu adus în țară și înmormîntat la *Ruginoasa*, moșia sa, în prezența a zeci de mii de țărani veniți de pretutindeni să vadă pentru ultima dată pe cel ce le dăduse pămînt.

Doamna Elena, admirabila soție a lui Cuza, a cărei viață e un model de abnegație și de bunătate, a trăit pînă la 1909, consacrîndu-și timpul operelor de binefacere.

BIBLIOGRAFIE

Începutul domniei. Unirea completă: A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza vodă* (formează vol. XIII–XIV din *Istoria Românilor*, ed. a II-a), București, 1930, 252 + 248 p. in 8°.

Secularizarea averilor mănăstirești: Marin Popescu-Spineni, *Procesul mînăstirilor închinate*, București, 1936, 160 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Costache Negri*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 245–253.

Împroprietărirea țăranilor. Lovitura de stat: Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la libération des terres (1829–1864)*, Paris, 1937, 579 p. in 8°.

Progrese culturale: Marin Popescu-Spineni, *Contribuţiuni la istoria învăţământului superior*, Bucureşti, 1928, 295 p. in 8°; *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional 100 de ani 1835–1935*, Iaşi (1936), 488 p. in 4°.

Cuza şi românii de peste hotare: Gheorghe I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza vodă şi dezvoltarea ideii de unitate naţională*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932) pp. 113–163.

Abdicarea lui Cuza: P. Henry, *L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie des Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, 485 p. in 8°

ROMÂNIA SUB CAROL I

„Zi și noapte m-am gîndit la fericirea României care a ajuns să ocupe acuma o poziție vrednică între statele europene: m-am silit ca simțămîntul religios să fie ridicat și dezvoltat în toate straturile societății și ca fiecare să împlinească datoria sa, având ca țintă numai interesele statului."

(Din *Testamentul Regelui Carol I*)

Alegerea lui Carol I. Constituția din 1866. În urma abdicării lui Cuza, se punea problema aducerii unui principe străin, spre a se împlini astfel dorința exprimată prin divanurile ad-hoc. La început, tronul fu propus contelui de Flandra, fratele regelui Belgiei; el nu primi însă, după sugestia împăratului Napoleon al III-lea. Alegerea se opri atunci asupra lui *Carol de Hohenzollern-Sigmaringen*, în vîrstă de 27 de ani, al doilea fiu al principelui Carol-Anton. Familia noului ales era înrudită cu familia domnitoare a Prusiei; un strămoș — Frederic de Zollern, burggraful de Nürnberg — luptase alături de Mircea cel Bătrîn la Nicopole, în 1396. Napoleon al III-lea se arătă favorabil acestei alegeri; de altfel, principele Carol se și înrudea, prin mama sa, Josefina, cu împăratul Franței. Anglia adoptă aceeași atitudine, Austria, însă, în preajma războiului ei cu Prusia, nu vedea cu ochi buni prezența unui Hohenzollern pe tronul României. De aceea, când, după plebiscitul de la noi, care prin 685 969 voturi — numai 224 au fost contra — aprobase alegerea, principele porni spre țară, călătoria prin Austria se făcu sub un nume și o înfățișare schimbată și cu pașaport elvețian. Ea se isprăvi cu bine în ziua de 8 mai 1866, cînd noul domn — Carol I — ajunse cu vaporul la Turnu-Severin. Drumul spre București se făcu într-un poștalion, cu mare iuțeală; intrarea în capitală avu loc în după-amiaza zilei de 10 mai, în mijlocul unei însuflețiri generale. După depunerea jurământului, principele Carol rosti o scurtă cuvîntare, în care spuse: „Punînd piciorul pe acest pămînt sfînt, am devenit român... Vă aduc o inimă leală, intenții curate, o voință hotărîtă de a face binele, un devotament neprecupețit către noua mea patrie și acel respect neclintit al legilor, pe care-l am de la strămoșii mei. Cetățean astăzi, mîine, dacă va trebui, soldat, voi împărți cu voi soarta cea bună ca și pe cea rea." Era o făgăduială solemnă și un program: ele au fost împlinite pînă la capăt și au asigurat propășirea României moderne.

Curînd după aceea se alcătui *noua constituție* a României, înlocuind *statutul* lui Cuza; ea era imitată după cea belgiană, dar avea și o serie de dispozițiuni care ne aparțin. Era o constituție *liberală*, dînd multe drepturi cetățenilor; ea prevedea însă că nu pot deveni cetățeni români decît creștinii (articolul 7). Legile se votează de către Cameră și Senat; domnul le promulgă, dar poate să exercite și un drept de *veto*. Responsabili de actele de guvernămînt sînt miniștrii și numai ei; persoana domnului nu poate fi pusă în discuție. Noua constituție fu votată cu unanimitate în ziua de 29 iunie (11 iulie) 1866.

Primii cinci ani ai noii domnii au fost anii cei mai dificili din punct de vedere intern. Patimile politice erau vii; ministerele, instabile, durau puțin: în acest interval, s-au schimbat zece guverne și s-au făcut *treizeci* de remanieri. Criticile nu cruțau nici chiar pe domn; presa opoziționistă avea un limbaj violent, excesiv. În 1870 fusese ales ca deputat de Mehedinți — și Camera validă demonstrativ alegerea — fostul domn Alexandru Cuza. Acesta avu însă patriotismul de a nu primi mandatul și refuză să vie în țară. Momentul cel mai critic a fost în ziua de 11 martie 1871, cînd, adînc jignit de o serie de atacuri nedrepte și de o manifestație nesăbuită petrecută în ajun, Carol I vru să abdice; energia lui Lascăr Catargiu, care formă în aceeași zi un guvern durabil, împiedică însă acest act care putea avea consecințe incalculabile asupra viitorului nostru. Cu acest prilej pronunță Lascăr Catargiu istoricile cuvinte: „Aiasta nu se poate, Măria ta!".

Războiul pentru independență. Regatul. Principele Carol avusese de la început gîndul de a scutura suzeranitatea turcească, de a face țara independentă. Prilejul se ivi în 1877, cînd izbucni un nou război între ruși și turci. Creștinii din Peninsula Balcanică se răsculaseră în anii precedenți, dar erau în primejdie să fie striviți de armatele turcești. Atunci rușii interveniră spre a-i apăra și declarară război. Prevăzînd aceasta, noi încheiasem cu ei, după înțelegerea principială de la *Livadia* (Crimeea), o convenție scrisă la București (4/16 aprilie 1877), prin care îngăduiam trecerea trupelor lor prin țară și căpătam asigurarea că, la încheierea păcii, teritoriul nostru nu va suferi nici o micșorare.

Iată cuprinsul articolului II al convenției: „Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul majestății sale imperatorul tutulor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și tractatele existente, *precum și a menține și a apăra integritatea actuală a României*".

Armatele țarului trecură, într-adevăr, peste Dunăre și începură ostilitățile. Turcii ne invitaseră să luptăm alături de ei; văzînd însă că armata noastră nu atacă pe ruși și că, mai mult, am dat acestora drum de trecere pe la noi, începură să ne bombardeze orașele de pe malul Dunării. Drept răspuns, tunurile noastre traseră asupra Vidinului, iar parlamentul, în ședința din 9 mai 1877, proclamă *independența țării*; prim-ministru era *Ion C. Brătianu*.

Armatele țarului înaintară la început repede; în curînd, însă, ele fură oprite la *Plevna*, unde generalul turc *Osman-pașa* repurtă două biruințe, și la pasul *Șipka*, în Balcani. Principele Carol oferise, de la început, guvernului rus ajutorul nostru militar; acesta afirmase atunci că are trupe îndeajuns. După înfrîngerile de la Plevna însă, comandantul forțelor rusești, marele duce Nicolae, ceru *telegrafic*, la 19/31 iulie, sprijinul armatei românești.

Cuprinsul telegramei este următorul: „Prințului Carol al României, la locul unde se găsește cartierul general român. Turcii, îngrămădind cele mai mari mase la Plevna, ne zdrobesc („nous abîment"). Rog a face fuziune, demonstrație și, dacă e posibil, trecerea Dunării pe care tu dorești s-o faci. Între Jiu și Corabia această demonstrație e indispensabilă pentru a facilita mișcările mele. Nicolae."

Fiindcă însă nu se precizau *condiţiile* colaborării armatei noastre, principele Carol nu dădu apelului o urmare *imediată*. Se produseră noi intervenţii ale marelui duce, şi numai după ce, într-o întrevedere cu împăratul Alexandru al II-lea, se oferi principelui nostru comanda supremă asupra tuturor trupelor din faţa Plevnei, se hotărî trecerea Dunării. Ea avu loc în ziua de 20 august, pe un pod de vase, la Siliştioara, lîngă Corabia. La 27 august trupele noastre cuceresc un redan, iar peste alte trei zile, la 30 august, ziua de nume a împăratului, are loc un atac general asupra Plevnei, unde Osman-paşa se întărise puternic. După patru asalturi sîngeroase, în cursul cărora căzură maiorul *Şonţu* şi căpitanul *Valter Mărăcineanu*, ostaşii noştri izbutiră să cucerească reduta *Griviţa*, luînd un steag turcesc şi trei tunuri; pe restul frontului, ruşii fură respinşi. Principele Carol care, apreciind la justa ei valoare puterea adversarului, fusese de la început împotriva unui atac general, pe care-l socotea prematur, izbuti acum să impună punctul său de vedere: Osman-paşa nu putea fi învins decît printr-un asediu în regulă. Se făcu deci acest asediu şi, într-adevăr, el aduse izbînda. După o încercare nereuşită de a rupe cercul care-l strîngea din toate părţile, comandantul turc şi întreaga lui armată se predară (28 nov./10 dec. 1877). S-au mai dat lupte şi la *Rahova* — aci căzură maiorii *Iene* şi *Dimitrie Giurescu* —, precum şi la *Smîrdan*, lîngă Vidin; în amîndouă locurile, ostaşii noştri dovediră de asemenea vitejie. Învinşi şi pe celelalte fronturi de luptă şi văzînd drumul spre Constantinopol deschis, turcii cerură pace. Ea se încheie la *San-Stefano*, o localitate pe ţărmul Mării de Marmara, în februarie 1878, fără participarea noastră. Forma definitivă — mult schimbată în ce priveşte clauzele teritoriale — îi fu dată, însă, prin *tratatul de la Berlin*, semnat la 1/13 iulie 1878, după discuţii la care luară parte reprezentanţii tuturor marilor puteri europene. Rusia, călcînd convenţia încheiată, ne luă cele trei judeţe din Basarabia, pe care le primisem prin tratatul de la Paris şi ne dădu în schimb *Dobrogea* (judeţele Tulcea şi Constanţa). Protestul delegaţilor noştri, Ion Brătianu şi Mihail Kogălniceanu, primiţi la o singură şedinţă, precum şi memoriul pe care-l depuseră nu putură schimba hotărîrea. Independenţa ţării fu recunoscută; trebuirăm însă să modificăm articolul 7 din Constituţie aşa încît, pe viitor, se deschise calea încetăţenirii şi necreştinilor.

Cîştigarea independenţei cu armele, pe cîmpul de luptă, după mai bine de patru sute cincizeci de ani de suzeranitate turcească, însemna pentru ţara noastră un mare pas înainte, un mare spor de putere şi prestigiu. Acest prestigiu se mări în 1881 cînd, la 14/26 martie, fu proclamat *regatul*. În ziua de 10 mai, principele Carol se încoronă ca *rege al României*, cu o coroană făcută din oţelul unuia din tunurile cucerite la Plevna.

Progrese economice şi culturale. Epoca următoare războiului de independenţă a fost o epocă de progres, în multe direcţii. Sub conducerea înţeleaptă a regelui, care era un bun gospodar, ţara înflori şi îşi spori bogăţia. Agricultura luă un avînt remarcabil; începură să se introducă maşini agricole; suprafaţa

însămînţată crescu; Bărăganul deveni un imens lan. Se înfiinţă o *Bancă Naţională* (1880), care avu dreptul să emită hîrtie-monedă; se înfiinţară o sumă de instituţii de credit, mulţumită cărora proprietarii de moşii, negustorii, industriaşii putură găsi, cu o dobîndă mică, banii de care aveau nevoie. Se construi portul Constanţa şi măreţul pod de peste Dunăre; se spori reţeaua de căi ferate, al cărei început data din 1869 (Bucureşti–Giurgiu).

Mai înainte încă, în 1857–1860, o societate engleză construise linia Constanţa-Cernavodă, în vederea exportului de grîne. Linia Suceava-Roman-Iaşi a fost făcută de societatea austriacă Oppenheim; o serie de alte linii principale de către sindicatul german Stroussberg; statul le-a răscumpărat apoi şi a completat reţeaua, legînd toate capitalele de judeţ — cu excepţia Tulcei — prin cale ferată.

În ce priveşte cultura, constatăm de asemenea o înflorire deosebită. Se făcură numeroase şcoli, primare, secundare şi de învăţămînt superior; astfel, în Bucureşti, universităţii i se adăugă facultatea de teologie şi aceea de medicină, avînd şi studenţi străini, veniţi din ţările balcanice; se întemeie, de asemenea, o şcoală superioară de comerţ şi industrie (Academia comercială). Societatea Academică Română, care se ocupa la început numai cu studiul limbii, literaturii şi istoriei noastre, fu transformată în *Academia Română*, avînd trei secţii; ştiinţifică, literară şi istorică. Se înfiinţă Societatea regală de geografie, avînd ca scop cercetarea pămîntului nostru. O sumă de institute ştiinţifice şi de muzee luară naştere acum; numărul cărţilor de tot felul, al revistelor şi al ziarelor crescu mult. La Iaşi se înfiinţase, în 1863, o societate literară numită *Junimea*: conducătorul ei fu *Titu Maiorescu*, care, prin *Criticile* sale, dădu o direcţie nouă literaturii româneşti; din această societate făcură parte cei mai de seamă scriitori ai noştri: genialul poet *Mihai Eminescu*, povestitorul neîntrecut *Ion Creangă* şi admirabilul prozator *Ion L. Caragiale*; o mare parte din operele lor au apărut în *Convorbiri literare*, revista Junimii. Dintre ceilalţi scriitori ai vremii, trebuie pomenit *Bogdan-Petriceicu Hasdeu*, filolog şi istoric de mare talent, *Alexandru Odobescu*, un bun cunoscător al trecutului nostru, un fin literat şi întemeietorul arheologiei române, *Barbu Delavrancea*, prozator şi autor dramatic, poeţii *Alexandru Vlahuţă, Gheorghe Coşbuc, Octavian Goga* şi *Panait Cerna*; în afară de aceştia, au mai fost, însă, o sumă de alţii, ale căror opere îmbogăţesc astăzi literatura română.

Un deosebit avînt luară studiile de caracter naţional, în legătură cu pămîntul, limba, literatura şi trecutul nostru. Întemeietorul şi teoreticianul geografiei româneşti este *S. Mehedinţi*; în domeniul filologiei, trebuie însemnat numele lui *Ovid Densuşianu* şi cel al lui *Sextil Puşcariu*, iar în acela al literaturii noastre vechi, numele lui *Ion Bianu*, bibliotecarul Academiei Române. În istoriografie, după prima generaţie, avînd în fruntea ei pe *Hasdeu* şi *Al. Xenopol* şi numărînd cercetători zeloşi ca *V. A. Urechiă* şi *Gr. Tocilescu*, urmă o a doua, din care au făcut parte *D. Onciul*, cercetătorul epocii vechi, slavistul *Ion Bogdan*, care a editat documentele lui Ştefan cel Mare, arheologul *Vasile Pârvan*, autorul săpăturilor de la Histria şi al *Geticei*, şi istoricul *Constantin Giurescu* ale cărui cercetări privesc cronicile şi instituţiile noastre.

Acestei generații îi aparține și *N. Iorga*, a cărui activitate îmbrățișează un domeniu foarte vast și poartă pecetea unui temperament puternic.

Din punct de vedere artistic, un loc de frunte ocupă *pictorii*, mai ales *Nicolae Grigorescu*, *Andreescu* și *Luchian*, precum și compozitorul *George Enescu*.

Chestia țărănească. Răscoala din 1907. Deși producția agricolă crescuse mult în ultimele decenii (între 1886 și 1906 cu 100%!) și deși prețurile produselor sporiseră considerabil, totuși țărănimea se afla într-o situație grea, avînd un standard de viață foarte coborît. Pricina de căpetenie era *lipsa de pămînt*, repartiția defectuoasă a proprietății: în timp ce 4 171 de proprietăți mari însumau 3 787 192 hectare, 1 015 302 țărani stăpîneau numai 3 319 695 hectare, acestora din urmă revenindu-le, așadar, circa trei hectare de cap. Proprietatea mijlocie (între 10–100 hectare) reprezenta 861 414 hectare[1]. Era, prin urmare, o izbitoare disproporție: peste un milion de țărani stăpîneau *mai puțin pămînt* decît cîteva mii de proprietari mari. Se adăuga apoi sistemul nenorocit al *arendărilor*: foarte mulți latifundiari nu își lucrau direct pămîntul, ci îl dădeau pe mîna arendașilor, în bună parte evrei (43%!), care aveau interesul să scoată cît mai mult de pe moșii. De aici, o exploatare, adesea neomenoasă, a țăranilor, socotindu-li-se ziua de muncă la un preț redus, luîndu-li-se, în schimb, dobînzi cămătărești la avansurile pentru hrană, sporindu-li-se dijma (pînă la una din două!) și, nu arareori, făcîndu-li-se și măsurători nedrepte. Administrația, cointeresată, era de partea arendașilor.

După cîțiva ani de recolte abundente (1902, 1903, 1904, 1906), arenzile moșiilor crescură mult; crescu, în proporție, și exploatarea țărănimii. Nemulțumirea sporind, se ajunse, în martie 1907, la o răscoală. Turburările începură în partea de miazănoapte a Moldovei, unde arendașii evrei erau puternici (numai trustul fraților Fischer exploata, în 1904, moșii și păduri în suprafață de 236 863 hectare sau 2 368 kilometri pătrați, aproape suprafața unui județ întreg!). Din nordul Moldovei, focul se întinse repede și în restul țării, maximum de violență atingîndu-l în județele Vlașca, Teleorman, Olt și Dolj. Multe conace fură prădate și incendiate; în unele locuri se ajunse și la omoruri. Armata trebui să intervină; represiunea, uneori excesivă, înăbuși, e drept răscoala; cîteva mii de țărani însă — numărul lor nu s-a putut preciza — plătiră cu viața încercarea de a-și îmbunătăți soarta. Măsurile de îndreptare care se luară, în cursul aceluiași an — între altele, se înființă o *Casă rurală*, avînd de scop cumpărarea moșiilor de la marii proprietari și revinderea lor țăranilor, în loturi de cîte cinci hectare — nu rezolvă însă problema. Se vedea din ce în ce mai limpede că va fi necesară o nouă împroprietărire în masă, ca la 1864.

Campania din 1913. În anul 1912, statele creștine din Peninsula Balcanică, adică Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegrul, atacă, împreună, Turcia, spre a dezrobi populațiile creștine care locuiau pe pămîntul acesteia. După biruință,

[1] Cifrele privesc anul 1907.

însă, atunci cînd trebuiau împărțite teritoriile cucerite, izbucnesc neînțelegeri, și bulgarii se întorc cu armele împotriva foștilor lor aliați. Aceștia, spre a nu fi zdrobiți, cerură atunci ajutorul României. Armata noastră trecu Dunărea, pe două poduri de vase, la 1 iulie 1913, și înaintă grabnic spre Sofia. O altă parte a ei ocupă ținutul de la miazăzi de hotarul Dobrogei, cu orașele Silistra, Turtucaia, Bazargic și Balcic. Ciocniri cu trupele inamice bulgare n-au fost; la Ferdinandovo, o brigadă întreagă s-a predat fără luptă. Văzînd că orice împotrivire e zadarnică, bulgarii cerură pace. Ea s-a încheiat la București, la 28 iulie/10 august, prim-ministru al nostru fiind *Titu Maiorescu*. Prin această pace, noi obțineam ținutul de la hotarul de miazăzi al Drobrogei (Cadrilaterul), care fu împărțit în două județe: *Durostor*, după vechiul nume al cetății stăpînite odinioară de Mircea cel Bătrîn, și *Caliacra*. Obțineam, de asemenea, unele drepturi în ce privește organizarea școlară și religioasă a românilor macedoneni.

Tratatul de la București, prin care noi sporisem teritoriul țării și făcusem pace în Peninsula Balcanică, a fost *momentul culminant* al domniei regelui Carol I. Împăratul Germaniei îi trimisese, încă din 1909, cea mai înaltă distincție militară: bastonul de mareșal; acum, după campania din Bulgaria, țarul Rusiei făcu același gest și veni chiar să întîlnească pe bătrînul și gloriosul nostru suveran la Constanța (1 iunie 1914).

Moartea regelui Carol. Curînd după aceea, regele Carol I închise ochii (27 septembrie/10 octombrie 1914). Domnise 48 de ani, cea mai lungă domnie din întreaga noastră istorie, și izbutise să ridice România la un loc de cinste între statele europene. A avut simțul datoriei și al onoarei în gradul cel mai înalt, fiind o pildă vie pentru toți supușii săi. A pus totdeauna mai presus de sine *statul*, la a cărui ridicare s-a gîndit necontenit. Era credincios, și această credință l-a ajutat în ceasurile grele, care n-au lipsit, mai ales la începutul domniei. Era gospodar, însușire de seamă, dovedită în toate împrejurările vieții lui, atît ca rege cît și ca om. A fost un adevărat ctitor al României moderne. Firea aleasă a acestui mare rege, însușirile lui deosebite se văd și în *testamentul* său, pe care nimeni nu-l poate citi fără adîncă emoție și respect, testament prin care lasă instituțiilor culturale și de binefacere ale țării o însemnată parte a averii sale (12 milioane lei aur). Purtat pe un afet de tun, trupul său a fost dus la Curtea de Argeș și îngropat în frumoasa biserică a lui Neagoe vodă, restaurată — împreună cu Trei Ierarhi — de dînsul. Alături e mormîntul reginei *Elisabeta*, tovarășa vieții marelui rege, încetată din viață în 1915. Au avut un singur copil, o fetiță, principesa *Maria*, moartă în vîrstă de nici patru ani (1874). De aceea a trebuit ca, printr-o lege specială, moștenitor al tronului să fie proclamat, mai tîrziu (1889), principele *Ferdinand*, nepot de frate al regelui Carol.

BIBLIOGRAFIE

Alegerea lui Carol I. Constituția din 1866: Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, București, 1925, 456 p. in 8° (operă fundamentală); Andrei Rădulescu, *Influența belgiană asupra dreptului român*, în *Mem. Secț. Ist. Rom.*, s. t. XII (1932), pp. 1-26.

Războiul pentru independență. Regatul: General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877–1878*, București, 1926, 171 p. in 8°; N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, 243 p. in 8°; *Universitatea liberă. Războiul neatîrnării 1877–1878.* Conferințe ținute la Ateneul Român, 1927, București, 1927, 245 p. in 8°; Paul Lindenberg, *König Karl von Rumänien*, 2 vol., Berlin, 1923, VIII + 653 și VII + 347 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Trei momente de istorie contemporană*, în volumul *Din trecut*, București, 1942, pp. 129–140.

Progrese economice și culturale: D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1906, 105 p. in 8°; Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*, București, 1906, vol. I, XXXIII + 508 p.; vol. II (anexe), XIV + 623 p. in 4°.

Chestia țărănească. Răscoalele din 1907: Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii?* București, 1908, 699 p. in 8°; G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 à 1915*, Paris, 1928, 443 p. in 8°.

Campania din 1913: Titu Maiorescu, *Încordare politică în intea conflictului cu Bulgari Din însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu* (operă postumă și neterminată), în *Conv. Lit.* LXIV (1931), pp. 53–70, 135–151, 338–349, 448–457, 558–567, 636–654, 746–757, 818–828, 920 934 și LXV (1932), pp. 102–112; General G. A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910–1913*, București, 1936, 384 p. + 11 pl. in 8°.

Moartea regelui Carol: D. Onciul, *Conferință asupra domniei regelui Carol I*, în *Facultatea de filozofie și litere... Comemorarea regelui Carol I*, București, 1914, pp. 17–28; *Regele Carol I † 27 sept. 1914*, în *România Militară*, L (1914), pp. 713–744 (cu testamentul marelui rege).

ROMÂNII DE SUB STĂPÂNIREA STRĂINĂ, PÎNĂ LA RĂZBOIUL ÎNTREGIRII

Înainte de 1918, jumătate din poporul românesc și mai mult de jumătate din pămîntul românesc se aflau sub stăpînire străină.

Românii din Ardeal. Mitropolitul Andrei Șaguna. Am văzut că serviciul pe care l-au adus românii din Ardeal împăratului Austriei în 1848, împotrivindu-se ungurilor cu armele, n-a fost prețuit după cum se cuvenea. Răsplata, deși făgăduită, a întîrziat; a trebuit mai bine de un deceniu și jumătate și multe cereri și reclamații pînă să se facă un început de dreptate. Cel care a stăruit mai puternic a fost episcopul *Andrei Șaguna*. Era de origine român macedonean, dintre macedonenii stabiliți însă de mai multe decenii în Ungaria. S-a născut în 1808, în orașul Miskolcz — tatăl său era negustor — și a învățat carte mai întîi la Pesta, apoi la Vîrșeț, în Banat. Călugărindu-se la vîrsta de 25 de ani, el înaintă repede, prin însușirile sale, și ajunse, în 1848, episcop al românilor ortodocși din Ardeal. În această calitate, prezidă el adunarea de pe Cîmpia Libertății. Șaguna a înaintat mai multe memorii la curtea din Viena, cerînd dreptate pentru ai săi și a făcut repetate călătorii într-acolo. Văzînd însă că ea întîrzie, s-a gîndit să întărească pe românii din Ardeal și pe alte căi decît cele politice și a întemeiat, în acest scop, împreună cu cărturarii Gheorghe Bariț, Timotei Cipariu și Ion Pușcariu, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român* (cunoscută, de obicei, sub numele prescurtat de *Astra*). Această „asociațiune", ale cărei ședințe încep în noiembrie 1861, avea de scop, potrivit statutelor, „înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studii, prin elaborarea și redarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință și arte, și altele asemenea"; ea și-a împlinit menirea și a jucat un rol însemnat în viața sufletească a Ardealului, pînă la războiul de întregire.

În decembrie 1863, curtea de la Viena înalță, în sfîrșit, episcopia ortodoxă de la Sibiu la rangul de „mitropolie a românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria"; se înființară, de asemenea, două episcopii, la *Arad* și la *Caransebeș*. Șaguna, devenit acum mitropolit, hotărî să dea o astfel de organizare bisericii ardelene, încât să facă din ea centrul de rezistență al românilor. Lucrul era de trebuință, deoarece ungurii se aflau atunci în plină ofensivă politică. Ceea ce nu izbutiseră în 1848, pe calea revoluției, sub Kossuth, făceau acum, pe cale pașnică, prin *dualism*. Acest nume înseamnă forma nouă de cîrmuire pe care ungurii izbutiră s-o impună Austriei în 1867, profitînd de starea de slăbiciune în care se afla aceasta, după înfrîngerile din 1859, în războiul cu Italia și Franța, și din 1866, în războiul cu Prusia. Prin dualism, Ungaria devenea, de fapt, inde-

pendentă; atît doar că împăratul Austriei era şi rege al Ungariei şi că armata şi politica externă aveau aceeaşi conducere; încolo, ungurii erau deplini stăpîni (de aceea şi împărăţia se va numi pe viitor *Austro-Ungaria*). În 1865, ei votaseră din nou alipirea Transilvaniei la ţara lor, fără să ţină seamă de protestele românilor şi saşilor, şi voiau acum să impună tuturor naţiunilor celorlalte limba şi cultura maghiară. Răspunsul lui Şaguna fu *Statutul organic* (1868). Prin acest statut, atît alegerea preoţilor, protopopilor, episcopilor şi mitropolitului, cît şi a învăţătorilor, precum şi gospodăria bisericii, în genere, se făcea de către întreg poporul, clerici şi laici la un loc: se crea astfel o legătură foarte strînsă între mulţime şi cîrmuitorii ei sufleteşti. Numărul şcolilor primare crescu; se înfiinţă un liceu şi o şcoală comercială la Braşov şi un liceu la Brad; se reorganiză seminarul din Sibiu, care fu numit *Andreian*, după numele lui Andrei Şaguna. Tot acestui mare ierarh i se datoreşte tipografia din Sibiu (1852) şi ziarul *Telegraful român*. După un sfert de veac de păstorie, în care timp luptase atît de mult pentru ridicarea poporului său, Şaguna închise ochii (1873); mormîntul său se află în satul *Răşinari*.

Cîţiva ani mai tîrziu, în 1881, românii crezură că cel mai bun răspuns la prigonirile ungurilor, care voiau să-i maghiarizeze, este să nu participe deloc la viaţa politică a acestora; ei nu mai trimiseră deci deputaţi în parlamentul din Pesta. Făcură, în schimb, însă, în 1892, o plîngere către împărat în care îi arătau toate suferinţele lor şi cereau măsuri de îndreptare. Această plîngere, numită şi *Memorandum* (înseamnă, pe româneşte: „de ţinut minte"!) provoacă însă furia ungurilor, care, după o parodie de proces (mai 1894) aruncară pe cei ce-l semnaseră şi pe cei ce-l răspîndiseră, în închisoare, sub cuvînt că sînt trădători. În fruntea acestora se aflau *Dr. Ioan Raţiu*, condamnat la 2 ani, *Gheorghe Pop de Băseşti*, care a prezidat la 1918 Adunarea de la Alba Iulia, condamnat la 1 an, şi preotul *Vasile Lucaciu*, condamnat la 5 ani. Textul Memorandumului, înaintat în plic închis şi sigilat împăratului — se refuzase audienţa delegaţiei venite la Viena să-l înmîneze personal —, fu trimis, fără să fie deschis, ministerului ungar, iar acesta, la rîndul său, îl înapoie, aşa cum îl primise, pecetluit, d-rului Ioan Raţiu, la Turda! Toate aceste fapte treziră un puternic ecou dincoace de munţi, unde se înfiinţase, la 24 ianuarie 1891, la Bucureşti, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor (sau, mai pe scurt, *Liga culturală*). Avură loc manifestaţii impunătoare (una de 30 000 de participanţi, în vara anului 1892), oamenii politici dezbătură problema; din cauza situaţiei internaţionale şi a legăturilor pe care statul român era obligat să le aibă cu Austro-Ungaria, nu se putu ajunge însă la acţiuni mai însemnate.

În 1905, românii ardeleni hotărîră să reia lupta politică şi trimiseră în parlamentul maghiar o serie de deputaţi; prigoana ungurească nu încetă însă, şi numai războiul pentru întregirea neamului puse capăt suferinţelor fraţilor noştri.

Românii din Moldova de Sus (Bucovina). Nici stăpînirea austriacă nu se arătă mai bună în Moldova de Sus. După ce puseră mîna, prin vicleşug, pe acest

colț de țară, austriacii îl alipiră la Galiția. Aceasta avu drept urmare așezarea a o sumă de ruteni și de evrei pe pămîntul moldovenesc. Mai ales partea de miazănoapte, dintre Prut și Nistru, fu cotropită: multe sate își pierdură complet vechea populație românească. Austriacii luară apoi pe seama statului imensele averi ale mănăstrilor din Moldova de Sus și constituiră *Fondul religionar*; venitul acestui fond, însă, fu întrebuințat de împărăție după voia ei, adesea chiar *împotriva* intereselor românești. Episcopia de Rădăuți, care data din vremea lui Alexandru cel Bun, fu strămutată la Cernăuți.

O redeșteptare a sentimentului național românesc se produse pe la jumătatea veacului al XIX-lea; contribuiră la aceasta mai ales frații *Hurmuzaki*, în casa cărora aflară adăpost refugiații din Moldova, după revoluția de la 1848; contribui de asemenea cărturarul de origine ardeleană *Aron Pumnul*, elev al Blajului.

În 1871 a avut loc, la Putna, serbarea a patru sute de ani de la înființarea mănăstirii. Se strînseră atunci la mormîntul lui Ștefan cel Mare români din toate părțile; printre ei se afla și Mihai Eminescu; el stăruise și lucrase mult pentru înfăptuirea acestei serbări, care a avut un mare răsunet.

În 1875, austriacii întemeiară o universitate la Cernăuți; cursurile erau însă în limba germană, afară de cîteva de la facultatea de teologie. În genere, românii n-au fost ajutați de stăpînirea austriacă; aceasta a sprijinit mai mult celelalte neamuri, în special pe ruteni.

În timpul războiului din 1914–1918, frații noștri din Moldova de Sus avură mult de suferit de pe urma terorii exercitate de austriaci, care vedeau pretutindeni numai spioni; din fericire, sfîrșitul războiului aduce încetarea stăpînirii străine.

Românii dintre Prut și Nistru (Basarabia). În primele trei decenii care urmară anexării din 1812, Moldova dintre Prut și Nistru se bucură de oarecare libertate; boierimea fu numită în slujbe; în administrație se întrebuința limba românească. Ca și în Bucovina, se întîmplă și aci o revărsare de populație străină; ea se așeză în partea de miazănoapte, dar mai ales în cîmpiile întinse ale Bugeacului, unde fură colonizate tot felul de neamuri, ruși, bulgari, germani, pînă și elvețieni. Veniră, de asemenea, în număr mare, evrei, stabilindu-se în tîrguri și orașe. În schimb, o parte din populația moldovenească fu colonizată, de către guvernul rus, peste Nistru, în Ucraina, ba chiar și mai departe, în Caucaz, și unii tocmai în Extremul Orient, pe malurile fluviului Amur.

De la 1842, începu o acțiune sistematică de rusificare a Moldovei dintre Prut și Nistru; băștinașii nu mai putură ocupa decît slujbe mărunte; școlile, cu excepția cîtorva, la Bălți, Hotin și Chișinău, fură rusești, ba chiar și în biserică se numiră preoți ruși, și slujba începu a fi citită în limba rusă și în veche slavă. Încetul cu încetul, orașele își schimbară înfățișarea etnică, se înstrăinară; satele rămaseră însă tot cele vechi, și cu toate sforțările rușilor, la izbucnirea războiului din 1914, limba românească se vorbea *de trei sferturi* din populația Basarabiei.

Din mijlocul moldovenilor dintre Prut și Nistru, au ieșit cîțiva cărturari de seamă în veacul al XIX-lea; așa a fost *Costache Stamati*, poet și prozator, care

s-a inspirat din poezia noastră populară şi a tradus cel dintîi în româneşte opere din literatura rusească (în special din Puşkin şi Lermontov); aşa a fost *Alexandru Haşdeu* şi mai ales fiul său, *Bogdan Petriceicu*, vestit filolog şi istoric. Merită să fie pomeniţi, de asemenea, *Ioan Hâncu*, autorul unei gramatici şi al unei crestomaţii româneşti (1840), precum şi *I. Doncev* care tipăreşte, în 1865, *Cursul primitiv de limba română*, o carte de citire cuprinzînd, între altele, fabule de Donici şi poezii de Alecsandri şi Bolintineanu. E cea mai bună dintre cărţile de citire şi abecedarele sau „bucoavnele" — relativ numeroase — care au apărut în intervalul 1815–1865.

Revoluţia care zgudui Rusia în 1905, avu urmări şi în ce priveşte Moldova dintre Prut şi Nistru; începură să apară iar cărţi româneşti, cu literă chirilică însă; se tipări şi o gazetă, *Cuvînt moldovenesc*, în jurul căreia se strînseră cîţiva tineri naţionalişti; acum începe să scrie preotul *Alecu Mateevici*, un mare poet, mort de tînăr, pe front, în 1917 Cu puţin înainte de moarte, a alcătuit el o serie întreagă de poezii, între care *Limba noastră*, o adevărată capodoperă, demnă de Eminescu.

Cuvîntul moldovenesc dură puţin însă; ruşii îl suprimară şi reîncepură persecuţiile. Din fericire, războiul din 1914 şi apoi revoluţia aduseră, şi pentru această parte a pămîntului românesc, izbăvirea.

Românii din Peninsula Balcanică. În cursul Evului Mediu şi al vremurilor mai noi, o bună parte din românii Peninsulei Balcanice au dispărut în mijlocul populaţiei înconjurătoare. S-au pierdut astfel românii din partea de apus a peninsulei, cu excepţia fragmentului puţin numeros al istroromânilor; s-au pierdut aceia din Munţii Balcani, din împrejurimile Sofiei, de pe valea Maricei, din Peninsula Calcidică. Grupul care s-a păstrat mai bine este grupul *aromânilor* sau românilor macedoneni, împărţiţi azi între patru ţări deosebite; Grecia, unde sînt cei mai mulţi, Serbia, Albania şi Bulgaria.

De asemenea s-a păstrat şi grupul *românilor timoceni*, în număr de vreo 400 000, formînd o masă compactă pe valea Timocului şi în Craina, în continuitate directă, aşadar, cu românii din stînga Dunării.

În timpul cînd aromânii trăiau cu toţii sub stăpînirea turcească, traiul lor era mai uşor. Se îndeletniceau cu păstoritul şi cărăuşia; erau însă şi negustori foarte pricepuţi şi meşteşugari iscusiţi (mai ales în lucrul argintului). Aveau aşezări bogate; oraşul *Moscopole*, de pildă, ajunsese vestit; se aflau aci zeci de biserici, şcoli, o tipografie; populaţia lui trecea de 50 000 de locuitori.

Deşteptarea conştiinţei naţionale a aromânilor s-a produs pe vremea lui Cuza vodă. Unii dintre revoluţionarii de la 1848 s-au interesat de această ramură îndepărtată a neamului nostru; astfel, Christian Tell a fost în legătură cu arhimandritul *Averchie*, de la muntele Athos, care poate fi socotit, dintre aromâni, ca promotorul redeşteptării lor. Dimitrie Bolintineanu a întreprins o călătorie prin Macedonia şi a povestit-o apoi într-o carte apărută în 1863. Peste doi ani se deschidea în Bucureşti, la Sfinţii Apostoli, sub conducerea filologului

Massim, prima şcoală pentru tinerii aromâni. Primii zece elevi sosiră, sub conducerea lui Averchie; ei deveniră, la rîndul lor, învăţători şi profesori în şcolile din Macedonia, făcute cu voia guvernului turcesc. S-au întemeiat chiar şi şcoli mai înalte, ca, de pildă, gimnaziile din Bitolia şi Ianina şi şcoala comercială din Salonic.

Prin tratatul din Bucureşti, în 1913, noi am obţinut pentru aceşti fraţi ai noştri dreptul de a avea şcoală şi biserică românească; el n-a fost însă pretutindeni respectat şi chiar astăzi nu e aplicat în unele regiuni.

După războiul din 1914–1918, o mică parte dintre aromâni au fost aduşi aci, în ţară, şi colonizaţi în Cadrilater; datoria noastră e să-i aducem pe toţi şi să-i aşezăm în oraşe şi de-a lungul hotarelor, căci altfel, cu timpul, ei vor dispărea, cum au dispărut atîţia fraţi de ai noştri din Peninsula Balcanică.

BIBLIOGRAFIE

Românii din Ardeal. Şaguna: I. Lupaş, *Mitropolitul Andrei Şaguna. Monografie istorică*, ed. a II-a, Sibiu, 1911, 338 p. in 8°; Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu (1828–1902). 50 de ani din luptele naţionale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, 223 p. in 8°

Românii din Moldova de Sus: Teodor Bălan, *Refugiaţi moldoveni în Bucovina 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1928, 148 p. in 8°; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Bucovine à partir de l'annexion autrichienne (1775–1914)*, Bucureşti, 1931, 87 p. in 16°

Românii dintre Prut şi Nistru: Ştefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă*, Chişinău, 1923, II + 344 p. in 8°; Const. C. Giurescu, *Bucoavna basarabeană din 1815*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), pp. 124–128; E. Dvoicenco, *Viaţa şi opera lui C. Stamati, contribuţiuni după izvoare inedite*, Bucureşti, f. a., 167 p. in 8°

Românii din Peninsula Balcanică: N. Iorga, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie etc.)*, Bucureşti, 1914, 67 p. in 8°; Guşu papacostea Goga, *În zilele redeşteptării macedo-române*, Bucureşti, 1928, IV + 144 p. in 8°; Victor Papacostea, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei m nuscrise inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), pp. 383–402 şi II (1932), pp. 59–82.

REGELE FERDINAND I ȘI RĂZBOIUL PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI

„Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie (1 decembrie) 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România."

(Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918)

Regele Ferdinand I. Războiul mondial. În momentul cînd regele Ferdinand s-a suit pe tron (27 sept./10 oct. 1914), Europa era în plin război. El izbucnise din cauza antagonismului dintre interesele economice și politice ale marilor puteri, antagonism care luase, în ultimul deceniu, forme tot mai vizibile. Scînteia care a aprins focul a fost atentatul de la Sarajevo, întîmplat la 28 iunie 1914, în care arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului Austro-Ungariei, și soția au căzut uciși de gloanțele unui tînăr sîrb. Guvernul de la Viena ceruse celui din Belgrad — în urma acestei crime — satisfacție; condițiile sale însemnau însă, de fapt și de drept, desființarea independenței Serbiei. În cazul cînd nu se îndeplineau toate aceste condiții, armata austro-ungară urma să intervină. Rusia, pentru a nu lăsa să fie zdrobit statul slav din Balcani, al cărui protector era, mobiliză; Germania, care credea că a sosit momentul de a-și realiza revendicările sale, îndemnă guvernul de la Viena să nu cedeze și mobiliză și ea. Ceea ce avu drept urmare mobilizarea Franței, apoi a Angliei și izbucnirea războiului. Se formară astfel două grupuri de puteri în luptă: de o parte *Franța, Anglia, Rusia* (Tripla Înțelegere) împreună cu *Belgia* — al cărei teritoriu fusese invadat de armatele germane — și *Serbia*, de partea cealaltă *Germania* și *Austro-Ungaria* (Puterile Centrale). Noi eram legați de acestea din urmă, încă din 1883, printr-un tratat secret de alianță ce fusese determinat de *primejdia rusească*; oamenii noștri politici, întruniți într-un consiliu de coroană încă de către regele Carol I, la 3 august 1914, socotiră însă că nu e cazul să intrăm în luptă alături de ele. Într-adevăr, nu Puterile Centrale fuseseră cele atacate, ci ele atacaseră. De aceea, România păstră, în primii doi ani ai războiului mondial, *neutralitatea armată*, adică, avînd oștirea concentrată, nu merse nici cu unii, nici cu alții. Opinia noastră publică cerea, totuși, să atacăm pe unguri, pentru a dezrobi pe frații din Ardeal; alții, mult mai puțini la număr, doreau războiul împotriva rușilor, spre a lua Basarabia. Între timp, Turcia (23 noiembrie 1914) și apoi Bulgaria (10 septembrie 1915) intrară în luptă alături de Germania, iar Italia (23 mai 1915) alături de Franța.

Regele Ferdinand I, în momentul cînd se suise pe tron, spusese că va fi „bun român", și faptele sale au dovedit-o cu prisosință. El înțelese dorința adîncă a poporului care cerea să trecem Carpații și o urmă; la 14/27 august 1916, noi declararăm război Austro-Ungariei. Șeful guvernului, Ion I. C. Brătianu,

încheiase, cu puţin timp mai înainte, un tratat secret cu puterile Triplei Înţelegeri prin care ni se asigura, la încheierea păcii, Ardealul, Bucovina şi Banatul întreg.

Războiul pentru întregirea neamului. Prima parte. Ostaşii noştri trecură cu mare avînt peste munţi şi ocupară Făgăraşul, Braşovul, secuimea, înaintînd pînă dincolo de Topliţa, pînă aproape de Sighişoara şi pînă la marginea Sibiului; în cîteva săptămîni, a treia parte a Transilvaniei era cucerită. În schimb, însă, la Turtucaia o armată a noastră, rău condusă şi insuficient înarmată, fu copleşită de forţele superioare ale duşmanului şi distrusă. Ruşii, care făgăduiseră să ne trimită forţe îndestulătoare pentru apărarea Dobrogei, nu-şi ţinură cuvîntul, aşa încît trebuirăm să luăm, în acest scop, trupe din Transilvania. Duşmanul fu oprit pe linia *Amzacea-Topraisar*, unde ostaşii noştri luptară cu mare vitejie; el era să fie chiar înconjurat şi sfărîmat, deoarece generalul *Alexandru Averescu* trecuse Dunărea, în spatele lui, pe la *Flămînda*; tocmai atunci, însă, se produse şi atacul trupelor germane în Transilvania. Foarte bine înarmate, cu numeroase mitraliere şi tunuri de toate calibrele, aceste trupe siliră pe ostaşii noştri, în urma unor lupte grele, să se retragă pe linia munţilor. Aci au rezistat mai bine de o lună, respingînd toate atacurile duşmanului; încercările lui de a ne rupe frontul pe valea Trotuşului, la Predeal, la Dragoslavele şi pe valea Jiului dădură greş. Pe valea Jiului, el trebui chiar să se retragă în grabă, pierzînd 27 de tunuri, 55 de mitraliere, mult material de război şi 2 400 de prizonieri. Oraşul Tîrgu-Jiu fu apărat cu acest prilej de populaţie — bătrîni, femei, copii — pînă sosiră trupele noastre.

Văzînd că nu poate răzbi prin munţi, duşmanul îşi spori atunci sforţările pe frontul de sud, în Dobrogea, unde, inferiori numericeşte şi neajutaţi de ruşi, trebuirăm să părăsim Constanţa şi Cernavodă (podul de peste Borcea fu zvîrlit în aer). Urmă apoi, la începutul lui noiembrie, un nou atac al germanilor la Jiu; de data aceasta, ei izbutiră să-şi deschidă cale şi coborîră înspre Craiova. Pe de altă parte, o nouă armată duşmană, sub conducerea vestitului general *Mackensen*, trecu Dunărea pe la Zimnicea. Strînşi între două focuri, noi ne retraserăm spre răsărit; în apropierea Bucureştilor, pe Argeş, avu loc o nouă luptă care, la început, părea că ne va aduce biruinţa — luaserăm un număr însemnat de prizonieri —; ea fu pierdută, însă, pînă la urmă, din cauza nepriceperii unui general, care a şi fost pedepsit pentru aceasta, şi capitala căzu în mîinile duşmanului. Oastea noastră îşi continuă retragerea, distrugînd sondele şi dînd foc rafinăriilor de petrol; în primele zile ale lui ianuarie 1917, frontul se stabiliză în sudul Moldovei, pe linia Siretului şi de-a lungul Dunării şi al braţului Sf. Gheorghe.

În această parte dintîi a campaniei au căzut eroic lt.-colonelul *Poenaru-Bordea*, pe cînd străbătea cu trupele sale trecătoarea Branului, apoi generalul *Praporgescu*, în timpul luptelor de la Olt, şi colonelul *Dragalina*, în urma rănilor căpătate în lupta de la Jiu, cînd au fost respinşi germanii. La Turtucaia, au căzut, făcîndu-şi datoria, mulţi ofiţeri de-ai noştri; printre ei, căpitanul *Feraru*, care a tras cu tunurile pînă cînd duşmanul a năvălit în baterie.

Partea a doua. Biruințele de la Mărăști și Mărășești. După o iarnă grozavă, în care tifosul exantematic se adăugă celorlalte nenorociri ale războiului, oastea noastră se refăcu. Misiunea militară franceză, condusă de generalul *Berthelot*, ne fu de mare ajutor în această privință. Primiserăm arme noi și muniții din Apus; încrederea renăscuse; ofițerii și soldații așteptau ziua să dea iarăși piept cu dușmanul. Ea sosi la 11/24 iulie 1917, cînd armata a doua, sub comanda generalului Averescu, sparse frontul german, la *Mărăști*, în județul Putna și izbuti să ocupe 30 de sate și să ia 3 200 de prizonieri, 40 de tunuri, 52 de mortiere de tranșee și mitraliere și un imens material de război. O dată cu această ofensivă, trebuia să se producă și a doua, pe Siret; aci însă, trupele rusești, sub influența ideilor revoluției care izbucnise la ei în țară cu cîteva luni înainte (martie 1917), nu voiră să mai lupte; astfel, și atacul nostru trebui să se oprească. Se produse, în schimb, un puternic contraatac german; Makensen voia să rupă frontul și să ocupe repede întreaga Moldovă. Luptele cele mai crîncene avură loc la *Mărășești* și culminară în ziua de 6/19 august 1917. Deși mult mai puțini la număr (5 divizii față de cele 12 dușmane) și deși rușii părăsiseră din primul moment tranșeele (numai artileria lor ne-a ajutat întru cîtva), totuși ostașii noștri, conduși cu destoinicie de generalul *Cristescu* mai întîi, de generalul *Eremia Grigorescu* apoi, izbutiră să oprească puhoiul german. În același timp, dușmanul era respins și la *Oituz*, după o serie întreagă de lupte grele. Biruințele de la Mărăști și Mărășești arătară din nou lumii valoarea armatei române, vitejia și spiritul ei de sacrificiu.

Din nefericire, însă, frontul nostru era în strînsă legătură cu acela al rușilor. Iar rușii nu mai voiau să lupte; revoluția, devenită, în octombrie 1917, sub conducerea lui Lenin și Troțki, *revoluție comunistă*, adusese cu ea descompunerea armatei; regimente întregi plecau de pe front; disciplina dispăruse; ofițerii erau degradați sau omorîți. În aceste condiții, rușii încheiară întîi un armistițiu cu Puterile Centrale, iar curînd după aceea, pacea de la *Brest-Litovsk*. Urmarea fu ocuparea Ucrainei, pînă la Odessa, de trupele germane și austriace. Înconjurați din toate părțile, neavînd nici un sprijin de nicăieri, trebuirăm și noi să încetăm războiul. Prin tratatul de la București (condițiile principale fuseseră stabilite la Buftea), semnat la 24 aprilie/7 mai 1918, dar pe care regele Ferdinand nu l-a ratificat niciodată, ni se lua Dobrogea și o fîșie de-a lungul munților, în suprafață de 5 600 de kilometri pătrați, cuprinzînd vîrfurile dominante și 170 de sate cu o populație curat românească de 150 000 de suflete. Totdeodată, ni se impuneau condiții economice foarte grele. Industria, comerțul, finanțele erau supuse controlului german; petrolul intra în mîna lor; șantierele de la Dunăre erau luate cu o chirie infimă pe 99 de ani. Statul român trebui să ia asupra sa și emisiunea de hîrtie-monedă în valoare de 2 miliarde 175 milioane lei aur, pe care o făcuseră germanii în teritoriul ocupat, bonurile de rechiziție ale acestora (un miliard) precum și despăgubirile pentru pagubele și stricăciunile aduse persoanelor și bunurilor (un miliard nouă sute de milioane lei).

Dar acest tratat nu mai avu cînd să fie aplicat, deoarece cumpăna războiului, pe celelalte fronturi de luptă, se aplecă în favoarea aliaţilor noştri. Bulgarii, bătuţi în Macedonia de către generalul Franchet d'Esperey, cerură pace; armata austro-ungară, în descompunere, părăsi frontul italian; cea germană, împinsă necontenit îndărăt, în Franţa, trebui să ceară şi ea încetarea ostilităţilor (29 octombrie/11 noiembrie 1918).

Mobilizată pentru a doua oară (28 octombrie/10 noiembrie) oastea noastră trecu din nou în Ardeal, în timp ce regele Ferdinand şi regina Maria reintrau, în mijlocul unui entuziasm de nedescris, în Bucureştii eliberaţi.

Unirea Basarabiei, a Bucovinei şi a Ardealului. Revoluţia rusească, pe lîngă tot răul pe care ni l-a făcut în timpul războiului, a avut pentru noi, însă, şi o parte foarte bună: a dat putinţă Moldovei dintre Prut şi Nistru să se reîntoarcă la sînul patriei-mume. Pe temeiul principiului ca fiecare popor să hotărască singur asupra soartei lui, se constitui mai întîi o *Republică moldovenească*; la 24 ianuarie 1918, ea se proclamă „slobodă, de sine stătătoare şi neatîrnată", iar la 27 martie/10 aprilie 1918, *Sfatul Ţării*, adică adunarea deputaţilor acestui republici, proclamă alipirea ei pentru totdeauna la regatul României. În fundul prăpastiei în care căzusem (era tocmai vremea cînd se pregătea tratatul de la Bucureşti), unirea Basarabiei fu raza de lumină vestitoare a unor vremuri mai bune.

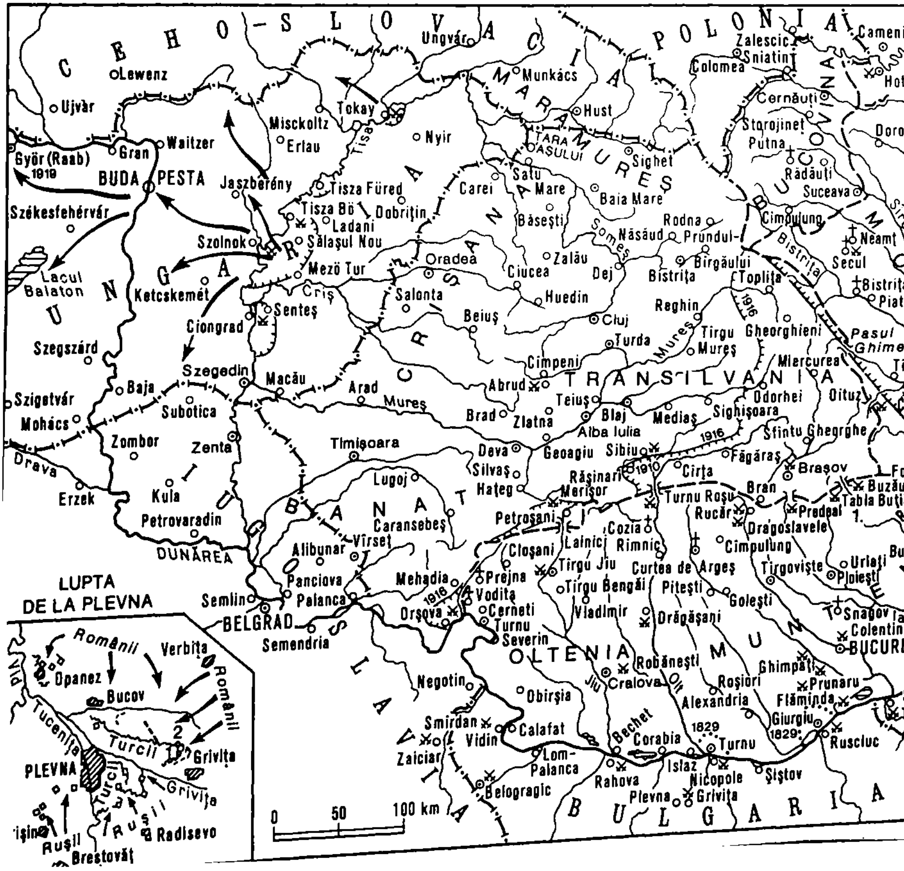
Iată textul rezoluţiei prin care — cu 86 de voturi pentru şi 3 contra Sfatul Ţării hotărî unirea cu Români „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Ţării declară: Republica democratică moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechei Moldove, în puterea dreptului istoric şi dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mamă-sa, România"

Întregirea neamului începu tocmai din latura unde ne aşteptasem mai puţin. În curînd, ea urmă însă de pretutindeni. Într-adevăr, sfîrşitul anului aduse prăbuşirea monarhiei austro-ungare. Pe temeiul aceluiaşi principiu pe care îl aplicaseră fraţii lor dintre Prut şi Nistru, moldovenii din partea de sus a ţării, din Bucovina, se întruniră şi proclamară, la rîndul lor, în ziua de 15/28 noiembrie 1918, „unirea necondiţionată, şi pentru vecie, cu regatul României" Iar trei zile mai tîrziu, la 18 noiembrie/1 decembrie, în cetatea care văzuse pe Mihai Viteazul buruitor şi pe Horia tras pe roată, în *Alba Iulia*, se strînseră reprezentanţii poporului românesc din Transilvania, din Maramureş, din Crişana şi din Banat şi, într-un glas, hotărîră unirea, proclamînd ca rege pe Ferdinand I. Astfel neamul nostru fu iarăşi întreg, la un loc; dreptatea noastră, udată cu sînge şi lacrimi, birui.

Încă la 5/18 octombrie 1918, deputatul ardelean Al. Vaida-Voievod citise în parlamentul din Budapesta o declaraţie prin care anunţa că românii din monarhia habsburgică vor hotărî singuri asupra soartei lor.

Rezoluţia de unire a Bucovinei a fost votată nu numai de reprezentanţii populaţiei româneşti, dar şi de aceia ai populaţiei germane şi polone. De asemenea,

PĂMÎNTUL ROMÂNESC ÎNTRE 1821–1927

rezoluţia de unire a Ardealului votată la Alba Iulia, a fost urmată de o alta, a saşilor, care la Mediaş, la 8 ianuarie 1919, au recunoscut şi ei marele act. Chiar şi populaţia germană de dincolo de hotare, din Bikiş-Ciaba (Ungaria de astăzi) a cerut să fie alipită României.

BIBLIOGRAFIE

Regele Ferdinand I. Războiul pentru întregirea neamului: Const. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea neamului*, ed. a II-a, vol. I–III, Bucureşti, f. a. 504 + 702 + 573 p. in 8°; Const. Kiritzesco, *La Roumanie dans la guerre mondiale 1916–1919*, Paris, 1934, 498 p. in 8°; Marele Stat-Major Român, *România în războiul mondial 1916–1919*, 3 vol. + 3 vol. anexe, Bucureşti, 1936–1941 in 4°; Generalul G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916–1918)*, 4 vol., Bucureşti, 1928–1937, 463+560+648+678 p. in 8°; Mircea Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, pp. 883–936; Colonelul C. Zagoriţ, *Turtukaia*, Ploieşti, 1939, 560 p. in 4°

Unirea Basarabiei, a Bucovinei şi a Ardealului: Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi Documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917–1918*, Bucureşti, 1929, LXXXIX, 314 p. in 8°; Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiemvrie 1918. Studiu şi Documente*, Bucureşti, 1928, 213 p. in 8°; *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918–1928*, vol. I–III, Bucureşti, 1929, XII + 1583 p. in f°

CAMPANIA ÎN UNGARIA. ROMÂNIA DUPĂ RĂZBOIUL MONDIAL, PÎNĂ LA MOARTEA REGELUI FERDINAND

Budapesta a fost ocupată, prin luptă, de ostaşii noştri, în ziua de 3 august 1919: singura capitală a Puterilor Centrale în care a intrat o armată în timpul războiului mondial.

Campania din 1919. Ocuparea Budapestei. Ungurii nu se puteau mîngîia de pierderea ţinuturilor stăpînite atîta vreme; în disperarea lor, dăduseră guvernul pe mîna unui comunist, Béla Kun, şi acesta îşi închipuia că va putea relua cu armele Ardealul. Era îndemnat s-o creadă şi prin faptul că izbutise să înfrîngă unele detaşamente cehoslovace (statul vecin se afla abia la începutul organizării sale); de ce să nu poată fi respinşi şi românii? Atacă deci, la 20 iulie 1919, după o pregătire de artilerie intensă, armata noastră care se afla pe linia Tisei şi izbuti să treacă, în trei locuri, la Tokay, la Szolnok şi la Csongrád, pe malul stîng. Trupele române, comandate de generalul Mărdărescu, se grupară însă, după un plan bine întocmit, şi în ziua de 24 iulie trecură la contraatac. Lovitura principală fu dată în sectorul de mijloc, la Szolnok; ea izbuti pe deplin şi transformă retragerea precipitată a ungurilor în panică: părăsind un important material de război, ei trecură în dezordine îndărăt peste Tisa, zvîrlind, în urma lor, podul în aer. Dar trupele noastre continuă urmărirea pe un nou pod, construit pe malul drept. Ungurii nu-şi mai pot regrupa forţele; lovite din toate părţile şi înconjurate, ele capitulează în ziua de 3 august: 1 245 de ofiţeri, 40 000 de soldaţi, 348 de tunuri, 332 de mitraliere, 52 000 de puşti şi imense cantităţi de muniţii şi materiale cad în mîinile noastre. În aceeaşi zi, un detaşament de 400 de călăreţi, sub comanda colonelului Russescu, intră în Budapesta; a doua zi, la l4 august 1919, grosul trupelor noastre îşi face intrarea în capitala duşmanului învins. Defilarea care a avut loc atunci, pe bulevardul Andrassy şi în piaţa Octogonului, ne-a răscumpărat multe suferinţe şi ne-a umplut de mîndrie sufletele: *Budapesta a fost singura capitală a puterilor centrale în care a intrat, după luptă, o armată, în timpul războiului mondial.*

Înaintînd mai departe, spre apus, trupele noastre ajunseră pînă la Györ (Raab) şi la lacul Balaton; neocupat rămase numai colţul de sud-vest al Ungariei, unde amiralul Horthy începu să strîngă o mică armată spre a avea cu ce menţine, mai tîrziu, ordinea.

Budapesta rămase sub stăpînirea noastră mai bine de trei luni, pînă la 16 noiembrie 1919. Armata română avu o atitudine plină de omenie faţă de populaţie; se împărţiră chiar alimente celor nevoiaşi. Iar rechiziţiile care se făcură nu compensară nici pe departe ceea ce ni se luase printr-o exploatare sistematică, în cei doi ani de ocupaţie a Munteniei şi a Dobrogei.

Iată ce scria, după trei luni de ocupaţie românească, ziarul maghiar *A Társaság*: „Românii au făcut ordine, au împărţit pîine în mod gratuit, aşa încît popularitatea lor a crescut zi de zi... Ocupaţia românească nu a turburat viaţa Budapestei. Dimpotrivă, ei au apărat interesele populaţiei, au sprijinit comerţul şi au garantat siguranţa publică."

Béla Kun, văzînd dezastrul oştirilor sale, fugise în mod ruşinos, în ajunul intrării trupelor noastre în Budapesta. O dată cu el se prăbuşi şi sîngerosul regim bolşevic pe care-l instaurase în Ungaria; comisarii dispărură în străinătate sau fură măcelăriţi; teroarea, căreia îi căzuseră victime sute de nevinovaţi, încetă. *Prin stîrpirea bolşevismului unguresc, noi aduserăm un mare serviciu păcii şi ordinii europene*, ne împlinirăm încă o dată rolul de apărători ai civilizaţiei, pe care l-am avut de atîtea ori în cursul istoriei noastre şi care e una din menirile noastre în această parte a lumii.

Tratatele de pace. Curînd după retragera trupelor româneşti din Budapesta, semnarăm şi tratatele de pace. Cel dintîi fu cu Bulgaria, la *Neuilly* (27 noiembrie 1919): grecii căpătară Tracia, iar sîrbii mici rectificări de frontieră; noi nu cerurăm nimic. Urmă apoi tratatul cu Austria, la *Saint-Germain-en-Laye*, încheiat încă de la 10 septembrie, dar pe care noi, din cauză că ni se impuneau anumite clauze referitoare la minorităţi, clauze pe care le socoteam jignitoare şi care au determinat demisiile succesive ale guvernelor Ion I. C. Brătianu şi general Văitoianu, nu-l semnarăm decît la 9 decembrie, prim-ministru fiind generalul Coandă. Al treilea fu tratatul cu Ungaria, semnat la *Trianon*, la 4 iunie 1920; hotarele acestei ţări fură puse în concordanţă cu cele etnice, curmîndu-se astfel o nedreptate care dura de foarte multă vreme. Teritoriile luate de la Ungaria şi de la Austria se împărţiră între statele succesorale prin tratatul de la *Sèvres*, semnat la 10 august 1920; nouă ne revenea Bucovina, o parte a Maramureşului cu oraşul Sighet, dar fără vechile regiuni româneşti de la nord de Tisa, Transilvania, o parte a Crişanei şi o parte din Banat. Linia de demarcaţie trecea la apus de Satu Mare, Oradea Mare, Salonta, Arad, lăsînd în Ungaria încă 50 000 de fraţi de ai noştri; la sud de Mureş, ea avea o formă mai sinuoasă, lăsînd în Banatul sîrbesc centre importante ca Vîrşetul şi o populaţie românească de 80 000 de suflete. În sfîrşit, printr-un tratat semnat la 28 octombrie 1920, prim-ministru fiind Al. Vaida-Voievod, cele patru mari puteri, Anglia, Franţa, Italia şi Japonia, ne recunoscură dreptul nostru asupra Basarabiei.

Încoronarea regelui Ferdinand şi a reginei Maria. Reformele interne. În felul acesta, după lungi suferinţe şi mari jertfe de sînge, se îndeplini *unirea cea mare*, aceea pe care o realizase, pentru o clipă, Mihai Viteazul, aceea pe care o visaseră Nicolae Bălcescu, Ion Cîmpineanu, Alexandru Cuza şi Kogălniceanu. Regele Ferdinand „cel leal" şi regina Maria fură încoronaţi cu pompă în Alba Iulia, la 15 octombrie 1922, ca suverani ai tuturor românilor.

Se împlini astfel urarea pe care, într-o cuvîntare ținută în București, în 1915, Nicolae Filipescu, pasionatul luptător pentru intrarea în război, o făcuse regelui Ferdinand: „Mărirea pe care ți-o dorim, sire — spunea el atunci —, este să te încoronezi la Alba Iulia ca rege al tuturor românilor sau să mori ca Mihai Viteazul pe cîmpia de la Turda"

Încă înainte de război, în 1914, Partidul Liberal anunțase o nouă împroprietărire a țăranilor; în acest scop avuseseră loc și alegeri pentru modificarea constituției; în timpul luptelor din 1917, regele Ferdinand făgădui în chip solemn că se va da pămînt ostașilor care apărau cu atîta vitejie țara. Îndată ce încetară ostilitățile, se aduse la îndeplinire făgăduiala regală. Prin legea agrară (1920) se expropriе în vechiul regat o suprafață de 2 776 401 hectare din moșiile marii proprietăți și a instituțiilor; legi similare se făcură și pentru Transilvania, Bucovina și Basarabia, în această din urmă provincie, exproprierea avînd un caracter mai radical (maximum de moșie lăsat marelui proprietar era de 100 hectare, iar la cele arendate, 25 hectare). În total se expropriară, în întreaga țară, 6 008 098 hectare, împroprietărindu-se nu numai țăranii noștri, dar și cei unguri, ruteni etc. După reformă, proprietatea mică și mijlocie (sub 100 hectare) reprezintă 18 033 911 hectare adică 89,56% din suprafața agricolă a țării, în timp ce proprietatea peste 100 hectare numai 2 100 750 hectare adică 10,44%. Pămîntul intră deci în mîinile țărănimii, după cum se făgăduise.

A doua reformă fu introducerea *votului universal, egal, direct* și *secret*. În noile împrejurări de după unire, cu o burghezie care, în provinciile alipite mai ales, era de origine străină, menținerea vechiului regim cenzitar ar fi însemnat să se acorde o importanță politică exagerată elementelor neromânești. În sfîrșit, în 1923, se alcătui o *nouă constituție*, care ține seamă de marile schimbări petrecute.

Starea culturală și economică. Sub raportul cultural, se dădu o atenție deosebită învățămîntului. Universitățile din Cluj și Cernăuți fură românizate; se înființară, apoi, o sumă de școli superioare, de caracter teoretic și aplicat, în centrele mai însemnate din provinciile alipite. Învățămîntul secundar și primar se dezvoltă mult, cel dintîi chiar prea mult, numărul liceelor și gimnaziilor sporind peste nevoile reale ale statului și societății. Legea eforiilor școlare, votată în 1918, ministru al instrucțiunii fiind *S. Mehedinți*, și legea similară următoare dădură școlilor posibilitatea să se întrețină și prin contribuția particulară.

Ca un semn de omagiu și de afecțiune a țării pentru regele întregitor, se înființă, în Iașii refugiului, însemnata fundație „Regele Ferdinand I", avînd, între scopurile sale, și promovarea cercetărilor de cunoaștere științifică a României.

În ce privește literatura, e de însemnat înflorirea deosebită a *romanului* cu *Liviu Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu* și *Camil Petrescu*; poezia are în *Tudor Arghezi, Lucian Blaga, V. Voiculescu, I. Pillat* și *Al. Philippide* reprezentanți de mare talent; un povestitor de seamă, știind să evoce minunat pămîn-

tul şi trecutul Moldovei, rămîne *Mihail Sadoveanu*. Dintre revistele literare, *Gândirea*, condusă din 1926 înainte de *Nichifor Crainic*, este, acum, cea mai însemnată.

Sub raportul economic şi financiar, primul deceniu al României întregite se caracterizează prin mari greutăţi, provocate, pe de o parte, de urmările războiului — distrugeri de bogăţii, inflaţie şi nestabilitate monetară, slăbirea simţului etic — şi ale exproprierii, pe de altă parte, de o politică economică nu întotdeauna bine inspirată. Treptat-treptat, însă, situaţia se îmbunătăţi; comunicaţiile se îndreptară; bogăţia începu să sporească.

Moartea regelui Ferdinand. După o domnie de aproape 13 ani, domnie fericită, în timpul căreia a avut loc cea mai însemnată faptă a istoriei noastre, regele Ferdinand închise ochii (20 iulie 1927). Trupul său fu dus la Curtea de Argeş şi îngropat alături de acela al unchiului său, Carol I. Amintirea lui, amintirea acestui mare rege, cu credinţă tare şi cu fire blîndă, un adevărat părinte al patriei, va rămîne vie şi veşnică.

BIBLIOGRAFIE

Campania din 1919. Ocuparea Budapestei: Constantin Kiritzesco, *La Roumanie dans la guerre mondiale 1916–1918*, Paris, 1934, 498 p. in 8°; General g. D. Mărdărescu, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei 1918–1920*, Bucureşti, 1921, 194 p. in 8°.

Tratatele de pace. Încoronarea regelui Ferdinand şi a reginei Maria. Reformele interne: C. Enescu, *Viaţa politică a României sub Ferdinand I*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Bucureşti, 1938, pp. 937–944; C. Garoflid, *Regimul agrar în România*, în *Enciclopedia României*, vol. I, pp. 577–585.

Starea culturală, economică şi literară: S. Mehedinţi, *Şcoala poporului*, Bucureşti, 1918, 96 p. in 8°; B. Munteano, *Littérature roumaine*, Paris, 1938, 332 p. in 8° (operă fundamentală).

Rolul european al poporului român: Const. C. Giurescu, *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Bucureşti, 1941, 26 p. in 8°.

LISTE CRONOLOGICE[1]

Domnii Țării Românești

TIHOMIR (Tohomer) cca 1290 – cca 1310.

IOAN sau IVANCO BASARAB, CEL MARE, fiul lui Tihomir, cca 1310 – m. 1352; ▭ Cîmpulung.

NICOLAE ALEXANDRU, fiul marelui Basarab, 1352 – m. 16 nov. 1364; ▭ Cîmpulung.

VLADISLAV I (Vlaicu vodă), fiul lui Alexandru, 16 nov. 1364 – cca 1377; asociază la domnie pe fratele său Radu I, în 1372; ▭ incert, poate la Tismana sau la Vodița.

RADU I, fiul lui Nicolae Alexandru, cca 1377 – cca 1383; ▭ Biserica domnească din Curtea de Argeș.

DAN I, fiul lui Radu I, cca 1383 – sept., (înainte de 23) 1386; asociază la domnie pe fratele său Mircea cel Bătrîn; ▭ incert.

MIRCEA CEL BĂTRÎN, fiul lui Radu I, 23 sept. 1386 – m. 31 ian. 1418; asociază la domnie pe fiul său Mihail, în 1408; ▭ m-rea Cozia.

VLAD I, filiație incertă, nov. 1394 – ian. 1397, într-o parte a țării; ▭ necunoscut.

MIHAIL I, fiul lui Mircea cel Bătrîn, 31 ian. 1418 – m. aug. 1420, în luptă; ▭ necunoscut.

DAN AL II-LEA, fiul lui Dan I, aug. 1420 – febr.-mart. 1431 (cu scurte întreruperi datorate lui Radu Praznaglava); ▭ necunoscut.

RADU AL II-LEA PRAZNAGLAVA (Chelul sau Pleșuvul), fiul lui Mircea cel Bătrîn, mai-nov. 1421; vara 1423; toamna 1424 (înainte de 10 nov.); mai 1426; ian.-primăvara 1427; ▭ necunoscut.

ALEXANDRU I ALDEA, fiul lui Mircea cel Bătrîn, febr.-mart. 1431 – dec. 1436; ▭ necunoscut.

VLAD DRACUL, fiul lui Mircea cel Bătrîn, dec. 1436 – toamna 1442; primăvara 1443 – după 23 nov., înainte de 4 dec. 1447; ▭ incert, poate la Bălteni, jud. Ilfov.

MIRCEA, fiul lui Vlad Dracul, toamna 1442 – dec. 1442; m. dec. 1447; ▭ necunoscut.

BASARAB AL II-LEA, fiul lui Dan al II-lea, dec. 1442 – primăvara 1443; ▭ necunoscut.

IANCU DE HUNEDOARA, 4 nov. 1447 – înainte de 16 dec. 1447; m. 11 aug. 1456, la Zemun (Iugoslavia); ▭ catedrala catolică din Alba Iulia.

VLADISLAV AL II-LEA, fiul lui Dan al II-lea, dec. 1447 – oct. 1448.

VLAD ȚEPEȘ, fiul lui Vlad Dracul, oct. 1448 – nov. 1448.

VLADISLAV AL II-LEA, nov.-dec. 1448 – 1456, după 15 apr. (înainte de 3 iul.); ▭ m-rea Dealu.

VLAD ȚEPEȘ, după 15 apr. (înainte de 3 iul.) 1456 – finele lui iul. sau începutul lui aug. (înainte de 15) 1462.

RADU CEL FRUMOS, fiul lui Vlad Dracul, finele lui iul. sau începutul lui aug. (înainte

---

[1] Datele însemnate cu cca (circa) sînt aproximative, uneori nici anul nu e sigur; după litera m. urmează data morții, după ▭, locul unde a fost înmormîntat domnul respectiv.

de 15) 1462 ian. 1475 (cu întreruperi); ▭ probabil la m-rea Tînganu (jud. Ilfov), ctitoria sa.

BASARAB CEL BĂTRÎN, zis LAIOTĂ, fiul lui Dan al II-lea, nov. 1473 – dec. 1473; primăvara 1474; ian.1475 nov. (înainte de 8) 1476.

VLAD ȚEPEȘ, nov. (înainte de 8) 1476 – dec. 1476; ▭ m-rea Snagov.

BASARAB LAIOTĂ, dec. 1476 – nov. 1477; ▭ necunoscut.

BASARAB CEL TÎNĂR, zis ȚEPELUȘ, fiul lui Basarab al II-lea, nov. 1477 – sept. 1481.

MIRCEA, fiu al lui Vlad Dracul, 1481 (puțin timp); ▭ necunoscut.

VLAD CĂLUGĂRUL, fiul lui Vlad Dracul, sept. 1481 – nov. (înainte de 16) 1481.

BASARAB CEL TÎNĂR, nov. (înainte de 16) 1481 mart. – apr. 1482; m. la Glogova, ucis de boieri.

VLAD CĂLUGĂRUL, apr. 1482 m. sept. 1495; ▭ m-rea Glavacioc.

RADU CEL MARE, fiul lui Vlad Călugărul, 15 sept. 1495 – m. apr. 1508; ▭ m-rea Dealu.

MIHNEA CEL RĂU, fiul lui Vlad Țepeș, apr. 1508 – oct. 1509; m. 12 mart. 1510, la Sibiu; ▭ bis. sașilor din Sibiu.

MIRCEA, fiul și asociatul la domnie al lui Mihnea cel Rău, oct. (înainte de 29) 1509 – ian. 1510; ▭ necunoscut.

VLAD CEL TÎNĂR sau VLĂDUȚ, fiul lui Vlad Călugărul, febr. 1510 – m. 23 ian. 1512, la București; ▭ m-rea Dealu.

NEAGOE BASARAB, fiul lui Basarab cel Tînăr, 23 ian. 1512 – m. 15 sept. 1521; ▭ m-rea Curtea de Argeș.

TEODOSIE, fiul lui Neagoe Basarab, 15 sept. 1521 – dec. 1521; m. la Constantinopol; ▭ necunoscut.

VLAD (DRAGOMIR CĂLUGĂRUL), filiație necunoscută, oct. 1521 – nov. 1521; m. peste Dunăre, ian. 1522; ▭ necunoscut.

RADU DE LA AFUMAȚI, fiul lui Radu cel Mare, ian.-apr., iun., aug., oct. 1522 – 4 apr. 1523.

VLADISLAV AL III-LEA, nepotul lui Vladislav al II-lea, apr. (după 4) 1523 nov. (înainte de 8) 1523.

RADU BADICA, fiul lui Radu cel Mare, 8 nov. 1523 m. ian. (după 19) 1524; ▭ m-rea Dealu.

RADU DE LA AFUMAȚI, ian. (după 19) 1524 – iun. (înainte de 16) 1524.

VLADISLAV AL III-LEA, 16 iun. 1524 sept. 1524.

RADU DE LA AFUMAȚI, sept. 1524 apr. (înainte de 19) 1525.

VLADISLAV AL III-LEA, 19 apr. 1525 18 aug. 1525.

RADU DE LA AFUMAȚI, aug. (după 18) 1525 – m. 2 ian. 1529, la Cetățuia, Rîmnicu Vîlcea; ▭ m-rea Curtea de Argeș.

MOISE, fiul lui Vladislav al III-lea, ian. (după 2) 1529 iun. (înainte de 4) 1530; m. aug. 1530, la Viișoara; ▭ m-rea Bistrița (jud. Vîlcea).

VLAD ÎNECATUL, fiul lui Vlăduț, iun. (înainte de 4) 1530 – m. sept. (după 18) 1532, ▭ m-rea Dealu.

VLAD VINTILĂ de la Slatina, fiul lui Radu cel Mare, sept. (după 18) 1532 m. iun. (după 10) 1535, lîngă Craiova; ▭ m-rea Menedic (jud. Buzău).

RADU PAISIE (Petru de la Argeș), fiul lui Radu cel Mare, iun. (după 10) 1535 mart. (înainte de 17) 1545; m. în Egipt; ▭ necunoscut.

MIRCEA CIOBANUL, fiul lui Radu cel Mare, ian. 1545 (intră în București la 17 mart. 1545) – 16 nov. 1552.

RADU ILIE (Haidăul), 16 nov. 1552 – (înainte de 11) 1553.

MIRCEA CIOBANUL, mai (înainte de 11) 1553 – 28 febr. 1554 (în mart. pleacă din București).

PĂTRAȘCU CEL BUN, fiul lui Radu Paisie, mart. 1554 – m. 26 dec. 1557; ▭ m-rea Dealu.

MIRCEA CIOBANUL, ian. 1558 – m. 21 sept. 1559; ▭ bis. de la Curtea Veche (București).

PETRU CEL TÎNĂR, fiul lui Mircea Ciobanul, 21 sept. 1559 – iun. (după 8) 1568; m. 19 aug. 1569, la Konieh (Asia Mică); ▭ bis. Schimbării la Faţă, din Konieh.

ALEXANDRU AL II-LEA, fiul lui Mircea (1509 – 1510) şi nepotul lui Mihnea cel Rău, 14 iun. 1568 (intră în Bucureşti la 3 iul.) – 30 apr. 1574.

VINTILĂ, fiul lui Pătraşcu cel Bun, începutul lui mai 1574; a domnit numai patru zile, fiind ucis, în Bucureşti, de boieri; ▭ necunoscut.

ALEXANDRU AL II-LEA, mai 1574 – 1 sept. (după 11) 1577; ▭ m-rea Sf. Troiţă din Bucureşti, numită ulterior Radu Vodă.

MIHNEA TURCITUL, fiul lui Alexandru al II-lea, sept. (după 11) 1577 – iul. 1583[1].

PETRU CERCEL, fiul lui Pătraşcu cel Bun, iul. 1583 (intră în Bucureşti la 29 aug.) – 6 apr. 1585; m. mart. sau apr. 1590, între Constantinopol şi Rhodos; ▭ în mare.

MIHNEA TURCITUL, 6 apr. 1585 – mai (după 19) 1591; m. oct. 1601; ▭ necunoscut.

ILIAŞ, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, domn al Moldovei, mart. 1591 (n-a ajuns în Bucureşti).

RADU, fiul lui Mircea Ciobanul, mart. 1591 – apr. 1591 (n-a ocupat efectiv tronul).

ŞTEFAN SURDUL, fiul lui Ioan Vodă cel Viteaz, mai (după 22) 1591 – iul. (după 15) 1592.

ALEXANDRU CEL RĂU, fiul lui Bogdan Lăpuşneanu, aug. 1592 – sept. 1593.

MIHAI VITEAZUL, filiaţie incertă, oficial fiul lui Pătraşcu cel Bun, sept. 1593 (intră în Bucureşti în oct.) – m. 9 aug. 1601, pe Cîmpia Turzii; ▭ trupul — pe Cîmpia Turzii, capul – în m-rea Dealu.

NICOLAE-PĂTRAŞCU, fiul lui Mihai Viteazul, nov. 1599 – sept. 1600.

SIMION MOGHILĂ (MOVILĂ), boier moldovean, frate cu Ieremia Moghilă, domnul Moldovei, nov. 1600 – iun. (înainte de 26), 1601.

LOCOTENENŢI DOMNEŞTI (iun., înainte de 26 – sept. 1601):

RADU BUZESCU, clucer

STOICA RÎIOŞANUL, postelnic

RADU, postelnic

PREDA BUZESCU, postelnic

STROE BUZESCU, postelnic

ANDRONIC, vistier.

RADU MIHNEA, fiul lui Mihnea Turcitul, sept. 1601 – mart. 1602.

SIMION MOGHILĂ, nov. 1601 – iul. 1602.

RADU ŞERBAN, aug. (înainte de 3) 1602 – dec. 1610.

OCUPAŢIA PRINCIPELUI TRANSILVANIEI GABRIEL BÁTHORY, dec. 1610 – mart. 1611.

RADU MIHNEA, 15 ian. 1611 (la 12 mart. intră în Tîrgovişte) – sfîrşitul lui mai 1611.

RADU ŞERBAN, iun. 1611 – sept. (după 8) 1611; m. 13 mart. 1620, la Viena; ▭ la 16 mart. 1620, în catedrala Sf. Ştefan din Viena; reînhumat, la finele lui nov. sau dec. 1640, la m-rea Comana.

RADU MIHNEA, 12 sept. 1611 – aug. 1616.

GAVRIL MOGHILĂ, aug. 1616 (neconfirmat de turci).

ALEXANDRU ILIAŞ, fiul lui Iliaş, sept. 1616 – mai 1618.

---

[1] În anul 1582, octombrie, s-a introdus în Apusul şi Centrul Europei stilul nou sau calendarul gregorian — de la Papa Grigore al XIII-lea, autorul reformei —, calendar pus în concordanţă cu anul solar; în Muntenia şi în Moldova s-a continuat, însă, cu calendarul iulian sau stilul vechi; dăm, de aceea, lista domnitorilor, în continuare, după acest vechi stil: spre a se obţine data corespunzătoare a stilului nou trebuie adăugate 10 zile pentru intervalul 4 oct. 1582 – 28 februarie 1700; 11 zile pentru intervalul 1 martie 1700 – 28 februarie 1800; 12 zile pentru intervalul 1 martie 1800 – 28 februarie 1900 şi 13 zile pentru intervalul 1 martie 1900 – 1 octombrie 1924, cînd am introdus şi noi, oficial, stilul nou, ziua de 1 octombrie devenind 14 octombrie.

GAVRIL MOGHILĂ, mai (după 14) – iun. (înainte de 2) 1618 - iul. (între 22 și 28) 1620.

RADU MIHNEA, aug. 1620 – aug. (după 14) 1623.

ALEXANDRU COCONUL, fiul lui Radu Mihnea, aug. (după 14) 1623 – nov. (după 3) 1627.

ALEXANDRU ILIAȘ, nov. (după 3) 1627 – oct. (înainte de 15) 1629.

LEON TOMȘA, filiație incertă, se da drept fiul lui Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, oct. (înainte de 15) 1629 – 21 iul. 1632 (cînd e ridicat din București).

RADU ILIAȘ, fiul lui Alexandru Iliaș, iul. (după 21) 1632 – sept. 1632.

MATEI BASARAB, descendent din Craiovești și înrudit cu Neagoe Basarab, sept. 1632 (la 20 intră în București) – m. 9 apr. 1654; ▭ în bis. domnească din Tîrgoviște, reînhumat apoi la m-rea Arnota.

CONSTANTIN ȘERBAN BASARAB, zis Cîrnul, fiul lui Radu Șerban, 9 apr. 1654 – febr. 1658; m. în 1685, între 30 apr. și 27 iun., la Waniowice, în Polonia.

MIHAIL-RADU (MIHNEA AL III-LEA) se da drept fiu al lui Radu Mihnea, 19 ian. 1658 (intră în Tîrgoviște la 24 febr.) – nov. 1659; m. 26 mart. 1660, lîngă Satu Mare.

GHEORGHE GHICA, fost domn al Moldovei, 20 nov. 1659 – 1 sept. 1660.

GRIGORE GHICA, 1 sept. 1660 – nov. (după 27) 1664.

RADU LEON, fiul lui Leon Tomșa, dec. (înainte de 2) 1664 – 3 mart. 1669; m. 1670, la Constantinopol.

ANTONIE VODĂ DIN POPEȘTI, boier muntean, 3 mart. 1669 – febr. (înainte de 12) 1672.

GRIGORE GHICA, febr. (înainte de 12) 1672 – nov. (a doua jumătate) 1673.

GHEORGHE DUCA, fost domn al Moldovei, nov. (a doua jumătate) 1673 – nov. (după 22) 1678.

ȘERBAN CANTACUZINO, nepot de fiică al lui Radu Șerban, nov. (după 22) 1678 (sosește în București la 6 ian. 1679) – m. 28 oct. 1688; ▭ m-rea Cotroceni.

CONSTANTIN BRÎNCOVEANU, nepot de soră al lui Șerban Cantacuzino, 28 oct. 1688 – 24 mart. 1714; m. 15 aug. 1714, la Constantinopol; ▭ m-rea Halchi, la Marea Marmara, reînhumat apoi la m-rea Sf. Gheorghe Nou din București.

ȘTEFAN CANTACUZINO, nepot de frate al lui Șerban Cantacuzino, 25 mart. 1714 – 25 dec. 1715; m. 7 iun. 1716 (la Constantinopol).

NICOLAE MAVROCORDAT, strănepot de soră a lui Alexandru Iliaș, 25 dec. 1715 (la 10 febr. 1716 intră în București) 14 nov. 1716.

IOAN MAVROCORDAT, frate cu Nicolae, 21 nov. 1716 m. 23 febr. 1719; ▭ bis. Sf. Gheorghe Nou din București.

NICOLAE MAVROCORDAT, mart. 1719 – m. 3 sept. 1730; ▭ m-rea Văcărești.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 3 sept. 1730 oct. (după 4) 1730.

MIHAI RACOVIȚĂ, oct. (după 4) 1730 –13 oct. 1731.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, 13 oct. 1731 – 5 apr. 1733.

GRIGORE AL II-LEA GHICA, fostul domn al Moldovei, 5 apr. 1733 – 16 nov. 1735.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, 16 nov. 1735 – sept. (puțin înainte de 5) 1741.

MIHAI RACOVIȚĂ, sept. (puțin înainte de 5) 1741 – iul. 1744.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, iul. 1744 – apr. 1748.

GRIGORE AL II-LEA GHICA, apr. 1748 – m. 23 aug. 1752; ▭ m-rea Pantelimon, lîngă București.

MATEI GHICA, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 24 aug. 1752 (firmanul de numire e din 11 sept.) – 22 iunie 1753.

CONSTANTIN RACOVIȚĂ, fiul lui Mihai Racoviță, 22 iun. 1753 – 8 febr. 1756.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, 9 febr. 1756 – aug. (înainte de 3) 1758.

SCARLAT GHICA, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, aug. (înainte de 3) 1758 – 5 iun. 1761.

CONSTANTIN MAVROCORDAT, 5 iun. 1761 – 9 mart. 1763.

CONSTANTIN RACOVIŢĂ, 9 mart. 1763 – m. 26 ian. 1764.

ŞTEFAN RACOVIŢĂ, fiul lui Mihai Racoviţă, 26 ian. 1764 – 18 aug. 1765 (sosirea firmanului de mazilire în Bucureşti).

SCARLAT GHICA, 18 aug. 1765 – m. 2 dec. 1766; ▭ bis. Sf. Spiridon Nou din Bucureşti.

ALEXANDRU GHICA, fiul lui Scarlat Ghica, 2 dec. 1766 – 17 oct. 1768.

GRIGORE AL III-LEA ALEXANDRU GHICA, nepot de frate lui Grigore al II-lea Ghica, 17 oct. 1768 – 5 nov. 1769.

În timpul războiului ruso-turc din 1768 – 1774, trupele ruseşti au operat pe teritoriul Ţării Româneşti (5 nov. 1769 – 10 iul. 1774, data tratatului de la Kuciuk Kainargi).

MANOLE (EMANUEL) GIANI RUSET, mai 1770 – oct. 1771.

ALEXANDRU IPSILANTI, de origine greacă, 15 sept. 1774 – 4 ian. 1782 (pleacă din Bucureşti la 12 ian.)

NICOLAE CARAGEA, de origine greacă, 4 ian. 1782 – 6 iul. 1783 (sosirea firmanului de mazilire la Bcureşti).

MIHAI SUŢU, înrudit prin mamă cu Mavrocordaţii, 6 iul. 1783 (sosirea firmanului de numire în Bucureşti) – mart. (înainte de 26) 1786.

NICOLAE MAVROGHENI, grec de origine, 26 mart. 1786 – 8 iun. 1790; m. mijlocul lui sept. 1790, la Beala (Bulgaria); ▭ reînhumat la Brusa (Asia Mică), în bis. Sf. Apostoli.

În timpul războiului ruso-austro-turc, din 1787–1792, trupele austriece au operat pe teritoriul Ţării Româneşti (4 nov. 1789 – 24 iulie 1791, data păcii de la Şiştov).

MIHAI SUŢU, mart. 1791 – dec. (spre finele lunii, poate la 30) 1792.

ALEXANDRU MORUZI, fiul lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei, înrudit prin mamă cu Mavrocordaţii, dec. (spre finele lunii, poate la 30) 1792 (intră în Bucureşti la 15 ian.) – 17 aug. 1796.

ALEXANDRU IPSILANTI, 17 aug. 1797 – 28 nov. 1797 (sosirea firmanului de mazilire la Bucureşti).

CONSTANTIN HANGERLIU, grec de origine, 22 nov. 1797 (la 28 nov. sosirea firmanului de numire în Bucureşti) – 30 ian. 1799; m. febr. 1799.

ALEXANDRU MORUZI, 30 ian. 1799 (intră în Bucureşti la 14 mart.) – 8 oct. 1801.

MIHAI SUŢU, 8 oct. 1801 – 10 mai 1802.

CAIMACAM: ALEXANDRU SUŢU, 20 ian. – 18 aug. 1802.

CONSTANTIN IPSILANTI, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 18 aug. 1802 – 12 aug. 1806.

ALEXANDRU SUŢU, 12 aug. 1806 – 1 oct. 1806.

CONSTANTIN IPSILANTI, 3 oct. 1806 (intră în Bucureşti la 15 dec.) – 19 mai 1807 şi 27 iul. 1807 – 16 aug. 1807, sub ocupaţie rusească.

În războiul ruso-turc din 1806–1812 trupele ruseşti au operat pe teritoriul Ţării Româneşti şi al Moldovei, de la 29 nov. 1806 (intrarea oştilor ruse în Iaşi) şi pînă la 16 mai 1812 (data păcii de la Bucureşti). În acest răstimp, notăm administraţia generalului Prozorovski: 16 aug. 1807 – 18 febr. 1808; o căimăcămie, 18 febr. 1808 – 6 sept. 1808; comitetul de cinci, 6 sept. 1808 – mart. 1809; administraţia generalului Engelhardt, mart. 1809 – 16 mai 1812.

IOAN CARAGEA, rudă cu Nicolae Caragea, 27 aug. 1812 – 29 sept. 1818.

ALEXANDRU SUŢU, 4 nov. 1818 – m. noaptea de 18 spre 19 ian. 1821.

SCARLAT CALLIMACHI, fiul lui Alexandru Callimachi, domnul Moldovei, febr.

1821 – iun. 1821 (nu ocupă efectiv tronul); m. 14 oct. 1821, la Constantinopol.

TUDOR VLADIMIRESCU, şeful revoluţiei din 1821, mart. 1821 – m. noaptea de 14 spre 15 mai 1821, la Tîrgovişte. La 16 mai 1821 trupele otomane au intrat în Ţara Românească pentru a reprima Eteria. Ele s-au retras la 9 iun. 1822.

GRIGORE AL IV-LEA GHICA, nepot de frate lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, 30 iun. 1822 – 29 apr. 1828.

În războiul ruso-turc, izbucnit în 1828, trupele ruseşti au operat pe teritoriul Ţării Româneşti şi al Moldovei. S-au retras în apr. 1834. În acest răstimp, administraţia a fost condusă de generalul Pahlen, între 10 febr. 1828 (ordinul de numire) şi nov. 1829, şi de generalul Pavel Kiseleff (nov. 1829 – apr. 1834).

ALEXANDRU GHICA, frate cu Grigore al IV-lea Ghica, apr. 1834 – 7 oct. 1842.

GHEORGHE BIBESCU, boier muntean, 20 dec. 1842 (data alegerii lui) – 13 iun. 1848.

GUVERNUL REVOLUŢIONAR PROVIZORIU, 13 iun. – 28 iul. 1848 (cu scurta intercalare a căimăcămiei reacţionare la 28–30 iun.)

LOCOTENENŢA DOMNEASCĂ (alcătuită din ION HELIADE RĂDULESCU, NICOLAE GOLESCU şi CHRISTIAN TELL), 28 iul. 1848 – 13 sept. 1848.

CĂIMĂCĂMIA LUI CONSTANTIN CANTACUZINO, 13 sept. 1848 – iun. 1849.

BARBU ŞTIRBEI, frate cu Gheorghe Bibescu, 16 iun. 1849 – 17 oct. 1853.

În timpul războiului Crimeii, trupele ruseşti au operat în Ţara Românească şi Moldova între 17 oct. 1853 şi 19 iul. 1854 (Budberg — preşedinte al divanului, Kalinski — vicepreşedinte); au fost urmate de armatele otomane conduse de Halil paşa şi Derviş paşa (27 iul. – aug. 1854) şi de cele austriece (7 aug. 1854 – 13 mart. 1856).

BARBU ŞTIRBEI, sub ocupaţie austriacă, 23 sept. 1854 – 13 mart. 1856; apoi singur, pînă la 25 iun. 1856.

CĂIMĂCĂMIA LUI ALEXANDRU GHICA, fostul domn, 17 iul. 1856 – 18 oct. 1858.

CĂIMĂCĂMIA DE TREI: EMANOIL BĂLEANU, IOAN MANU şi IOAN AL. FILIPESCU, 18 oct. 1858 – 24 ian. 1859.

ALEXANDRU IOAN CUZA, ales la 24 ian. 1859.

Domnii Moldovei

DRAGOŞ, cca 1352 – cca 1353; ▭ incert.

SAS, fiul lui Dragoş, cca 1354 – cca 1358; ▭ incert.

BALC, fiul lui Sas, 1359; ▭ incert.

BOGDAN I, fost voievod al Maramureşului, cca 1359 – 1365; ▭ Rădăuţi.

LAŢCO, fiul lui Bogdan, cca 1365 – 1373; ▭ Rădăuţi.

COSTEA, căsătorit, probabil, cu Muşata, fiica sau nepoata lui Bogdan I, cca 1373 – cca 1375; ▭ incert.

PETRU AL MUŞATEI, cca 1375 – 1391; ▭ probabil la m-rea Neamţ.

ROMAN I, fiul Muşatei şi frate cu Petru, cca 1391 – cca 1394; ▭ Rădăuţi

ŞTEFAN I, frate sau nepot al lui Petru şi Roman I, cca 1394 – 1399 (m., poate, în lupta de la Worskla, 12 aug. 1399), ▭ Rădăuţi.

IUGA ZIS OLOGUL, filiaţie incertă, 1399 aug. (după 12) – 1400 (înainte de 11 febr.); ▭ necunoscut.

ALEXANDRU CEL BUN, fiul lui Roman I, 11 febr. 1400 – m. 1 ian. 1432; ▭ m-rea Bistriţa din ţinutul Neamţ.

ILIAŞ, fiul lui Alexandru cel Bun, 1 ian. 1432 – nov. (înainte de 3) 1433; ▭ necunoscut.

ŞTEFAN AL II-LEA, fiul lui Alexandru cel Bun, nov. (înainte de 3) 1433 – aug. (înainte de 26) 1435.

ILIAŞ şi ŞTEFAN AL II-LEA, împreună, aug. (înainte de 26) 1435 – dec. 1442.

ŞTEFAN AL II-LEA, dec. 1442 – apr. (înainte de 26) 1444.

ŞTEFAN AL II-LEA şi PETRU AL II-LEA, fiul lui Alexandru cel Bun, împreună, 26 apr. 1444 – apr. (după 5) 1445.

ŞTEFAN AL II-LEA, 1445 (înainte de 15 iul.) – m. 13 iul. 1447; ▭ m-rea Neamţ.

PETRU AL II-LEA şi ROMAN AL II-LEA, fiul lui Ilias, împreună, 13 iul. 1447 – sept. (după 15) 1447.

ROMAN AL II-LEA, sept. (după 15) 1447 – 23 febr. 1448; m. 2 iul. 1448, otrăvit; ▭ m-rea Bistriţa din ţinutul Neamţ.

PETRU AL II-LEA, 1448 (după 23 febr.) – mart. (înainte de 23) 1449; ▭ necunoscut.

CIUBĂR, domnie şi filiaţie incertă, iarna 1448 – 1449; ▭ necunoscut.

ALEXĂNDREL, fiul lui Ilias, zis şi OLEHNO, febr. (înainte de 21) 1449 – 12 oct. 1449.

BOGDAN AL II-LEA, fiul lui Alexandru cel Bun, 12 oct. 1449 – oct. (după 17) 1451, ucis de fratele Petru Aron, la Răuseni; ▭ Rădăuţi.

PETRU ARON, fiu al lui Alexandru cel Bun, oct. (după 17) 1451 – febr. (înainte de 24) 1452.

ALEXĂNDREL, febr. (înainte de 24) 1452 – între ian. şi 24 aug. 1454.

PETRU ARON, 1454 aug. (înainte de 25) – 1455 febr. (înainte de 8).

ALEXĂNDREL, 1455 febr. (înainte de 8) – 25 mai 1455; ▭ probabil la Cetatea Albă.

PETRU ARON, 25 mai 1455 – 14 apr. 1457; m. 1469; ▭ necunoscut.

ŞTEFAN CEL MARE, fiul lui Bogdan al II-lea, 14 apr. 1457 – m. 2 iul. 1504; ▭ m-rea Putna.

BOGDAN AL III-LEA, cel „Orb", fiul lui Ştefan cel Mare, 2 iul. 1504 – 20 apr. 1517; ▭ m-rea Putna.

ŞTEFĂNIŢĂ, fiul lui Bogdan al III-lea, 20 apr. 1517 – m. 14 ian. 1527; ▭ m-rea Putna.

PETRU RAREŞ, fiul lui Ştefan cel Mare, ian. (după 14) 1527 – 18 sept. 1538.

ŞTEFAN LĂCUSTĂ, fiul lui Ştefan cel Mare, 18 sept. 1538 – dec. 1540; ▭ necunoscut.

ALEXANDRU CORNEA, fiul lui Bogdan al III-lea, dec. 1540 – febr. 1541; ▭ necunoscut.

PETRU RAREŞ, febr. 1541 – m. 3 sept. 1546; ▭ m-rea Pobrata.

ILIAŞ, fiul lui Petru Rareş, 3 sept. 1546 – 11 iun. 1551; m. începutul lui ian. 1562, la Alep; ▭ necunoscut.

ŞTEFAN, fiul lui Petru Rareş, 11 iun. 1551 – m. 1 sept. 1552, la Ţuţora; ▭ m-rea Pobrata.

IOAN JOLDEA, boier moldovean, sept. 1552; ▭ necunoscut.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU, fiul lui Bogdan al III-lea, finele lui sept. 1552 – 18 nov. 1561.

DESPOT VODĂ (Heraclidul), grec de origine, 18 nov. 1561 – m. 6 nov. 1563; ▭ necunoscut.

ŞTEFAN TOMŞA, boier moldovean, 8 sau 10 aug. 1563 – mart. 1564; m. în primele zile din mai 1564 la L'vov; ▭ bis. ortodoxă Sf. Maria, din L'vov.

ALEXANDRU LĂPUŞNEANU, 24 oct. 1563, ocupă scaunul în mart. 1564 – mart. (între 5 şi 6) 1568, apoi călugărit; m. 5 mai 1568; ▭ m-rea Slatina.

BOGDAN LĂPUŞNEANU, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, mart. (între 5 şi 16) 1568 – febr. 1572; m. la Moscova.

ION VODĂ CEL VITEAZ, fiul lui Ştefăniţă, febr. 1572 – m. 13 sau 14 iun. 1574 la Roşcani; ▭ necunoscut.

PETRU ŞCHIOPUL, frate cu Alexandru al II-lea, domnul muntean, 13 sau 14 iun. 1574 – 23 nov. 1577.

IOAN POTCOAVĂ, filiaţie incertă (îşi zicea frate lui Ion vodă cel Viteaz), nov. (după 23) 1577 – dec. (după 28) 1577; m. 16 iun. 1578, la L'vov; ▭ în bis. rusească di L'vov.

PETRU ŞCHIOPUL, ian. 1578 – 21 nov. 1579 (ordinul de mazilire a sosit în Iaşi la 2 dec.).

IANCU SASUL, fiul lui Petru Rareş, 21 nov. 1579 – sept. (după 2) 1582; m. 28 sept. 1582, la L'vov; ▭ într-un cimitir de la marginea L'vovului.

PETRU ŞCHIOPUL, sept. (după 2) 1582 (la 27 oct. intră în Iaşi) – 19 aug. 1591; m. 1 iul. 1594, în castelul Zimmerlehen (Tirol); ▭ într-o capelă, lîngă biserica Franciscanilor din Bolzano (Tirol); la 18 dec. 1589, turcii numesc ca domn pe Ştefan, fiul de 5 ani al lui Petru Şchiopul; de fapt, a domnit tot tatăl său.

ARON TIRANUL („cel Cumplit"), fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, sept. 1591 – iun. 1592.

ALEXANDRU CEL RĂU, iun. 1592 (n-a domnit efectiv, fiind transferat între timp în Muntenia).

PETRU CAZACUL, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, aug. 1592 – 24 oct. 1592.

ARON TIRANUL, 18 sept. 1592 – 24 apr. 1595; m. iun. 1597, la Vinţul de Jos (jud. Alba); ▭ bis. lui Mihai Viteazul din Alba Iulia.

ŞTEFAN RĂZVAN, filiaţie necunoscută, 24 apr. 1595 – aug. 1595; m. la Areni, lîngă Suceava.

IEREMIA MOGHILĂ, aug. 1595 – mai (înainte de 27) 1600.

MIHAI VITEAZUL, mai (înainte de 27) 1600 – sept. 1600.

LOCOTENENŢI DOMNEŞTI:
- Udrea hatman, iun. 1600;
- Andronic vistier
- Sava armaş
- Negru spătar
- Marcu vodă, iul. 1600;
- Preda Buzescu.

IEREMIA MOGHILĂ, sept. 1600 – m. 30 iun. 1606; ▭ m-rea Suceviţa.

SIMION MOGHILĂ, 30 iun. 1606 – 14 sept. 1607; ▭ m-rea Suceviţa.

MIHAIL MOGHILĂ, fiul lui Simion, 14 sept. 1607 – oct. 1607; nov. (înainte de 16) 1608 – dec. (înainte de 9); m. 27 ian. 1608; ▭ m-rea Dealu, în Muntenia.

CONSTANTIN MOGHILĂ, fiul lui Ieremia, nov. (înainte de 27) 1607; 6 dec. 1607 18 dec. 1611; m. iulie 1612, înecat în Nipru.

ŞTEFAN AL II-LEA TOMŞA, boier moldovean, se dădea drept fiu al lui Ştefan Tomşa, cel din 1563; dec. (după 18) 1611 – 20 nov. 1615.

ALEXANDRU MOGHILĂ, fiul lui Ieremia Moghilă, 21 nov. 1615 – 24 iul. 1616.

RADU MIHNEA, fost domn în Ţara Românească, 24 iul. 1616 – febr. (după 9) 1619.

GASPAR GRATIANI, de origine morlac sau maurovlah, febr. (după 9) 1620 – m. 10 sept. 1620; ▭ necunoscut.

ALEXANDRU ILIAŞ, 10 sept. 1620 oct. 1621.

ŞTEFAN AL II-LEA TOMŞA, oct. (înainte de 17) 1621 – aug. (după 4) 1623.

RADU MIHNEA, aug. (după 4) 1623 – m. ian. (după 20) 1626; ▭ m-rea Radu Vodă (Bucureşti).

MIRON BARNOWSKI-MOGHILĂ, boier moldovean, înrudit cu Movileştii, ian. (după 20) 1626 – 30 aug. 1629 (mazilit de turci înainte de 15 iul.).

ALEXANDRU COCONUL, iul (înainte de 15) 1629 – 29 apr. 1630; m. 26 iun. 1632, la Constantinopol.

MOISE MOGHILĂ, fiul lui Simion Moghilă, 29 apr. 1630 – dec. (după 5) 1631.

ALEXANDRU ILIAŞ, dec. (după 5) 1631 – apr. 1633.

MIRON BARNOWSKI-MOGHILĂ, apr. 1633 – m. 22 iun. 1633, la Constantinopol.

MOISE MOGHILĂ, 25 iun. 1633 – mart. (înainte de 30) 1634.

VASILE LUPU, boier moldovean, de origine albaneză, mart. (înainte de 30) 1634 (la 27 apr. — instalarea la Iaşi) – 3 apr. 1653.

GHEORGHE ŞTEFAN, boier moldovean, 3 apr. 1653 – 28 apr. 1653.

VASILE LUPU, 28 apr. 1653 – 8 iul. 1653; m. finele lui mart. 1661, la Constantinopol; ▭ m-rea Trei Ierarhi (Iaşi).

GHEORGHE ȘTEFAN, 8 iul. 1653 – 3 mart. 1658; m. 1668 (după 11 ian.) la Stettin; ▭ m-rea Cașin (jud. Bacău).

GHEORGHE GHICA, 3 mart. 1658 – 2 nov. 1659.

CONSTANTIN ȘERBAN BASARAB, 2 nov. -21 nov. 1659

ȘTEFĂNIȚĂ LUPU, fiul lui Vasile Lupu, 21 nov. 1659 17 ian. 1661.

CONSTANTIN ȘERBAN BASARAB, 17 ian. 1661 febr. (înainte de 17) 1661.

ȘTEFĂNIȚĂ LUPU, febr. (înainte de 17) 1661 m. 19 sept. 1661; ▭ m-rea Trei Ierarhi (Iași).

EUSTRATIE DABIJA, boier moldovean, sept. (după 19) 1661 – m. 11 sept. 1665; ▭ m-rea Bîrnova.

GHEORGHE DUCA, boier moldovean, de origine grec, ginere al doamnei lui Eustratie Dabija, sept. (după 11) 1665 – mai (după 21) 1666.

ILIAȘ ALEXANDRU, fiul lui Alexandru Iliaș, mai (după 21) 1666 – nov. (după 8) 1668.

GHEORGHE DUCA, nov. (după 8) 1668 – 10 aug. 1672.

ȘTEFAN PETRICEICU, boier moldovean, 10 aug. 1672 nov. 1673.

DUMITRAȘCU CANTACUZINO, din Cantacuzinii de la Constantinopol, nov. 1673.

ȘTEFAN PETRICEICU, dec. 1673 – febr. (după 22) 1674.

DUMITRAȘCU CANTACUZINO, febr. 1674 – nov. (înainte de 10) 1675.

ANTONIE RUSET, boier moldovean de origine greacă, 10 nov. 1675 – nov. 1678.

GHEORGHE DUCA, nov. (după 28) 1678 – 25 dec. 1683; m. 31 mart. 1684, la L'vov.

ȘTEFAN PETRICEICU, 25 dec. 1683 – mart. 1684.

DUMITRAȘCU CANTACUZINO, 29 ian. 1684 (numirea) – 15 iun. 1685; m. la Constantinopol.

CONSTANTIN CANTEMIR, 15 iun. 1685 – m. 18 mart. 1693; ▭ m-rea Miera, la rîul Milcov.

DIMITRIE CANTEMIR, fiul lui Constantin Cantemir, 19 mart. 1693 – 8 apr. 1693.

CONST. DUCA (DUCULEȚ), fiul lui Gheorghe Duca, 8 apr. 1693 – 8 dec. 1695.

ANTIOH CANTEMIR, fiul lui Constantin Cantemir, 8 dec. 1695 – 14 sept. 1700.

CONSTANTIN DUCA, 14 sept. 1700 – 15 iun. 1703.

CĂIMĂCĂNIA LUI IOAN BUHUȘ, mare logofăt, 15 iun. 1703 – sept. 1703.

MIHAI RACOVIȚĂ, boier moldovean, sept. 1703 – 12 febr. 1705

ANTIOH CANTEMIR, 12 febr. 1705 – 20 iul. 1707.

MIHAI RACOVIȚĂ, 20 iul. 1707 – 17 oct. 1709.

CĂIMĂCĂMIA LUI IOAN BUHUȘ, mare logofăt, 17 oct. 1709 – 25 ian. 1710.

NICOLAE MAVROCORDAT, strănepot de soră al lui Alexandru Iliaș, 6 nov. 1709 (intră în Iași la 25 ian. 1710) – 23 nov. 1710 (sosirea firmanului de mazilire î Iași).

DIMITRIE CANTEMIR, 18 nov. 1710 – 11 iul. 1711 (pleacă din Iași în Rusia la 16 iul.); m. 21 aug. 1723 la Dimitrovca (Rusia); ▭ în „biserica de jos" a m-rii grecești din Moscova; reînhumat la Trei Ierarhi (Iași), 1935.

CĂIMĂCĂMIA LUI LUPU COSTACHI vornic, MAXUT postelnic și ANTIOH JORA hatman, 1 aug. 1711 – 9 sept. 1711.

CĂIMĂCĂMIA LUI GHEORGHE APOSTOL biv vel vistier, 10 sept. 1711 – 26 sept. 1711.

NICOLAE MAVROCORDAT, 26 sept. 1711 (intră în Iași la 8 nov.) – 25 dec. 1715.

CAIMACAM: IOAN MAVROCORDAT dragoman, 26 sept. – 8 nov. 1711.

MIHAI RACOVIȚĂ, nepot de vară al lui Șerban Cantacuzino, 25 dec. 1715 – 25 sept. 1726 (sosirea firmanului de mazilire în Iași).

GRIGORE AL II-LEA GHICA, nepot de fiu al lui Grigore Ghica, fostul domn, 26 sept. 1726 – 5 apr. 1733 (firmanul de strămutare

în Țara Românească sosește în Iași la 13 apr.; la 23 apr. domnul părăsește Iașii).
CONSTANTIN MAVROCORDAT, 5 apr. 1733 – 16 nov. 1735.
GRIGORE AL II-LEA GHICA, 16 nov. 1735 – 3 sept. 1739.
În timpul războiului austro-ruso-turc din 1736–1739, trupele rusești au operat pe teritoriul Moldovei sub conducerea generalului Münich (3 sept. – oct. 1739).
GRIGORE AL II-LEA GHICA, oct. 1739 – 13 sept. 1741 (sosirea firmanului de mazilire în Iași).
CONSTANTIN MAVROCORDAT, sept. (înainte de 3) 1741 – 20 iul. 1743 (sosirea firmanului de mazilire în Iași).
IOAN MAVROCORDAT, fiul lui Nicolae Mavrocordat, 20 iul. 1743 – mai 1747.
GRIGORE AL II-LEA GHICA, mai 1747 apr. 1748.
CONSTANTIN MAVROCORDAT, apr. 1748 – 20 aug. 1749.
CONSTANTIN RACOVIȚĂ, 20 aug. 1749 – 22 iun. 1753.
MATEI GHICA, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 22 iun. 1753 – 8 febr. 1756.
CONSTANTIN RACOVIȚĂ, 8 febr. 1756 – 2 mart. 1757.
SCARLAT GHICA, fiul lui Grigore al II-lea Ghica, 2 mart. 1757 – aug. (înainte de 3) 1758.
IOAN TEODOR CALLIMACHI, de origine moldoveană: Călmașul, aug. (înainte de 3) 1758 – mai (înainte de 28) 1761.
GRIGORE CALLIMACHI, fiul lui Ioan Teodor Callimachi, mai (înainte de 28) 1761 – 18 mart. 1764.
GRIGORE AL III-LEA GHICA, nepot de frate al lui Grigore al II-lea Ghica, 18 mart. 1764 – 23 ian. 1767.
GRIGORE CALLIMACHI, 23 ian. 1767 – 3 iun. 1769; m. 28 aug. 1769, la Constantinopol.
CONSTANTIN MAVROCORDAT, 18 iun. 1769 – m. 4 dec. 1769.
În războiul ruso-turc din 1768–1774, trupele rusești au operat pe teritoriul Moldovei (27 sept. 1769 – sept. 1774).
GRIGORE AL III-LEA ALEXANDRU GHICA, sept. 1774 (sosirea firmanului de numire la Iași, la 28 sept.) – m. 1 oct. 1777; ▭ bis. Sf. Spiridon (Iași).
CONSTANTIN MORUZI, de origine greacă, 30 sept. 1777 – 29 mai 1782.
ALEXANDRU MAVROCORDAT I, zis și DELI-BEI (Prințul nebun), fiul lui Constantin Mavrocordat, 29 mai 1782 – 1 ian. 1785.
ALEXANDRU MAVROCORDAT II, zis și FIRARIS (Fugarul), fiul lui Ioan Mavrocordat, 1 ian. 1785 – 3 dec. 1786.
ALEXANDRU IPSILANTI, fostul domn muntean, dec. 1786 (intră în Iași la 15 ian. 1787) – 8 apr. 1788.
MANOLE (EMMANUEL) GIANI-RUSET, mai 1788 (intră în Iași la 7 iul. 1788) mart. 1789.
În războiul ruso-austro-turc din 1787–1792, trupele austriece au operat pe teritoriul Moldovei (1787 – 24 iul. 1791, data păcii de la Șiștov), în paralel cu armatele rusești (oct. 1788 – 29 dec. 1792, data păcii de la Iași).
ALEXANDRU MORUZI, fiul lui C. Moruzi, mart. 1792 – 30 dec. 1792.
MIHAI SUȚU, 30 dec. 1792 – 25 apr. 1795.
ALEXANDRU CALLIMACHI, 25 apr. 1795 – 7 mart. 1799.
CONSTANTIN IPSILANTI, fiul lui Alexandru Ipsilanti, 7 mart. 1799 – 28 iun. 1801.
ALEXANDRU SUȚU, fiul lui Nicolae Suțu, 28 iun. 1801 – 19 sept. 1802.
ALEXANDRU MORUZI, 19 sept. 1802 – 12 aug. 1806. (Pînă la intrarea în Iași, sînt caimacami logofătul Iordache Canta și alți boieri: 10 sept. 1802 – 28 oct. 1802).
SCARLAT CALLIMACHI, fiul lui Alexandru Callimachi, 12 aug. 1806 – 3 oct. 1806.
ALEXANDRU MORUZI, 5 oct. 1806 (data firmanului de numire) – 7 mart. 1807.

ALEXANDRU HANGERLIU, 7 mart. 1807 – 24 iul. 1807.

SCARLAT CALLIMACHI, 24 iul. 1807 – 1 iun. 1810 (nu ocupă efectiv tronul).

CAIMACAMI: IORDACHI RUSET-ROZNOVANU: 7–31 dec. 1806; mitropolitul VENIAMIN COSTACHI și boieri: 1 ian. 1807 – 26 iul. 1812.

SCARLAT CALLIMACHI, 27 aug. 1812 – 20 iun. 1819.

CĂIMĂCĂMIA postelnicilor MANU și RIZO, 20 iun. 1819 – nov. 1819.

MIHAI SUȚU, nepot de fiu al lui Mihai Suțu, fostul domn, 12 iun. 1819 (data firmanului de numire) – 29 mart. 1821.

CĂIMĂCĂMIA mitropolitului VENIAMIN COSTACHI, 29 mart. 1821 – mai 1821.

ETERIA condusă de Alexandru Ipsilanti, nepotul de fiu al voievodului cu același nume.

CĂIMĂCĂMIA lui ȘTEFAN VOGORIDI, febr. 1821 (instalat efectiv în toamna lui 1821) – 10 iul. 1822. La 16 mai 1821 trupele otomane au intrat în Moldova pentru a reprima Eteria; ele s-au retras în iulie 1822.

IONIȚĂ SANDU STURZA, boier moldovean, 9 iun. 1822 – 23 apr. 1828.

În timpul războiului ruso-turc, izbucnit în 1828, trupele rusești au stat și în Moldova, pînă în apr. 1834. În acest răstimp, administrația a fost condusă de generalul Pahlen (1 febr. 1828 – nov. 1829), urmat de generalul Pavel Kiseleff (nov. 1829 – apr. 1834, vicepreședintele pentru Moldova, Minciaki, apoi Mirkovici).

MIHAI STURZA, apr. 1834 – iun. 1849.

GRIGORE ALEXANDRU GHICA, mai 1849 (firmanul de numire); ia tronul la 2 oct. 1849 – 18 oct. 1853.

În timpul războiului Crimeii, trupele rusești au intrat în Moldova la 18 oct. 1853 și s-au retras la 4 sept. 1854; au fost urmate de armatele otomane și apoi de cele austriece (7 aug. 1854 – 13 mart. 1856).

GRIGORE ALEXANDRU GHICA, 2 oct. 1854 – 26 iun. 1856.

CONSILIUL ADMINISTRATIV EXTRAORDINAR, 3 – 10 iulie 1856.

CĂIMĂCĂMIA LUI TEODOR BALȘ, 11 iul. 1856 – m. 17 febr. 1857.

CĂIMĂCĂMIA LUI NICOLAE VOGORIDE, 17 febr. 1857 – oct. 1858.

CĂIMĂCĂMIA DE TREI: ȘTEFAN CATARGIU (la 20 oct. se retrage și este urmat de I. A. CANTACUZINO), VASILE STURZA și ANASTASIE PANU, oct. 1858 – 6 ian. 1859.

ALEXANDRU IOAN CUZA, ales la 5 ian. 1859.

Voievozii, vicevoievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei

Voievozii și vicevoievozii:

GELOU (GELU), „dux Blacorum" și „dux ultrasilvanus", 896.

MENUMORUT, în Crișana, 896.

GLAD, în Banat, 896.

AHTUM, în Banat, 1008 – 1018.

KEAN, „dux" în sud-estul Transilvaniei, 1020.

MERCURIUS „princeps", 1103, 1111–1113.

LEUSTACHIUS (Eustachius) voivoda[1], 1176.

LEGFORUS, 1199–1200.

ETH, 1200.

GYULA (Iula); e și comite de Alba transilvană, 1201.

BENEDICT, fiul lui Conrad, 1202–1206.

SMARAGD, 1206.

BENEDICT (Windelik), a doua oară, 1208–1209.

MIHAIL, 1209–1212.

BERTOLD DE MERANIA (e și arhiepiscop de Kalocsa), 1212–1213.

[1] Prima mențiune a titlului de „voievod" al Transilvaniei. Acest titlu se subînțelege la toți cei următori.

NICOLAE I, 1213.
GYULA (Iula) a doua oară; (e şi comite de Szolnok), 1214.
SIMION, 1215.
IPÓTH (Ipolit), 1216–1217.
RAFAIL (Rafain, Rafoin), 1217–1218.
NEUKA (Nevke, Leuka), 1219–1221.
PAUL, fiul lui Petru, 1221–1222. Vice: BOCHA.
MIHAIL, a doua oară, 1222.
POUŞA (Poşa), fiul lui Soulum sau Sólyom, 1227–cca 1231.
GYULA, fiul lui Eustachius, din neamul Rátót, 1230–1233.
DIONISIE, fiul lui Dionisie, 1233–1234.
ANDREI, fiul lui Serafin, 1235.
POUŞA (Poşa), a doua oară, 1235 – 21 mart. 1240.
LAURENŢIU, 1242–1252; e şi comite de Wolkow, 1251–1252.
ERENY (Ernye, Imerius), din neamul Akos, 1261.
ŞTEFAN, fiul regelui Bela al IV-lea, este „dux Transilvaniae", 1257–1258, 1260–1270.
LADISLAU I, din neamul Borşa; e şi comite de Szolnok, 3 mai 1263–1264; şi
NICOLAE II, din neamul Geregye, 1263, 3 iun. <1267> – 1270.
MATEI, din neamul Csák, 13 iun. 1270 – 3 aug. 1272.
NICOLAE, din neamul Geregye, a doua oară, sept. 1272 – 14 mai 1273.
IOAN, 12 mai 1273 – 29 mai 1273.
NICOLAE, din neamul Geregye, a trei oară, 7 iun. 1273 – 24 sept. 1274.
MATEI, din neamul Csák, a doua oară, 1273 – 27 iul. 1275.
LADISLAU II, din neamul Borşa, ultima jumătate a lui 1275.
UGRIN, din neamul Csák, 2 dec. 1275 – mijlocul lui 1276.
MATEI, din neamul Csák, a treia oară, 9 aug. 1276 – 13 oct. 1277; m. 1284.
NICOLAE, fiul lui Mauriciu din neamul Pok; e şi jude al curţii regale, 10 noiembrie – dec. 1277.
FINTA, din neamul Aba, 6 nov. 1278 – 13 mart. 1279.
Vice: ROBIN, fiul comitelui Hermann, 1278.
ŞTEFAN, fiul lui Tekes, 1280.
ROLAND (Lorand), din neamul Borşa, 19 mai 1282.
Vice: NICOLAE, 1282.
APOR (Opor), din neamul Pécz, 1283.
ROLAND, a doua oară, 1 ian. 1284 – 13 ian. 1285.
ROLAND, a treia oară, 8 iun. 1288 – 11 iul. 1293.
Vice: LADISLAU, 8 iun. 1288 – 8 mai 1291; locţiitorul acestuia
COMITELE BENEDICT, 8 mai 1291
LADISLAU, din neamul Kán, 1294 sau sept. 1295–1315.
Vice:
1. IOAN, 18 iun. 1296
2. EHELLEUS (Chelleus, Achilleus), fiul lui Ehelleus de Trăscău, din neamul Ákos, 9 iun. 1303 – 13 iul. 1314.
NICOLAE, fiul lui Mauriciu, a doua oară, 1 aug. 1315–1318.
DOJA DE DEBREŢIN, fiul lui Andrei; e şi comite de Szolnok şi „jude delegat de rege" pentru comitatele Bihor, Szabolcs, Szolnok şi Crasna, 12 iun. 1318 – 25 nov. 1321.
Vice: **1.** NICOLAE, 19 febr. 1320 – 1 mart. 1320.
2. EHELLEUS de Trascău, a doua oară, 6 mai 1321 – 13 iul. 1321.
TOMA DE SZÉCSÉNY, 18 apr. 1322 – 27 aug. 1342; m. 18 sept. 1354. A fost şi comite de Sibiu (14 ian. 1324 – 9 febr. 1325), comite de Arad (1330), locţiitor al marelui vistier (1339–1341).
Vice:
1. MIHAI, 20 apr. 1325 – 28 apr. 1330.
2. SIMION, 26 iul. 1333–1336.
3. PETRU, 18 iun. 1337 – 1 aug. 1342.
4. PETEU (Petö, zis Orrus ex protonotar), 10 dec. 1337 – 1 aug. 1340.
NICOLAE de Siroka, din neamul Aba, 12 noiembrie 1342 – 15 iun. 1344.

Vice: LADISLAU, 9 febr. 1343 – 4 iul. 1344.

ŞTEFAN, fiul lui Laţc (Lackfi) de Kerekegyház, vara 1344 – 3 nov. 1350; m. 1353.

Vice: PETRU DE OARDA sau de Iara, fiul lui Mihail, 13 dec. 1344, 1350.

TOMA, fiul lui Petru, din neamul Csór, 3 febr. 1351 9 mai 1351.

Vice: EGIDIU, 30 mart. 1351 – 22 mart. 1352.

NICOLAE KONTH, fiul lui Laurenţiu, 6 dec. 1351 21 mart. 1356.

Vice: ŞTEFAN (Ravasz), 22 august 1352 – 13 iun. 1356.

ANDREI LACKFI (fiul lui Laţc) fratele lui Ştefan, 6 apr. 1356 27 sept. 1359; m. finele lui 1359.

Vice: DOMINIC, zis Machka, 20 iun. 1356 3 sept. 1359.

DIONISIE LACKFI, fiul lui Ştefan; e şi comite de Szolnok, jude al curţii regale (1360), căpitan de Vidin, comite de Timiş, 17 noiembrie 1359 – 30 ian. 1367.

Vice: PETRU DE OARDA, a doua oară, 13 dec. 1359; e şi castelan de Haţeg, 1 iun. 1360, finele lui 1368 sau începutul lui 1369.

NICOLAE LACKFI, fratele lui Dionisie, 12 mart. 1367 – 17 nov. 1368; m. finele lui 1368 sau începutul lui 1369.

EMERIC LACKFI, fratele lui Nicolae, 17 febr. 1369 29 sept. 1372; m. 1375.

Vice: IOAN LEPEŞ, 23 iun. 1369 – 12 aug. 1372.

ŞTEFAN LACKFI, fratele lui Emeric, 1 febr. 1373 – 9 apr. 1376; m. 1397.

Vice: LADISLAU, fiul lui Ugrin, 1 ian. 1373 – 8 mai 1375.

LADISLAU, fiul lui Desev de Losoncz, din neamul Tomay, 21 iun. 1376 – 2 decembrie 1391.

Vice:

1. IOAN TEMEŞ, 2 nov. 1376 – 19 aug. 1385.
2. ŞTEFAN FRANK (Franch), 14 ian. 1386 – 7 febr. 1386.
3. IOAN TEMEŞ, a doua oară, 8 mai 1386 – 27 iun. 1389.
4. LADISLAU, 8 nov. 1390 – febr. 1392.

EMERIC BEBEK (Bubek) I, din neamul Ákos, 4 mart. 1392 – 15 sept. 1393.

Vice: BARTOLOMEU, 6 oct. 1393 – 9 noiembr. 1393.

FRANK DE SZÉCSÉNY, fiul lui Konya, 6 oct. 1393 – 14 sept. 1395.

Vice: PETRU, fiul lui Gheorghe de Veréb, 22 mart. 1394 – 26 sept. 1395.

STIBOR DE STIBORICZ; e şi comite de Pojon şi domn al căii Vaag, 9 oct. 1395 – 8 apr. 1401.

Vice:

1. IOAN, fiul lui Petru de Oarda, 27 ian. 1396 – 11 oct. 1396.
2. IOAN DE SWERCH (Strich), 6 dec. 1396 – 24 ian. 1401.

NICOLAE CSÁKI şi NICOLAE MARCZALI, amîndoi fraţii, fiii lui Ştefan Csák, comiţi de Szolnok şi de Timiş, juzi ai cumanilor 1401 – 14 mai 1403.

Vice: MIHAIL, 21 aug. 1401 – 24 aug. 1401.

IOAN TAMÁSI, fiul lui Henric, şi IACOB LACKFI de Santău, 16 oct. 1403 – 14 dec. 1409.

Vice:

1. LAURENŢIU, fiul lui Csák, şi ŞTEFAN DE NĂDAB, 2 mai 1402 – 3 iul. 1403.
2. LADISLAU DE NADAN şi PETRU DE STRIGH, 7 iun. 1404 – 6 aug. 1406.
3. IOAN DE DĂBÎCA şi PETRU DE STRIGH, cca 16 nov. 1406 – 13 iun. 1408.
4. IOAN DE DĂBÎCA, 20 mart. 1408 – 1409.
5. IOAN DE DĂBÎCA şi IOAN GEREB (GREB) DE METIŞ (Mártonfalva), 1408 – 1409.

STIBOR DE STIBORICZ, a doua oară, 6 febr. 1410 – 10 ian. 1414.

Vice: LADISLAU DE NĂDAB, 28 ian. 1410 – 30 mai 1415.

VOIEVODATUL VACANT, 24 iul. 1414, 10 oct. 1414.

NICOLAE CSÁKI, a doua oară, 13 ian. 1415 – înainte de 6 mai 1426.
Vice: LORAND LÉPES, 17 oct. 1415 – 2 sept. 1436; e şi comite de Tîrnava (Kykellev) la 23 iul. 1434.
LADISLAU CSÁKI, fiul lui Nicolae, 22 sept. 1426 – 20 nov. 1435.
LADISLAU CSÁKI şi PETRU CSEH (Cheeh), 20 apr. 1436 – 16 apr. 1437.
Vice: LORAND LÉPES şi DUMITRU DE PAN (Paan), 28 ian. 1437 – 14 oct. 1437.
PETRU CSEH, a doua oară, 1437 – 1438.
Vice: LORAND LÉPES, 1437–1438.
DESIDERIU DE LOSONCZ, 1438 – 5 mai 1440.
Vice: NICOLAE DE OCNA SIBIULUI, 1439–1440.
LADISLAU JAKCS, 13 ian. 1441.
Vice: NICOLAE DE OCNA SIBIULUI, PETRU SZERECSEN şi LADISLAU BUZLAI, 1441.
IANCU DE HUNEDOARA: e şi comite al secuilor şi comite de Timiş; locţiitor şi căpitan general al regatului Ungariei (1445); ban de Severin şi căpitan al Belgradului (1446); guvernator al Ungariei (de la 1446), şi
NICOLAE DE UJLAK: e şi ban de Maciva, comite al secuilor etc., voievozi amîndoi, 7 mart. 1441 – 1446.
GUVERNATORI[1]:
1. LORAND LÉPES (fost vicevoievod) 1444.
2. LORAND LÉPES şi IOAN GERÉB DE VINGARD, 1445.
Vice:
1. NICOLAE DE OCNA SIBIULUI şi PANCRATIU DE DINDELEAG, 1441–1444. 2. GHEORGHE CSUPOR de Monoszló, 1443.
EMERIC BEBEK II de Pelsöcz, 1446 – 1448.
Vice:
1. GRIGORE BODO şi NICOLAE DE OCNA SIBIULUI, 1444.
2. aceiaşi şi LADISLAU BUZLAI, 1445.
3. NICOLAE DE OCNA SIBIULUI şi MARCU DE HEREPEA, 1446.
4. MARCU DE HEREPEA, ŞTEFAN DE JANOSSY şi GHEORGHE DE BALA, 1447.
EMERIC BEBEK II şi NICOLAE DE UJLAK (ultimul, a doua oară), 4 apr. 1447.
EMERIC BEBEK II şi IANCU DE HUNEDOARA, 2 mai 1448.
Vice:
1. MARCU DE HEREPEA, NICOLAE ERDÉLYI DE SINTEREAG şi GHEORGHE DE BALA, 1448. 2. MARCU DE HEREPEA şi GHEORGHE DE BALA, 1448–1449.
NICOLAE DE UJLAK, a treia oară, şi IOAN DE ROZGONY, 1450–1457
Vice:
1. MARCU DE HEREPEA şi MIHAIL DE DORMÁNHAZA, 1449–1450.
2. MARCU DE HEREPEA şi GHEORGHE, fiul lui Rikalf de Tarkö, 1450.
3. GHEORGHE, fiul lui Rikalf de Tarkö, 1451–1452.
4. GHEORGHE, fiul lui Rikalf de Tarkö şi BRANISLAU DE SLIBO, 1452–1456.
5. GHEORGHE, fiul lui Rikalf de Tarkö şi ŞTEFAN KEMENY de Mănăstireni, 1456–1458.
SEBASTIAN şi IOAN DE ROZGONY, 1458–1460.
„Căpitan suprem al părţilor Transilvaniei": IOAN GERÉB DE VINGARD, 1458–1459.
Guvernator: MIHAIL SZILÁGYI, 1460–1461.
Vice:
1. SIGISMUND DE SÁRTVÁNY şi IOAN FARCAŞ DE MIERCUREA, 1459.
2. SIGISMUND DE SÁRTVÁNY şi BENEDICT GEBHARD, 1460.
SEBASTIAN DE ROZGONY şi NICOLAE DE UJLAK, ultimul, a patra oară, 1460.
SEBASTIAN DE ROZGONY şi LADISLAU DE KANIZSA, 1460.
Vice: BENEDICT GEBHARD şi GHEORGHE SZENTIVÁNYI 1461–1462.

---

[1] Ţineau locul voievozilor, cînd aceştia lipseau din Transilvania; nu sînt totuna cu vicevoievozii!

NICOLAE DE UJLAK, a cincea oară, şi IOAN PONGRÁCZ DE DINDELEAG, 1462–1465.
Vice: NICOLAE (SENIOR) DE OCNA SIBIULUI, a doua oară, şi ŞTEFAN ERDÉLYI, 1462–1465.
SIGISMUND şi IOAN DE SZENTGYÖRGY („de Sancto Georgio") şi BERTHOLD ELLERBACH, 1465–1467.
Vice: NICOLAE DE OCNA SIBIULUI şi LADISLAU DE NĂDĂŞTIA, 1465.
IOAN PONGRÁCZ, a doua oară, şi NICOLAE CSUPOR DE MONOSZLÓ, 1468–1472.
Vice:
1. IOAN DÉNESI şi LADISLAU DE NĂDĂŞTIA, 1466–1467
2. IOAN RÉDEY şi DOMINIC BETHLEN, 1468–1472.
3. IOAN DE WARADINO, 25 iun. 1472.
BLASIU MAGYAR, 1473–1475.
Vice:
1. PETRU KIS, 1475.
2. DOMINIC BETHLEN, a doua oară, 1475–1477
IOAN PONGRÁCZ, a treia oară, 1476.
PETRU GEREB DE VINGARD, 1478–1479.
Vice: ANTONIE DE CHENDOU (Kendi), 1477–1479.
ŞTEFAN BÁTHORI I; e şi judele curţii regale, 1479–1493.
Vice:
1. ŞTEFAN HORVATH, 1482.
2. IOAN VERBÖCZY, 1483–1484.
3. LAZĂR ZSOLDOS, 1486.
4. ŞTEFAN DE TILEAGD, 1487–1493.
LADISLAU DE LOSONCZ şi BARTOLOMEU DRÁGFI, 1493–1495.
Vice: GHEORGHE DOBAI, 1495.
BARTOLOMEU DRÁGFI, 1495–1499.
Vice: ŞTEFAN DE TILEAGD, a doua oară, 1495–1498.
PETRU DE SZENTGYÖRGY şi DE BOZIN, 1499 – toamna 1510.
Vice:
1. PETRU SIKLÓSI, 1500.
2. LEONARD BARLABÁSSY DE IDRIFAIA, 1501–1525.
3. PAUL MAGYI (de Magh), 1502.
4. BENEDICT DE THUR şi LADISLAU SCHERTINGER, 27 iun. 1505.
5. LADISLAU SCHERTINGER, 1506 – 31 mart. 1508.
IOAN ZÁPOLYA, 1510–1526, apoi rege al Ungariei, 1526–1540.
Vice:
1. NICOLAE TURÓCZI, 1512–1516.
2. NICOLAE HAGYMÁS DE BEREGSĂU, 1517–1519.
3. ŞTEFAN SZANISZLÓFI BÁTHORI, 1521–1522.
4. ŞTEFAN TOMORI DE CSUCS, 1523–1526.
PETRU DE PERÉNY, 1526–1529.
Vice: NICOLAE MACEDONIUS, 1527.
ŞTEFAN BÁTHORI II, 1529–1530.
Vice:
1. ALEXA BETHLEN, 1530.
2. NICOLAE DE TILEAGD, 1531.
EMERIC CIBAK, episcop de Oradea, guvernator, 1533–1534.
ŞTEFAN MAILAT, 1534–1539.
Vice: FRANCISC KENDI, 1534.
ŞTEFAN MAILAT şi EMERIC BALASSA, 1539–1540.
Voievodatul vacant, 1541–1551.
IOAN SIGISMUND ZÁPOLYA, „rege ales" al Ungariei, 1540–1551, 15 sept. 1556 (cu regina Isabella, mama sa); 1559 – 14 mart. 1571.
GHEORGHE MARTINUZZI, guvernator, 1541 – m. 17 dec. 1551.
ANDREI BÁTHORY, 1 apr. 1551 – 1553.
ŞTEFAN DOBÓ şi FRANCISC KENDI, vara 1553–1556.
ŞTEFAN BÁTHORI, 25 mai 1571 – 1575.

Principii Transilvaniei:

ŞTEFAN BÁTHORY, 1575–1583; de la 14 dec. 1575 şi rege al Poloniei – m. 12 dec. 1586.
CRISTOFOR BÁTHORY, fratele lui Ştefan, 1576 – m. 27 mai 1581.

SIGISMUND BÁTHORY, fiul lui Cristofor, mai 1581 – 1597.
COMISARII împăratului Rudolf al II-lea, 1598.
MARIA CRISTIERNA, soția lui Sigismund Báthory, 19 apr. 1598 – 22 aug. 1598.
SIGISMUND BÁTHORY, a doua oară, 22 aug. 1598 – mart. 1599.
ANDREI BÁTHORY, vărul lui Sigismund, mart. 1599 – 28 oct. 1599; m. 31 oct. 1599.
MIHAI VITEAZUL, 18/28 oct. 1599 – sept. 1600 (în hrisoavele sale se intitulează „domn al Țării Românești, al Ardealului și a toată Țara Moldovei"; împăratul Rudolf îl considera drept „căpitan general și consilier, locțiitor" al său în Transilvania).
SIGISMUND BÁTHORY, a treia oară, 1601.
MIHAI VITEAZUL și BASTA (general imperial) 1601 – 9/19 aug. 1601 (moartea lui Mihai).
SIGISMUND BÁTHORY, a patra oară, 3 febr. 1601 –1602, m. 1613.
COMISARII împăratului Rudolf al II-lea și generalul BASTA, 1602–1603.
MOISE SZÉKELY (Secuiul), mai 1603 – 17 iul. 1603.
COMISARII împăratului Rudolf al II-lea și generalul BASTA, din nou, 1603 – apr. 1604.
ȘTEFAN BOCSKAI, 1604 – 29 dec. 1606.
SIGISMUND RÁKOCZI 1606 – 4 mart. 1608 (renunță la tron); m. 5 dec. 1608.
GABRIEL BÁTHORY, 7 mart. 1608 – 27 oct. 1613.
GABRIEL BETHLEN, 23 oct. 1613 – m. 15 nov. 1629.
CATERINA DE BRANDENBURG, 16 nov. 1629 – 28 sept. 1630.
ȘTEFAN BETHLEN, 1630.
GHEORGHE RÁKOCZI I, 1 dec. 1630 – m. 11 oct. 1648.
GHEORGHE RÁKOCZI AL II-LEA, fiul precedentului, 11 oct. 1648 – 7 iun. 1660.
FRANCISC RHÉDEI, 1657–1658.
ACATIU BARCSAI, 23 aug. 1658 31 dec. 1660.
IOAN KEMÉNY, 1 ian. 1661 – m. 22 ian. 1662.
MIHAI APAFI I, 14 sept. 1661 – m. 15 apr. 1690.
EMERIC TÖKÖLY, 8 iun. 1690 – 1691; m. 13 sept. 1705.
FRANCISC RÁKOCZI AL II-LEA, 8 iul. 1704 – 1711; m. 8 apr. 1735.

Guvernatorii Transilvaniei:

GHEORGHE BANFFY, conte, 7 febr. 1691 – m. 15 nov. 1708.
ȘTEFAN HALLER, conte, președintele deputăției țării, 10 aug. 1709 m. 2 mai 1710.
ȘTEFAN WESSELÉNYI, baron, președintele deputăției țării, 2 mai 1710 31 mai 1713.
SIGISMUND KORNIS, conte, 31 mart. 1713 – m. 15 dec. 1731.
ȘTEFAN WESSELÉNYI, președintele deputăției țării, a doua oară 1731–1732 (a doua oară).
FRANCISC ANTON WALLIS, conte, președintele guvernului, iul. 1732 – iul. 1734; m. 1737.
IOAN HALLER, fiul lui Ștefan Haller, conte, 2 dec. 1734 – 18 oct. 1755.
FRANCISC VENCESLAV WALLIS, văr cu Francisc Anton Wallis, conte, președintele guvernului, dec. 1755 – 6 iul. 1758; m. 1770.
LADISLAU KEMÉNY, conte, președintele guvernului, 6 iul. 1758 – 7 mai 1762; m. 8 dec. 1774.
ADOLF BUCCOW, baron, președintele guvernului, 7 mai 1762 – m. 18 mai 1764.
ANDREI HADIK, conte, președintele guvernului, 21 iul. 1764 – 20 oct. 1767; m. 12 mart. 1790.
CAROL O'DONELL, conte, președintele guvernului, 14 dec. 1767 – 28 sept. 1770; m. 26 mart. 1771.

MARIA-IOSIF AUERSPERG, conte, 13 ian. 1771 – 6 iul. 1774; m. 15 ian. 1806.
SAMUIL BRUKENTHAL, baron, preşedintele guvernului, 6 iul. 1774 – 16 iul. 1777; guvernator: 16 iul. 1777 – 9 ian. 1787; m. 9 apr. 1803.
GHEORGHE BANFFY II, conte, preşedintele guvernului, 9 ian. 1787 – m. 5 iul. 1822.
IOAN JÓSIKA, baron, preşedintele guvernului, 11 sept. 1822 – 15 oct. 1834; m. 16 mai 1843.
FERDINAND D'ESTE, arhiduce, preşedintele guvernului, 6 febr. 1835 – 30 aprilie 1837; m. 5 nov. 1850.
IOAN KORNIS, conte, 5 oct. 1838 – m. 15 aug. 1840.
IOSIF TELEKI, conte, 8 ian. 1842 – 14 nov. 1848; m. 16 febr. 1855.
EMERIC MIKÓ, conte, preşedintele guvernului, 14 nov. 1848 – 22 dec. 1848.
LUDOVIC WOHLGEMUTH, baron, 11 iul. 1849 – 24 febr. 1851; m. 18 apr. 1851.
CAROL SCHWARZENBERG, principe, 29 apr. 1851 – m. 25 iun. 1858.
FREDERIC LIECHTENSTEIN, principe, 26 iul. 1858 – 23 apr. 1861; m. 1 mai 1885.
EMERIC MIKÓ, conte, preşedintele guvernului, a doua oară, 10 dec. 1860 – 26 nov. 1861; m. 16 sept. 1876.
LUDOVIC FOLLIOT DE CRENNEVILLE, conte, preşedintele guvernului, 26 nov. 1861 – 2 apr. 1867; m. 21 apr. 1876.

Principatele Unite, apoi România

ALEXANDRU IOAN CUZA, 24 ian. 1859 – 11 febr. 1866; m. 3 mai 1873 la Heidelberg; ▭ Ruginoasa (jud. Iaşi), reînhumat la bis. Trei Ierarhi (Iaşi).
LOCOTENENŢA DOMNEASCĂ (N. GOLESCU, LASCĂR CATARGIU, N. HARALAMBIE), 11 febr. 1866 – 8 apr. 1866.
CAROL I DE HOHENZOLERN-SIGMARINGEN, 8 apr. 1866 – m. 27 sept. 1914; proclamat rege la 14 mart. 1881; ▭ biserica episcopală din Curtea de Argeş.
FERDINAND I, nepot de frate al regelui Carol I, 27 sept. 1914 – m. 20 iul. 1927; încoronat ca rege la 15 oct. 1922 la Alba Iulia; ▭ biserica episcopală din Curtea de Argeş.

LISTA HĂRŢILOR

CUPRINS

Redactor
GHEORGHE PIENESCU

Apărut 2002
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

În anii celui de-al doilea război mondial, reputația științifică a profesorului Constantin C. Giurescu (1901–1977) era deja solidă. Monumentala sa *Istorie a românilor* (patru volume apărute între 1935 și 1942 la Editura Fundațiilor Regale) îl așeza în rîndul autorilor de mari sinteze istorice, precum Xenopol sau Iorga. În 1943, moment dramatic pentru România, Constantin C. Giurescu publică la Editura Cugetarea–Georgescu Delafras un compendiu intitulat *Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea regelui Ferdinand*, retipărit la scurt timp de încă trei ori. Calitățile lucrării, care i-au asigurat succesul în epocă și care o fac și azi actuală, țin de erudiția, talentul didactic și spiritul sintetic al profesorului Giurescu. Informația cuprinzătoare din care s-a selectat esențialul e prezentată într-o formă limpede și e structurată într-o exemplară arhitectură a expunerii.

ISBN 973-28-0309-6